Theo. Ferry
Princeton
N. J.

NOVVM TESTAMENTVM GRAECE

PERPETVA ANNOTATIONE ILLVSTRATVM.

Johann Benjamin Koppe

EDITIONIS KOPPIANAE

VOL. III. PARTIC. II.

COMPLECTENS

ACTA APOSTOLORVM

CAP. XIII — FIN.

CONTINVAVIT

IOANNES HENRICVS HEINRICHS.

GOTTINGAE

APVD HENRICVM DIETERICH.

MDCCCXII.

ACTA
APOSTOLORVM
GRAECE.

PERPETVA ANNOTATIONE
ILLVSTRATA

A

IOANNE HENRICO HEINRICHS
DIOECESEOS BVRGDORFIENSIS SVPERINTENDENTE
ET PASTORE BVRGDORFIAE PRIMARIO.

Johann Heinrich Heinrichs

PARTICVLA POSTERIOR,
CAP. XIII — FIN. CONTINENS.

GOTTINGAE
APVD HENRICVM DIETERICH
MDCCCXII.

Acta Apoſtolorum rectius in duas partes diſpeſci, et per ſe patet et in praefatione in priorem particulam monitum eſt. Excipit hic eam ante triennium a nobis editam particula poſterior, ſerius, quam credebamus, prodiens, ſiquidem et alia permulta, quibus diſtringimur, impediebant, et relicto loco, vnde prior particula exierat, alius locus adeundus, aliud munus ſuſcipiendum erat.

Sub-

Subiunximus excurſus nouem, ad quos in commentario paſſim prouocauimus; in commentario autem ipſo continuando easdem, vt par erat leges ſumus ſequuti, licet in argumentis ſingularum ſectionum exponendis longiores fuerimus; quae quidem ratio ad poſteriorem hanc particulam aptius videbatur quadrare, quia vna hic et continua ſerie procedit oratio, ibi modo ex hoc modo ex illo documento hauſta abrumpitur idemtidem et denuo attexitur.

Potuiſſemus ad calcem ſubiungere vitam Pauli, nobiliſſimi, qui hic tanquam in carmine heroico ſplendet, ducis et arteſignani, epiſtolarum potiſſimum ab eodem ad chriſtianos coetus miſſarum ratione habita, quam tamen cur ſupprimere ſatius viſum fuerit in fine commentarii indicauimus.

Non

Non poſſumus, quin, ſicuti plurimorum virorum doctiſſimorum benigno de opera noſtra iudicio accenſi admodum laetamur, ita et iis nos exhibeamus gratiſſimos, qui hac illaue re diſſentiunt argumentaque, quibus opiniones et hypotheſes a nobis prolatas in dubium vocant, grauiora protulerunt et firmiora, ſperantes, eo maiores inde ad monumenta ſacra explicanda fructus redundaturos, ſi argumentis ex vtraque parte propoſitis aequa et iuſta lance examinari quae ſunt difficiliora poterunt et perpendi.

Caeterum quum longius a typographo diſtemus, quam vt ſingulae plagulae prelo iam excuſae reddi atque a nobis recenſeri potuerint, fieri vix potuit, quin, vel ſoler-

tiſſima cura adhibita, ſphalmata quaedam typographica remanſerint, qualia ſi forte inuenerint lectores, aequi bonique condonabunt.

Datum Burgdorſiae
Diſtrict. Cell., praefecturae Aller.
d. V. Mart. MDCCCXII.

HEINRICHS.

PRAEMO-

PRAEMONENDA.

Poſt calamitatem, quam inde a nefario ſcelere in Stephanum commiſſo Ieſu Chriſti cultoribus intulerat Iudaeorum inuidia, magnam hominum afflictorum partem, relicta Palaeſtina, ad vicinas terras emigraſſe, ibique chriſtianae doctrinae prima diſperſiſſe ſemina, ſupra mentionem ab auctore noſtro factam vidimus (c. 11, 19). Nusquam tamen feliciore illi ſucceſſu fruebantur, nusquam ſaltem tam frequentem hominum, qui Ieſu nomina dediſſent, coetum collegiſſe leguntur, quam Antiochiae. Erat illa vrbs inter omnes, quae in confiniis Palaeſtinae ſitae erant, longe nobiliſſima, totius Syriae caput, magnaque Iudaeorum multitudine referta, vnde hanc potiſſimum vrbem adire, hic prima commendandae Iudaeis promiſcue et gentibus paganisque doctrinae pericula facere, atque hinc ad inſigniora regno Chriſti incrementa afferenda exire idemtidem, huc recurrere, res ipſa ſuadere videbatur. Huc ſe contulerat inter complures alios euangelii praecones et Barnabas, inſignis ille rerum chriſtianarum patronus et vindex, quem iam c. 1, 23; 4, 36; 9, 27 Theophilo a Luca indicatum, praecipua tamen bonitatis animi, ardorisque, quo pro doctrina ſalutari tuenda aliisque commendanda flagrabat, laude ab eodem cap. 11, 24 ornatum recordamur. Qui quidem quum et Saulum, de quo ſatis memorabiles euentus iam ante legimus (c. 9 etc.), quemque illuſtriorem ſubinde euadere, de republica chriſtiana praeclare mereri, omnesque alios euangelii praecones longiſſimo poſt ſe interuallo relinquere poſthac videbimus, Antio-

Antiochiam vocaſſet, ſuisque aliorumque ſociorum conatibus et huius viri ſtudia iunxiſſet, accidit, vt chriſtianorum hominum coetus, qui Antiochiae coaluerat, celebrior indies exſiſteret et nobilior, et primus Χριστιανων nomen (c. 11, 26.) famamque nanciſceretur, ad quam tum quidem nulla dum alia ciuitas extra Palaeſtinam adſpirauerat. Quamobrem iſtum Antiochenſium coetum primum extra Palaeſtinam dignum viſum fuiſſe videmus, qui iuſtae εκκλησιας nomine nuncuparetur [1]), ex qua tamquam e communi matre procrearentur omnes coetus alii, qui, annuente numine, per gentes deinceps eſſent colligendi.

Itaque

[1]) Exiſtimamus igitur, nomen εκκλησια primitus non niſi ad coetum illum principem et palmarium pertinuiſſe, qui florebat Hieroſolymae, cap. 12, 1, vbi ille κατ' ἐξοχην nominatur ἡ εκκλησια (cf. c. 15, 4. 22 etc.); deinceps autem, increſcentibus indies Antiochiae Ieſu Chriſti aſſeclis, et in coetum et quaſi corpus ſolidius coaleſcentibus; et ad hunc coetum ita fuiſſe translatum, vt et haec audiret ἡ εκκλησια, c. 14, 27; 18, 22 etc., eccleſia mater omnium aliarum inter gentes congregatarum. Quicunque aliis in locis coaluerant coetus, ignobiliores primo fuiſſe videntur, infirmioresque, adeoque potius μαθηται, αδελφοι audiunt (c. 18, 23; 15, 36), quam εκκλησιαι, quod tamen nomen, ſuccreſcentibus pluribus coetibus, *poſtea* et aliis inditum fuiſſe negari nequit, c. 15, 41; 16, 5. Illud tamen αἱ εκκλησιαι etc., quod legimus c. 9, 31, non teſtatur, prioribus iam temporibus et aliis praeter Hieroſolymitanum coetibus id nominis adhaeſiſſe, ſiquidem incerta ibi eſt lectio, et, ni praeferenda, at pari tamen in honore habenda lectio ἡ εκκλησια ειχεν etc., cuius teſtes loco ſuo non allegatos breuibus hic repetere licebit: ABC, 9 all. ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth. Syr. Arab. Copt. Aeth. Armen. Vulg. Theophyl. ergo grauiſſimos vtriusque familiae teſtes: tum lectio αἱ εκκλησ. ex c. 16, 5 fluxiſſe videtur.

Itaque, quum adhuc nonnisi Hierosolymae adesset ecclesia, communis omnium aliarum, quae hucusque per Palaestinam potissimum legebantur, stirps et propago, iam binas habemus ecclesias, binasque vrbes earum altrices, alteram, vnde ad Iudaeos Palaestinenses, alteram, vnde ad Iudaeos paganosque per gentes viciniores remotioresue euectum euangelium conuinceret animos, Iesuque veriora rectioraque docenti adduceret. Vtraque ecclesia de re christiana optime promeruit: in vtraque congregatum erat sedemque suam fixerat virorum praeclarissimorum, qui caeteris euangelii ministris et praeconibus vi, grauitate et pondere superiores erant, collegium; Hierosolymae Apostolorum, praeside Petro, et post eum Iacobo, Antiochiae eorum virorum, quorum nomina cap. 13, 1 perhibentur, quorumque primus auctoritate fuit Barnabas: atque ex vtraque sede ad incrementa rebus christianis et extra vrbem afferenda praecones illustres, Hierosolymis Petrus, Philippus etc. Antiochia Barnabas, Saulus, Ioannes Marcus etc. exiere [2]).

In hac igitur vrbe versabatur et Saulus, qui hinc iam sub Paulli nomine celebratus laetiora omnia, quae de rerum christianarum incrementis perhibentur, reddit et illustriora, iamque per omnem, qui superest, librum tanquam per epicum carmen heros clarius exsplendescit. Qui quum Hierosolymis, quo ad subleuandam egenorum famem et inopiam cum Barnaba

 per-

[2]) Nunquam tamen ad eam famam celebritatemque euecta videtur ecclesia Antiochena, qua Hierosolymitana excellebat, id quod ex rerum natura ipsa accidit. Atque et Apostolorum collegium longius floruit Hierosolymae c. 21, 18, quum Antiochenorum praefectorum nulla serius exsistat mentio.

perrexerat, domum rediiſſet, diuiniore vi commotus vna cum Barnaba illo, a quo tanquam a patre filius ſuſceptus erat, magna molitur, effectumque dare conatur, quae de gentibus per illum ſalutari doctrina imbuendis cecinerat olim diuinum oraculum (c. 9, 15). Solemniter ergo inaugurati Barnabas et Paulus iter ingrediuntur, proſequentibus ardentiſſimis ſuorum votis precibusque, multis ſane periculis obiiciendi illi quidem, multis viciſſitudinibus iactandi, ſed et fortes atque impauidi, qui nullum caſum reformidarent, omniaque, quae ingruebant, perferre ſtatuiſſent conſtantiſſime. Magnorum autem profecto et mirabilium euentuum ferax fuit haec legatio, neque poſſumus non agnoſcere praeſentioris numinis indicia luculentiſſima, quo opitulante, ſuperatis omnibus, quaecunque obiiciebat tum Iudaeorum inuidia tum paganorum ſuperſtitio, impedimentis, in humani generis commodum per tot tantasque gentes penetrauerat euangelium. Sed peraeque ac Apoſtoli, eiusdem per Palaeſtinam praeconium profeſſi, Hieroſolyma exeunt redeunt: ita et hi legati non continuum ſuſcipiunt iter, ſed Antiochiam, palmariam illam ſedem, ſubinde reuiſunt, requieſcentes ibidem, de ſucceſſu conatuum ſuorum rationem reddentes, atque ad noua pericula adeunda accingentes ſe et inſtaurantes. Triplex autem potiſſimum iter Antiochia cum ſociis ingreſſus eſt Paullus: *primum*, praeeunte Barnaba ſuſceptum, enarratur c. 13 – c. 14, 26: vnde Antiochiam reuerſi, quum de quaeſtionibus quibusdam grauioribus Apoſtolorum collegium Hieroſolymae conſuluiſſent, c. 15, 1 – 33, commorati aliquamdiu Antiochiae atque tradenda I. C. doctrina firmandisque animis occupati, c. 15, 35, *alterum* iter ingreditur Paullus, quod inde a cap. 15, 40 – c. 18, 22 deſcribitur. Poſt longiorem abſentiam Antiochiam denuo reuiſit, c. 18, 22, ibique quum aliquantum ſubſtitiſſet, *tertium*

tium iter fuſcipit, c. 18, 23, vnde tamen nunquam Antiochiam rediiſſe legitur, quia Hieroſolymam profecto c. 21, 17 fatales dies inſtabant, inſidiae, accuſationes, vincula, in quibus tandem Romam mittitur: his ad finem libri vsque expoſitis conticeſcit ſubito Lucae narratio, neque de eis, quae vlteriori tempore Paullo acciderant, quidquam additur.

Ita ductis eorum, quae poſteriori hoc volumine continentur, primis lineis, commodiſſima iam et tutiſſima in collocandis, diſtribuendisque omnibus via procedemus.

Protinus quidem, iam euangelii inter gentes incrementa Theophilo expoſiturus Lucas quum de eccleſia Antiochena pauciſſima praemonuiſſet, exponit

I. *Primum iter*, *Antiochia ſuſceptum* a Barnaba, Paullo et Ioanne Marco miniſtro. c. 13, 4 – c. 14, 27. Tendit autem legatio

1) per Seleuciam in Cyprum, quam inſulam inde a Salamine vsque ad Paphum peragrant legati, ibique hominem quendam doctrina et ingenio excellentem, ſed Ieſu Chriſto aduerſantem conſiliis artibusque ſuis, caſtigant, coercentque c. 13, 4 – 12.

2) Inde in terram continentem reuerſi atque ad Pamphyliae littus adpellentes Pergam adueniunt; deinde, quum ſeceſſiſſet ab eis Hieroſolymamque rediiſſet Ioannes Marcus, Barnabas et Paullus ſoli per varias vrbes, in quibus nil memoratu dignum accidiſſe legitur, Antiochiam Piſidiae tendunt, vbi in Iudaeorum ſynagoga publice verba faciens Paullus paganorum quidem permultis I. C. caſtra ſequi perſuadet, verum Iudaeorum odio et inuidia vna cum Barnaba infeſtatur grauiſſime, c. 13, v. 13 – 50.

3) Relicta igitur vrbe per Iconium, Lyſtram, Derben, aliaque Lycaoniae, Piſidiae et Pamphyliae

 oppida

oppida domum redeunt, c. 13, 51 – c. 14, 27. Sic finitur primum iter, quod profpero fucceffu circa commendandam Iefu doctrinam neutiquam caruit, in quo et varia fecunda experti funt viatores (c. 14, 11 fqq.), fed plura aduerfa, id quod non folum Ioanni Marco cauffa fuiffe videtur, relinquere legatorum focietatem, fed et legatos ipfos dubios reddidiffe et ancipites, num longius ad vlteriores gentium terras penetrarent, nec ne. Legimus faltem, eosdem Antiochia Pifidiae haud fine vitae difcrimine expulfos de reditu in Syriam cogitaffe, atque perueniffe iam Derben vsque. Sed feliciore, quo ibi gaudebant, fucceffu pellecti, mutata fententia, fubito vrbem, vnde eiecti erant, reuifunt, donec tandem victrix fententia ftetit illa, redeundum effe in Syriam, atque ecclefiae matri rationem eorum, quae peregerant, reddendam.

Quibus cunctis vsque ad c. 14, 27 narratione expofitis, fequuntur

II. *Quae per illud tempus, quo Antiochiae commorabantur legati, cognitu digniora acciderunt*, c. 14, 28 – c. 15, 35.

Longius quidem Antiochiae leguntur commorati effe, c. 14, 28, occupati tam referendis eis, quae primo itinere et fecunda et aduerfa erant experti (14, 27), quam meditatione et euangelii doctrina (15, 35), tum ad noua alterius itineris pericula facienda animum reficientes, fed prae aliis id agentes, vt eorum, qui ex paganis Chrifto nomina dederant, libertatem contra eos, qui ex Iudaeis Hierofolymitanis Iefum fequuti erant, vindicarent, quum hi, fatis temere et arroganter, neminem ad regni Meffiani, quod conditum iri fperabant, fplendorem et beatitatem adfpirare poffe ftatuerent, qui prae-

praeceptis ritibusque Mofaicis fubmittere fe adfpernaretur. De qua quidem quaeftione, grauiffima fane, et ad incrementa euangelii vel augenda vel impedienda fummum momentum habitura, quo certius poffent ftatuere, Hierofolymam proficifcuntur, ibique Apoftolorum collegio folenniter conuocato rem grauiffimam difcutiunt. Fertur fententia fapientiffima, nullum praeter neceffitatem iugum imponendum effe paganis, fed ne nimis offenderetur Iudaeorum pro auita religione, quae vnum Deum colendum ftatuebat, tuenda ftudium, abftinendum homini chriftiano effe ab epulis, quas in numinum fuorum cultum inftituebant pagani. Laeti vtrinque difcedunt; nos autem iuuabit profecto cernere hic tam ingenuum animi candorem, quam ftrenuam libertatis tuendae alacritatem, et immorari primis his proteftantifmi veftigiis, quo profligabatur arrogantia Iudaeorum et fuperbia.

His igitur peractis, quum Antiochiam rediiffent, ibique aliquantifper effent commorati, accingunt fe ad

III. *Alterum iter Antiochia fufcipiendum.* Cap. 15, 36 – c. 18, 22. Sed infeliciori hic diffidio feiungitur Paullus a Barnaba, qui quidem, Ioanne Marco confobrino in focietatem affumto, in patriam Cyprum abiit, ibique vel vlteriorem augendae rei chriftianae operam nauauit, vel in otio confenuit. Paullus autem aliis comitibus, in quibus Timotheus eminet, felectis, quibus deinceps adiungebantur et alii (cf. ad c. 16, 10.), iter ingreditur, primo illo longe maius et periculofae aleae plenius. In hoc itinere altero

1) reuifit eos coetus, quos in priore itinere (c. 13, 13 – c. 14, 25) per Pamphyliam, Pifidiam etc. collegerat c. 15, 41 – c. 16, 5. Hinc dubius et incertus, num ad vlteriores Afiae tractus pene-

 tret,

tret, an in Europam traiiciat, pofteriorem tandem fententiam fequutus verfus occidentem tendit, atque per Myfiam ad Troadem vsque profectus confcendit nauem, praeterlectaque Samothrace infula poftridie Neapolim Macedoniae portum appellit, atque Philippos pergit. c. 16, 6 – 12. In hoc itinere Lucas ipfe, libri auctor, Paullo comes adhaeret. Iam cernitur

2) Paullus Philippis, c. 16, 12 – fin. Neque in hac vrbe conaminibus, quibus locupletare rem chriftianam allaborabat, fucceffus defuit: fed nec defuerunt Iudaei odio et inuidia infefti: corripiuntur legati, in carcerem coniiciuntur, fed honorifice tamen abfoluuntur. Itaque egreffi ex vrbe, atque a Luca, qui ibi fubftitiffe videtur, feiuncti in vlteriores Macedoniae tractus pergunt, peragratisque oppidis nonnullis adeft

3) Paullus Theffalonicae, c. 17, 1 – 10, et Beroeae, v. 11 – 15: et quum in vtraque vrbe multa in rei chriftianae emolumentum patraffet, Iudaeorum infidiis et hic petitus, relictis et ibi fodalibus, nobiliffimam vrbem, litterarum fedem clariffimam, adire ftatuit. Adeft ergo

4) Paullus Athenis, c. 17, 11 – fin. Non miros quidem nos habet, rifui hic haberi a philofophis, qui fe in omni terrarum orbe fapientiffimos habebant, hominem graecis litteris non penitus imbutum; gaudebimus tamen diuinae doctrinae praeconem prudentiffimum in ancipiti hoc et difficili loco gerere fe et cordatiffimum, orationemque, quam ad populum Athenienfem habet, ita attemperare calluiffe, vt illis verbis, quibus adhuc nonnifi Iudaeos allocutus erat, prorfus abfimilis, reftingueret nimiam curiofitatem novaque audiendi pruritum, neque prorfus effectu, quem producere tentabat, careret. Et Athenis qui-

quidem ab insidiis Iudaeorum tutus mansit Apostolus. Atque quum in illis terrarum tractibus versaretur, noluit praeterire clarissimum emporium, quod in vicinia et fama et opulentia florebat. Proinde inuenitur iam

5) Paullus Corinthi, c. 18, 1–17. Ibi quum, sociis quos relinquerat Beroeae redeuntibus, per longius temporis interuallum tradendae I. C. doctrinae vacasset, variaque secunda et aduersa esset expertus, tandem aliquando in Asiam, vnde c. 16 erat egressus, redeundum sibi existimans, vtramque ecclesiam matrem reuisere statuit, et Hierosolymitanam, vt afferret pauperibus collectam in Europa, eiusque opulentioribus emporiis, Corintho, Thessalonica etc. stipem, et Antiochenam, vt, sicuti quondam cum Barnaba fecerat (c. 14, 26. 27), ita et nunc narraret ecclesiae praefectis eos successus, quibus conamina sua rebus christianis prosperauerat numen. In hoc itinere salutauit et Ephesum, vbi amicissime exceptus, Iudaeosque haudquaquam aeque infestos atque alibi expertus, annuisset lubenter eorum votis, iam tum diutius manendi, ni grauiora consilia inceptum iter persequi suasissent, c. 18, 18 – 21.

Tali modo et alterum iter, ad quod Antiochia egressus erat, absoluitur, priore illo longe maius, euentuumque multo magis ferax, neque, vt prius illud, intra anni aut biennii spatium, sed exacto fere sexennio, vt videtur, aut septennio perfectum. Brevius tamen iam Antiochiae commoratur Apostolus, vt qui in stadio, quod tam fausto successu ingressus erat, strenue decurrendo longius detineri se aegerrime pateretur. Excipit

IV. *Tertium iter Antiochia susceptum*, vnde tamen in vrbem rediisse nusquam legitur, siquidem grauiori

calamitate Hierofolymae oppreffus Romam ducebatur, vnde num et quando in Afiam fit reuerfus, nofter quidem auctor filentio omittit. Continuatur igitur haec narratio vsque ad finem libri. In hoc autem itinere tertio

1) primo quidem reuifit conditas per Phrygiam Galatiamque (c. 16, 6) ecclefias, quod idem et in fecundo itinere aufpicando ante omnia alia curandum duxerat (c. 15, 41 - c. 16, 5). Breuiffime haec narrantur, c. 18, 23.

Quibus noua admonitione firmatis munitisque, nil antiquius habet, quam redire Ephefum, vbi tam fauftis aufpiciis euangelii praeconium exorfus erat c. 18, 19. 20. Sed iam mutata erat rerum facies, fiquidem, dum haec a Paullo per interiores Afiae tractus gerebantur, alius magifter, doctus ante alios et cum primis facundus, Apollo, doctrinam de Meffia Ephefi tradiderat, fed mancam adhuc et imperfectam, vnde Paullo Ephefum aduentanti multa explicanda, fupplenda, corrigenda fupererant. Quae antequam narrantur, praemittuntur nonnulla de nouo hoc magiftro, qui in fcenam prodierat, c. 18, 24-28, quo facilius infequentia intelligi queant. Adeft ergo

2) Paullus Ephefi c. 19. Et hic quidem ante omnia id curandum habuit, vt non appropinquare folum Meffiam, fed in Iefu perfona vere iam apparuiffe euictum daret. Prius illud, Ioannis baptiftae veftigia fequutus, Ephefi promulgauerat Apollo, qui tametfi rectiora mox de Iefu, vero Meffia, ab aliis edoctus eadem aliis traderet et ipfe, c. 18, 28, non tamen mutaffe admodum impreffam a fe primitus Ephefinorum animis de Meffia fententiam videtur, fiquidem illico abitum

tum in Achaiam moliebatur, vbi prima doctrinae salutaris femina, quae fparferat Paullus, vberiora reddidit et laetiora (1 Cor. 3, 6). Quamobrem Ephefi quidem in multis adhuc elaborandum fuit Paullo, in quibus ftrenuum fe, vt folebat, geffit et follertiffimum: et vltra biennium ibidem verfatus, multa tam in vrbe ipfa, quam in vicinia, profpere et feliciffime peregit, multisque acceffionibus euangelium mirum in modum locupletauit, c. 19, 1 – 20.

Atque ficuti, quum in Europa verfaretur, revifere eos, quos per Afiam Chrifto adduxerat, geftiebat (c. 18, 18), ita iam in Afia degens non minore defiderio infpiciendorum coetuum per Europam collectorum tenebatur. Sed dum abitum in Europam molitur, grauiffima aduerfus eum excitatur feditio, tanto acerbior Apoftolo, quod in vrbe contigerat, in qua meliores adhuc fibique iunctiffimos cognouerat hominum animos: fedatur tamen concitatae plebis furor, et Paullus faluus fofpesque euadit, c. 19, 21 – fin. Re compofita

3) Paullus relicta Ephefo in Europam traiicit, variasque prouincias obit, quod tamen breuiffima narratione perftringitur, licet permulta cognitu digniffima hic accidiffe credendum eft. Peractis rite omnibus in Syriam (c. 20, 3), i. e. Antiochiam, redire conftituerat, vt et de tertio hoc itinere rationem redderet: verum neque directam viam, vt quondam c. 18, 18, ingreditur, quia metuebat infeftas Iudaeorum machinationes, neque omnino Antiochiam peruenit, quoniam et in hoc itinere, vt in priori c. 18, 21. 22, Hierofolymam etiam adire animus erat; ibi autem infidiae, accufationes, vincula manebant cur-

fumque

ſumque impediebant [3]). Quamobrem longiorem per Macedoniam, Aſiam etc. reditum parat, comitantibus pluribus ſodalibus, quibus poſt longiorem abſentiam Philippis denuo iungitur Lucas. Lucu-

3) Quaeri ſane hic poterit, cur Paullus, qui ex Antiochia ad promulgandum inter gentes euangelium exibat, non in eo acquieuerit, vt in iſtam tantummodo vrbem rediret, ibique geſti a ſe muneris rationes redderet, ſed potius et Hieroſolymam iterato tetenderit, in primis quum grauiſſimam ibi perniciem ſibi intentum iri et ipſe cerneret et ab aliis admoneretur (c. 20, 22. 23; 21, 10 ſqq.)? Verum haudquaquam tam ingratum ſe praeſtitit P. et arrogantem, vt aut obliuiſci ea, quibus tam beneuole ab Apoſtolis acceptus fuerat c. 9, 28, aut negare potuiſſet, maius pondus maioremque auctoritatem prae doctoribus Antiochenis fuiſſe Apoſtolis Hieroſolymitanis. Proinde, tametſi in itineribus ſuis conficiendis primum et ſummum habebat illud, vt Chriſti doctrinam *gentibus* commendaret, nunquam tamen neglexit, quocunque poterat modo, Apoſtolis et omni eccleſiae Hieroſolymitanae gratiſſimum ſe exhibere, colligere ſtipem, eamque in neoconverſorum ſuſtentationem Hieroſolymam ſubinde afferre, c. 11, 29; 24, 17; cf. 1 Cor. 16, 1 ſqq; 2 Cor. c. 8. c. 9; Rom. 15, 25 ſqq. 31 etc. Accedit, quod Hieroſolymae, vt videtur, degebat Paulli ſoror c. 23, 16, quam reuiſere interdum cupiiſſe, nemo fraudi habebit Apoſtolo. Caeterum vltimum finem et metam, quum ex itineribus rediret, non Hieroſolymam fuiſſe, ſed Antiochiam, apparere videtur tum exinde, quod c. 18, 18; 20, 3 diſerte dicitur iter ſuſceptum fuiſſe non εις την Ιουδαιαν, ſed εις την Συριαν, tum quod in priore illo reditu Hieroſolymae nonniſi pauciſſimis mentio fiat, c. 18, 22, de Antiochia autem id ſaltem memoratur, ibi paulliſper commoratum fuiſſe Apoſtolum. Eodem modo et in hoc reditu rem ſe habituram fuiſſe credo, dummodo Antiochiam perueniſſet, neque tot tamque aduerſis fatis Hieroſolymae habuiſſet conflictandum.

Luculentior hinc redditur rerum geftarum effigies, quippe quibus auctor interfuiffet ipfe: ex omnibus tamen, quae in itinere hoc acciderunt, memoratu longe digniffima et ad animos commovendos aptiffima facile habebitur illa oratio, qua Ephefinae ecclefiae praefectos, qui gratiffimam fui memoriam apud Paullum reliquerant, Miletum conuocatos alloquitur. Iam viam perfequitur Paullus, fed Antiochiam ipfam non ingredi licuit, grauiffimis periculis Hierofolymae implicito. Perhibentur autem cuncta haec a c. 20, 1 – 21, 16. Aliam hinc faciem gignunt omnia, neque iam de legationibus Antiochia euntibus redeuntibus fermo erit, fed de Paulli miferiis, quas exhauriendas habuit Hierofolymae. Et hinc commodiffime aufpicamur aliam libri noftri fectionem, quam in altera hac parte quinto loco ponimus.

V. *Paullus Hierofolymae.* Corripitur, accufatur, in vincula coniicitur, infidiis petitur, cauffam fuam coram Iudaeorum Romanorumque iudicio perorat, tandemque prouocat ad Caefarem. Perducuntur haec inde a cap. 21, 17 – cap. 26 fin. quae quia longiore defcribuntur et copiofiore fermone, in has ferme particulas diftribui poterunt.

1) Beneuole admodum a fratribus Hierofolymitanis excipitur Apoftolus: neque id immerito, fiquidem afferebat fecum, quo indigentiores vitae inopiam fubleuarent. Atque hic primo quidem, Apoftolorum precibus indulgens, ritus quosdam religionis Mofaicae celebrat, vt declinaret eorum calumnias, qui patriam legem et auita facra prorfus oppugnari ab ipfo et refpui clamitabant, c. 21, 17 – 26.

2) Sed inter rituum horum folemnia per tumultum corripitur a Iudaeis, qui celebrandi fefti cauffa

ex

ex Aſia aderant, quique eorum, quae in ſuis quondam vrbibus perpetrauerat Chriſti legatus, memoriam recoluerant: indigne ferentes illi quidem, quod tum parum ſucceſſerat dolus et inuidia, magiſtratibus quippe paganis aequioribus erga Paullum et facilioribus, iam autem Iudaeorum magiſtratus manibus pedibusque in ſuam ſententiam deſcenſuros, Paullumque eo, quod dudum meruerat, ſupplicio affecturos ſperantes. Quamobrem manus inferunt Paullo, omnem vrbem, vt ſolet ſeditioſa plebs, tumultu complent, et maiora fuiſſent conati, ni opportune interueniſſet Lyſias, tribunus cohortis Romanae, quae Hieroſolymae excubias agebat, a quo in vincula P. coniicitur, c. 21, 27 – 39.

3) Hinc, permittente Lyſia, oratione apologetica ſe contra ingruentium impetus et calumnias defendit. Sed magno hic profecto et difficili in loco verſabatur P. Accuſabatur, quod relictis maiorum inſtitutis noua via ingrederetur: id quod negari poterat nullo pacto. Euincendum ergo erat, καινην illam ὁδον, quam erat ſectatus, veteriori illi religionum celebrandarum rationi longe eſſe antehabendam. Sed erat ea res altioris indaginis, quae pauciſſimis expediri prorſus nequibat, nedum coram concitata plebe expendi et enucleari. Dignus erat Deo vindice nodus: et interuenit numen, quod Ieſum cruci affixum e mortuis reuocauit: interueniunt phaenomena coeleſtia, quae ex formidatiſſimo Chriſtianismi aduerſario acerrimum eiusdem formabant vindicem. Nulla ergo faciliori via in defendendo ſe coram multitudine incedere potuit Paullus, quam ea, qua vere ingreditur, vt eadem, quae c. 9 legitur, narratione repetita oſtendat, et quaſi ad oculos demonſtret, altiori ſe

se vi ad ea, quae instituit, compulsum esse et abreptum. Et persuasisset, opinor, nonnullis veritatem eorum, quae demonstrabat, ipsamque viam nouam commendasset, ni multitudinis strepitu interpellatus, omnem in se defendendo operam perdidisset. Incassum dicta erant omnia. At chiliarchus, qui praesenti militum manu plebis impetum coercebat, de re nequibat decernere: neque enim id erat militis, neque aut de Iudaeorum religionibus quidquam compertum habebat ille, aut Hebraeorum linguam, qua P. verba fecerat, callebat. Videbatur is quidem principio sicarium quendam turbarumque concitatorem in Paullo inuenisse, quibus id temporis Iudaea ita erat infesta *), vt si quis Iudaeorum apud Romanos deferebatur, eiuscemodi crimen illico suspicarentur illi. Proinde et torqueri Paullum flagellisque caedi iubet, verum, vt audiit ciuem esse Romanum, desistit ab incepto, omnique, quo dignus erat, honore ciuem Romanum prosequitur. Adhuc ergo in caussa Paulli cognoscenda diiudicandaque nil efficitur. Habentur haec omnia inde a c. 21, 40 — c. 22, 30.

4) Sed quum metum et suspicionem, quam de Paullo conceperat, vanam Lysias cerneret et inanem, hominemque populi Rom. maiestati neutiquam grauem et perniciosum animaduerteret, parum curans eiusdem caussam, quam ad gentis religiones pertinere comperit, Iudaeorum synedrio, quod de eiusmodi caussis statuebat, rem deliberandam tradit. En ergo Paullum coram Synedrio caussam suam orantem. Neque tamen vel hic plura efficiuntur: namque hi iudices, licet caussam,

*) Praesertim sub procuratoribus Felice et Festo. vid. Ioseph. Antt. 20, 7; Bell. Iud. 2, 12.

cauffam, de qua agebatur, probe intelligentes, eosdem fe gerunt, quos in cauffa Iefu examinanda fe exhibuerant, coeco et infano tuendae legis patriae ardore flagrantes, ira et odio concitatos, qui ne ferre quidem valerent vultum hominis libere et ingenue animi integritatem teftificantis, qui in loquentis os audacter inuolarent, a quibus fententia iufta et ab omni partium ftudio aliena exfpectari nullo modo poffet. Accedit, quod turbulentum iam iudicum confeffum turbulentiorem reddidit Paullus ipfe, qui, vt effugeret capitalem fententiam, ob αναστασιν fe fpemque a maioribus inde vsque ad praefentia tempora a natione conceptam accufari fe clamitans, in difcordiam abegit iudices, ita vt, reo militum manu eorum poteftati erepto, atque in cuftodiam a Lyfia coniecto, re infecta folueretur iudicium nec quidquam de cauffa ipfa decerneretur. Leguntur haec c. 22, 30 – 23, 11.

5) Dum in cuftodia feruatur Paullus, adfunt homines flagitiofi et ad quidlibet audendum proiecti, qui, inftigante citra dubium Synedrio, quod dedecus hefterni iudicii aequo animo ferre nequibat, grauiffimo iuramento interpofito, aduerfus Paulli vitam confpirant. Verum et has infidias elufit idem prouidum numen, quod peculiari tutela legatum Iefu Chrifti fufceperat. Refertur de his infidiis ad Lyfiam chiliarchum, qui Paullum ftipatum militum manu Caefaream ad Claudium Felicem, procuratorem Romanum, transmittit, vt coram tribunali Romano, aequiore et iuftiore, cauffa cognofceretur. Narrata haec funt cap. 23, 12 – fin.

6) Hinc fperanda iam erat recta et iufta cauffae cognitio, verum Felicis ingenium leue et mobile, et ad libidinem auaritiamque explendam procliue videtur

videtur prohibuiſſe, quo minus iam nunc lis aeſtimaretur. Qui cum videret, nil contra imperatoris aut populi Romani maieſtatem machinari reum, nulla fere cura dignam rem habuit, diſtulit, comperendinauit, dies prorogauit, et omnino rem omnem tractauit negligentiſſime. Omnia familiari potius ſermone miſcuit, quam ſtato iudicii die transegit, adhibita et vxore Druſilla, natione Iudaea, ſiue vt de religionibus Iudaeorum ſuggereret illa, quae ipſum fugiebant, ſiue, quod mihi potius videtur, vt mulierculae curioſitati ſatisfaceret ipſe. Et tales quidem nectendo moras eo ſe rem adducere poſſe ſperabat, vt Paulli ſocii et ſodales pretio tandem ſectae ſuae ducem et antiſtitem redimerent. Ita apparet, eiusmodi homine iudicia moderante, nil potuiſſe effici. cap. 24, 1–26.

7) Verum enimuero Felici Romam reuocato ſucceſſit Porcius Feſtus, homo iuſtus et integer [5]), atque

[5]) Multo iuſtiorem ſe Feſtus in obeunda prouincia geſſit Felice, qui omnino multas ſui nominis maculas in Iudaea reliquerat, videturque Feſtus homo fuiſſe pluribus nominibus laudandus, cuius poſt adminiſtratam biennio prouinciam praematuram mortem doluiſſe videntur Iudaei Ioſ. B. I. 2, 13, init. Inique ſane in eum agere videtur Ven. *Thiess*, qui ad c. 25 multa grauia ex arbitrio depromit aduerſus eum, qui et ſtrenuum ſe et ſollertem (c. 25, 17, coll. c. 24, 22), et iuſtiſſimum (c. 25, 16) et comem vrbanumque (ad cap. 25, 4; ibid. v. 14 ſq.) geſſerat. Paullus quidem de Felice non poterat conqueri, Feſtum autem erga Iudaeos faciliorem timuiſſe videtur (c. 25, 9 ſq.), ſed, vbi ad Caeſarem prouocauerat, neutiquam ea re offenſum inuenit eundem, vt qui, narrante Ioſepho, ne tunc quidem Iudaeorum ad Caeſarem legationem proficiſci prohiberet, quum parietem, qui regii triclinii proſpectum in vrbem ac templum arcebat, exſtruxiſſent illi, eumque dirui iuſſiſſet et Agrippa et Feſtus (Ioſ. Ant. 20, 7).

que in limine faltem gubernandae a fe prouinciae gnauus et induftrius: iamque ad finem deduci res videbatur, et deducta fuiffet, nifi Feftus, qui ad gentis beneuolentiam captandam aequiorem fe Iudaeis et faciliorem praeftitit, quam Felix, qui, vt quondam Pilatus, Iudaeos quafi ludificatus effe videbatur, timorem inieciffet Paullo, ne Hierofolymam denuo remitteretur: quae fi effent facta, aut mortem aut iniuftiffimam fententiam fibi inftare cernebat. Quamobrem ad Caefarem Romanum prouocat, nil contra monente Fefto, imo ad captivum Romam abducendum omnia praeparante. Vid. c. 25, 1 — 12.

8) Ita in Iudaea quidem nil certi de cauffa Paulli ftatui et decerni poffe videbatur: fed interueniente tamen cafu aliquo ad exitum perducta illa, Paullusque capitis abfolutus in libertatem reftitutus fuiffet iam tum, ni prouocaffet ad Caefarem. Accidit enim, vt ad falutandum Feftum Caefaream adueniret Agrippa rex, Romanorum cum primis ftudiofus, quicum et alia familiariter et humane colloquebatur procurator, et confilium de Paulli cauffa exploranda iniit. Iam ferio tractari res coepta eft, quae adhuc negligentius aeftimata huc illuc fluctuauerat: et certi quid ac iufti videbatur effici poffe, fiquidem Agrippa et peritus erat, vtpote Iudaeus natione, rerum, quae ad religiones pertinebant, et a coeca illa propugnandae patriae legis infania, quae priores iudices Iudaicos prohibuerat, quo minus iuftam de Paullo fententiam ferrent, quam maxime alienus [6]). Qui quum, prae-

[6]) Vid. Iofeph. l. c., vbi narratur amplam et fpatiofam domum Hierofolymis exftruxiffe, vnde fpectari poterat, quidquid circa templum fieret. Adde, quae fequenti capite fub procuratore Albino eum geffiffe narrat idem Iofephus, vnde luculentiffime patet, Romano-

praefente Feſto, perorantem Paullum audiiſſet, capitis abſoluendum eſſe hominem decreuit, omniaque in emolumentum et honorem accuſati vertiſſent, niſi auctoritatem Caeſaris ille interpoſuiſſet. Neque tamen Paullum poenituit, longiores moras a ſe nexas eſſe: neque enim, ſi vel abſolutus fuiſſet, effugere in Iudaea potuiſſet inſidiantium manus; Romam autem, totius terrarum orbis vrbem capitalem, videre iam dudum in votis habuerat ardentiſſimis; c. 25, 13 – c 26, fin. Romam ergo ducitur Apoſtolus, narraturque ſexta id eſt poſtrema libri noſtri ſectione

VI. *Paulli iter Romanum.* Cap. 27 et 28. Bipartito haec poterunt diſtribui, ſiquidem perhibentur,

1) quae in itinere contigerint, c. 27 – c. 28, 16.
2) quae in vrbe ipſa, c. 28, 17 – fin.

Tardiſſimum ſane iter et moleſtiſſimum, e quo tamen, ſatis iactatus iniquiſſimis, quum ſummum vitae diſcrimen et tempeſtate, et naufragio, et militum caedem captiuorum ſuadentium conſiliis, et viperae venenatae tactu adiiſſet, ſeruante ſummo numine ſaluus et ſoſpes euaſit, optatamque metam contigit [7]).

manorum gratiae aucupandae, quam Iudaicorum morum ſeruandorum eum fuiſſe ſtudioſiorem. Familiorem cum hoc conſuetudinem inierat Feſtus, cui et circa Paulli cauſſam multam gratiam debuiſſe videtur; vid. annot. ad c. 25, 27.

[7]) Obſeruatum eſt ab intt., puriſſimam hic et rectiſſimam Graecitatem inueniri, maxime quoad terminos nauticos, qui hic iidem adſunt, qui in ſcriptoribus claſſicis inueniuntur, ὑποδραμεῖν, παραλέγεσθαι, ὑποπλεῖν, αἴρειν, ἐπιδιδόναι. διαφέρεσθαι, ἀνάγειν, κατάγειν etc., de quibus videndi ſcriptores Antiquitatis Graecae. Sed nimium tamen agere illos, qui hinc ſuſpicari volunt, Lucam rei naualis peritiſſimum fuiſſe, facile cognoſcimus.

Expoſito adhuc eorum, quae in poſteriori hac parte continentur, argumento et ordine, pauca quaedam tam circa Lucam, narrationis auctorem, quam circa Paullum, ducem omnium quae narrantur et anteſignanum, corollarii inſtar addidiſſe fraudi non habebitur.

Alio quodam colore et ab iis, quae priore libri noſtri parte comprehendebantur, diuerſo imbuta eſſe, quae iam ſequuntur, neminem facile latebit. Neque id ſecus quam par eſt: ſiquidem plures ibi rerum gerendarum heroes eminebant, hic vnus duntaxat princeps et coryphaeus: varietas ibi rerum narratarum, hic vnitas: ex variis documentis fontibusque hauſta illa, haec a Luca ipſo aut oculis, aut auditu percepta: idemtidem ibi abrupta narrationis tela, et, quum alia inſerta eſſent, poſtea repetita, hic continua ſerie aequabiliter procedens: ibi Hieroſolyma ſplendens, Apoſtolorum, quorum ibi coaluerat collegium, Petri, Iacobi, Philippi etc. conamina laudata, euectum Hieroſolyma in caeteram Palaeſtinam, adiacentesque tractus euangelium: hic Antiochia alma euangelii nutrix, indeque non in Palaeſtinam, ſed in remotiores Aſiae Europaeque tractus ſparſa doctrinae ſalutaris ſemina; alia nomina Paulli, Barnabae, Siluani, Timothei etc. nec niſi tunc Hieroſolymorum collegiique Apoſtolici repetita mentio, vbi Paullus ipſe ibidem adeſt.

Sed et ipſa haec, quae inde a Cap. 13 narratione perducuntur, quoad copiam expoſitarum rerum, mirum quantum a ſe differunt. Aliis quippe interfuit auctor ipſe, quae pleniore narratione reddit: alia audierat a Paullo eiusdemue comitibus, quae interdum leuiſſime perſtringit. Ibi multa adſunt, quibus commode carere potuiſſemus: hic plura eaque grauiſſima deſiderantur, quae ſi locupletius expoſita fuiſſent, multis rebus lucem credenda ſunt allatura fuiſſe benigniſſimam. Nil quidem morati eſſemus, ſi vel abfuiſſent ea, quae de Macedone, Paullo per ſomnium appa-

rente,

rente, c. 16, 9. 19, aut de Λυδίᾳ πορφυροπώλει, ibid. v. 14 sqq. aut de Eutycho c. 20, 7 sqq. perhibentur, dumne maiora et grauiora intercidissent. At qui potuit fieri aliter, quum ea, quae se absente erant gesta, nesciret Lucas, et explorare sollertius negligeret, tanquam res, quas, quia non viderat ipse, minoris momenti ducebat; nec nisi ea commentario intexenda duceret, quae ad nexum rerum et ordinem seruandum faciebant, aut ipsi, prout memoria suppetebat, narrata erant breuius copiosiusue: illa autem, quae post suum in societatem aduentum reditumue prima contingebant, vt accidere solet hominibus, grauissima viderentur cognituque dignissima, quorum nihil esset reticendum? Accedit, quod maxime ea, quae circa miracula edita, tumultus contra legatorum vitam concitatos oppressosque versantur, dignissima videbantur et Paullo, quae narraret Lucae, et huic, quae in tabulas referret. At quot quantaque quaeso his ipsis de caussis desideramus! Quantopere iuuasset legisse

1) accuratiorem de institutis principio conditisque per *Galatiam* adiacentesque terras ecclesiis expositionem, quae ad illustrandam epistolam ad Galatas fecisset vel maxime? At nunc ea perstringuntur leuissime, cap. 16, 6; 18, 23; forte et 14, 6. Quam libenter porro audiremus

2) ea, quae acciderant *Thessalonicae*, c. 17, 1 – 9, copiosius narrata? quorum breuitas obscurius reddit id, quod Thessalonicensibus, quos in prima epistola tantis laudibus effert Apostolus, antehabentur Beroeenses c. 17, 11. Neque multo plura leguntur de eis,

3) quae *Corinthi* gesta sunt, vbi tamen longius, quam per integrum annum et dimidium commoratus est Apostolus, neque in otio ac desidia, sine fructibus et Corinthiae ecclesiae et euangelio omnino progignendis tantum temporis interuallum consumsisse

credendus eſt. Quantum quaeſo ad clarius intelligendas epiſtolas ad Corinthios momentum peperiſſet hic copioſior narratio!

4) Nec ſane grauate tuliſſemus, ſi plura reſciuiſſemus de eis, quae acciderint Beroeae, c. 17, 11 – 15, Athenis, v. 16 – fin. litterarum arce, atque in itinere illo, quod Epheſo per Macedoniam in Graeciam inſtituiſſe, et eadem via retro ſuſcepiſſe legitur P. c. 20, 1 – 6, quod licet non mediocrium, vt videtur, euentuum ferax, nimia tamen breuitate, et vix totidem verbis abſoluitur, quibus ſubſequens eorum, quae Troade cum Eutycho acciderant, narratio.

Neque tamen negari poteſt, varia eorum, quibus Lucas non interfuit, pleniore oratione reddi; ſunt tamen ea fere nonniſi orationes ab Apoſtolis habitae, vt c. 13, 16 – 41; 14, 15 – 17; 17, 22 – 31, aut tumultus contra eos moti c. 13, 50, 14, 19 et grauiſſimus ille Epheſinus c. 19, 23 ſqq. quem in ſummis, quae legatis imminuebant, periculis habendum eſſe vel idcirco dixeris, quod tam copioſe, etiamſi non aeque ac c. 16, 19 ſqq. interfuerit Lucas, refertur. De Corintho quidem c. 18 et Epheſo c. 19 plenior eſt narratio, haudquaquam tamen aeque locuples, atque exſpectari poterat ex vrbibus, in quibus per binos ternosue annos ſubſtiterat legatio.

Id quidem nemo obuertet, de rebus, quae a Paullo per biennium geſta ſint Romae, nil ferme exponi a Luca, tametſi ibi praeſens adfuerat, ſiquidem de conſulto accidiſſe videtur, vt, poſtquam breuibus tetigerat ea, quae c. 28, 30. 31 leguntur, ſubſiſteret [8]): vt adeo

[8]) Vid. proleg. p. 46 ſqq. et commentar. ad c. 28, 31. Aſt Ven. *Hug* in Einleit. ins N. T., praeſtantiſſimo ob eruditionem et acumen ſubactiſſimum libro, Th. 2, §. 70 opinatur, haud indiguiſſe Theophilum pluribus, quoniam in Romae vicinia, forte, quia nomen Grae-

adeo generaliorem ſententiam ex eis, quae adhuc ſcripſimus, haud iniuria eliciamus eam, narrationem poſterioris huius partis breuiorem ibi et ſuccinctiorem inueniri, vbi narrata ſibi ab aliis reddit Lucas, at, vbi oculis res geſtas intuitus eſt ipſe, copioſiorem et locupletiorem.

Et haec quidem de Luca, rerumque poſteriori hac parte expoſitarum narratione aut breuiore aut pleniore addidiſſe ſufficiat. Iam obſeruationibus quibusdam de Paullo adiectis, pauca haec, quibus praefamur, conſignemus. Cuius quidem ingenium magnis rebus gerendis natum, ingens induſtria et ſollertia, acerrimum rerum, quarum patrocinium ſuſceperat, tuendarum ſtudium, conſtantia ad pertinaciam vsque procedens, ſimul cauta ac circumſpectiſſima prouidentia, tum animi candor et integritas, ſinceriſſimus alio-

 rum

Graecum eſt, in Graecia magna degerit, procuratoris ducenarii officio functus, cui ornamenta conſularia, ergo et titulum Κρατιστος indulſerat Claudius (Sueton. Claud. 24). Qui quum ſaepiſſime Romam proficiſceretur, officio ſuo itinera ei iniungente, ſaepiusque narrata ex vrbe ab aliis audiret, facillime reſciſcere potuit, quomodo ſe res Paulli Romae haberet. Cf. ſimilia in proleg. et comment. l. c. Difficile eſt, certi quid conſtituere, vbi deficientibus monumentis hiſtoricis omnia fluctuant. Apparet tamen facile, nomen Graecum non prohibere, quo minus Romae aut natus ſit aut degerit Theophilus, ſicuti et in Graecia magna eo tempore Romana et Graeca nomina audiebantur promiſcue. Vtrum tamen Theophilus, Vir nobilis et illuſtris, aut Romae aut in vicinia degens, curam habuerit explorandi et ſciſcitandi τα κατα τον Παυλον, neque potius, vt homo diues et commodus, ea ab aliis relata audire, ſcriptisque tabulis comprehenſa habere praetulerit, in medio relinquimus. Sperabat forte et Lucas, Paullum cognita cauſſa Roma egreſſurum, ſuſcepturumque aliud iter, quod largam ſcribendo tertio volumini materiam ſuppeditare poſſet.

rum hominum amor ad magiſtri exemplar animo informatus quum ab aliis egregie ſint illuſtrata [9]), non eſt, quod hic repetantur: inueniemus facile et in huius libri narratione idem praeſtantiſſimum ingenium elucens tum in omnibus, quae peregit, tum in eis, quae mala et aduerſa perpeſſus eſſe legitur [10]). Neque tamen veremur, ne de tanti viri laude detrahere aliquid videamur, ſi in omnibus ſanctiſſimum illud exemplar neutiquam eum prorſus aſſequutum eſſe dicamus [11]): neque enim eandem manſuetudinem exhibuit (c. 17, 37 ſqq.; c. 23, 25; cf. 2 Theſſ. 1, 6 et ſimilia alia multa), neque tam fortiter contemſiſſe videtur mortem, imo vitae diſcrimina declinare, iniuſtamque iudiciorum ſententiam effugere allaborabat enixiſſime. In illo autem iudicio coram Synedrio talem ſe geſſit, qualem, licet eadem iniuria affectus (Io. 18, 22 coll. Act. 23, 2), minime ſe exhibuerat Ieſus, vid. ad c. 23, 10. Non ignoro quidem, defendi poſſe modum ac rationem, qua Paullus proceſſerit, defenſumque eſſe ab interpretibus aliisque longe plurimis [12]): verum quum de his admodum late in vtramque partem poſſit diſputari, ad ea denique redire videntur omnia, quae ſuus quemque ſenſus internus docet: neque negare poſſum, meum mihi hanc Paulli viam neutiquam probandam exhibere. Sed et in cauſſa ſua oranda varia immiſcere videtur, quae dubium ſaltem iudicium et anceps reddunt. Rectiſſimo ſane tramite et

[9]) Veluti a Ven. *Niemeyero*, aliisque, qui biblicos characteres, quos aiunt, vel conſulto, vel data occaſione, deſcripſerunt, vid. v. c. Ven. *Hug* Einl. ins N. T. Th. 2, §. 76 ſqq.

[10]) Videamus v. c. Cap. 24, 10 coll. 3; ibid. v. 26 etc.

[11]) Atqui intercedere magnam inter παθηματα I. C. et Paulli ſimilitudinem in aprico eſt, dignaque eſt res, de qua poſitis iuxta ſe et collatis locis parallelis diſſeratur copioſius. Cf. Excurſ. ad Coloſſ.

[12]) Veluti a b. *Bergero* mor. Einl. ins N.T. Th. 2, S. 299.

et vnice vero incedit c. 22 et c. 26, ex eis, quae fibi dictu mirabilia euenerint, ad praeftantiam doctrinae Iefu Meffiae commonftrandam argumenta deducens, perfuafiffetque eandem, credo, et ex multitudine illa c. 22 pluribus, ficuti poftea perfuadebat Agrippae c. 26, ni importuno ftrepitu fuiffet interpellatus. Verum quid de aliis nonnullis argumentis, quibus cauffam fuam defendit, ftatuam, nefcire me fateor. Etenim fi c. 24, 11 per duodecim illos dies, quos inde a reditu ex gentibus Hierofolymis verfatum fe teftatur, non tot mala perpetrare fe potuiffe inferre videtur, quot ei crimini dabant, qui actores contra eum furrexerant, non meminit, quod non Hierofolymae folum, fed per omnem οικουμενην contra Iudaeorum facra peccaffe infimulabatur. Quod fi nullorum malorum fe confcium fubinde profitetur, atque ad animum vitamque integram fcelerisque puram prouocat, vera quidem proloquebatur, in quibus damnatos audire facillime folent iudices aequi et boni: verum hic parum de eis agebatur: rem, de qua eum accufabant, ftudiofe declinare folet, et ad alia omnia auditores deflectere. Qui tandem quaefo dicere potuerat, fe ob αναστασιν accufari, nifi in fubtiliores Syllogifmorum plagas fe induendo [13]? aut quo pacto, nil fe commi-

 fiffe,

[13]) Arripuit Apoftolus hanc excufationem, vt diffidiis inter Synedrii affeffores motis, effugere poffet capitalem fententiam, c. 23, 6, neque multum ei tribuiffe eundem crediderim. Quia tamen fucceffus felicifsime refponderat, longius perfequutus effe deinceps argumenti vim fibique in eo proferendo placuiffe ipfe videtur; id quod etiamnum nobis accidit, vt res aliqua alio tempore propius fidem accedere, alio ab ea abfcedere longius videatur, vid. Exc. ad Col. p. 251. Ea de cauffa, vtque fibi conftaret, coram Agrippa rege idem argumentum ornatius profert, c. 26, 6. 7, tametfi ratio illa, ob quam coram Synedrio ad illud confugerat, hic quidem prorfus ceffaret. Minime autem ob αναστασιν accufabatur, fed ob pro-
dita

ſiſſe, quod morte dignum exiſtimandum ſit c. 25, 11? quum tamen ipſum, Rabbinorum ſcholis innutritum, haudquaquam, fugere potuerit, eiusmodi crimina in capitalibus fuiſſe habita [14]). — Sunt ergo, fatemur, varia, quae in Paulli cauſſa varie ſaltem et ambigue explicari poterunt, in qua et illud arripiet multos et miros habebit, quod in ea peragenda ipſe quidem perſaepe, ſed accuſatores iudicesque nunquam Ieſu Meſſiae, cuius cauſſa fere eadem fuerat, mentionem iniiciunt [15]). Sed haec hactenus. Audiamus iam Lucam ipſum.

dita auita ſacra. Ea tamen quum reliquiſſet, ad Ieſu Meſſiae partes tranſiit, et quidem eius Ieſu, qui e mortuis in vitam rediit, eoque ſpem fecit, et nos in vitam redituros eſſe. Et hactenus quidem ob *ανάστασιν* damnari ſe profiteri poterat: ſed quam precaria haec: quam per longiores Syllogismorum amfractus circumducenda!

14) Tr. Sanhedrin. c. 10, 5. "Vates mendax, qui vaticinatur, quod non audiuit, quodque ipſi dictum non eſt, ab hominibus morte plectitur." Ibid. c. 7, 4. "Lapidantur profanator Sabbathi, — — qui ad apoſtaſiam impellit, magus etc." Ibid. c. 10, 1. "Strangulantur preſbyter edicto Senatus(Synedrii)obnitens."

15) An de induſtria haec reticent, ne magni illius criminis erga iuſtiſſimum commiſſi ſe ipſos arguant? An, quia pſeudoprophetis turbarumque concitatoribus, quorum collegio aggregauerant et Ieſum, Iudaea iam dudum erat infeſta, eiusmodi hominem ſupplicio affectum fuiſſe, vt rem, quae ſaepiſſime acciderat, praetermiſerant, obliuionique tradiderant ea, quae ante 30 annos euenerant? Teſtatur quidem P. c. 26, 26, nil horum regem Agrippam latere potuiſſe, quia in conſpectu omnium geſta ſit res et in ore omnium fuerit (Luc. 24, 18): verum non reputat, ea, quae, quia noſtra interſunt, memoriae noſtrae quidem inhaerent tenaciſſime, ab aliis, ad quos proxime non pertinent, obliuioni tradi poſſe facillime. Et de Synedrio ſi quaeras, quis pro certo affirmare auſit, eorum, qui quondam in cognoſcenda cauſſa Ieſu collegio interfuerant, vel vnum ſingulum nunc in re Paulli diiudicanda ſuperfuiſſe?

ACTA APOSTOLORVM.

PARS ALTERA

CAP. XIII — FINEM.

ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

Ἠσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκ- Cap.
κλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ τε Βαρνάβας XIII, 1
καὶ

Magnum illud et memorabile ad traducendos ad Chriſtianiſmum paganos iter a Paullo ſuſceptum Theophilo ſuo narraturus auctor viam ſibi ſternit breuiſſima eccleſiae Antiochenſis, ex qua tamquam ſtirpe enaſcebantur omnes coetus inter gentes collecti, mentione iniecta, v. 1–3. — *Ex hominibus chriſtianis extra Palaeſtinam verſantibus illi, qui Antiochiae degebant, in celebriorem iam, qui iuſtae eccleſiae chriſtianae nomine venire poſſet, coetum coaluerant* (indicare eo ſimul videtur auctor, in caeteris extra Palaeſtinam terris, ad quas iam penetrauerat doctrinae ſalutaris praeconium, vt c. 11, 19, nondum tam firmas eam radices egiſſe, vt de eccleſiis, quae quidem hoc nomine dignae eſſent, ſermo eſſe poſſit): *namque iam prophetae et doctores inter eos ſurrexerant.* Cf. praemonenda, not. 1. Δε, particula tranſitum indicans. *Es waren alſo, wie wir oben* (*c.* 11.) *geſehen haben.* Κατα την ουσαν. Non otioſum eſt illud ουσαν, ſed indicare videtur, iam collectam ibi fuiſſe veram eccleſiam: *in eccleſia, ibi iam exiſtente,* ſeu: *ſiquidem ibi iam aderat.* Προφηται και διδασκαλοι. Triplex erat eorum, qui doctrinae ſalutaris tradendae munere fungebantur, gradus, 1) *Apoſtolorum,* qui a Ieſu Meſſia ipſo ad hanc prouinciam obeundam ablegabantur, quibus et Matthias (1, 26) et deinceps Paulus quoque accenſebatur, Actor. 26, 17; Gal. 1, 1; Rom. 1, 1, et ibi Koppius. 2) *Prophetarum,* qui non quidem a Ieſu ipſo creati, ſed tamen diuiniore πνευματος ἁγιου vi agitati cum furore quodam et εκστασει ſalutiferam doctrinam promulgabant. Neutri tamen vno degebant loco,

καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος καὶ

loco, vniue ecclefiae operam nauabant, fed huc illuc ad colligendas, confirmandasque ecclefias proficifcebantur, id quod de Apoftolis eft notiffimum, de prophetis autem patet ex c. 11, 27 coll. 21, 10. 3) *Doctorum vulgarium*, διδασκάλων, qui certo quodam loco commorati, vni coetui inftituendo vacabant, apoftolisque et prophetis inferiores habebantur; vid. 1 Cor. 12, 28; Ephef. 4, 11 et ibi Kopp. quem et de prophetis copiofius exponentem vid. in Exc. 3 ad Ephef. Huiusmodi autem doctores Antiochiae adfuiffe fupra iam monuerat quidem, 11, 19. 20. 28. fed h. l. breuiffimis repetit,vt lectorem ad ea, quae fequuntur, quafi introducat. Iam ex his *nonnullos* nomine affert, non omnes, quod vel ex c. 11, 27; 12, 25; 15, 2 liquet. Βαρνάβας, fatis iam ex prioribus notus 1, 23; 4, 36; 9, 26; 11, 22 fq. et hinc iam maioribus in rem chrift. meritis confpicuus: natione Cyprius quidem et ipfe (4, 36), non tamen eis Cypriis adnumerandus, qui c. 11, 20 memorantur, ob ea, quae ibid. v. 22. fequuntur. Et quia iam de eo, ficuti et de Saulo, aliquoties iniecta erat mentio, horum quidem vterque fimplici nomine fine vllo adiecto nominatur, caeteri autem minus nobiliores diftinctius indicantur. Συμεων - Νιγερ, homo vlterius nobis non cognitus, nifi quod ob 11, 20 et hunc Cyrenaeum, et ipfum adeo eundem fuiffe nonnulli fufpicantur, qui Matth. 27, 32 Chrifti crucem baiulauerat; vid. Epiphan. adv. haer. 30, Sect. 4. Λουκιος ὁ Κυρηναιος (11, 20) idem forte, qui Rom. 16, 21 memoratur. Eum pro Luca euangelifta falfo a nonnullis haberi, vid. prolegom. not. 1. Μαναην, מנחם nomen hebr. apud Iofephum paffim occurrens. Ἡρωδ. τετραρχ. Intellige Herodem Antipam; vid. proleg. p. 67. Συντροφος vna cum eo educatus. Moris erat, principum ditiorumque filiis et alios addere pueros, qui cum eis colluderent, eademque inftitutione fruerentur: Plutarch. de pueror. educ. c. 6. Cf. Raphel. in not. Polyb. ad h. l. Vlterius tamen neque hic nobis cognitus eft. — Hactenus nomina doctorum recenfuerat Lucas. Nolimus iam argutius quae-

καὶ Σαῦλος. Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ 2
καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀφορί-
σατε δή μοι τὸν Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ
ἔργον,

quaerere, quinam ex his ad prophetas, quinam ad διδασκάλους vulgariores pertinuerint: siquidem non omnes, qui Antiochiae docebant, nominantur, sed nonnulli tantummodo. Nusquam saltem prophetarum nomine veniunt Saulus et Barnabas.

v. 2. *Qui cum inter festi solennia quondam sacra facerent, nonnullos suorum ad euangelium inter paganos promulgandum ablegare decreuerunt, et quidem prae caeteris Barnabam et Saulum.* Λειτουργειν de cultu ecclesiastico V. T., sacrificiis etc. vulgo adhibetur, h. l. de cultu hominum christianorum externo, precatione, ieiuniis, siquidem nomina prisca et in republica christiana aliquantisper valebant. Syr. vertit: *quum precarentur.* Νηστευοντων. Est νηστευειν *ieiunare*, seu *a largiore cibo abstinere:* dein metonym. *meditari, rei alicui perpendendae incumbere.* Hinc patet, cur tum in festis solemnibus celebrandis, tum in omni re grauioris momenti ponderanda peragendaque (c. 10, 30) νηστευειν, i. e. sobrie rem examinare, dicantur primi christiani, curque toties voci νηστευειν iungatur προσευχεσθαι (cf. ad 1, 14), vti statim iungitur v. 3, et similia a Petro iunguntur 1 Petr. 4, 7. Probabile est, festo quodam die omnem rem euenisse, forte ipsissimis festis pentecostalibus, in quibus celebrandis, propiore et praesentiore πνευματος αγ. vi, acrior ad ampliandam christianam ciuitatem addi poterat stimulus. Placet tamen aliis, e. gr. Moro, non ad certum aliquem diem haec adstringere, sed vniuersim sumere: q. d. "Accidit quondam, quum ex consueto more precarentur meditarenturque, vt etc." Αφοριζειν dicimur quid, si quid prae aliis in peculiarem quendam vsum a caeteris segregatum seponimus. Est ergo: *ex his omnibus seligendi sunt B. et S.* Ita Rom. 1, 1. Eodem fere sensu αναδεικνυναι dicitur Luc. 10, 1. Perperam de Nasiraeatu P. cogitant nonnulli. Ὁ προσκεκλημαι inusitatius pro προς ὁ κεκλ. nisi durius adhuc separare vocem malueris ὁ προς pro προς ὁ. Notissimum est, Deum, quum

3 ἔργον. ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. Τότε νηστεύσαντες
καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς
ἀπέλυσαν.

4 Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ πνεύματος
τοῦ ἁγίου κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε
ἀπέ-

quum conſtituit, deſignat aliquid, καλειν dici. Kopp. ad Rom. 1, 1. Omne autem conſilium, quod de ablegandis ſodalibus inierat venerabilis ille doctorum conſeſſus, vt a Sp. ſancto ipſis ſuppeditatum ſiſtitur; ſiquidem, quidquid ad rei chriſtianae incrementum pertinet, a ſancto illo principio et fonte haud immerito poterat deriuari. Sunt tamen, qui diuiniore quadam reuelatione, forte per ſomnium illata, vel per ſingulum aliquem hominem chriſtianum caeteris prudentiorem, et diuiniore vi agitatum (πνευμα ειπε pro: ανθρωπος ειπε πνευματι φερομενος) hoc numinis conſilium illis viris innotuiſſe malint; vid. e. gr. Morus ad h. l.

v. 3. Exſequuntur conſilium, quod conſeſſui placuerat. Verum in re tam graui nil praeceps, aut temerarium committunt, ſed res ſolertiſſime deliberatur, auxiliumque diuinum precibus expoſcitur. Νηστευοντες και προσευξαμενοι. vid. paullo ſupr. ad v. 2. — Nunc demum, conſilium hoc ſaluberrimum eſſe, vere perſuaſi, ad munus obeundum ſolemniter inaugurant (χειρας επιτιθενται. cf. ad 1 Tim. 5, 22.) vtrumque, inauguratosque dimittunt.

---

v. 4. *Primum iter Antiochia ſuſceptum: per Seleuciam in Cyprum, Salamina et Paphum tendunt, et magum quendam conaminibus ſuis contraria molientem coercent.* v. 1-12.

Εκπεμφθ. ὑπ. τ. πν. ἁγ. Inhaeret imagini v. 2 adhibitae Lucas: ſiquidem ibi πνευμα, quod regit moderaturque omnia, quae in rei chriſt. emolumentum ſuſcipiuntur, ſelegiſſe *ſibi* ſuoque quaſi ſeruitio deſtinaviſſe Barnabam et Saulum dicitur, h. l. autem eis, vt ſeruis ſuis, magnorumque propoſitorum exſequendorum quaſi inſtrumentis, vtitur, vnde eos ablegare, reuocare etc. poterat. Cf. Exc. 4. — Σελευκια. Fortiſ-
ſima

ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον. Καὶ γενόμενοι ἐν Σα- 5
λαμῖνι κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς

συνα-

ſima vrbs Syriae, a conditore Seleuco rege ſic appellata, ad oſtia Orontis ſita, vnde Antiochia Seleuciam profiſciſcentes commodiſſime κατερχεσθαι dicuntur. Cf. Strabo Lib. 14, p. 994, B; 16, p. 1087, A; Polyb. 5, 59. Minus recte aliam *Ciliciae* vrbem eiusdem nominis indicatam volunt intt. nonnulli. Κυπρον, patriam Barnabae c. 4, 36. Magna in nobiliſſima hac inſula Iudaeorum multitudo degebat (Dio Caſſ. Epitom. 255), quibus iam ſupra 11, 19 traditum euangelium legimus.

v. 5. Σαλαμις caput inſulae, in orientali tractu ſitum, adeoque e Syria ad Cyprum appellentibus fere prima vrbs. Ιωαννην. ὑπηρετην. Eundem Ioannem cognomine Marcum, cuius miniſterio vſi fuerant 12, 25. Eiusmodi ὑπηρεταις, quales et in Iudaeorum ſynagogis aderant, creberrime vſi ſunt Apoſtoli, vt hoc Ioanne, Eraſto, Tychico, Timotheo etc. Caeterum hic Ioannes Marcus num ab euangeliſta Marco diuerſus fuerit, an vnus idemque, diſſentiunt. Ego quidem primo Grotii argumentis nimium fidens ab euangeliſta ſegregandum putaui 2 Tim. 4, 11, iam tamen, mutata ſententia, eundem duco, variis argumentis innixus, quae poſtea fere eadem expoſita inueni a Ven. *Hug Einl. ins N. T.* Th. 2, §. 13. Oſtendit quidem Grotius, Marco euangeliſtae nunquam tribui nomen Ioannis a ſcriptoribus eccleſ., ſed obſeruandum, multos homines cognomine frequentius appellatos fuiſſe, quam nomine ipſo, veluti Barnabas (Act. 4, 36). Quod autem, narrantibus patribus, Petri comitem fuiſſe Marcum euangeliſtam, non Paulli obuertit Grotius, non refragatur: neque enim hic noſter Ioannes Marcus perpetuus fuit Paulli comes, imo mox eum reliquit, et ad Apoſtolos Hieroſolymitanos ſe recepit, vbi et adfuerat c. 12, 12, Petroque ſe exhibuerat amiciſſimum, qui, quo tempore primam epiſtolam ſcripſit, eum ſecum habebat (circa annum 58), 1 Petr. 5, 13. Tum demum, quum in captiuitate Romana detineretur Paullus, et Petrus forte iam obierat, eundem Marcum per Timotheum ad ſe accerſit 2 Tim. 4, 11; eundemque ſecum habet Coloſſ. 4, 10; Philem. 24, elogioque illo

συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην
6 ὑπηρέτην. Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου,
εὗρόν τινα μάγον, ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνο-
7 μα Βαριησοῦς, ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ
Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. Οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρ-
νάβαν καὶ Σαῦλον ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ
Θεοῦ.

εστι μοι ευχρηστος 2 Tim. 4, 11 diluit ea, quae quondam de eo dixerat Act. 15, 38. Cf. et *Michael. Einl.* §. 140.

v. 6. Παφος notiſſima vrbs, Veneris cultu ſatis celebris, in occidentali inſulae parte ſita, vnde Salamine Paphum tendentibus peragranda erat omnis inſula, (διερχεσθαι). Μαγον, philoſophum, rerum phyſicarum, aſtrologicarum, aliarumque ſcientiarum arcanarum peritum. Cf. ad c. 8, 9. Ψευδοπροφητης, qui doctrinas vanas et irritas in detrimentum doctrinae Meſſiae promulgat, falſo ſe legatum diuinum iactabundus. Βαριησους nomen patronymicum, qualia, praefixo בר, permulta effingebantur, Bartholomaeus, Barnabas etc.

v. 7. Ην συν etc. inter eius ſatellites numerabatur, multumque apud eum gratia et poteſtate valuit. (*Thiess:* in commentar. *er war ſein Hofphiloſoph*). Ανθυπατος proconſul Romanus, inſulae praeſes, Paphi ſedem ſuam habens. Antea quidem Cyprus, vt prouincia Caeſarea, ex lege Romanorum *propraetoribus* regebatur, vnde dicendum fuiſſet αντιστρατηγος. Verum Romano populo eam prouinciam donauerat Auguſtus (Dio Caſſ. Lib. 4, p. 523), adeoque et in eam, vt in omnes, quae ſenatui populoque R. erant, mittebantur *proconſules*, quo titulo nullum maiorem et magnificentiorem habebant Romani, quem magiſtratibus extra vrbem degentibus indere poſſent. Συνετος h. l. indicare videtur hominem philoſophorum, doctorumque placitis ſyſtematibusque bene imbutum, adeoque et Barieſu, viro docto (prophetae, licet falſo prophetae, quatenus cum Meſſiae doctrina non conſpirabant eius placita) faventem, iamque, aduenientibus nouae alicuius doctrinae praeconibus, et hosce audiendi cupidum et curioſum.

v. 8.

Θεοῦ. Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας, ὁ μάγος 8
(οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ)· ζητῶν
διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. Σαῦ- 9
λος δὲ, ὁ καὶ Παῦλος, πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου
καὶ

v. 8. Qui tamen quum ſapientia et doctrina mirum quantum diſcreparent a placitis Barieſu, haud ſecus quam par erat accidit, vt eis ſe opponeret homo, ne gratiam et fauorem potentiſſimi viri perderet adverſariisque ſuis conciliaret. Ελυμας. Arab. عليم eſt *ſciens ſapiens*. Huic nomini *appellatiuo* additur terminatio —*ας*, vt Aquilas etc. et exiſtit nomen *proprium* Elymas, retinens ſignificationem ſapientiae. Adhaeſit illi hoc *cognomen* ad eius ſapientiam indicandam, quum verum eius nomen fuiſſet Barieſus. Plene ergo vocabatur Barieſus Elymas, i. e. Barieſus magus. Ουτω γαρ μεθερμ. "nam notiore hoc vocabulo perſico *magus* (cf. ad c. 8, 9) commodiſſime redditur vocabulum arabicum inuſitatius Elymas, quod cognominis loco ei adhaeſit." Lucae eſſe gloſſa videtur, ad interpretandum Theophilo inſolentius cognomen. Non eſt ergo, quod cum Scaligero a feriore manu profecta haec eſſe ſtatuamus. Cf. de Elyma mago Lakemacher obſerv. philoll. part. 2, obſ. 5. Διαστρεφειν (λαλειν διεστραμμενα c. 20, 30) ſpeciatim in N. T. is dicitur, qui a vero ſapientiae chriſtianae tramite ad falſam doctrinam animos traducit. Cf. Phil. 2, 15. et ſimiliter Luc. 23, 2. Sunt qui cum Valkenario incaſſum emendent αποστρεψαι: nam et διαστρ. cum genetiuo conſtruitur Exod. 5, 4.

v. 9. Ὁ και Παυλος. Hinc ergo, miſſo nomine Iudaico Sauli, Romano Paulli ſemper appellatum videmus Apoſtolum. Frequentiſſimum erat Iudaeis, inter Graecos Romanosque verſantibus, patrium nomen in terminationem peregrinis auribus blandiorem, vt hodienum fieri aſſolet, flectere, aut permutare prorſus in nomen aliud patrio nomini quoad ſonum proxime accedens. Ita, obſeruante Grotio, graeca nomina *Iaſon* pro *Ieſus*, *Trypho* pro *Tarphon*, et prorſus diuerſa adeo nomina Graeca *Menelaus* pro *Onias*, *Alexander*

10 καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν, εἶπεν· ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ Διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης

der pro *Iannaeus* etc. Romana autem *Pollio* pro *Hillel*, *Alcimus* pro *Iakim*, et h. l. *Paulus* pro *Saulus* audiuntur. Non ergo absimile eſt a vero, et Saulum Tarſenſem, licet natione Iudaeum, at ciuitate tamen Romanum (22, 28), vtriusque gentis nomen aſſumſiſſe; et Sauli, quo inter populares, et Pauli, quo inter Romanos et gentes omnino vteretur. Quod tamen hic ſubita eius permutationis mentio fit, non *ſolum* inde explicandum opinor, quod gratificari voluerit Sergio Paullo, (vid. Schöttgen. ad h. l.), neque quod ad societatem chriſtianorum acceſſerit, (cf. S. V. *Ammon* ad Kopp. ad Rom. 1, 1), nam et in eadem ſocietate inde a cap. 9 Sauli nomine appellatur, ſed *praeter haec* inde potiſſimum repetendum erit, quod iam ad gentes profecturus abdicare ſe prorſus voluit inuiſo nomine, quod Iudaiſmum priſcum perpetuo in mentem reuocabat, vnde et *ipſe* in epiſtolis ad gentiles miſſis perpetuo nomine Pauli vtitur. Kopp. ad Rom. 1, 1. Haud equidem tamen negauerim, *Lucam* ea de cauſſa primo hic eo nomine eum compellaſſe, quia Sergii *Pauli* mentionem fecerat, vnde in mentem veniebat, et Saulum ipſum, inſequentium rerum factorumque heroem et coryphaeum, Paulli nomine vocatum fuiſſe, adeoque hinc commodius Paulli, quam Sauli nomine laudandum eſſe. Verterim ergo τα: ὁ και Παυλος, *der auch, ſo wie der Proconſul, ebenfals Paulus hieſs.* Πλησθ. πνευμ. ἁγ. h. l. ex rerum nexu vertendum: "prorſus perfuſus zelo et ſtudio propugnandae contra aduerſarios doctrinae chriſtianae."

v. 10. Ῥᾳδιουργια non *facilitatem* ſolum indicat, qua omnino aliquid perficimus, ſed in ſpecie eam facilitatem, qua ad *ſcelus* et *flagitium* quoduis ſine negotio impellimur. Apud Xen. vox ῥᾳδιουργειν ſynon. τῳ· απαταν. Philoni autem πανουργος, συκοφαντης, ῥαδιουργος gradu ſe excipiunt, et Polybius ῥᾳδιουργον iungit τῳ· κλεπτην. Reſpondet fere lat. *verſutia.* Optime explicatur per antepoſitum δολος, *dolus et nequitia.* Υἱε διαβολου. Hoc nomine ſalutantur a Paulo, quicunque regno Meſſiae aduerſantur: cf.

πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς
Κυρίου τὰς εὐθείας; Καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπὶ 11
σὲ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος,

cf. ad 1 Tim. 1, 20. Διαστρεφειν ανθρωπον τινα dictum modo erat v. 8, vbi vide: h. l. ſenſu fere eodem dicitur διαστρεφειν ὁδον ευθειαν, quoniam is, qui hominem ea incedentem ab ea deflectere et per ambages et anfractus circumducere conatur, viam ipſam tortuoſiorem videtur reddere. Eſt ergo: "viam peruertere, ſapientiſſimis conſiliis contraria moliri," ſeu, quod alii praeferunt: "contendere, viam quae vere recta et plana eſt, eſſe falſam et perverſam." Κυριου non de Deo, vt plerique exponunt, ſed de Meſſia accipio. Iudaeum enim natione alloquitur, quem vel audito Meſſiae nomine ob commiſſum flagitium obſtupefieri ſperat: *Wie? du trägſt kein Bedenken, dem Meſſias, der deiner Nation ſo ehrwürdig iſt, unaufhörlich entgegenzuwürken?* Eadem de cauſſa eundem et πασης δικαιοσ. εχθρον appellauerat, quia Meſſias ſub δικαιου praedicato (3, 14; 7, 52) nationi laudabatur.

v. 11. Χειρ Κυριου, eiusdem Meſſiae, cuius conſilia et decreta peruertis et turbas. Επι σε. Dicitur ειναι επι τινα, quicunque aduerſatur alicui malaque molitur inferre; ita et Iudic. 16, 12 et alibi. Αχλυς morbum oculorum indicat, qua, pellicula ſuperinducta, confuſa omnia et tanquam per nubeculam cernimus, v. Foeſii Oeconom. Hippocr. p. 22, et Ill. Richter *Anfangsgr. der Wundarzney-kunſt*, Band 3, c. 4. Non ergo, vt Michaelis exiſtimat, de amauroſi (*Staar*) et inſanabili coecitate explicandum, ſed de temporaria caligine, illi ſimili, qua ipſe Paullus correptus erat c. 9: indicatur id additis αχρι καιρου ſc. τινος ad certum tempus vsque. Περιαγων intranſitiue, vt Matth. 4, 23; Marc. 6, 6 etc. Similiter hic agit ira excandeſcens Paullus, ac Petrus egerat aduerſus Ananiam c. 5. ſed lenior tamen ſequitur effectus. Aderat autem Ieſu legatis poteſtas, morbos non ſolum cultoribus Meſſiae auferendi,

 ſed

12 σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. Τότε
ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς ἐπίστευσεν, ἐκπλησ-
σόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.
13 Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν
Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας· Ἰωάννης
δὲ

ſed et eiusdem aduerſariis infligendi. Ex ſubito tamen et improuiſo terrore, qui vel audito ſolo Meſſiae nomine eum peruadere facillime potuit, haud praeter naturam iſta coecitas exſtitiſſe exiſtimabitur: cf. Excurſ. 5. Perſimilia leguntur apud Callimach. lauacr. Pallad. v. 79 ſqq.

v. 12. Επιστευσε. Praetulit doctus ille et ſapientiae ſtudioſus την πιστιν, i. e. doctrinam et ὁδὸν I. C., omni doctrinae et ſapientiae Bariesu, quam adhuc laudauerat. Διδαχη, metonym. pro vi eius et efficacia, magnisque euentibus, quibus proferendis par illa ab eo inuenta erat. Neque enim veram et internam vim et indolem euangelii tam cito concepiſſe animo ille credendus erit. — Caeterum et Bariesus ipſe, oculorum caligine inductus, Ieſu Meſſiae nomen dediſſe credendus eſt, vt c. 9 Paulus dederat. Nolimus ſaltem maledictis inuehere in hominem caeteroquin doctum forſan et ſapientiſſimum, diſcrepantem quidem quoad placita a Pauli doctrina, ſed tamen, quum Meſſiae eam eſſe audiiſſet, lubentiſſime forſan eidem ſubſcribentem.

---

v. 13. *Hinc Pergam Pamphyliae, Antiochiamque Piſidiae pergunt Apoſtoli, vbi quae acciderint, narratur v. 13-50.* Αναχθεντες, infr. ad 16, 11. Οἱ περι τον Παυλον. Paullus cum ſociis, ex graeco more loquendi. Obſeruemus, hinc iam Paulli, licet aetate iunioris, potiorem rationem haberi, quam Barnabae. Περγη Pamphyliae vrbs non procul a littore diſtans, Dianae templo nobilis, Strabo L. 14, p. 983, C; Cic. in Verr. I, 20. Ιωαννης αποχωρησας etc. Neſcimus prorſus, quare ille diſceſſerit, num eius praeſentiam et opem ad conuertendos Palaeſtinenſes poſtulaverint Apoſtoli Hieroſolymis degentes, quod Benſono videtur: an, quod Grotius praefert, longioris itineris peri-

δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσό-
λυμα. Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης παρε- 14
γένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες
εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων, ἐκά-
θισαν. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν 15
προφη-

pericula perhorruerit, infirmiori forſan valetudini timens. Poſterius tamen praeferendum videtur: ſiquidem de hoc diſceſſu indignabundus infra P. loquitur c. 15, 37. 38: et grauioribus iam itineris periculis obiicienda erant capita, quum non iam amplius oram legerent, ſed in interiores Aſiae tractus penetrarent.

v. 14. Ἀντιοχειαν της Πισιδιας. Verſus ſeptentrionem ergo tendit iter, et peragratis fere 25 milliaribus, (διελθοντες, vt v. 6.) quum varias vrbes in itinere ſitas adiiſſent, de quibus tamen nulla mentio iniicitur, quoniam nil memorabile in rei chriſt. emolumentum ibi accidit, Antiochiam perueniunt, non quidem in Piſidia ſed in Phrygia ſitam, ſed propter confinium tamen eo nomine interdum nuncupatam, Italici iuris coloniam, Caeſareae quoque nomine appellatam, nobilitate tamen Antiochia illa Syriae longe inferiorem. Εισελθ. ε. τ. συναγ. Iudaeis ergo, licet gentibus euangelium praedicaturi exierant, et hic, vt vbique primo conſulit P. Εκαθισαν. Occupabant ſubſellia et quidem non communis plebis, ſed doctorum legis peritorumque, quo profitebantur, ſe dicendi docendique quid habere. Neque enim illi ſolum in ſynagogis docebant, qui munere lectoris in vna aliaue ſchola certa fungebantur: ſed et aliis viris doctis eadem libertas erat conceſſa, ergo et peregrinantibus, ſicuti fere hodienum iidem pro hoſpite, vt aiunt, e roſtris ſacris verba nonnunquam facere ſolent.

v. 15. Μετα τ. αναγν. τ. ν. Poſt *conſuetam* lectionem etc. Ea enim ante alia abſoluenda erat: deinceps explicabatur praelectum penſum. Cf. Vitring. Synag. Vet. p. 950 ſq. 985 ſq. Αρχισυναγωγοι, praefecti ſynagogae, quorum plures eidem ſyn. officium praeſtabant, Marc. 5, 22, fere vt ii, qui apud nos audiunt *Altariſten, Iuraten* etc. Non medio-

προφητῶν ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες· ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν
16 ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε. Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ εἶπεν·
Ἄνδρες

mediocri tamen poteſtate pollebant: cf. Vitring. Syn. Vet. Lib. 2, c. 11, et in libro ſeorſim ſcripto: Archiſynagogus. Ex officiis, quae eis incumbebant, h. l. non niſi id obſeruamus, quod deſignabant eos, quibus libertatem, publice coram coetu verba faciendi, absque periculo concedi poſſe arbitrabantur, eorumque ſermones diiudicabant. Praelecto igitur penſo, quum hoſpites illos inter eruditorum ſubſellia conſidentes vidiſſent, honoris eis adhibendi cauſſa mandant aliquem, qui interroget, num eorum alteruter in praelectum penſum commentari populumque docere velit. Ει non interrogatiue ſed conditionate accipiendum. Παρακλησις, inſtitutio cohortationi iuncta, vt in noſtris concionibus ſacris, 1 Tim. 4, 13; 1 Theſſ. 2, 3. Ει εστι λογος εν υμιν, ſi quid dicendum habetis ad explicanda haec, quae modo praelegimus.

v. 16. Κατασεισας ſupra ad 12, 17. Sequitur oratio Paulli, eo tendens, vt ex pericopa in Synagoga Antiochenſi modo praelecta Ieſum eſſe verum Meſſiam demonſtret, qui ſolus vera felicitate beare poſſit homines, dignusque ſit prae omnibus aliis, cui fides habeatur. Et quoniam coram Iudaeis verba facit, ex Iudaeorum dialectice depromta et hic ſunt omnia argumenta (prorſus aliter c. 17 et 20 ſermocinatur) ſimilia Petrinis c. 2 et 3, expeditiora tamen minusque ſalebroſa. Nec Stephanianae orationi abſimilis eſt hic ſermo, quatenus et hic repetitur antiquior gentis hiſtoria, non tamen a remotiſſimis inde Abraami temporibus, ſed a propiore Moſis aeuo. Mutuatus forſitan erat P. hanc differendi methodum a Stephano ipſo, ob eloquentiam laudatiſſimo, cuius apologiae probabiliter interfuerat et ipſe, c. 7, 58. (cf. Exc.7): id tamen ex huius orationis exordio propius fidem accedere videtur, Paraſcham ex Pentateucho illo ſabbatho praelectam continuiſſe aliquid; quod acciderat Iſraelitis in deſerto aut

Ἄνδρες Ἰσραηλῖται καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν,
ἀκούσατε. Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελέξατο τοὺς 17
πατέ-

aut Aegypto. Huic ergo tanquam fundamento innititur orator, hinc viam fibi munit, qua fenfim ad Meffiae tempora perueniat, eaque, quae monftranda fufceperat, argumentis euincat. — Ita autem ferme fe excipiunt res propofitae: 1) Ioua nofter, fummorum in gentem noftram beneficiorum auctor, et Meffiam ex Dauidis ftirpe procreaturum fe pollicitus eft, v. 17-23. 2) Et aduenit hic Meffias, Iefus, poftquam ad eum fufcipiendum animos hominum baptifmo praeparauerat Ioannes v. 24. 25. 3) Idem immerito quidem fupplicio affectus, fed vi et numine Dei viuis redditus eft v. 26-37. 4) Iefus ergo, vtpote Meffias, omnia, quaecunque beatos nos et tranquillos reddere poffunt, praemia vobis offert v. 38. 39. 5) Itaque ad Iefu caftra tranfeatis, ne et vosmetipfos criminis in Meffiam a gente commiffi reddatis participes. — *Ανδρες Ισραηλ.* ad 2, 22. 36. *Φοβουβενοι τον Θεον* יראי יהוה. Hoc nomine, fi opponitur nominibus *Ισραηλιται, γενος Αβρααμ* (v. 26.) etc., comprehenduntur profelyti portae, quia a gentilium fuperftitionibus ad Iudaifmum vel ii tranfierant, vel tranfire conftituerant, adeoque fynagogas, ritusque Iudaicos colebant et meditatione perfequebantur (c. 10, 2), neque iam idola, fed verum Deum venerabantur (*εφοβουντο*). Vocantur iidem eadem de cauffa et *ευσεβεις, σεβομενοι τον Θεον*, feu *σεβομενοι* omnino, qui cap. 17, 17 Iudaeis opponuntur (cf. et ap. Iof. Ant. 14, 7, 2), quibusque infra c. 13, 43 diferte additur fubftantiuum *προσηλυτοι*. Iidem profelyti expreffi videntur c. 16, 14; 17, 4; 18, 7. Sed neutiquam inde fequitur, femper et vbinis profelytos iftiusmodi vocibus *σεβομενοι* (*τον Θεον*), c. 13, 50; *ευσεβεις και Φοβουμενοι τον Θ.* c. 10, 2. 7; 22, 12; *ευλαβεις*, c. 2, 5; 8, 2 indicari, quum quilibet homo pius, decorum et religiofum cultum numini adhibens, eo nomine infigniri poffit, vt 18, 13; 19, 27; Marc. 7, 7 etc. Cf. ad 10, 2.

v. 17-23. Exordium orationis ex audita pericopae Mofaicae lectione petitum. Namque illam fententiam, ex Dauidica ftirpe procreatum effe Meffiam, prolaturus, haud dubie a Dauidico

πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ
ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξή-
18 γαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς· καὶ ὡς τεσσαρακον-
ταετῆ

aeuo aufpicatus fuiffet orator, ni lectionis peractae argumentum altius rem repetere fuafiffet. Sicuti ergo in tradendo de Iefu Meffia euangelio inde a Ief. 53 exiit Philippus diaconus c. 8, 35, ita h. l. Paullus in eodem praeconio abfoluendo exit a pericopa in Synagoga praelecta, vid. ad 8, 35. Verterim: *Ja wohl hat unſer Gott, wie ihr eben vorleſen gehört habt, unſre Nation aus Egypten erlöſet, und in das verheiſſene Land geführet.* Του λαου τουτου, dictum δεικτικως, eius gentis, de qua modo praelectum eft, et ad quam pertinetis et et vos ipfi. Εξελεξατο. Eft εκλεγειν id. qu. αγαπαν, vti בחר pro אהב ponitur, Deut. 4, 37: *amauit, beneficiisque ornauit.* Ὑψωσεν, הרים, *fecundis rebus florere iuffit:* ita ענה *humiliauit* indicat: *malis rebusque aduerfis obiecit.* Varie explicatur, referturque *vel* ad gratiam, quam apud Aeg. regem inierat Iofephus, *vel* ad immenfam gentis pofterorumque multiplicationem, quae in fumma felicitate ponebatur, *vel* conuenientiffime, vt apud Elsnerum etc. ad liberationem ex omnibus malis, quibus in Aegypto vexati erant, magnamque auctoritatem et exiftimationem fui fuaeque gentis, quam Pharaonis animo iniecerat Mofes, miraculis patrandis, populoque, fuperatis hoftibus, captiuitati illi eripiendo, vt ex fubfequentibus patet. Similiter adeft verbum in Pf. 19, 14; Ief. 63, 9. Παροικια *peregrinatio:* ita commoratio Ifraelitarum in Aegypto vocari folet. Cf. Sapient. 19, 10. Βραχιων, vt δεξια (5, 31), potentiam innuere notum eft: υψηλου autem paronomafiam cum υψωσε infert.

v. 18. Ετροποφορησεν (Cic. ad Attic. 13, 29). Indicat verbum (pro: εφερει τον τροπον αυτων) "mores vitamque eorum, licet identidem rebellium Mofique, diuino legato, obloquentium, pertulit." Hebr. 3, 9 (Rom. 9, 22); Ezech. 20, 17. Exempla Exod. 16; Num. 11 etc. Verum parum quadrare huius rei mentionem oratoris confilio, tum et vocem ipfam ex argumentis criticis effe repudiandam vid. Var. Lect.

Alterius

ταετῆ χρόνον ~ ἐτροποφόρησεν: αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ·

καὶ

~ ἐτροφοφόρησεν

VARIAE LECTIONES.

v. 18. Ετροποφορησεν. i. e. τροπον αυτων, *mores prauos vitamque peruerſam tulit.* Eſt lectio vulgaris, quam retinet Bengelius, Wetſtenius et S. V. Griesbach. in *priore* editione, quaeque, dummodo ex numero teſtium aeſtimandum eſſet lectionis pretium, indubie pro vera et genuina habenda foret. Cf. G. Wakefield in ſilua crit. Tom. I. Wolf. in cur. ad h. l. Adeſt tamen et alia lectio ετροφοφορησε i. e. a) vel τροφην ſeu σιτον in deſerto eis dedit (dicendum tamen fuerat αυτοις) aut b) tulit eos vlnis, vt nutrix (τροφος) infantem geſtat. Ea lectio adeſt in A C E 2 aliis ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 2 apud Matthaeium; apud patres complures, Athanaſ. Cyrill. Macar. (Heſych. εθρεψεν αυτους) in verſſ. Syr. Arabb. Copt. Aethiop. Slavon. Inuenitur ergo apud vtriusque ſtirpis teſtes. Tum lectio eſt difficilior, ſiquidem ex priore ſignificatione inſolentior poſitus eſt accuſatiuus pro datiuo, ex vtraque autem verbum apud ſcriptores graecos non inuenitur, at τροποφορειν paſſim, v. c. ap. Cic. ad Attic. 13, 29. Eſt ideo difficilior lectio, quae mutabatur in faciliorem ετροποφορησεν. Tum ſi τροφοφορησαι, nutriviſſe et educaſſe Iſraelitas in deſerto, hic dicitur Ioua, concinit id melius orationis contextui, quam τροποφορησαι, qua exacerbaſſet potius orator auditorum animos, quos ſibi conciliare voluit, ſi maiorum mores, ad idola ſemper procliues intempeſtiue in mentem reuocaſſet. Praeferenda igitur videbitur lectio ετροφοφορησε, quam et in *poſterioris* editionis textu expreſſit Griesbach., probantibus etiam compluribus viris criticis et intt. Caſaubono, Hammondo, Millio, prol. 863, Grabio proleg. c. 3, §. 8, Matthaeio (licet contra tot codicum auctoritatem nil moliri is conatur), S. V. ECKERMANNO *Theol. Beytr.* Th. 2. p. 163 etc. Caeterum et in Deut. 1, 31 eadem adeſt lectionis permutatio, vbi tamen ſenſus lectionem τροφοφορειν prae alia expoſcere videtur.

Alterius autem lectionis verbum τροφοφορειν indicat: "vlnis aliquem geſtare ſicut τροφος, nutrix, mater (1 Theſſ. 2, 7) geſtat infantem" (cf. Var. lect.), indicatque ardentiſſimum amorem et quaſi στοργην Iouae, populum ſibi dilectiſſimum tenerrimo amore fouentis, educantis et tanquam vlnis ſuſcipientis. Ita Deut. 1, 31 et 2 Macc. 7, 27;

19 καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν κατεκληρο-
20 νόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν. Καὶ μετὰ ταῦτα
(ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα) ἔδωκε κριτὰς
ἕως

VARIAE LECTIONES.

v. 19. Κατεκληρονομησεν. Hic recedit Bengeliana noſtra recenſio a textu vulgari, qui habet κατεκληροδοτησεν, *ſorte diſtribuit*, 1 Macc. 3, 36. Sed noſtram lectionem habent ABCDEG, 61 alii ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 7 ap. Matth. et Alter. Chryſoſt. Theophyl. Oecumen. Et in Codd. Verſ. Alex. LXX permutatur vtraque vox, v. c. Deut. 1, 38; 3, 28; 21, 16; Ioſ. 14, 2; 19, 51; 1 Sam. 2, 8; 1 Macc. 3, 36. Eſt vtique κατεκληρονομησεν lectio difficilior, licet eundem habeat ſenſum, quem facilior vulgaris lectio: vid. Commentar. Hinc conſenſu fere praefertur lectio noſtra ab omnibus fere recentioris aeui viris doctis, Millio, Bengelio, Griesb. Matth. Altero etc.

27; cf. Num. 11, 12; Macar. Homil. 46. Heſych. εθρεψεν.

v. 19. Ἑπτα εθνη. vid. Deut. 7, 1; Ioſ. 3, 10; 24, 11; Nehem. 9, 8. Κατακληρονομειν propr. i. q. κληρονομειν. Sic in Eccleſiaſt. dicitur κατακληρονομειν σοφιαν. Sed ponitur etiam ſaepe ſenſu hiphilico apud LXX, reſpondens Hebr. הנחיל Ioſ. 19, 51 etc. pro κατακληρονομειν εποιησε. Profert ergo eundem ſenſum, quam habet vulgaris lectio κατεκληροδοτησεν: qui idem erui poterit, etiamſi non Hiphilica, ſed actiua ſignificatione verbum poſitum eſſe malueris: foret enim vel, obſeruante Matthaeio, dictum pro κατεκτησατο αυτοις, (Dativ. commodi) *er nahm es für ſie in Beſitz*, vel κατακληρονομειν, ſi genuino ſignificatui velles inſiſtere, eſſet νεμειν τον κληρον, ſortem diſtribuere. Cf. S.V. Schleusner Spicileg. in Intt. gr. V. T. p. 70. 71.

v. 20. Ὡς ετεσι τετρακοσιοις και πεντε. Multum negotii faceſſunt inſerta haec. Quaerendum enim erit et, quid his expreſſum voluerit auctor, et, quomodo annorum numerus reſpondeat chronologiae V. T., cuius ordo quum nondum ad liquidum prorſus ſit perductus, ſemper fluctuabunt omnia. Equidem a ſeriore manu additum gloſſema putem, ſed tamen ante exaratos vetuſtiſſimos N. T. codices:

ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου. Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο 21
βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν
Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.
Καὶ

dices: cf. S. V. *Ziegler* in laudata ſaepius commentatione: in Gabl. *theol. Journ.* 1801, 2. Senſum autem, quem huic gloſſae ineſſe voluit interpolator, eundem eſſe arbitror, quem vocibus indidit Millius, qui a Paullo vere profectas eas eſſe agnoſcit. Siquidem computari is argumentatur inde a tempore promiſſorum Abrahamo de futura larga poſteritate a numine datorum et nato Iſaaco impletorum; ſeu inde ab eo tempore, quo ſermonem auſpicatus erat v. 17 orator, Θεος εξελεξατο τους πατερας. Fuere autem inde a nato Iſaaco vsque ad exitum ex Aegypto circiter 400 anni atque inde ab exitu vsque ad terrae diſtributionem (Ioſ. 14, 7. 10) 45 anni. Iam emergit numerus fere 450 annorum, ſi rotunde, vt aiunt (ὡς), expreſſum eum exiſtimare volueris. Eſt ergo: και μετα ταυτ. (ὡς ετ. πεντηκοντα): "et poſt hanc diſtributionem, (circiter 450 annos poſt promiſſa Abrahamo data inſtitutam)." Sed vulgo haec verba trahuntur ad iſtam temporum periodum, in qua iudices imperium obtinuerant, vt poſt πεντηκοντα deleatur interpunctio: "per 450 annos iudicibus populum ſuum regnari voluit." Qui tamen annorum numerus quum male conſpirare videatur chronologiae V. T., varia inde rei conciliandae tentamina illata ſunt, quorum potiſſima in excurſu exponemus.

v. 21. Videamus, vt ſenſim, ſed celerrimo gradu ad ea tempora orationem flectat Paullus, de quibus dicturus erat. Loquutus erat de patriarchis, Moſe, iudicibus, iamque de regibus loqui pergit, Saulo et Dauide, e cuius proſapia prodiit Meſſias. Κἀκειθεν pro κἀπειτα: adverbia enim loci ſaepiſſime pro aduerbiis temporis adhibentur. Memini tamen, b. *Lessium* hunc locum adnumerare perpaucis illis N. T. locis, in quibus medendis coniecturalis critice ferri poſſit, emendandamque vocem eſſe in κἀπειτα. Res ipſa narratur 1 Sam. c. 8 - c. 10. Εκ φυλ. Βενι. 1 Sam. 10, 20 ſq. Ετη τεσσαρακοντα. Exprimere indubie vult aut orator ipſe, aut, ſi et haec a ſeriore manu addita

22 Καὶ μεταστήσας αὐτὸν ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαυὶδ εἰς βασιλέα, ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας· εὗρον Δαυὶδ τὸν

τοῦ

addita esse probabile fit, glossator numerum annorum, per quos Saul Israelitis imperauerit. Qui tamen quia in V. T. 1 Sam. non diserte numerantur, omnes et Samuelis prophetae et Sauli regis annos in vnam summam collatos hic esse recte statuimus. Et ad amussim haec quadrant cum narratione Iosephi Antt. Lib. 6, fin. Εβασιλευσε sc. Saul, Σαμουηλου ζωντος, ετη οκτω προς τοις δεκα· τελευτησαντος δε δυο και εικοσι. Ex hac eadem ergo traditione hausta esse videntur et haec textus nostri verba. Ita fere consensu explicatur locus a Wolfio, Rosenmüllero, Moro etc. licet alii plures nodos hic quaerant, quaesitosque satis ingeniose soluant.

v. 22. Μεταστησας. Est μεθιστανα*ι* remouere, veluti *ab officio*, Dan. 2, 21; Ios. Ant. 1, 8; cf. Kypke ad h. l., vel *a vita*, per euphemismum, qualem et nos in eadem re amamus: 2 Macc. 11, 23; Hebr. 11, 5; Ios. Ant. 18, 2; et apud Polyb. notante ad h. l. Raphelio. Ὧ iunge cum μαρτυρησας, *cui laudabile hoc testimonium tribuens*, Luc. 4, 22; 9, 48. Ευρον, est anthropopathicως dictum. Καρδια, voluntas; sensus: *Einen Mann, so recht nach meinem Sinn.* Παντα θεληματα etc. Nolimus haec ad amussim exigere et ad omnia a Dauide commissa transferre, quorum satis multa male et contra leges diuinas et humanas facta sunt. Sed ea de caussa Dauides multique Israelitarum reges alii ad Iouae θεληµα se composuisse dicuntur, quia in persequendis idolorum cultoribus seueriores se gesserant, νομοιque et instituta Mosaica et in primis Iouae, vnius numinis tutelaris, cultum obseruauerant defenderantque sanctissime. Bensonus autem regni administrationem hic laudari ait, quam voluntati div. conuenienter instituerit Dauides, minus recte, vt videtur. Cf. supr. c. 7, 46. — Caeterum frustra circumspicimus singulum aliquem V. T. locum, quem hic ad verba vsque expresserit orator: leguntur tamen similia 1 Sam. 13, 14; Ps. 40, 8; Ps. 89, 20: vterque in mentem ei venisse videtur, vt adeo et hic valeant, quae ad c. 7, 7 obseruauimus.

v. 23.

τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιή-
σει πάντα τὰ θελήματά μου. Τούτου ὁ Θεὸς 23
ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ~ ἤγειρε: τῷ
Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν, προκηρύξαντος Ἰωάννου 24
πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα με-
τανοίας

~ ἤγαγε

VARIAE LECTIONES.

v. 23. Ηγειρε. Pro eo ηγαγε legunt ABE, 53 alii ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 7 ap. Matth. Verſſ. Arab. Aethiop. Vulgat. Patres Athan. Chryſoſt. Theophyl. Auguſt. probantibus Grotio, Millio, Griesb. Senſus eodem fere redit, et Zach. 3, 8 quoque apud LXX αγειν, tum et Hebr. 1, 6, εισαγειν hoc ſenſu ponitur. Sed quia inſolentior vocabuli hic vſus eſt, praeferatur faciliori ηγειρε, quod ex v. 22 repetitum videtur. Mox pro σωτηρα Ιησουν falſo legitur σωτηριαν, quod cum ηγαγε iunctum innueret: adduxit ſalutem (ſcil. per Ieſum), ſed vel ſic eundem fere ſenſum teneret, ac ηγειρε σωτηρα Ιησουν.

v. 23. Κατ' επαγγελιαν: nec hoc loco ſingulum aliquod vaticinium in mente habet, ſed de omnibus cogitat, e. gr. Pſ. 89, 3. 4; Ieſ. 9, 7; 11, 1-5 etc. Ηγειρε non: *e mortuis reuocauit*, ſed *venire iuſſit in mundum*, vt αναστησειν. 3, 22. De vocis ηγαγεν ſenſu vid. var. lect.

v. 24. Προ προσωπου per Hebr. pro ſimpl. προ, לפני. Εισοδος ſc. in ſcenam, in qua publici doctoris munere inde a 30mo aetatis anno fungebatur. Et apud Iſocratem ad Nicocl. p. 41 εισοδος de iis dicitur, qui munus adeunt. Senſus: "paullo antequam munus auſpicaretur." Βαπτισμ. μεταν. baptiſmus, qui ad religionem inaugurat, cuius baſis et fundamentum eſt μετανοια. Copioſius explicandum eſt ad euangeliſtas Luc. 3, 3; Marc. 1, 4; Matth. 3, 2. Non incaſſum autem Ioannis mentionem facit, ſed, magna eum apud populum auctoritate et exiſtimatione floruiſſe non ignarus, his quoque, quae ex Ioannis effatis depromit, argumentis ad Chriſtum traducere ſperat auditores. Παντι τῳ λ. Ισρ. Ergo et vobis, licet Hieroſolymis non verſantibus.

v. 25.

25 τανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ. Ὡς δὲ ἐπλήρου
ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε· τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι;
οὐκ εἰμὶ ἐγὼ, ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ
26 εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι. Ἄνδρες
ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φο-
βούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύ-
27 της ἀπεστάλη. Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσα-
λὴμ

v. 25. Δρομος frequentissima Paullo metaphora, quae ab eo de munere obeundo adhibetur 1 Cor. 9, 24 sq.; 2 Tim. 4, 7, diciturque pro διακονια, Act. 20, 24. Iamque, ſicuti πληρωσαι την διακονιαν dicitur, ſupra 12, 25; Col. 4, 17, ita h. l. πληρωσαι τον δρομον, curſum in obeundo munere conſtanter et ſtrenue perſequi. *Mitten auf ſeiner Laufbahn ſagte Johannes*, Io. 1, 20 ſqq.; Matth. 3, 11; Marc. 1, 7; Luc. 3, 16. Non aeque bene vertunt alii: *Curſu muneris aut vitae fere peracto*, id enim Paullo eſt τελειν τον δρομον. 2 Tim. 4, 7. Τινα ſi interrogatiue accipias, poſt εγω ſupplebis Χριστος, vt in Marc. 13, 6; Luc. 21, 8, coll. Matth. 24, 5: cf. ſupr. ad 5, 36. Sed poteſt eodem ſenſu et relatiue accipi τινα pro ὁντινα, vt Marc. 14, 36; 1 Cor. 15, 2 etc.

v. 26. Altius iam inſurgit oratio, eo hinc tendens, vt Iudaeos extra Palaeſtinam degentes eidem Ieſu Meſſiae conciliet, quem repudiauerant Palaeſtinenſes. Omnis allocutio ad gratiam beneuolentiamque captandam ſpectat. Φοβουμενοι τ. Θ. proſelyti portae, ſup. ad v. 16. Non otioſum eſt additamentum: neſciebat enim P. num natione Iudaei omnes eſſent, nec ne. Senſ. *et ſi qui inter vos proſelyti adſunt?* Ὑμιν emphatice: "vobis prae aliis, quin prae Hieroſolymitanis ipſis." Nolimus haec nimis vrgere, quia et Hieroſolymis complures iam in ſocietatem Chriſti venerant. Απεσταλη λογος, vt ſupra 10, 36. Praeter neceſſitatem metonym. explicat Eckermannus, pro: *ego miſſus ſum vobis*, λογον *hunc traditurus*.

v. 27. *Palaeſtinenſes enim Iudaei, e quorum medio prodiit Meſſias, ingratiſſimos ſe, eiusque beneficiis indigniſſimos exhibuerunt* v. 27-29.

λὴμ καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγι-

27 - 29. Similior hinc fit oratio Petrinis illis fermonibus, quos c. 2 et 3 legimus, eademque fere argumenta et hic redeunt, veluti hoc verſu ea fere, quae c. 3, 18 exhibebantur a Petro. Ἀγνοεῖν id. qu. αρνειν 3, 14; non tamen vt 3, 17: neque enim h. l., vt ibi, rem leniorem reddit, ſed inuehitur in abſentes Hieroſolymitanos. Και h. l. *etiam*. Φωνη vſurpatur et de eis, quae cum grauitate quadam enunciantur, vt 12, 22, et h. l., id. qu. λογια, oracula div. a prophetis enunciata, et litteris mandata (nam et de ſcriptis adhibetur vox, vt ap. Polyb. V, 33. Cf. Kypke ad h. l.) Κρινaντες, pro κατακριναντες, condemnantes Ieſum. Senſ. "Repudiantes Ieſum et pro Meſſia parum agnoſcentes etiam illa prophetarum oracula, in quibus de Meſſiae malis praedictum eſt, vt Ieſ. 53; Pſ. 22, rata fecerunt eo quod eum condemnarunt." Sed aliter explicant alii veluti κριναντες reddunt, diiudicantes, diſtinguentes, et ad ſe applicantes (διακρινάντες) ſenſusque, ſi eandem conſtructionem retinueris, et ante κριναντες ſubaudieris: καιπερ, hic erit: "oracula prophetarum recte diiudicauerunt, (ſc. de Meſſiae malis ea agere) et nihilo tamen minus ea impleuerunt." Sed aliter conſtrunt alii, veluti Hammondus, Knatchbull etc. κριναντες ponunt inter αυτων et τουτον: "condemnantes hunc, ignorantes etiam voces prophetarum, impleuerunt eas." Alii, vt Abreſch (paraphr. et annot. in ep. ad Hebr.) κριναντες inter και et τας φωνας ponunt hoc ſenſu: "ignorantes hunc et damnantes, i. e. per ignorantiam damnantes — impleuerunt," quae quidem conſtructio flueret facillime, dummodo ita ab auctore ſcriptum foret: ſed vox mitior αγνοειν non quadraret, quia non excuſare ſed inſectari vult crimina Hieroſolymitanorum. Roſenmüllerus autem duplicem ellipſin ſtatuit, τουτον αγνοησ. και τας φων. τ. πρ. ſc. αγνοησαντες, κριναντες (ſc. τουτον) επληρωσαν ſc. τας φωνας. Nec ferme declinare poterit conſtructio eiusmodi duritiem, niſi nobiſcum το και reddere velis per *etiam*.

28 ἀναγινωσκομένας κρίναντες ἐπλήρωσαν· καὶ μηδε-
μίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες ᾐτήσαντο Πιλάτον
29 ἀναιρεθῆναι αὐτόν· ὡς δὲ ἐτέλεσαν πάντα τὰ περὶ
αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου
30 ἔθηκαν εἰς μνημεῖον. Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ
31 νεκρῶν, ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συνανα-
βᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ,
οἵτινές

v. 28. reſpondet orat. Petr. c. 3, 13. Probantur, quae modo dicta ſunt. Και pro και γαρ.

v. 29. Ετελεσαν ſc. Ιουδαιοι, cf. annotata ad v. 26: non ergo eſt, quod normam Glaſſii Grammat. ſacr. Tract. 3, can. 23, verba actiua nonnunquam paſſiuam ſignificationem aſſumere, cum Boltenio ad hunc l. transferamus, et imperſonaliter vocem interpretemur, pro ετελεσθησαν. Καθελοντες: deeſſe articulum, pro οἱ καθελοντες etc. et ad Ioſephum Arimathienſem eiusque ſocios applicanda haec cenſet S. V. *Rosenmüllerus*; mihi tamen et hic vniuerſa natio indicari a P. videtur, quae Meſſiam trucidaſſe iamque ſepultura affeciſſe dicitur; ergo pro καθειλον και εθηκαν dictum. Ad ea, quae de Meſſia Apoſtoli tradebant, pertinebat etiam eius ſepultura, cf. 1 Cor. 15, 4. — Caeterum facile exiſtimari poteſt, quicunque cum S. V. *Eckermannio* nil niſi accommodationes veterum oraculorum in N. T. inueniunt, eosdem et ea, quae hic, v. 27 - 29 habentur: φωναι προφητων, επληρωσαν, ετελεσαν, γεγραμμενα περι αυτου, in ſuae ſententiae fauorem explicare; veluti γεγραπται περι τινος vertunt: "ſcriptum eſt tale quid, quod poteſt in aliquem adaptari," επληρωσαν autem et ετελεσαν: "ita egerunt cum Ieſu, vt prophetarum eſſata eius rebus conuenirent, in eumque applicari poſſent conuenientiſſime etc.

v. 30. 31. reſpond. orat. Petr. 2, 32, niſi quod, ſe ipſum phaenomeni auguſtiſſimi teſtem et μαρτυρα non aeque ac Petrus profiteri Paullus poterat, vnde ad aliorum teſtimonium prouocandum erat. Συναναβασι etc. Diſcipulos Ieſu indicat mulieresque et caeteros, qui eum ad Paſchalia celebran-
da

οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν. Καὶ 32
ἡμεῖς ὑμῖν εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας
ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλή-
ρωκε

da Hierofolymas proficifcentem comitati erant, Matth. 27, 55. His ergo, ficuti et illis Galilaeis, qui poft eius in vitam reditum fe affociaverant, ωφθη επι ἡμ. πλ. cap. 1, 3; cf. 1 Cor. 15, 5-8. Οἵτινες — λαον. Illi ergo nunc occupati funt populo Ifraelitarum edocendo, Iefum effe verum Meffiam.

v. 32. Et illorum conaminibus, quibus in Palaeftina (πρ. τ. λαον) illi Meffiam praedicant, et nos noftra qualiacunque conamina extra Pal. (ὑμιν) iungimus. Την πρ. τ. πατ. επαγγελιαν γεν. ότι ταυτην εκπεπλ. ὁ Θ. pleonaftice pro, ότι εκπεπλ. ὁ Θ. ἡμιν την επαγγελιαν την πρ. τ. πατ. γιν. De promiffione ipfa ergo, non, vt quidam, veluti *Rosenmüllerus*, volunt, de re promiffa accipio vocem επαγγελια. Intelligenda autem eft nulla alia επαγγελια, quam ea, quam maiores et proaui Ifraelitarum nacti erant, ex pofteris proditurum effe Meffiam, gentium fofpitatorem. Hanc ratam fecit Deus, αναστησας Ιησουν, i. e. Iefum exhibens, nafci iubens, vt c. 2, 30; 3, 26; 7, 37. Ita vocem αναστησας et h. l. explicandam effe (cf. modo ad v. 23) plerique intt. confentiunt, Dathius, Michaelis, Rofenmüllerus, multique priores apud Wolf. ad. h. l. Non quidem defunt, qui aliam fententiam, de Iefu in vitam reuocato vocem accipiendam effe, poft multos alios hodienum tueantur, veluti Morus, eiusque commentator Dinndorf; et nuperrime V. Schott; eo potiffimum inducti, quod in omni hoc loco inde a v. 30 refurrectionis I. C. mentio fiat. Sed vel ex hoc contextu alia explicatio poterit deduci. Siquidem protulerat orator probaueratque inde a v. 23 thefin, *Iefum*, neminemque alium pro fperato Meffia effe habendum, id quod comprobauerit Ioua eodem in vitam reftituto v. 30. 31. Recte ergo et vere fe promulgare poffe ait v. 32. illud euangelium, quod v. 23 praedicare eis occoeperat, Iefum a Deo in terras ad obeundum Meffiae munus exhibitum effe. — Hinc iam pluribus V.T. locis bina illa comprobat: a) Iefum a Deo Meffiam effe creatum

 v.

ρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν ἀναστήσας Ἰησοῦν·
33 Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ γέγραπται· υἱός μου εἶ

VARIAE LECTIONES.

v. 33. Πρωτῳ ψαλμῳ, Vulgaris lectio eſt: ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ, quod illi capitum diſtinctioni, quae apud nos recepta eſt, conuenit. Sed noſtra lectio, licet non admodum multis teſtibus firmetur, D., Orig. patribusque nonnullis latinis, idcirco probata a Millio, Moro, Roſenmüll., Eckermanno etc. ciuitateque donata eſt in edit. Baſil. et a Bengelio, et Griesbachio, quia eſt lectio difficilior, et ob normam ap. Griesb. praef. in Vol. I, p. 62, 7. Origenes ap. Wetſt. ad h. l., ſcriptoresque Iudaici ap. Schöttgen. ad h. l. diſerte affirmant, antiquitus Pſalmis non adſcriptos fuiſſe capitum numeros. Eam autem collectionis Pſalmorum partem, quae hodie Pſalmos 1mum et 2dum efficit, vt vnum carmen continuum ſpectatam eſſe, cuius quaſi prooemium eſſet Pſ. nobis primus, notat Eraſmus ex Auguſtino, Hilario, Hieronymo. Cf. Iuſtin. Mart. Apolog. 1, c. 51; proinde, ſi numerum exprimere voluit P., conuenientiſſime haec in initio libri ſcripta vocabat πρωτ. ψ. Cf. Michaelis ad h. l. Veriſſime tamen omnium vtraque vox, et πρωτῳ et δευτερῳ, expungenda videtur, ſiquidem nusquam alibi capitum numerum exprimunt allegantes V. T. apoſtoli, et ipſa lectionis inconſtantia additamentum arguit.

v. 33. b) eundemque ex morte viuis ab eodem redditum v. 34 ſqq. fere vt Petrus in oratione 2, 25-31.

* v. 33. Ψαλμῳ πρωτῳ i. e. in *fronte* illius collectionis hymnorum. Cf. Var. lect. Γεγεννηκα: *genui te*, i. e. declaro, te eſſe genitum. vid. Glaſſ. Grammat. ſacra tract. 3, can. 15. Et quia nomen *filiorum Dei* competebat *regibus*, hic, vbi Deus ipſe ait: declaro te a me *genitum*, ſenſus erit: declaro te eſſe *regem* (Meſſiam). Pſalmiſtae ipſius mens et conſilium non hic ſed ad interpretationem Pſalmi ipſius erit explicandum (cf. ad Hebr. 1, 5): indicandaque h. l. nonniſi argumentatio, quam inde elicit orator. Vult autem ille demonſtrare, Deum Ieſu in terras mittendo miſiſſe Meſſiam ſeu regem populorum ſoſpitatorem. Iamque id demonſtrat, Pſalmo illo ad Ieſum transferendo, dicendoque: de Ieſu ait Ioua, regem te (i. e. Meſſiam, Chriſtum, vnctûm)

εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Ὅτι δὲ ἀνέστη- 34
σεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν

εἰς

ctum) conſtitui. Ad reſurrectionem autem I. C. probandam hoc quidem effatum non excitat. Caeterum σημερον illud, quod tot laqueis induxit dogmaticos, hic parum curamus: ad argumentum ſuum probandum commode ea particula carere potuiſſet auctor, eamque exprimit non niſi idcirco, vt omnem locum V. T. pleniorem exhibeat.

v. 34. Ὁτι δε ανεστησεν. En hic Paullum ipſum ſenſus vocis αναστησας v. 32 ſuaeque argumentationis interpretem. Quaſi dicere voluerit: "Hactenus ex Pſ. 2 probaui, quod v. 23, 32 affirmaueram, Ieſu mittendo Meſſiam in terras miſiſſe Iovam: iam et illa, quae v. 30 ſq. "affirmaui, Meſſiam in vitam rediiſſe, ex eodem V. T. probabo." Qui tamen αναστησας v. 32 de reſurrectione I. C. explicant, hoc verſu de altiore quadam et ſublimiore reſurrectione ſermonem eſſe volunt. Ex eorum mente v. 32. 33 Paullus reſuſcitationem Chriſti omnino demonſtrauit: iam longius procedendo addit: "non tali reſurrectione in vitam reuocatus eſt, quali v. c. Lazarus etc. poſt quam denuo morti tradendus fuit, ſed tali, poſt quam non amplius morietur." Indicatum id volunt additis μηκετι μελλ. ὑποστρ. εις διαφθ. vid. e. gr. Morus ad h. l. Sed nimis precaria haec videntur, et P. nonniſi idcirco haec addidit exornandi loci cauſſa, quia in effato V. T. iam a ſe allegando ea proſtare recordabatur. Ita autem ferme in hac probatione proponenda incedit: a) Impleturum ſe et rata facturum Deus profeſſus eſt ea quae pollicitus Dauidi eſt ſanctiſſime: v. 34; b) *atqui* pollicitus eſt Dauidi, ουκ ιδειν την διαφοραν, v. 35. c) *Ergo* et haec rata fecerit Deus neceſſe eſt; quam concluſionem huic enthymemati addere licebit. — Maiorem huius ſyllogiſmi propoſitionem format, laudatis ex Ieſ. 55, 3 vocibus: τα ὁσια Δαυιδ τα πιστα. Invitantur ibi a vate ſacro pii Iſraelitae ad amandum Iovam et cum ſpe ac fiducia accedendum, ſiquidem, ait ibi Iova, אכרתה לכם ברית עולם. חסדי דוד הנאמנים, *feriam vobiscum foedus ſempiternum, beneficia Dauidis certiſſima* (per appoſitionem). חסד *beneuolentiam*, miſericordiamque innuere notiſſi-

εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν· ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια

notiſſimum eſt. At idem et *pietatem* erga Deum indicat, vnde חסיד, pius, vertitur apud LXX ὅσιος. Sed et ibi, vbi non pietatem, ſed beneuolentiam indicat, eadem Hebr. vox a LXX redditur per ὅσιος, vnde et ὅσιος *beneuolentiae* notionem retineat neceſſe eſt. Ergo τα ὅσια apud LXX in Ieſ. 55, 3 ſunt *beneficia diuina.* vid. de voce ὅσιος Perizon. ad Aelian. V. H. 8, 1. Senſus verſionis LXX διαθησομαι ὑμιν διαθηκην αιωνιον, τα ὅσια Δαυιδ τα πιστα: *feriendo foedere rata faciam ea quae Dauidi benigne ſum pollicitus*, 2 Sam. 7, 12 - 16; Pſ. 89, 1 - 4 etc. Hunc ergo locum P. hic laudat, et nexus cauſſa addit ὅτι δωσω ὑμιν, qualia praemittenda erant, ſi non inde a διαθησομαι etc. locum excitare, ſed tantummodo τα ὅσια Δαυιδ τα πιστα laudare animus fuit. Locum ipſum de Meſſiae in vitam reditu haudquaquam agere, facile perſpicitur: ſed ne accommodari quidem, niſi contorta vi, ad eundem poterit. Ita autem accommodant intt. nouiſſimi, Roſenmüll. Morus etc. Ex 2 Sam. 7, 12 - 16; Pſ. 89, 1 - 4 etc. apparet, beneficia a Ioua Dauidi promiſſa et ſanctiſſime ſeruanda (τα ὅσια Δαυιδ τα πιστα), illa fuiſſe, quod ex prole Dauidis ſurrecturus ſit aliquis, qui *in aeternum* ſit regnaturus: iam vero id euentu comprobari nequiiſſe aiunt, niſi is aut omnino morti non fuiſſet obnoxius, aut poſt mortem denuo reuixiſſet. Id ergo eſſe, quod in iſtis locis Dauidi a Deo promitti Paullus tacite dictum velit, magnum illum regem, e regia ſtirpe procreandum, e mortuis reuocatum iri. His autem verbis: ὅτι δωσω ὑμιν, ſuae aetatis homines alloqui Paullum volunt, q. d. "veſtra aetate implebo ea, quae de Chriſto in mortem reuocando pollicitus ſum Dauidi." Quae argumentatio quam aſpera ſit et ſalebroſa, quantaque vis adhibenda ſit ad haec exſculpenda, cuilibet in aprico eſt, nec ſane video, cur Eckermannus, accommodationum patronus, hunc locum Ieſ. 55, 3 maxime conuenientem Apoſtoli conſilio habere poſſit. At ſi nobiscum hunc locum non niſi praevie allegatum eſſe ſtatuas, non quidem omnino, at magna tamen ex parte, difficultates remouebuntur. Iam ſenſus, των· ὅτι δωσω ὑμιν — πιστα

ὅσια Δαυὶδ τὰ πιστά. Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· 35
οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Δαυὶδ 36
μὲν γὰρ, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ,
ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ,
καὶ εἶδε διαφθοράν. Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ 37
εἶδε

πιστα ex Paulli mente erit hicce: exhibebo *vobis*, (i. e. vel in veſtrum commodum, vel veſtra aetate, vel pleonaſtice dictum eſt) beneficia Dauidi promiſſa: Et quaenam ſunt illa? id addit iam

v. 35. Ἑτερῳ. Pſ. 16, 10, de quo loco vide ſupra ad 2, 25 ſqq. Λεγει ſc. Δαυιδ. Dixit ibi Dauides et effatus eſt ea promiſſa, quae Ioua pollicitus erat. Διο autem non rationem exprimit, ſed nonniſi tranſitum.

v. 36. 37. *Ad Dauidem ipſum autem non pertinuerunt haec promiſſa: nam* etc. Cf. ſimilis argumentatio Petrina c. 2, 29-31. Ὑπηρετειν βουλῃ Θεου homines dicuntur, ſi tanquam inſtrumenta inſeruiunt numinis conſiliis, et efficiunt, quae ex oeconomia Dei peragenda ſunt. Reges, duces, Moſes, Ioſua magiſtratusque etc. ea de cauſſa ſaepiſſime vocantur עבדי יהוה, διακονοι, λειτουργοι θεου, e. gr. Rom. 13, 4. 6. Ἰδιᾳ γενεᾳ ſuo tempore. Rectiſſime Morus: *Nachdem ihn Gott zum Werkzeuge in ſeinem Plan gebraucht, lieſs er ihn ſterben: er hat ausgedient, das ſeine verrichtet.* Alii vocem ὑπηρετ. iungunt cum τῃ ιδιᾳ γενεᾳ, "commodo aeui ſui inſeruiit, regendis populis, idque ex conſilio Dei, τῃ τ. Θ. βουλῃ", quas voces alii cum εκοιμηθη conſtruunt. Ὁν δε Θ. ηγ. - διαφθ. At vero Meſſias morte ſua haudquaquam officio perfunctus erat; proinde in vitam erat reuocandus.

Hunc ergo Pſ. 16 ſolum eum locum fuiſſe exiſtimo, vnde, reſuſcitatum fuiſſe Ieſum e mortuis, probare v. 34 voluerit Paulus; ſicuti ex Pſ. 2 demonſtrauerat v. 33 eundem pro Meſſia a numine eſſe declaratum. Ita ergo procedit argumentatio; Ieſum, quem pro Meſſia declarari ex Pſ. 2 probaui, in vitam ex morte rediiſſe probamus: a) Quod Deus beneficia Dauidi promiſſa omnino rata facturum ſe profeſſus eſt v. 34. b) quodque huic Dauidi ea promiſit, τον ὁσιον Θεου non viſurum eſſe mor-

38 εἶδε διαφθοράν. Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες
ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν
39 καταγγέλλεται, καὶ ἀπὸ πάντων, ὧν οὐκ ἠδυνή-
θητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ
πᾶς

tem, quod de Dauide folo neutiquam eft intelligendum v. 35–37. Ita commodiffime ex his argumentationum laqueis fatis perplexis expediemur: licet nonnulla fuperfint, quae poffint offendere. Offendet quippe, Paullum, fi ea, qua nos fufpicati fumus, argumentatione incedere voluerit, ante allegatum ex Ief. 55, 3 locum, quem nonnifi praeuie laudatum effe credimus, pofuiffe; οὕτως εἴρηκε, quae formula verum et palmarium dictum annunciabat; et ante laudatum locum palmarium v. 35 dixiffe non nifi obiter: διὸ καὶ εν ἑτ. λ. quibus particulis fane non exprimitur illud *atqui*, quo in formanda fyllogifmi propofitione minore nos folemus vti. Sed in iftiusmodi fyllogismis exprimendis nolimus eandem terminologiam dialecticam, cui nos fumus affueti, ab Apoftolo exfpectare. Id tamen in aprico eft, iam in allegando loco Ief. 55, 3 obuerfatum menti fuiffe palmarium illum locum Pf. 16, quod ex paronomafia, quam τα ὁσια v. 34 cum τον ὁσιον v. 35, et δωσω v. 34, (quod ne apud LXX quidem in loco Ief. proftat) cum δωσεις v. 35 infert, clariffime apparet: et hinc defendi poffe arbitror formulam οὑτως ειρηκεν. Quod fi nodum fecare fas effet, corruptum locum dicerem.

v. 38. Iam ex eis, quae adhuc difputauerat, ad amplectendum hunc Iefum vt verum Meffiam, qui fumma felicitate beare poffit, exhortatur. Cf. orat. Petr. 2, 36. 38; 3, 19; 10, 43. Αφεσις ἁμαρτιων, non vt 2, 38; 3, 19 de eis peccatis dictum videtur, quae in Iefum commiferat Iud. gens, (vid. ad ift. loc.), quia Iudaeos extra Palaeftinam hac culpa quafi vacuos dixerat v. 26 fq., fed de anteactis peccatis omnino, quae antea quidem facrificiis expiabantur, iam autem fanctiori piaculo a Meffia ipfo delentur: patet id ex fequentibus.

v. 39. Δικαιουσθαι απο τινος id. qu. ελευθερουσθαι. Cf. Sir. 26, 32; Rom. 6, 7 et 18, et ibi

πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται. Βλέπετε οὖν, μὴ 40
ἐπέλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις·
Ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανί- 41
σθητε,

ibi Kopp. H. l. prorſus ſynon. prioribus αφεσ. αμαρτ. Poſt καταγγελλ. autem v. 38 non-niſi comma ponatur, et poſt και v. 39 repetatur: γνωστον εστω υμιν, οτι. Alii tamen poſt verſ. 38 maiorem interpunctionem praeferentes in v. 39 ſententiam ſeorſim expreſſam inueniunt: alii retinent illud comma, ſed poſt δικαιωθηναι fortius interpungunt, ſenſu hoc: "offertur vobis venia peccatorum (v. 38) et liberatio ab omnibus, a quibus lex Moſ. non potuit vos liberare." Iam eis: εν τουτω – δικαιουται ſententia ſeparata exprimitur. Ita v. c. Moro viſum eſt. Porro et voces εν τουτω a plerisque quidem nobiscum ad δικαιουται referuntur, a nonnullis tamen ad πιστευων: "qui in eum credit." Sed quocunque tandem modo conſtruas, ſemper recurrit dogma, cuius patrocinium ſuſceperat P., quodque in ep. ad Rom. Gal. etc. ſtrenue propugnat, δικαιοσυνην et a peccatis immunitatem non per νομον Moſ. ſed per πιστιν Ieſu Meſſiae adhibendam recuperari, de qua re ad illas epiſt. fuſius eſt disputandum; vid. ibi Koppium. Reſpicitur tamen h. l. eo quoque, quod ex lege Moſ. ſacrificiis et luſtrationibus expiari quidem poterant plurima delicta, ſed neutiquam omnia, v. c. caedes, adulterium etc. in quibus luculentius exprimendis copioſi h. l. ſunt intt. nonnulli.

v. 40. 41. *Proinde videatis, ne, ſi hunc Meſſiam repudiaueritis, ob ingratiſſimum hunc animum a numine plectamini.* Effert haec P. laudando loco Habacuci 1, 5, in quo peruerſos faeculi mores, magno et terribili poenarum exemplo propoſito, caſtigatum iri annunciat vates, Iouam loquentem inducens. Εν ταις προφηταις pluraliter, metonym. pro: in codice prophetarum (βιβλω των προφ. Act. 7, 42): ita Marc. 1, 2. Ιδετε etc. Memoriter citatus eſt ex LXX locus, vnde non prorſus ad verbum reſpondet. Καταφρονηται. Ita et LXX habent, quum in textu Hebr. ſcriptum ſit ראו בגוים, videte inter gentes. Sed pro בגוים facillima permutatione LXX legiſſe videntur בגדים

 perfidi

σθητε, ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, — ἔργον: ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

Ἐξιόντων

VARIAE LECTIONES.

v. 41. Ἔργον posterius abest in DE, 36 aliis ap. Wetst. Griesb. et Birch. 5 ap. Matth. Syrr. Arr. Slav. Theoph. Oecumen. Forte ex linea praecedente a negligentiore librario sequenti lineae illatum est. — Statim postea pro ὃ, quod est in ABCDE, 39 all. ap. Wetst. Gr. et Birch. et 6 ap. Matth., textus vulgaris habet, ᾧ.

perfidi transgressores, quod contextui aeque commode congruebat: Alii aliter conciliant, quod tamen non hic, sed in interpretatione τῶν LXX est enucleandum. Ἀφανίσθητε. In Hebr. est תִּתַּמְּהוּ תְּמָהוּ, admiramini et obstupesite, quod LXX per ἀφανίσθητε reddiderunt. Habet id ἀφανίζεσθαι in passiuo easdem duas significationes, quae insunt Hebr. שׁמם: 1) euanescendi, 2) obstupescendi. Posterior probabiliter et hic valet, quia ita optime respond. textui Hebr. Praeferunt tamen alii priorem significationem: *aufugite*, aliique, supplentes τὸν πρόσωπον, de faciei mutatione accipiunt: *pudore suffundimini*, vt Matth. 6, 16. Caetera oraculi verba expedita sunt. Praesagit autem vates propinqua mala, mox a Chaldaeis genti inferenda, quae vt peruersitatis morum poenam a Ioua inflictum iri minatur. Accommodatissime ea ad praesentem rerum statum a Paullo adhiberi facile cernimus: licet calamitates, quae a Romanis Iudaeorum genti imminebant, in mente habuisse Paullum, quod Wetstenio videtur, parum persuadeor, nil his verbis ab Apostolo exprimi credens, nisi generaliorem illam sententiam: "Videte, ne respuendis Messiae beneficiis in grauissimas poenas incurratis."

Hic finitur sermo, qui ex Paullinis primus in nostro libro exhibetur. Vnde eam habuerit Lucas, nequimus pro certo constituere. Vtut tamen acciderit, magna, quae inter hanc orationem et Petrinas illas c. 2. 3 intercedit similitudo, facit, vt credam, multa ex suo ingenio effinxisse Lucam. Cf. Prolegom. p. 35 sq. De argumentationis huiusmodi natura et indole vid. quae ad c. 2, 36 scripsi-

Ἐξιόντων δὲ ~ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων: 42
παρεκάλουν — τὰ ἔθνη: εἰς τὸ μεταξὺ σάβ-
~ αὐτῶν βατον

VARIAE LECTIONES.

v. 42. Mira est, ficuti omnino in Act. Ap., ita vel maxime in hoc Cap. 13, et in primis in hoc verfu lectionis varietas, quem variis modis interpolatum esse recte ftatuit Mill. § 952, omnem autem ex variis gloffematibus coiisse credit Griesbach. Ex lect. vulgari Iudaei neglexisse P. orationem videntur, at pagani acrius eadem permoti et plura audiendi cupidi fuisse. Verum admodum varie haec leguntur, de quibus omnino conf. S. V. Griesb. Atque ex omni hac varietatum farragine indubie praeferenda erit illa lectio, quae eft breuiffima: εξιοντων δε αυτων παρεκαλουν εις το μεταξ. vt 1) pro copiofiore: εκ της συναγ. των Ιουδ. legatur breuius: αυτων, et 2) τα εθνη deleatur. *Primum* illud legitur in teftibus grauiffimis vtriusque familiae ABCDE, 12 aliis ap. Wetft. Griesb. et Birch. 2 app. Matth.: in verff. Syrr. Ar. Erp. Copt. Aeth. Armen. Vulg. It. et in Chryfoft. et Caffiod. recipientibus S. V. Griesb. et Matth. *Altero* autem loco τα εθνη abeft ex iisdem fere teftibus ap. Wetft. Griesb. Birch. et Matth., ex ABCDE etc. iisdemque verfionibus patribusque. Sed et ταυτα ob inconftantiam lectionis expungendum esse opinatur Griesb. Cf. Commentar. ad v. 43. Plenior

fcripfimus. Sed curemus potiffimum, quemnam effectum in auditores ea habuerit. Is narratur vv. fqq. hic fuiffe: [1) primo quidem dubii haerent et ancipites, maxime primores fynagogae, deliberandique tempus fibi pofcunt v. 42. 2) alii tamen, inferioris forte fortis], finita fynagoga applaudunt, Apoftolosque plura audiendi cupidi fectantur v. 43. 3) Poftridie, percrebefcente per omnem vrbem rumore de noui Meffiae praeconibus, omnis fere plebs ad audiendos eos confluit v. 44. 4) Iam Iudaei, feriam rem confpicati, non amplius deliberant, fed omni vi obnituntur Apoftolis v. 45. 5) Proinde miffis Iudaeis ad paganos conuertuntur Apoftoli multosque I. C. focietati iungunt v. 46-49. Quo facto ira commoti Iudaei vrbe Apoftolos eiiciunt v. 50.

v. 42. Εξιοντων δε αυτων fc. των Αποστολων; ii enim, ad

βατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα — ταῦτα:. Λυθεί-

nior et copiofior vulgaris textus lectio vel ex lectionariis inuecta effe videtur, quae nouam hinc periodum aufpicabantur, vel ex animo Iudaeorum genti infenfiore orta, qui et hic Iudaeos taxari voluit, paganos autem laudari, vtpote ad amplexandam doctrinam falutarem propenfiores, vt mox v. 46; c. 28, 26 fq. Cf. norma ap. Griesb. in praef. Vol. I, p. LXII, 6. 8.

ad interpretandam pericopam praelectam ab Archifynagogis inuitati v. 15, iam quum officio hoc perfuncti effent, nondum finita fynagoga, fiquidem forfan et alii docere et commentari fufceperant, difceffiffe ex Synagoga et ante portas fubftitiffe videntur: cf. tamen ftatim ad v. 43. Παρεκαλουν fc. iidem Archifynagogi, qui ad interpretandam parafcham eos excitauerant v. 15. Εις (pro εν) το μεταξυ σαββατον i. e. infequenti fabbatho. Dictum ergo eft μεταξυ pro μετεπειτα. Hefych. ἑξῆς, quod et in D legitur, ficuti in d ap. Matth. eodem fenfu το επιον. Eodem fenfu μεταξυ nonnunquam occurrit ap. Iofephum, Bell. Iud. 2, 11, 4; 5, 4, 2 etc. et apud alios fcriptores: cf. Krebf. ex Iofeph. p. 220; Kypk. et Kopp. ad Rom. 2, 15, vbi eodem fenfu particulam fumit, et Morum eiusque editorem Dinndorf. ad h. l. Ῥηματα et λαλειν funt voces de tradenda doctrina proprie adhibitae. — Ex vulgaris lectionis fenfu autem haec indicantur: quum Iudaei exiiffent ex fynagoga, gentiles, iam ab inuidia Iudaeorum tuti, obfecrabant Apoftolos, vt tempus inter hoc et infequens fabbathum (vulgaris του μεταξυ fenfus: cf. Wolf. ad h. l. et Rofenmüll., qui huic fententiae fauet, et de intermedio Sabbatho Iudaeorum cum Grotio multisque aliis explicat), miffis Iudaeis, fibi paganis confecrarent, et fequenti demum fabbatho Iudaeos denuo docerent. Sed, quid paganis rei cum Synagoga Iudaeorum? quomodo ex improuifo ii hic adftant? Sunt quidem, qui εθνη explicent: Iudaeos ex gentibus conuerfos. Sed id ex loquendi vfu probari nequit. — Proinde longe praeferenda eft, fi verfum 42 omnem expungere dubitaueris, priorum lectionum explicatio, quae a plerisque intt. et critt. hodie praefertur.

v. 43.

Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν 43
Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ
καὶ τῷ Βαρνάβᾳ, οἵτινες προσλαλοῦντες ἔπειθον αὐ-
τοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ. τῷ τε ~ ἐρχο- 44
μένῳ: σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη

~ ἐχομένῳ ἀκοῦ-

VARIAE LECTIONES.

v. 44. ερχομενῳ. Pro eo legendum eſt εχομενῳ σαββατῳ: *die ſabbathum inſequente, poſtridie ſabbathi*, quod eſt in ACE et 4 aliis ap. Wetſt. Gr. et Birch. receptum, ſicuti et praecedens τε pro δε, a V. Griesbachio, probatumque a Grotio etc. Non tam teſtium multitudine id firmatur, quam quia et haec lectionis varietas cum ea, quae v. 42 notata eſt, cohaeret. Quippe ibi additum erat, gentiles rogaſſe Apoſtolos, vt per interuallum inter illud et inſequens ſabbathum et ſibi doctrinam ſalutarem tradere velint. Suſpicantur iam, id ab Apoſtolis factum eſſe, adeoque praeterlapſo 7 dierum ſpatio, illuceſcenteque ſabbatho inſequenti omnes fere gentiles ad Apoſtolos confluxiſſe. Eadem de cauſſa pro τε ſcripſerunt δε, vt noua quaſi ſectio exiret a v. 44, quae tamen v. 45 demum infit. Quae permutationes quum ex eodem infenſo erga Iudaeos animo ortum duxerint, merito damnandae ſunt omnes. Cf. Var. Lect. ad v. 42. Genuinae vero lectionis ſenſum longe alium in comment. explicatum vide.

v. 43. Antea Apoſtoli tantummodo diſceſſere ex Synagog. iam omnis eccleſia miſſa eſt, abeuntque omnes. Λυειν, vox de dimittendo coetu propria, et λυεται εκκλησια, αγορα etc. Diodor. Sic. 19, 25; Xenoph. Cyrop. 2, 3 etc. Mirum tamen eſt, Apoſtolos v. 42 antea iam diſceſſiſſe, neque audiiſſe, ſi forte quis aliquid contra monendum haberet. Hinc omnem v. 42 ſpurium eſſe et damnandum probabile fit. Σεβομ. προσηλ. ad v. 16. Ηκολουθησαν affectabantur (3, 11) Apoſtolos ex ſynagoga domum redeuntes. Χαρις Θεου, beneficia Meſſiae, per Θ. χαριν (Eph. 2, 8) hominibus tradita: metonym. *doctrina chriſtiana*.

v. 44. Ερχομενῳ ſi vera eſſet lectio, ſignificaret: ſabbatho proximo, quod elapſa integra ſeptimana ſequebatur. Sed num per tantum inter-

45 ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰου-
δαῖοι τοὺς ὄχλους ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον
τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις — ἀντιλέγοντες
46 καὶ: βλασφημοῦντες. Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦ-
λος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον· ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶ-
τον

VARIAE LECTIONES.

v. 46. αντιλεγοντες και desunt in ABE, all. ap. Wetst. Griesb. et Birch. 2 ap. Matth. versionibusque, grauissimis Syr. Arab. Erp. Copt. Aeth. Arm. Vulg. prob. Griesb. Bengelius quidem ob Hebraismum, qui adest in αντελεγον αντιλεγοντες, seruandas voces esse existimat. Verum Lucas non admodum amat Hebraismos, aliterque ex Hebraismi genio collocandae fuissent voces. Praeferatur ergo lectio breuior copiosiori ex norma 1 ap. Griesb. proleg. p. LX.

interuallum quieuisse homines, qui *nouis* rebus solent percelli, putemus? nonne potius post tot dies praeterlapsos periisse rei nouitatem, hominumque ardorem deferbuisse credamus? Legatur ergo εχομενῳ (cf. Var. lect.) expliceturque *postridie eius sabbathi* id. qu. τῃ εχομενῃ ἡμερᾳ (c. 21, 26) του σαββατου, pro quo breuius posuit τῳ εχομενῳ σαββατῳ (Matth. 18, 1: τῃ επιφωσκουσῃ εις μιαν σαββατων, vbi vid. V. Paulus). Συνηχθη vel in synagoga, si ερχομενῳ praetuleris (adesse enim in Iudaeorum synagogis etiam paganos, non vetitum erat, licet templum ab iisdem intrari nefas haberetur, infra c. 21, 28), vel potius, quia alter sensus praeferendus videtur, in via publica, ante diuersorium Apostolorum.

v. 45. Hic demum, non v. 44, alia periodus infit. Ζηλου, ira et odio. Qui in synagogam confluxisse paganos v. 44 volunt, supplent: "quia homines non circumcisos filiis Abrahami in synagoga permixtos viderant," vid. e. gr. Rosenmüll. Rectius tamen istud odium per Apostolorum conamina omnino in Iudaeis excitatum fuisse statuemus.

v. 46. Ὑμιν ην αν. πρ. λ. τ. λ. τ. Θεου. Ex consilio Dei, qui in Iudaeorum potissimum fauorem exhibuit Messiam, atque ex Messiae ipsius praecepto Matth. 10, 6; Luc. 24, 27. Ουκ αξιους κρινετε i. e. *non vultis* etc. ita fere lat. *dedignari*. Στρεφομεθα etc.
cum

τον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπω-
θεῖσθε αὐτὸν καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς
αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. Οὕ- 47
τω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος· τέθεικά σε εἰς
φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου
τῆς γῆς. Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον, καὶ ἐδό- 48
ξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι
ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. διεφέρετο 49
δὲ

cum animi quadam tranquillitate prolocuti Apoſtoli haec videntur: *ſeht wir haben nun das unſrige gethan, wollt ihr nun nicht folgen, gut, ſo bekümmern wir uns nicht mehr um euch, ſondern wenden uns zu* etc. Non tamen de omnibus Iudaeis haec intelligi volunt Apoſtoli; nam et poſtea ſemper Iudaeos primo adeunt, vt v. c. c. 14; c. 28, 17 ſq. At Antiochenſes Iudaeos miſſos iam faciunt.

v. 47. Oraculum proſtat Ieſ. 49, 6, (cf. Ieſ. 42, 6), vbi vates remotiſſimarum ſe gentium doctorem et lumen a Ioua conſtitutum eſſe praedicat (neque enim probamus ſententiam S. V. Paulus Memorabil. B. 3, p. 180, et *Eckermanni theol. Beytr.* B. 2, p. 185, qui non de vate Ieſ. ipſo, ſed de omni pio Iſraelitarum populo ibi ſermonem eſſe ſtatuunt: ſed haec ad explicationem prophetae ipſius copioſius afferenda ſunt). Quod ſi h. l. ἡμιν εντετ. κυρ. ait Paullus, non quidem in ſe dictum eſſe vaticinium, ſed et in ſe, ſicuti in omnes alios divinarum rerum praecones, transferri poſſe, indicat.

v. 48. 49. Ακ. τα εθνη εχαιρον. Sc. quod videbant, e Iudaeorum gente ſuperba, aliasque nationes ſe longe inferiores iudicante prodiiſſe tandem et praecones, qui modo rationis praeceptis conſentaneo, nullum coram ſummo numine eſſe gentium diſcrimen contendebant. Εδοξ. τ. λ. τ. Κ. i. e. veram rationisque praeceptis conſentaneam inuenere doctrinam Apoſtolorum. Επιστευσαν: non omnes incolae, quod per ſe patet, et vel ex ſq. v. 50 ſequitur, ſed nonniſi tot, ὁσοι ησαν τεταγμενοι εις ζωην αιωνιον. i. e. quot-

δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

Οἱ

quotquot destinati erant (ita נתן, שׂים, τιθέναι, 1 Thess. 5, 9) a Deo, vt crederent doctrinae salutari. Ergo post ζ. αἰων. repetas πιστεύειν, seu τα: εἰς ζ. αἰων. non cum τεταγμ. sed cum ἐπίστευον iungas. *Welche Gott aus den heidnischen Einwohnern Antiochiens zu Mitgliedern des Christenth. ausersehen hatte.* Ex hac explicatione non nisi prouidentiam div. indicari patet, ex cuius voluntate alios ad rel. christ. transiisse, alios eandem esse adspernatos, nemo pius numinis cultor rationi aduersari contendet. Neque offendemur verbo τάσσειν, verebimurue, ne id impediat nos illis laqueis, quos circa praedestinationem induxit dogmatice. Siquidem voces adsunt in N. T. quae de prouidentia eiusque placitis et decretis loquentes, fortius adhuc incedunt: ὁρίζειν, προορίζειν, προγινώσκειν: cf. Rom. 9, 16. 18 sq.; 1, 26; Act. 28, 27; 1 Thess. 5, 9; 3, 3; Eph. 2, 3. Matth. 25, 38. Moed Katon fol. 9, 1. "Exiit vox: vos omnes ordinati estis ad vitam seculi futuri." Plura simil. vid. ap. Wetst. — Sed alii tamen intt. maxime eo tempore, quo cum Caluinianis agitabantur lites de praedestinatione etc. τὸ: τεταγμένοι reciproce verterunt: quotquot se disposuerant, ὅσοι ἔταξαν ἑαυτους, verbo militari, sed et ad alia metaphorice adhibito, 1 Cor. 16, 15; Act. 20, 13. Ita Xenoph. Mem. 2, 1, 11; Philo de Gigant. p. 290, ed. Mang; cf. plur. loc. ap. Krebs. ad h. l. Ita Grotius, multique alii et nuperrime Bolten. Sensus. "Qui praeparauerant se et accinxerant ad doctr. christ. accipiendam, eoque consilio conuenerant" ex oppos. του ἀπωθεῖσθαι v. 46. A quibus non multum recedunt, qui vertunt, "qui probe vixerant, eamque vitae tenuerant rationem, quae suscipiendae aeternae felicitati habiles eos reddebat." Ita Epictet. c. 29. Plutarch. vit. Pomp. p. 627 τεταγμένος iung. c. σώφρων, et τακτος, homo frugi, non dissolutus oppos. est τῷ: ἄτακτος, 1 Thess. 5, 14. At Schöttgenius: "qui ordini diuinitus praescripto se subiecerant," *die sich passiv verhalten hatten*, quod ob ἔχαιρον etc. non placet. Plura interpretandi conamina videsis apud Wolfium, quae tamen non nisi eum in finem sunt allata, vt declinarentur praedestina-

destina-

Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖ- 50
κας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς
πόλεως· καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον
καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν
ὁρίων αὐτῶν.

Οἱ

deſtinationis ſcopuli, quos, ſi rite contempleris rem, nullos inuenies, nec quidquam cernes, quod refragetur aut ſanae rationi aut ſummi numinis beneuolentiae.

v. 50. Ex inferiore ſorte videntur eorum plerique fuiſſe, qui in omni vicinia Chriſto nomina dederant, neque tam ex Iudaeorum quam gentilium religionibus. Non melius ergo tam inuiſae rei ſucceſſum ſiſtere ſe poſſe ſibi videntur Iudaei, quam gentilium ipſorum opem implorando, primoresque Antiochenorum contra Apoſtolos irritando. Neque illos fugit, quanta vis ad irritandos animos ſit mulieribus, vnde et ex eis τας δεισιδαιμονεστατους ſibi conciliant. Σεβομενας, i. e. religioſas, zeloque ſeruandorum rituum ethnicorum feruentes, σεβεσθαι enim Θεον ſeu Θεους dici poterit et gentilis, dummodo ex ſuae religionis praeceptis cultum numini adhibere ſtudet. Ergo et hic paganorum matronae intelliguntur, et quidem ευσχημονες, i. e. *honeſtae*, (*wohlehr- und achtbare*): vid. Paulus ad Marc. 15, 43, non autem diuites, vel nobili loco natae, id enim in ſequentibus demum infertur πρωτ. της πολεως. — Sed plerique, vt multis aliis locis, ita et h. l. per σεβομενας *conuerſas* expreſſas eſſe credunt. Cf. quae ad v. 16 ſcripſimus. Equidem tamen non video, quid inducere potuiſſet Iudaeos, vt proſelytos potiſſimum in ſuas partes traherent: at gentiles feminae, eiusdem vrbis incolae, et quidem cultui numinum ſuorum religioſiſſime addictae, nec non ευσχημονες, honeſtate inſignes, multum ſane ad permouendam plebem valuere. Tum et ex additis: και τ. πρωτ. της πολ. patet, gentiles hic a Iudaeis fuiſſe incitatos. Και επηγειραν ſc. non Ιουδαιοι, ſed mulieres illae primoresque vrbis ex gentilibus: *und ſo erregten dieſe denn* etc.

51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν
52 αὐτῶν ἐπ' αὐτοὺς ἦλθον εἰς Ἰκόνιον. Οἱ δὲ μα-
θηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ πνεύματος ἁγίου.
Cap. Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς
XIV,1 εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕ-
τως, ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων
πολὺ

v. 51. *Iam relicta vrbe, vbi tam ingratos incolarum erga ſe animos experti erant, domum, i. e. Antiochiam Syriae redire ſtatuunt, redeuntque per Lycaoniam, Piſidiam, Pamphyliamque, et ita finitur primum iter*, c. 13, 51 — c. 14, fin. Primo redeuntes via ducit

a) *Iconium*, Lycaoniae oppidum haud ignobile, ad radicem montis Tauri ſitum, 2Tim. 3, 11. vid. Strabo Lib. 12, p. 853; Plin. Hiſt. Nat. 5, 27; Cic. ad famil. 15, 4. Εκτιναξαμενοι τον κονιορτον. in ſymbolum, ſibi nil rei amplius cum hominibus ingratiſſimis beneuolentiaque div. indigniſſimis ſupereſſe, ſe ne puluere quidem tam ingratae terrae pollui amplius velle. Cf. Lightfoot ad h. l. ex Rabbinis, qui pulverem terrae ethnicae inquinare contactu ſuo pedes ſanctorum credebant. Cf. intt. ad Matth. 10, 14. Plenius h. l. additur επ' αυτους, reiecerunt puluerem in eorum terram, quod ſummum ſimul contemtum indicat.

v. 52. Οἱ δε μαθηται, ſcil. qui circa Antiochiam Piſidiae Chriſto nomina dederant. Χαρας, manſit idem gaudium, quo primitus perfuſi fuiſſe dicuntur v. 48: non poenituit eos, tranſiiſſe ad Chriſti caſtra. Πνευμ. αγ. h. l. ſine dubio de fortitudine et conſtantia animi in amanda promulgandaque doctrina chriſt. perſeuerantis accipiendum. *Sie wurden nun immer mehr fürs Chriſtenthum eingenommen und begeiſtert.*

Cap. XIV, 1. male incipit hocce caput, quod rectius c. 13, 51 infit. Κατα το αυτο (Ael. V. H. 14, 8), i. q. επι το αυτο. c. 3, 1. Vterque eorum, Paulus et Barnabas *ſimul*. Cf. Kypke. Non ferenda eſt aliorum explicatio, dictum eſſe pro κατα το ειωθος, ex conſuetudine.

v. 2.

πολὺ πλῆθος. Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπή- 2
γειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ
τῶν ἀδελφῶν. Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν 3
παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ
λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, διδόντι σημεῖα καὶ τέ-
ρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν. Ἐσχίσθη 4
δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως, καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν
τοῖς

VARIAE LECTIONES.

v. 3. Ante διδοντι vulg. lectio addit και, quod tamen abest in ABDE, 27 aliis ap. Wetst. Griesb. et Birch. 2 ap. Matth. Et ex lectione difficiliore abesse quoque debet, vnde expunxit Bengel. Griesbach. et Matthaei in nouissima editione.

v. 2. Απειθουντες. Vulgo crimini Iudaeis datur απειθεια, c. 7, 51; 28, 26 sqq. *Iudaei, prout semper ad audienda veriora occalluerunt, et hic insurrexerunt contra Apostolos.* Κακωσαι h. l. non est: affligere, vexare, vt 7, 6. 19; 12, 1; 18, 10, sed male affectum reddere, παροργιζειν. Ita Ios. Ant. 16, 1, 2 et alibi, cf. Krebs. ad h. l.; Ps. 105, 32. Est ergo synonym. τῳ: επηγειραν, cui et constructione iungenda sunt τα: κατα των αδ. Deerat sane Iudaeis potestas affligendorum ethnicorum vrbis incolarum. Αδελφοι sunt homines christiani, non, vt quidam volunt, populares των εθνων.

v. 3. 4. Παρρησιαζομενοι επι τ. Κ. i. qu. 9, 27 παρρησιαζ. εν τ. ονομ. τ. Ιησ. "libere tradentes doctrinam christianam." Morus: "freti Domino": sed et vtrumque potest iungi, vt iungitur a Rosenmüllero. Λογος της χαριτος, vt 13, 43 simpl. χαρις, doctrina christ. Μαρτυρειν τινι *idoneis argumentis demonstrare quid.* Διδοντι iung. c. μαρτυρ. eo quod edidou. Σημεια – αυτων, c. 5, 12. Ita το: Κυριου ob nexum de Iesu explico, qui miraculorum patrandorum vi et potestate legatis suis tribuenda diuinam doctrinae suae originem demonstraturum se professus erat, Marc. 16, 17. Quod si tamen de Deo explicare praetuleris, ex Hebr. 2, 4 Deo attribui id μαρτυριον inuenies. Εσχισθη. Virgil. Aen. 2, 39.

5 τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς Ἀποστόλοις. Ὡς δὲ
ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς
ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς,
6 συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας,
7 Λύστραν καὶ Δέρβην καὶ τὴν περίχωρον, κἀκεῖ
ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.
8 Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν
ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων,
9 ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει. Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύ-
λου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι
πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι, εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ·
10 ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο
καὶ

v. 5. 6. 7. Iam et Iconio fugati Apoſtoli perueniunt b) *Lyſtram et Derben*, oppida Lycaoniae vel potius Iſauriae, Iconio verſus auſtrum ſita: vbi quae geſta ſunt, narrantur v. 5 - 20. Ὁρμη vel de *impetu animi*, i. e. *conſilio* h. l. dicitur: (pariter apud Herodian. 8, 8, 6. Heſych. βουλη; cf. Ouid. Faſt. 5, 523: ſi quid fert *impetus*, opta), vel de *tumultu vero*, quem in Apoſtolos excitauerunt. Συνιδοντες *intelligentes*, *comperta re*, vt 12, 12. Hammond. perperam ſuſpicatur legendum et hic eſſe σπευδοντες. Λυκαονιας. Proprie ad Iſauriam pertinebant illa oppida, non ad Lycaoniam: ſed quum in Lycaoniae confiniis eſſent ſita, et Lycaoniae accenſeri ſolent. Omnino in iſtis Aſiae regionibus non accuratiſſime ſecernuntur variarum prouinciarum fines, vnde et ſupra Piſidiae accenſebatur Antiochia, quae proprie Phrygiae adnumeranda fuerat. Λυστραν. Dicitur ἡ Λυστρα, vt h. l. et v. 21, et 16, 1, et τα Λυστρα vt v. 8.

v. 8 ſqq. Ibi hominem quendam pedibus infirmum ſanat Paullus. Πιστις σωθηναι eſt certa ſpes et fiducia, robur ſe et valetudinem Apoſtolorum ope nacturum. Quare non colloquatur P. cum aegroto, vid. ad v. 14.

v. 10. Και ἡλλετο. Noli nimis premere genuinum vocis

καὶ περιεπάτει. Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ 11
Παῦλος ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγον-
τες· οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς
ἡμᾶς· ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν Δία, τὸν δὲ 12
Παῦλον Ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ
λόγου. Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς 13
πόλεως

vocis ἅλλεσθαι ſenſum: neque enim credibile eſt, iſtiusmodi hominem iam ſaltare potuiſſe. Sed de induſtria poſita eſt haec vox et h. l. et c. 3, 8, quo fortius exprimeretur, quantum beneficium ei praeſtitum ſit, quoque facilius in oculos incurreret magnum diſcrimen inter priſcum ſtatum corporis aegroti et praeſentem valetudinem. Caeterum de hoc facto vid. Exc. 5.

v. 11. Λυκαονιστι, dialecto Lycaoniae, in qua Cappadocum lingua Grotius, Aſſyriorum autem alii volunt vſos incolas fuiſſe. Οἱ Θεοι — κατεβησαν. Erat illa apud remotiſſimi aeui gentes omnino, et ſeriori aetate apud incultiorem plebem vulgaris opinio, numina interdum vel ad contemplandam hominum vitam, vel ad cumulandos eos beneficiis humana forma induta apparere hominibus, Il. κ. 424 ſqq.; Odyſſ. ρ, 484; Ouid. Met. 1, 212 et ſexcenties alias. Vid. Grotius, Elsner, Alberti, Wetſt. ad h. l. cf. Geneſ. 18.

v. 12. Δια, ſiquidem Barnabas, aetate et forma maior, prae ſe tuliſſe quid videtur, quod maiorem reuerentiam incuteret. Paullus autem cur pro Mercurio ſit habitus, narratio ipſa addit, ſiquidem Mercurius habebatur των λογων ἡγεμων, Hor. Odar. 1, 10, 1; 2, 17, 29. Macrob. Saturn. 1, 8. Solebat autem Mercurius comitari Iouem in terras deſcendentem, Ouid. Faſt. 5, 495. — Haec cogitantes ſtatim ſacerdotibus mentem ſuam aperiunt, quo facto illi etc.

v. 13. του Διος, templi ſeu ſimulachri Iouis ante vrbem exſtructi. Ita et nos loquimur in indicandis maioris alicuius vrbis templis, monaſteriis etc. Alii ſimulachrum ſeu ſtatuam Iouis ante oppidum poſitam, ſeptoque cinctam intelligunt; male, quia iſtiusmodi ſimulachra ſuos quaeuis ſacerdotes habuiſſe vix credenda ſunt. Sed et multa hic af-

 ferun-

πόλεως αὐτῶν ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυ-
14 λῶνας ἐνέγκας σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν. Ἀκού-
σαντες δὲ οἱ Ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος,
διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, ˜εἰσεπήδησαν εἰς τὸν
15 ὄχλον κράζοντες καὶ λέγοντες· ἄνδρες, τί ταῦτα
˜ἐξεπήδησαν ποιεῖτε;

VARIAE LECTIONES.

v. 14. Pro vulg. εισεπηδησαν leg. εξεπηδησαν, quod eſt in ABCDE, 7 all. ap. Weiſt. Gr. et Birch. 1 ap. Matth. Syr. Arm. Vulg. It. Chryſ. etc. probante Millio §. 972, et in textum recipiente Griesbachio, quod par eſt ex regula 3 in praef. Vol. I. ed. Griesb. p. LXVI.

feruntur, cur hoc ſit additum, vel quia plures in eadem vrbe (tam parua?) aedes habuerit idem numen, vel quia indicatus ſit Ζευς πολιευς, πολιουχος, vrbem cuſtodiens, Aeſchyl. Heptatheb. 166, 271; Lycophr. v. 356. Ταυρος ſolita Ioui victima. Στεμματα ad coronandas vel aras, ſtatuasque Iouis, quod moris erat, vel victimas, quae corollis floribus conſertis, infulis aliisque rediculis capita circumligari et ornari ſolebant, Lucian. de ſacrific. p. 368 στεφανωσαντες το ζωον προσαγουσι τῳ βωμῳ. Cf. aliorum exemplorum farraginem ap. Weiſt. Proinde per hendiadyn dictum foret ταυρους και στεμματα pro ταυρους εστεμμενους. Επι τους πυλωνας, ante portas ſc. templi, vt aiunt nonnulli, quod ad vrbem exſtructum erat: alii ſimili fere ſenſu: "ante portas vrbis." Rectiſſime tamen intelligimus cum Roſenmüllero etc. de portis domus, in qua P. et Barnab. diuerſabantur, quia numinibus praeſentiorem adhuc, quam in templis, cultum adhibitum iri credebant ibi, vbi eadem praeſentia viderant ipſa. Caeterum intra muros oppidi peracta haec videntur, tam ob v. 19, quam quia vix eſt credendum, claudum illum pedibusque infirmum ante vrbem eſſe latum.

v. 14. 15. Adhuc quieuerant Apoſtoli. Namque etſi iam longis ſermonibus de diuino cultu Apoſtolis praeſtando conſilia iniiſſent Lyſtrenſes, nil tamen eorum intelligebatur ab Apoſtolis, quia Lycaonicam illi linguam non callebant (cf. Excurſ.

ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,
ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις 16
γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν·

curf. 7), vnde et cum debili illo pedibusque infirmo non colloquitur diu P. nec fidem eius antea examinat, fed eum intuetur tantummodo atque ex eius vultu ad pium animi fenfum concludit v. 9. Iam vero quum magnum facrificiorum apparatum in fui honorem inftitui vidiffent, deprecantur omnia (cf. c. 10, 26) et indignabundi populum acclamant (cf. Ov. Met. 15. 130 fq.), fermoneque breui fed forti et ab eis argumentandi rationibus, quibus coram Iudaeis vtuntur, longe recedente de vero numine edocent. Διαρρηξαντες ἱματια, mos Iudaeis folitus, fi blafphemias audiebant, Matth. 26, 65. Ὁμοιοπαθης fimili natura, affectu etc. praeditus, i. e. ὁμοιος fimpliciter. Cf. Pott ad Iac. 5, 17. et Wetft. ad h. l. Ευαγγελιζομενοι i. e. παρακαλουντες. Siquidem omnis Apoftolorum doctrina dicebatur ευαγγελιον, adeoque et partes omnes, quibus illa doctrina efficiebatur, ergo et admonitiones, παρακλησεις. Τουτων ματαιων. Eft δεικτικως dictum, innuitque vel numina et idola inania, ex oppof. του ζωντος, Zach. 11,17 (fuppl. Θεων, σεβασματων), vel omnem cultum et apparatum vanum et fuperftitione plenum (fuppl. πραγματων). Prius praeferendum videtur: fenfus eodem redit. Ὁς εποιησε — αυτοις. Indicare forfan vult P. falfa et irrita effe, quae de diuifo inter Iouem, Neptunum etc. imperio, deque beneficiis ab alio numine aliis in humanum genus conferri folitis exputauerant gentilium religiones.

v. 16. Παρῳχ. γεν. praeteritis temporibus feu generationibus. Παντα εθνη populariter dictum: *vbiuis terrarum* ex oppof. Iudaeorum. Ὁδος, דרך, omnia vitae inftituta tam bona quam praua indicat, in fpecie tamen ea, quae ad cultum numini adhibendum fpectant, c. 9, 2, alibi. Αυτων, non ergo ὁδοις Θεου: nullam eis dedit legem

17 αὐτῶν· καίτοι γε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν,
ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ και-
ροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης
18 τὰς καρδίας ἡμῶν. Καὶ ταῦτα λέγοντες μόλις
κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.
19 Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰου-
δαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους καὶ λιθάσαντες
τὸν

gem aeque ſanctam ac Moſaicam, nullos in eis excitauit prophetas. Ειασε, *permiſit.* Et hoc verbo prouidentiae opus indicatur, ſicuti fortiore παρεδωκε Rom. 1, 26.

v. 17. *Verum neque prorſus nulla vis ſuae et beneficentiae documenta inter gentiles exſtare voluit.* Καιτοι γε. Elegantior particula, cuius vſum demonſtrat Elsner. c. 17, 27; Io. 4, 2. Αμαρτυρος, de quo nullum proſtat exemplum, teſtimoniumque, Thucyd. 2, 41. Ἡμιν, nobis hominibus omnibus, paganis pariter atque Iudaeis. Ὑετους και καιρους καρποφ. per hendiad. videtur expreſſum pro imbribus (idque pro omnibus tempeſtatis viciſſitudinibus) ad alendos fructus commodis. Εμπιπλων — καρδιας ἡμων. Verba cum ſenſu facillima, in quibus tamen quaeſitum eſt, quomodo καρδια, quae ευφροσυνῃ quidem poſſit impleri, etiam cibis ſatiari queat. Igitur καρδιαν pro ſtomacho, ventriculo (vnde de *cardiacis*, *cardialgia* loquuntur medici) ſumunt, et ευφροσυνην pro vino dictum putant (οινον ευφρονα Il. γ, 246). Ita Grotius. Sed nemo non videt, rhetorice haec et exornatius eſſe pronunciata, et τας καρδιας ἡμων nil innuere aliud, niſi *nos ipſos.* Caeterum ſententias ſimiles vid. ap. Cic. Nat. Deor. I, 2.

v. 18. Ταυτα λεγοντες ſubaudi καιπερ. Indubie enim a Lyſtrenſibus intelligebatur P. quia nobiliſſimi eorum graecam linguam callebant. Του μη, pro απο του μη. Eiusmodi genetiui vſus ſaepius adeſt in libro noſtro c. 3, 12; 27, 1.

v. 19. Subito immutatur per ſuperuenientes Antiochia etc. Iudaeos, qui nondum depoſuerant odium (c. 13, 50), rerum facies; mobilisque plebis animus, vt fieri ſolet, in contraria ſtudia abripitur.

τὸν Παῦλον ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐ-
τὸν τεθνάναι. Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθη- 20
τῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύ-
ριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην, εὐαγγε- 21
λισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες
ἱκανοὺς ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ
Ἀντιόχειαν, ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μα- 22
θητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι
διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν
βασι-

ripitur. Nolimus ergo cauſſas tam ſubitae mutationis aliunde quaerere, quam ex odiis Iudaeorum et mobilitate plebis. Sane quae in multis codd. poſt Ιουδαιοι adduntur: και διαλεγομενων αυτων παρρησια επεισαν τους οχλους, αποστηναι απ' αυτων, λεγοντες· οτι ουδεν αληθες λεγουσιν, αλλα παντα ψευδονται originem ſuam ſatis manifeſto produnt. Πεισαντες i. e. ad partes ſuas pertrahentes, vt 12, 20. Λιθασαντες ſc. Ιουδαιοι. Τον Παυλον. Hunc potiſſimum, quia ηγουμενος λογου ην.

v. 20. Verum neque mortuus erat, neque omni Lyſtrenſium, quorum plures Apoſtolis fauebant, auxilio deſtitutus. Proinde etc. Μαθητων, qui ex Lyſtrenſibus fidem adhibuerant, beneficio in aegrotum collato permoti.

v. 21. Μαθητευειν, Matth. 28, 19, ad coetum των μαθητων Ieſu adducere, eſt effectus του: ευαγγελιζεσθαι.

c) *Redeunt in vrbes, vnde eiecti erant*, v. 21 – 23. Conſtituerant quidem Apoſtoli, malis, quas vbique locorum pertulerant, permoti, Antiochiam Syriae redire. Sed proſperiore ſucceſſu, qualem experti erant Derbae, accenſi, tum et timentes, ne collaberentur, quos iam collegerant, coetus diſpergerenturque, redeunt, animos firmant, idoneosque, qui eis conſulant, praepoſitos praeficiunt. Αντιοχειαν Piſidiae.

v. 22. Και ſuppl. λεγοντες. Similis conſtructio ap. Polyb. 5, 27; Ioſ. Ant. 5, 1, 18. Βασιλ. Θ. coetus chriſtianorum. Δια πολλων θλιψεων. Sententia frequentiſſime occurrens, Matth. 10, 38; Luc. 9,

23 βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς
πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ
νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ, εἰς ὃν πεπι-
24 στεύκεισαν. Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν ἦλθον εἰς
25 Παμφυλίαν. Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον
26 κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν· κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν
εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι
τοῦ

23; 14, 27 etc. Vaiikra Rabba Sect. 30, fol. 173, 4: "Si ad vitam ingredi cupis, afflictiones quoque tibi neceſſario ſufferendae ſunt." Non tamen vniuerſim ſpectanda ſunt haec, ſed ratione illorum temporum habita. Hic quidem ea de cauſſa proferuntur, ne calamitatibus, quas Apoſtolos pertuliſſe viderant, qualesque et ſibi ipſis imminere poſſe timebant, deterrerentur μαθηται.

v. 23. Χειροτονησαντες ex Graeco loquendi vſu nil indicat niſi *eligentes*, aut per ſuffragia, aut ſine eis, maleque ad επιθεσιν των χειρων, c. 6, 6; 13, 3 reſpiciunt nonnulli. Πρεσβυτερους, antiſtites, ex recens converſis creatos, cf. proleg. ad 1 Tim. Προσευξαμενοι μετα νηστειων i. e. rem tanti momenti ſobrie deliberantes, meditando, precibus fundendis, c. 13, 2. 3. Παρεθεντο, commendabant. Luc. 23, 46. Saep. ap. Ioſ. Cf. Kypke.

v. 24. His demum peractis verum reditum ſatis tuto moliri poſſe ſibi videntur: ergo

d) *Antiochiam Syriae redeunt* v. 24 – 28. Alia tamen incedunt via, non breviori illa per Lycaoniam Iſauriamque, ſed longiori per Piſidiam Pamphyliamque, qua eadem ferme Antiochiam Piſidiae peruenerant. Περγη. Ibi ergo tum, quum primum adeſſent (13, 13), euangelio operam nauaſſe non videntur, diſceſſu Ioannis Marci, quem indigne ferebat P., forſan impediti. Ατταλεια. Vrbs in confiniis Lyciae et Pamphyliae ſita, vnde et a nonnullis Lyciae accenſetur, Strabo Lib. XIV, p. 983, B.

v. 26. Αντιοχειαν Syriae, quod indicatur, additis οθεν ησαν παραδεδομενοι τῃ χαριτι του Θεου. Senſ. "vnde egreſſi erant ad euangelium paganis commendandum." c. 13, 1 – 3. Sed exornatius id effert

τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον, ὃ ἐπλήρωσαν. Παραγενόμενοι 27
δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν ἀνήγγειλαν ὅσα
ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς
ἔθνεσι θύραν πίστεως.

Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς 28
μαθηταῖς. Καί τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰου- Cap.
δαίας XV, 1

fert Lucas: "inde commendati ſunt fauori diuino" i. e. "benedicendo dimiſſi ſunt," c. 13, 1. Ita et c. 15, 40. Alii, vt Morus, Roſenmüll. χαριν Θεου, vt ſaepe alibi, pro doctrina chriſtiana, eamque pro munere tradendae eiusdem dictam volunt, vt ſit: "vbi (ὁθεν, *von wo aus*, pro ὁπου) deſtinati erant et praefecti officio promulgandi euangelii." Legitur et ex coniectura Hemſterhuſii ησαν, poſt quod interpungitur: *unde egreſſi erant, commendati fauori div.* Senſus tamen idem manet.

v. 27. Εκκλησιαν magnam illam et celeberrimam, quae iuſtae *eccleſiae* nomine venire poterat, cf. ad 13, 1. Μετ' αυτων, Hebr. עשה עם vt c. 15, 4, pro δι' αυτων, c. 15, 12. "quid per ipſos effecerit numen, eo quod ηνοιξε θυραν πιστεως i. e. occaſionem paganis fecerit fidei Ieſu Meſſiae adhibendae." Eſt phraſis metaph. Paullo inprimis amata, 1 Cor. 16, 9; 2 Cor. 2, 12; Col. 4, 3, vbi vide. Hinc patet, indubie omnia haec ex ore Paulli a Luca narrari, ſiquidem iisdem vocibus et imaginibus vtitur, quibus delectabatur P.

v. 28. *Pedem ergo ibi aliquantisper ſiſtunt, atque ad nouum idque longius iter apoſtolicum ſe accingunt. Sed dum ibi morantur, maximi momenti res accidit, quae narratur*

Cap. XV. Adueniunt Antiochiam Hieroſolymis chriſtiani homines ex Iudaeis conuerſi, qui offenſi in eo, quod tantus paganorum numerus Meſſiae Iudaeorum nomina dederat, conditionem neceſſariam, ſine qua nemo ad Meſſiani regni felicitatem eniti poſſit, eam eſſe contendunt, vt circumciſioni, ritibusque legis Moſaicis quilibet et ex paganismo ſe ſubiiciat. Itaque primo

δαίας ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς· ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.
2 Γενομένης οὖν στάσεως καὶ ζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν

primo hoc loco illatam videmus quaeſtionem de errore illo, quam ſaepius recrudeſcentem idemtidem in epiſtolis ſuis exagitat P. acerrimus libertatis chriſtianae vindex. Idem cum Barnaba et hic ſtrenue et magna cum παρρησιᾳ ſe opponit arbitrariis his Hieroſolymitanorum placitis. Sed quum iſtiusmodi contentionibus diſſidiisque nil efficeretur ad rem ſtabiliendam, ad auctoritatem Apoſtolorum prouocant P. et Barnabas, conuenitque, legationem Hieroſolymam mittere, quae vbi aduenit, congregantur Apoſtoli, de re grauiſſima deliberant, tandemque in Pauli Barnabaeque ſententiam decernunt. Concilium Hieroſolymitanum nominari poteſt, non tamen eo ſenſu, quo in hiſtoria eccleſiaſtica obtinet id nomen. Exſtant in hoc caput commentationes plures ſeorſim ſcriptae, vid. ap. Wolf. quibus iungantur recentiſſimae: *Noesseltii* de vera vi et ratione decreti Hieroſolymitani Halae 1794: *Nitzsch* progr. paſch. Vitemb. 1795 de ſenſu et conſilio decreti Apoſtolici Act. 15.

v. 1. Τινες ſc. Iudaeo chriſtiani. Ex v. 5, interpretamenti ergo, in quibusdam additur των πεπιστευκοτων απο της αἱρεσεως των Φαρισαιων. Περιτεμνησθε – Μωυσεως. Circumciſionis ritus, vtpote baſis et fundamentum caerimoniarum omnium pro omni lege caerimoniali hic ponitur, vnde et in paucis additur: και τῳ εθει Μωυσ. περιπατητε. Σωθηναι i. e. in πολιτειας Iſrael, iamque regni Meſſiani ſocietatem venire, Eph. 2, 11. 12; Gal. 2, 4 etc.

v. 2. Στασις, h. l. acris contentio ſeditioni ſimilis, Hebr. ריב, cui ap. LXX Prov. 17, 14 reſpondet. Explicatur per additum ζητησις, quod ex codd. praefert et in textum admittit Griesbach. quum vulgaris text. habeat συζητησεως, ex v. 7, vt videtur, inuectum. Τινας αλλους: adnumerare illis poſſemus Titum, Gal. 2, 1; dum-

αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς
Ἱερουσαλὴμ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Οἱ μὲν 3
οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας διήρχοντο τὴν
Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστρο-
φὴν τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι
τοῖς ἀδελφοῖς.

Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπεδέχθησαν 4
ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν
πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε
μετ' αὐτῶν, ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς 5
αἱρέ-

dummodo de tertio hoc itinere, quod Hieroſolymam hic ſuſcepiſſe legitur P., ibi ſermo eſſet: at vero quum a fide illud abhorreat (cf. prolegom. p. 59: propugnat tamen eam ſententiam et *Haselaar* in *diſſertatione exegetica de nonnullis Act. Ap. et epiſt. Paul. locis ad hiſtoriam P. pertinentibus* Lugd. Bat. 1806); neſcimus prorſus, quinam fuerint hi αλλοι τινες. Et ſane in coetu Antiochenſi, qui ſolus cum Hieroſolymitano eccleſiae nomine veniebat, ſatis multi adfuiſſe videntur πρεσβυτεροι, διδασκαλοι, προφηται, ex quibus legatio illa conſtare potuit, cf. ad c. 13, 1. Προς τους Αποστολους. Ad eos itaque recurrendum erat in rebus controuerſis diſcutiendis, ſicuti in quaeſtionibus ad Iudaicas religiones pertinentibus ad ſynedrium, Deut. 17. Πρεσβυτερους (זקנים): hi Apoſtolorum collegio aſſidebant ad imitationem ſynedrii Hieroſolymitani. Cf. Morus ad Act. 16, 4.

v. 3. Προπεμφθεντες non ſolum: *ablegati*, ſed: *rebus ad iter ſuſcipiendum neceſſariis inſtructi*, vid. ad Tit. 3, 13. Εκκλησιας ad 13, 1; cf. 14, 27. Εθνων, ſc. Piſidiae, Lycaoniae, Phrygiae etc. Αδελφοις, ſc. ex Iudaeis conuerſis, qui κατ' εξοχην audiebant αδελφοι. Cf. infr. ad v. 23.

v. 4. Αποδεχεσθαι eſt φιλανθρωπως et officioſe excipere hoſpitio, vt προπεμπειν officioſe deducere, cui h. l. reſpondet: ita 18, 27, alibi.

v. 5. Expedita ſunt tam vocabula, quam ſenſus ipſe. Quae-

αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες· ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

6 *Συνήχθησαν δὲ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν*

Quaeritur tamen et difputatur, num v. 5 contineat partem narrationis Lucae, an verba Pauli aliorumque, qui Hierofolymam legati erant, Apoftolis ea, quae Antiochiae acciderant, narrantia. Priori fententiae fauere quidem videtur verborum conftructio, dummodo ante ἐξανέστησαν maiorem interpunctionem pofueris. At illud arripit, quod iam tum Pharifaeo-chriftiani dogma fuum leguntur protuliffe, quum nondum cauffam, ex qua adierint Apoftolos, legati narraffent, quumque Apoftolorum concilium nondum effet congregatum. Aiunt quidem, verfum 6 et 5 tranfponendos effe, aut fi tranfponere dubites, vocem: συνήχθησαν v. 6. plusquamperfecte effe accipiendam: *es hatten fich nehmlich die Ap. verfammlet.* Sed quam ambiguum illud fit et precarium nemo non videt. Maior autem illa interpunctio ante ἐξανεστ. lectionariis originem fuam acceptam refert, quae nouam hinc pericopam aufpicabantur. Proinde alteram praefero fententiam, ex qua et hic v. 5 narrationis Paulli etc. coram Apoftolis habitae partem continet. Iam autem ante ἐξανεστ. fubaudiendum erit: και ελεγον, feu και ὁτι εξανεστ. τινες, aut tale quid: *narrauerunt P. quanta feceritIoua, fed et illud narrauerunt, quod infurrexerint quidam* etc. Aderit ergo et hic idem fubitus ex oratione indirecta in directam tranfitus, qui non infolitus eft Lucae, vid. ad c. 1, 4; 17, 3; cf. G. Wakefield filua crit. Tom. 1. Sed id parum cogitantes explere conati funt hunc hiatum variis inferendis; veluti οἱ δε παραγγειλαντες αυτοις αναβαινειν προς τους πρεσβυτερους εξανεστησαν, λεγοντες· τινες etc. in D additur, quae tamen quum originem fuam prodant manifeftiffime, vtique damnanda funt. — Ex hac ergo explicatione, ex qua omnia fluunt facillime, nunc demum, poftquam Apoftoli legatorum narrationem audierant,

v. 6. concilium ipfum congregatur; et nouam narrationis periodum aufpicabimur

ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. Πολλῆς δὲ συζητήσεως 7
γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτούς· ἄνδρες
ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὅτι ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων
ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο διὰ τοῦ στόματός μου
ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου καὶ
πιστεῦσαι. Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν 8
αὐτοῖς,

mur non a v. 5, ſed ab hoc v. 6. Περι τ. λογου τουτ., de hac quaeſtione, ζητηματι.

v. 7. Quum varie multumque de re diſceptatum eſſet, primo roſtra adſcendit Petrus, qui abhinc illo tempore, quo Cornelium ſocietati Chriſti iunxerat, prorſus ſui diſſimilis, gentibus quoque pariter ac Iudaeis aditum ad Meſſiae beneficia patere perſuadetur, neque porro opus eſſe, ait, vt circumciſione demum rituumque aliorum obſeruatione ſaucrem div. conſequi allaborent, quum iam communicatione πνευματος ἁγιου favoris ſui clariſſima eis indicia dederit numen ipſum, v. 7 - 11. Caeterum Petrinae dictionis aſperitas et hic neminem fugiet. Αφ᾽ ἡμερων αρχαιων, מימי קדם ſeu מעלם i. e. "ab antiquiſſimis inde temporibus, ſeu ab incunabulis rei chriſtianae." H. l. iunctum cum εξελεξατο, quae vox de providentiae diuinae actu adhibetur, eſt: *Schon längſt hat Gott mich dazu auserſehen, daſs ich der erſte ſeyn ſoll, der auch Heyden* etc. Frigeret autem oratio, ſi cum nonnullis vertere velles: "ante annos quosdam," i. e. inde a conuerſione Cornelii. Εν ἡμιν εξελεξατο pro ἡμας εξελ. ex conſtructione Hebr. בחר ב, 1 Reg. 8, 16. Alii vel ſupplent με, *ex nobis me elegit*, vel iungunt cum ακουσαι, vt per pleonaſmum dictum ſit: "vt audiant εν ἡμιν, δια του στοματος μου," vel ad Θεος referunt, ὁ Θ. εν ἡμιν, pro ὁ Θ. ἡμων. Και πιστευσαι refer. ad δια του στομ. μου. Caeterum ad graviſſimam illam, quae ſummo cum apparatu narrabatur c. 10, hiſtoriam hic reſpici per ſe patet.

v. 8. Καρδιογνωστης, c. 1, 24. H. l. id additur ad indicandum, numen ipſum optime poſſe dignoſcere, quinam republica Chriſtiana digni ſint nec ne. Εμαρτυρησε αυτοις, h. l. non, vt alias μαρτυρειν τινι, pro *laudauit*

αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς
9 καὶ ἡμῖν, καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ
αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.
10 Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ
τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες
11 ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι; ἀλλὰ διὰ
τῆς

dauit eos, ſed *αυτοις* erit dativ. commodi, et *μαρτυρειν* accipietur vt 14, 3: teſtimonium fauoris ſui eis exhibuit. Recte Morus: *er legte ihnen zum Beſten einen Beweis ab, daſs er ſie nicht wolle ausgeſchloſſen wiſſen.* Proinde in paganorum fauorem lites, quae iam agitabantur, diremiſſe iam ipſe Deus videri poterat. *Δους* - *ἡμιν*, c. 10, 44 - fin.

v. 9. *Πιστει καθαρισας*, ſc. ab erroribus et flagitiis maxime, prauisque gentilium cupiditatibus, quae aditu ad Meſſiae ciuitatem excludunt. Ab his olim circumciſionis ritus purgauit proſelytos a paganiſmo ad Iudaiſmum accedentes, iam vero purgat *πιστις*, fides Ieſu Chriſti doctrinae adhibita, eos, qui e gentibus ad eius cultum accedunt.

v. 10. *Πειραζειν Θεον* dicitur homo, ſi eius potentiam, iuſtitiam etc. in dubium vocat, aut noua eiusdem documenta cernere flagitat. Cf. S. V. Pott Exc. I ad ep. Iac. Itaque 2) per metonym. vt h. l. eſt *offendere*, *irritare numen* (anthropopathice), *eique reſiſtere*, *obniti*, i. qu. *θεομαχον γινεσθαι*, 5, 39, quibus conaminibus quaſi tentatur ab hominibus numen, num ea, quae contra molitur homo, propulſare poſſit veli͏tque. *Επιθειναι* pro *ως επιθ.* *das er, Gott, auflegen ſolle*, vel pro *εν τω επιθ.* *dadurch, daſs ihr aufzulegen bemüht ſeyd.* A quibusdam abſunt *τα*, *του Θεου*, legiturque nude: quid tentatis imponere: ex correctione manifeſta. *Ζυγον.* Ita *νομος*, quatenus ritibus caerimoniiſque efficiebatur, ſaepiſſime dicebatur a Iudaeis, עול התורה, Gal. c. 4 et 5, ob ſumtus in ſacrificiis offerendis faciendos, itinera ad Hieroſolymitanum templum ſuſcipienda, aliasque caerimoniarum moleſtias ſuſcipiendas.

v. 11. *Αλλα*, breuiſſime loquitur orator. Plenius ita: nolite ergo talia moliri: neque

τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν
σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.
Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα 12
καὶ Παύλου ἐξηγουμένων, ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα
καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.
Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος 13
λέγων· ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἀκούσατέ μου· Συμεὼν 14
ἐξηγή-

que enim τῳ νομῳ, αλλα etc. Σωθηναι eodem ſenſu, quo v. 1. Χαριτι. Eadem ſententia, quam Paullus tuetur, e. gr. Eph. 2, 8. cui hic amiciſſime concinit Petrus. Καθ' ὁν τροπ. κακεινοι referenda ad σωθηναι, non ad πιστευομεν, vt nonnulli referunt: ſicuti Iudaei ex νομῳ exſpectant σωτηριαν, ita nos ex χαριτι Θεου.

v. 12. Iam et Paullus, caeterique legati, quae iam in priuatis aedibus Apoſtolis narrauerant v. 4, eadem in publico hoc conuentu proferunt, vimque et efficaciam eorum, quae Petrus dixerat, exemplis ad rem commonſtrandam ex itinere ſuo prolatis, mirum quantum intendunt confirmantque. Σημεια, τερατα, vt c. 14, 3. 8 ſqq.

v. 13. Ex Petri ſententia, eis, quae a Paullo et Barnaba audiebantur, magis et locupletius confirmata, repulſam prorſus tulerant, qui de obſeruando etiamnum νομῳ Moſaico quaeſtionem iniecerant. Ne tamen omnium, qui Moſaico cultui adhaerebant religioſius, animos in ſe concitarent, dandum et his aliquid et concedendum ſapientiſſime cenſet Iacobus minor, Alphaei filius (c. 12, 17,), cognomine Iuſtus, maxima poſt Petrum in Apoſtolorum collegio auctoritate pollens (Gal. 2, 9), iamque verba faciens ſed et hic horrida Hebraismisque ſatis aſpera, v. 13-21.

v. 14. Hoc ferme ordine Iacobi incedit oratio. Monſtrauit Petrus e *gentibus* Deum ſelegiſſe dilectum ſibi populum v. 14: eademque canunt prophetarum oracula v. 15-18: quare nolimus gentes deſpicatui habere, aut Moſaici νομου iugum eis imponere v. 19, ſed id tantummodo curare, vt ab eis abſtineant, quae offendere manifeſto et exacerbare poſſint Iudaeochri-

 ſtia-

ἐξηγήσατο, καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λα-
15 βεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν — ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ: καὶ
τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς
16 γέγραπται· μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικο-
δομήσω

VARIAE LECTIONES.

v. 14. Επι τῳ ονοματι αυτου. Abſunt haec e pluribus vtriusque familiae teſtibus, ACDE, 11 aliis ap. Weiſt. Griesb. et Birch. 2 ap. Matth. Verſſ. Syr. Vulg. It. probante Griesb.

ſtianorum animos, Moſen ſummo etiamnum honore proſequentium v. 20. 21. Συμεων inſolentior nominis forma pro vulgariori σιμων, vid. Pott. ad 2 Petr. 1, 1. Hoc autem nomine ſaepius, quam cognomine Πετρος, quod a Ieſu demum ei inditum erat, in Apoſtolorum conſeſſu compellabatur. Επεσκεψατο. Eſt επισκεπτειν τινα conuenire aliquem et viſitare ad curam eius gerendam. 2) conſulere et proſpicere alicui. 7, 23; Luc. 1, 78 etc. Ad Deum adhibetur frequentiſſime. H. l. ſine adiecto accuſatiuo nonniſi *beneuolentiae* notionem, qua alicui conſulimus, exprimit, et επεσκεψατο λαβειν aduerbialiter vertendum: *beneuole* ελαβε. Perinde Luc. 1, 68. Λαμβανειν h. l. *ſeligere.* Εξ εθνων emphatice. Επι τῳ ονοματι αυτου, ſi genuina ſunt, ex Hebraismo ſunt dicta, על שמו, "populum, qui vel ex Dei nomine compellaretur populus Dei, deliciae domini, *das Lieblingsvolk der Gottheit,*" vel (ονομα pro gloria): "qui eius honorem et gloriam proferret," vel "qui eum religioſo cultu proſequeretur." Primum praeferendum videtur, ſiquidem ſimilia leguntur et Dan. 9, 19.

v. 15. "Atqui eis, quae ipſum ſe experientia edoctum profitetur Petrus, ex *gentibus* colligendum eſſe populum, qui Iouae habendus ſit in deliciis, conſpirant et V. T. effata." Proinde nonniſi eorum, quae *Petrus* dixerat, mentionem facit Iacobus. *Paullum* et *Barnabam*, licet eadem copioſius demonſtrauerant, ſilentio praetermittit, quia auctoritate apoſtolica carebant.

v. 16. 17. Conſtat, ſaepiſſime prolatum eſſe a prophetis V. T. augurium, non Iſrae-

δομήσω τὴν σκηνὴν Δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν,
ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν 17
ἀνθρώ-

Israelitas solum verum Iovae cultum posthac adhibituros esse, sed et remotissimis inde a gentibus colligendos esse populos, qui iusto eum honore prosequerentur: veluti Ies. 2, 1-4; c. 60; Mich. 4, 1 et innumeris locis aliis. Satis clara ergo ad sententiam Petri firmandam proferre testimonia Iacobus potuisset. Sed ex his omnibus locum excitat, qui ad eadem quidem euincenda potest accommodari, verum obscurius, siquidem versio LXX, ex qua memoriter laudatur, a textu Hebr. discrepat, et a versione LXX ipsa paullulum discedunt Iacobi verba. Prostat is locus Amos 9, 11. 12. Αναστρεψω και ανοικ. i. e. *rursus* aedificabo, ex Hebr. solito, אשׁוב ואבנה, Mal. 1, 4. Σκηνη, *domicilium*, *palatium*, pro *regno*, *imperio*. Κατεσκαμμενα *suffosa*, *diruta*, vid. Kypke. Tropus omnis et singula verba e re militari sunt petita, ex qua domus, turris κατασκαπτεται ab hoste, πιπτει, et deinceps ανοικοδομειται. Sens. *Regnum Dauidicum collapsum splendori suo restituam.*

v. 17. Ὀπως αν est ecbaticως positum: *Die Folge davon wird die seyn, dass* etc. Οἱ καταλοιποι των ανθρωπων sunt gentes, quae antea nondum subiectae erant sceptro Dauidico, verumque numini cultum nondum adhibuerant, iam autem et ipsae veri Iouae cognitioni et cultui studium adhibiturae sint. ζητησωσι, seu εκζητησωσι τον Κυριον, c. 17, 27; דרשׁ את יהוה, Ps. 13, 2; 24, 6; Ies. 55, 10; Rom. 3, 11; Hebr. 11, 6, vbi copiosius explicatam vocem vide. Και παντα τα εθνη sc. εκζητησωσι με ex parallelismo adduntur, sensu eodem. Ἐφ' οὑς επικεκληται τ. ον. μου, *qui nomine meo vocati sunt.* Subest et praeter pleonasmum Hebr. επ' αυτους Hebraismus huic constructioni, ex quo dicitur: ονομα τινος επικαλειται επι τινα, pro: "nomine alicuius compellatur quis," e. gr. Gen. 48, 16, יקרא שמי בהם. Cf. Pott ad Iac. 2, 7. Sensus: "omnes gentes, quae iam nunc et omnes (non solum Israelitae) ex meo nomine vocandae sunt gentes Iouae." Vocibus επ' αυτους finitur oraculum, et τα: λεγει etc. sunt verba Amosi.

 Hinc

ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' οὓς
ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς, λέγει Κύ-
18 ριος ὁ ποιῶν ταῦτα — πάντα: Γνωστὰ ἀπ'
αἰῶνός — ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ:
Διὸ

VARIAE LECTIONES.

v. 17. 18. Infignis eft legendi huius verficuli varietas, qua vix alibi maior inuenitur. Vox παντα v. 17 deeft in ABCD, 9 aliis ap. Wetft. Griesb. Birch. Alter. Copt. Aeth. Vulg. tum v. 18 τα: εστι τω Θεω παντα τα εργα αυτου defunt in BC, 8 aliis et apud Matthaeium, et vbi adfunt tam varie et inconftanter leguntur, aliis additis, aliis demtis, aliis aliter prolatis, vt nulli facile earum lectionum palma tribuenda fit, fed ftatuendum potius, verba adeo fluctuantia omnino profcri-

Hinc patet, etiamfi faciliora commodioraque ex prophetis oracula excitare potuerat Iacobus, tamen et hocce ad argumentum fuum commonftrandum bene eundem vti potuiffe. Quippe laudat oraculum ex verfione LXX, a qua tamen, quia ex memoria loquitur, maxime v. 16 aliquanto difcedit. At vero verfio ifta a textu Hebraico multum difcrepat, legiturque in pofteriore verfu: לְמַעַן יִירְשׁוּ אֶת שְׁאֵרִית אֱדוֹם, et quae fequuntur, fenfu hoc: *vt poffideant (Ifraelitae) reliquias Idumaeorum, omniumque gentium a me denominatarum*, i. e. "non folum *reftaurabo* regnum Dauidicum, fed et ad remotiffimarum gentium fines *propagabo*," (copiofius enim explicanda haec funt ad locum Amofi ipfum). Ex hoc ergo textu Hebr. non fatis commode ad euincenda fua argumenta loco vti potuiffet Iacobus. Sed LXX aliter legiffe videntur. למען ידרשו את יהוה שארית אָדָם "vt reliquiae hominum quaerant Iouam." Omnem autem locum tam ex textu Hebr. quam ex verf. Graeca de reditu e Babylonico exilio agere, et a Iacobo nonnifi transferri et accommodari ad recuperatam per Meffiam felicitatem, cuius imago fuerat ille in patriam reditus, cuilibet facile illucefcit: cf. Eckermann de h. l.

v. 18. Γνωστα etc. ex vulgari lectione haec funt verba Iacobi, in allegatum vatici-

Διὸ ἐγὼ κρίνω, μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν 19
ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι 20
αὐτοῖς

proſcribenda eſſe, iungendum verſum vtrumque, legendumque: λεγει ὁ Θεος, ὁ ποιων ταυτα γνωστα απ' αιωνος. Et ſane frigent admodum ea, quae ex vulgari textu plena leguntur, pietatemque interpolatoris alicuius ſapiunt, qui religioſam aliquam ſententiam adſpergere ſatagebat. Proinde non ſolum S. V. Griesbachius verba ſuperuacua e textu proſcripſit, ſed et Perilluſtr. Matthaei ex recentioris N. T. editionis textu eadem abeſſe voluit.

ticinium commentantis, ſenſusque prodit hicce: "iam olim, inde απ' αιωνος, decreuit Deus, etiam gentes ad euangelium vocare, quia omnia ſua opera inde ab aeterno conſtituit decreuitque." Alii το: γνωστα vertunt *cara*, *grata*, *accepta*, quia ידע, γινωσκειν ſaepe eſt *amare*, ſenſu hoc; "omnia opera (ergo et omnes homines, et pagani quoque) grata Deo ſunt eiusque cura non indigua." Sed num *homines* voce εργα comprehendi poſſe credimus? — Verum enimuero ex breuiori rectiorique lectione iungemus vtrumque verſum: λεγει Κυριος ὁ ποιων ταυτα γνωστα απ' αιωνος, ſuntque verba non Iacobi, ſed Amoſi, ſenſu hoc: "dixit Ioua, qui effecit haec, quae inde ab aeterno praeſciuit, ſeu *decreuit*" (γνωστον decretum, conſtitutum, a γινωσκω, *ſtatuo mecum*, Luc. 16, 4. Schleusn. lex. voc. γινωσκω, no. 16). Nolimus autem obvertere, non legi haec in Amoſo, ſed ſimpliciter ὁ ποιων παντα ταυτα. Namque Iacobus ex memoria locum laudans, ſicuti in verbis oraculi permutare etc. potuit voces, ita et in eis verbis nonnulla aliter effert additque, quae de ſuo loquitur vates.

v. 19. Iam ſententiam ſuam profert Iacobus, et primo quidem negatiue: a) nolimus gentibus moleſtiam faceſſere obtrudendis eis, quae inutilia ſunt, ne a tranſitu ad Chriſtianismum eos abſterreamus.

v. 20. 21. b) *poſitiue:* id tamen eis iniungemus (επιστειλαι, eſt ſcripta epiſtola *praecipere*, vid. Krebs ex Ioſ. ad h. l.), *vt abſtineant ab epulis ſacrificalibus gentilium*, *ne Iudaeos in eadem ſecum vrbe degentes*, *vnumque Iouam venerantes*

αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώ-

nerantes offendant, aut credere faciant, etiam hominibus christianis cum gentilium idolis intercedere aliquid commercii.

Moris erat apud gentiles, victimas offerentes, vt peractis sacrificiis vel in templis vel in priuatis aedibus epulas sacras in idolorum honorem instituerent, in quibus vescebantur carnibus, ex oblata victima residuis, victimarumque sanguine conditis, et lasciuae simul hilaritati, saltationibus impudicis, turpioribusque interdum flagitiis indulgebant. Ad istiusmodi epulas sacrificales inuitabant et cognatos, amicosque atque in his et eos interdum, qui ad Christi castra e gentibus accesserant. — Iam memorabilis quaestio agitabatur, num eiusmodi epulis festis interesse christianis hominibus liceret: de qua locus classicus est 1 Cor. c. 8 - c. 10, vbi vid. intt. cf. S. V. Pott progr. in loc. 1 Cor. 10, 4. Helmst. 1806. Hic quidem audimus Iacobum christianis e gentibus hominibus omni ista consuetudine interdicentem, primaque h. l. in codice sacro eiusmodi epularum mentio iniicitur; de quibus et postea idem iudicium coram Corinthiis fert P. atque hic in Apostolorum consessu Iacobus.

Proinde *de his epulis sacrificalibus, et quae eis adhaerebant, solis*, nullo autem alio ritu externo vel obseruando vel fugiendo etc. interpretor locum perdifficilem, quam explicationem hic quidem per singula breviter perducam et commendabo, et quae alii admodum varia et diuersa senserunt, in excursu 8 paucissimis adiiciam.

Prolaturus sententiam, "cauendum christianis hominibus esse ab epulis gentilium sacrificalibus," dicere nude potuisset: ἀπέχεσθαι ἀπ' εἰδωλοθύτων. Sed exornatius id effert Apostolus et ita depingit, vt foedissimum esse illud consortium et christiano homine indignissimum simul indicet: atque quia ipse, natione Iudaeus, de ea re loquitur, nil mirum, rationes caussasque, cur turpes habendae sint istiusmodi epulae, respectu ad Iudaeorum linguam ritus etc. habito, ab illo proferri. Haec ante oculos habeamus et sequentia facilius illucescent.

Ἀλίσγημα vox mere hellenistica et nonnisi apud LXX

εἰδώλων καὶ τῆς πορνείας — καὶ τοῦ πνικτοῦ:

καὶ

VARIAE LECTIONES.

v. 20. Και του πνικτου. Defunt haec in plerisque occidentalis verfionis, quae alias copiofiores lectiones amat, teftibus, D; Irenaeo, adv. haer. 3. 12; Cyprian. ad Quirin. 3. 91. Hieronym. in Gal. 5 ita habet: "ab idolothytis et fanguine —, fiue, vt in nonnullis exemplaribus fcriptum eft, et a fuffocatis." Hilar. in Gal. 2. "Tria haec mandata ab Apoftolis et fenioribus data reperiuntur, quae Sophiftae Graecorum non intelligentes adulterarunt fcripturam, quartum mandatum addentes: *et a fuffocato.*" Defunt etiam apud Auguftin. Gaudent. Euchar. Ambrofiaft. probante Millio §. 441, Curcellaeo, Bengelio etc. Confenfu ergo clamat occidentalis ecclefia, adulteratam hic et interpolatam ab orientalibus effe fcripturam. Neque falfa dicere videntur: fiquidem fciolus aliquis, qui non epulas facrificales h. l. fed fanguinis efum palmariam rem efficere credebat, fupplere ex Leuit. 17, 10 - 16 haec voluit, argutius eo concludens, fi fanguinis efum interdixiffet Iacobus, etiam fuffocatorum vfum interdicendum ei fuiffe, quia fuffocatis animalibus adhuc ineft fanguis. Antiquioribus tamen iam temporibus additam fuiffe hanc gloffam, ex magno confenfu, qui in orientali familia adeft, efficimus. Cf. comment.

Ibid. poft αἵματος adduntur: και ὅσα αν μη θελουσιν ἑαυτοις γινεσθαι, ἑτεροις μη ποιειν, infulfiffime, fiquidem haudquaquam id agit Iacobus vt praecepta ethica eis fcribat, fed de externis tantummodo ritibus aut obferuandis aut negligendis praecipiat.

LXX occurrens, Dan. 1, 8; Mal. 1, 7. 12, vbi verbum ἀλισγεῖν refpondet Hebraico גאל, *polluit*, *contaminauit*, fynonym. μιαίνειν, μολύνειν. Eft ergo ἀλίσγημα, ex Iudaeorum dogmatice, omne quod polluit purum Deoque confecratum Ifraelitam, cf. ad c. 10, , μολυσμός, μιασμός vt explicat Hefych. et Suid. ergo et *cibi*, quos vt impuros vetuerat Mofaica lex. Iam quoniam et in epulis facrificalibus *cibi* et quidem eiusmodi cibi apponebantur, quibus contaminabatur Iudaeus, appofitiffime vti poterat orator vocabulo ex fuae gentis dogmatice ipfi notiffimo, ad indicandum, iftiusmodi epulis chriftianos homines quafi indignos reddi fauore diuino neque feruari poffe animum fuperftitionis idololatriaeque

triaeque

καὶ τοῦ αἵματος. Μωϋσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ

triaeque purum. — Iam et aliis de cauffis ab iisdem epulis abfterret, abftinere iubens

Της πορνειας, i. e. non a fcortatione omnino, de eo enim praecepto morali hic non eft fermo, fed a fcortatione, quatenus ea in feftis eiusmodi celebrandis folebat committi, i. e. ab epulis iftis, quia ibi committitur fcortatio. Notiffimum eft, in variis folemnibus feftis celebrandis, impudicis faltationibus et illicitae Veneri indulfiffe paganos: cogitemus fefta Florae, Bonae Deae, Bacchanalia, Lupercalia etc. Eadem hilaritatis impudicae lafciuia et Apoftolorum tempore in ειδωλολατρεια gentilium adfuit, 1 Petr. 4, 3; vt adeo ειδωλολατρειν et πορνευειν fimul faepiffime et coniunctim cogitarentur, 1 Cor. 10, 7. 8. — Caeteras huius vocis explicationes vid. in Excurfu 8. — Alia ratio fequitur, cur ab iftis epulis cauendum fit;

Και του αιματος, quia cibi in iftis epulis comedi folent, fanguine victimarum conditi. In deliciis apud gentiles erat fanguinis efus, at Iudaeis idem exfecrabilis erat, legeque Mofaica prorfus interdictus, Leuit. 17, 10 fqq. vnde et mactatae hoftiae fanguis ad aram adfpergi vel terrae infundi folebat. Quod fi et hanc rationem, cur fugiendae fint gentilium feftae epulae, Iacobus addit, recordemur, Iudaeum eum natione fuiffe, neque potuiffe dum ex mente reiicere omnem recordationem eorum, quae Iudaeis fafta aut nefafta habebantur. Sed idem certiffime perfuadeor, interdici h. l. non ciborum fanguine confectorum vfum omnem, fed nonnifi fanguinis efum, quatenus in facrificalibus coenis adhibebatur, i. e. "fefta illa facrificalia ipfa, in quibus et fanguis comeditur." — Verum quia omnino hic fanguinis efum ad exemplum Leuit. 17, 10 fqq. prohiberi a Iacobo creditum eft, addiderunt et

Και του πνικτου, abftinendum effe a carne animalium, non mactatarum, vt fanguis ex venis profluere potuerit, fed fuffocatarum, i. e. venatione captarum aut fponte mortuarum. Huius enim carnis vfum et ipfum eadem Mofis lege vetitum effe fciebant ex Leuit. 10, 13 et 15. Manca ergo et imperfecta Apoftoli praecepta fore crede-

κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συνα-

credebant, si solummodo a sanguine bestiarum mactatarum abstinendum esse dixisset, neque addidisset, τὸ πνικτὸν quoque pari cura esse fugiendum, maxime quum ferae venatione captae in deliciis haberentur. Hinc indubie ortum traxit hoc additamentum, quod ex recensione occidentali abesse vid. var. lect. — Sane si ex Apostoli ore et haec profecta essent, ad epulas sacrificales haec quidem adhiberi nequirent, siquidem sanguine quidem immolatae hostiae, non autem feris venatione captis aut alio modo suffocatis in epulis istis vescebantur. Explicanda tum ita res foret, "in fauorem Iudaeorum dandum aliquid esse et concedendum, quod tamen illos solum homines illis temporibus locisque viuentes, haudquaquam autem nos obstringeret;" quamquam ne vel sic quidem video, cur in his potissimum conniuendum, eaque rebus necessariis (v. 28) accensenda esse, dixerit Iacobus.

Et ita quidem optime et facillime, opinor, fluit explicatio loci, qui difficillimis semper est adnumeratus. Nil ergo ex Mosaico νόμῳ ad iugi instar imponendum esse christianis ex gentibus collectis Iacobus censet, sed id vnum vrgendum vel maxime, vt nunquam intersint epulis in honorem idolorum celebratis. Et sapientissime ita censet Apostolus: nam 1) ad istiusmodi conuiuia celebranda frequentissima christianis hominibus offerebatur occasio, siquidem cognatos habebant, qui paganorum religiones seruauerant, atque ex amicis propinquis creberrime et eos inuitabant, qui iam transierant ad Christum. *Tum* 2) qui ex gentibus ad rel. christ. transierant, male abusi videntur eis, quae de libertate christiana ab Apostolis erant edocti, adeoque videntur nulli religioni sibi duxisse eiusmodi consuetudinem. Cf. *Münscher über die Nicolaiten in Gabler. n. theolog. Journal.* 1803. p. 24. *Porro* 3) familiariorem quandam cum gentium idolis consuetudinem inire videbatur et christianus homo, istiusmodi epulas celebrans, 1 Cor. 10, 14 sq. vnde non solum Iudaei, sed quilibet homo alius, vnum verum Deum venerabundus, merito offendebatur, si Chri-

 sti

συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

Τότε

sti affeclam in idolorum consortium videbat venire: *neque* 4) celari eadem aut clam committi poterant, si vel accensenda essent ἀδιαφόροις, quin cognoscerent offenderenturque Iudaei, quia istiusmodi rumores per omnem vrbem manare solent, christianum hominem his illisue epulis in idolorum honorem celebratis interfuisse. Quod si contra alium Mosaicorum rituum externorum in ἀδιαφόροις peccassent christiani homines, celare id poterant Iudaeos facilius, si religiosius cauere volebant, ne illi offenderentur: at sacrificiorum solennia vix poterant clam celebrari. Rectissime ergo, quum caetera omnia missa facienda statuat, hoc vnum rebus necessariis adnumerandum (v. 28) et religiosissime obseruandum censet Iacobus, vt ne intersint epulis gentilium sacrificalibus homines christiani. Sed quoniam non tam ea de caussa has epulas interdicit, quod indignum christiano homine sit eiusmodi consortium, gentilesque facillime ad idolorum cultum retrahere possent christianos, quam potissimum ideo, quod Iudaei vnius Iouae cultum strenue defendentes et de monotheismo propugnando idemtidem praelectis in synagoga e codice sacro pericopis admoniti pessimam de nouo christianorum hominum coetu opinionem fouere, eosque vt idololatriae, quam inde a temporibus Babylonici exilii exsecrabantur vel maxime, patronos auersari et detestari poterant, timendumque erat ne acrius adhuc ad persequendos eos irritarentur: rationem quoque addit Iacobus, cur in hanc sententiam orauerit. Sequitur autem illa ratio

v. 21. Μωσῆς κηρύσσεται, i. e. "monotheismus, fundamentum religionis Mosaicae et caput semper etiamnum Iudaeis inculcatur": ergo offenduntur merito quouis instituto, quod polytheismi et idololatriae speciem prae se fert: κατα παν σαββατον αναγινωσκομενος, adeoque idemtidem eis in mentem reuocatur palmarium illud dogma: idque κατα πολιν *oppidatim*; adeoque in nullo oppido indulgendum est peruerso isti mori, sacrificia gentilium frequentandi. Ita et hic versus 22 aptissime nectitur prioribus, quum alias explica-

Τότε ἔδοξε τοῖς Ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέ- 22
ροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ
αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν Παύλῳ καὶ Βαρ-
νάβᾳ, Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ
Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, γρά- 23
ψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· Οἱ Ἀπόστολοι καὶ
οἱ

plicationes fequuti vbique pedem offendamus. Sed et aliis vinculis connectere haec antecedentibus allaborauerunt aliarum interpretationum patroni, de quibus in excurfu 8 potiffima afferemus.

v. 22. 23. Iam in hanc fententiam Iacobi fapientiffimam abeunt affeffores omnes; decretum publicis litteris promulgant, et legatis Antiochiam deferendum tradunt. Ἐδοξε vox propria de eis, qui in fenatu deliberata re cenfent fententiamque ferunt. Ἰουδαν - Βαρσαβαν, hominem, vlterius non cognitum. Σιλαν, eundem, qui et latino nomine (ad 13, 9) Siluanus audit, Paulli vna cum Luca comitem, vid. Kopp. ad 1 Theff. 1, 1. Ἡγουμενος τινος dicitur, qui in re aliqua facile princeps habetur, aliisque praeftantior, vt ἡγουμενος λογου c. 14, 12, h. l. vbi fine genetiuo pofitum eft, auctoritatem innuit, vim et pondus, quo caeteros, qui Hierofolymis ad coetum chrift. fe contulerant, antecellebant. Οἱ αποστ. πρεσβ. και αδελφοι. Obferuemus tam gradum, quo hi fe excipiunt, quam illud, quod hi αδελφοι Hierofolymitani eminentiori fenfu, κατ' εξοχην, dicuntur αδελφοι, nullo adiecto εξ Ισραηλ etc. fuperaddito, vt ftatim εξ εθνων. Δια χειρος αυτων, ope eorum tanquam amanuenfium, i. qu. δι' αυτων, paffim in infcriptionibus epiftolarum Paulinarum. Συριαν και Κιλικιαν. Non intra Antiochiae muros continuiffe fe fed et in viciniam ferpfiffe hinc videtur mala illa de gentibus circumcifioni etc. fubiiciendis contagio, cf. infr. ad v. 41. — Conftructio impeditior habita eft, fiquidem datiuum τοις Αποστολοις fequi etiam debuiffent voces inde pendentes εκλεξαμενους et γραψαντες, vt legeretur εκλεξαμενοις et γραψασι. Sed eiusmodi anacolutha haud raro inueniuntur vel in Atticis fcriptoribus,

οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἀν-
τιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ
24 ἐθνῶν χαίρειν. Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ
ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευά-
ζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι
καὶ

bus, Ael. Var. Hist. 2, 13: Herodot. Calliop. c. 16; cf. Kypke ad h. l. Non est ergo, quod εκλεξαμενους passiue dictum putemus pro εκλεχθεντας; rectius sumitur pro: ινα εκλεξαμενοι πεμψωσι.

v. 24. Sequitur memorabilis illa epistola, decretum Apostolicum continens, quod summa in eiusmodi quaestionibus diiudicandis auctoritate pollebat, hominibusque christianis commendabatur vel maxime. Caeterum epistolae huius, licet totius Apostolorum consessus et omnis adeo ecclesiae Hierosolymitanae nomine conscriptae, auctorem habendum esse eundem Iacobum, qui tulerat eam sententiam, probari quidem certissime nequit, non tamen a vero abhorret; cf. quae de his, nec non de dictione epistolae huius v. 24-29, orationisque, v. 14-21 disseruit *WEBERUS* progr. Wittenb. 1795, *de epist. Iacobi cath. cum epist. atque oratione Iacobi, Actis inserta et hac vtraque cum illa vtiliter comparanda.* Quod si cui dictio dissimilior videtur, sicuti videtur et mihi, cogitemus in *epistola* catholica aliter fuisse dicendum, atque in *oratione* coram senatu habita, et in *decreto* hoc, quod fere eundem colorem refert, qui in placitis edictisque magistratuum hodienum conspicuus est, e. gr. χαιρειν, *unsern Gruss zuvor*, επειδη εδοξεν, αγαπητοι ἡμων, *unsre lieben getreuen*, tum imperatoria breuitas etc. Ανασκευαζειν saepissime apud Graecos est *destruere*, *euertere*, (q. d. vasis collectis alio migrare iubere) id. qu. αναστατωσαι, αναστατον ποιησαι. exempla abunde collecta vid. ap. Wetst. et Kypk., dein eleganti tropo ad eos transfertur, qui *animos* hominum quasi euertunt et sede sua mouent, falsa doctrina perturbantes et confundentes. Aliunde repetunt metaphoram alii, dicendo, doctrinam christianam comparari cum aedificio,

καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα· ἔδοξεν 25
ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας
πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρ-
νάβα καὶ Παύλῳ, ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς 26
ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ 27
Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ
αὐτά. Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν, 28
μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τῶν
ἐπάναγκες

cio, quod ſtruitur, οικοδομειται ſeu κατασκευαζεται (Hebr. 3, 4; 9, 2): ergo ανασκευαζειν indicare volunt deſtructionem aedificii, i.e. doctrinam falſam, qua ſolvitur et diruitur verum Dei aedificium, vera Chriſti doctrina, Rom. 14, 20. Ex vtraque metaphora indicat *perturbare animum falſa doctrina et a vera Chriſti ſimplicitate auertere.* Περιτεμνεσθαι ſuppl. δειν vt ſupr. 3, 13. Οἱς ου διεστειλ. qui auctoritatem apoſtolicam prae ſe ferre nequeunt.

v. 25. Γενομενοις ὁμοθυμαδον vel: *in eundem locum ad rem deliberandam congregatis;* vel: *in hanc ſententiam conſentientibus.*

v. 26. Παραδεδωκοσι τας ψυχας, reſpicitur ad ea diſcrimina, quae Antiochiae, Lyſtrae etc. eos adiiſſe audiuerant Apoſtoli.

v. 27. Δια λογου, vt ore et verbis, (cf. Raphel. ex Polyb. ad h. l.) tum epiſtolam hanc genuinam eſſe vos edoceant, tum, quae in eadem breuiter prolata ſunt, copioſiore commentario vobis demonſtrent, infr. v. 32. Απαγγελλοντας enallage praeſentis pro futuri.

v. 28. Τῳ ἁγιῳ πνευματι, quod omnia conſilia noſtra ad rempublicam chriſtianam augendam regit ac moderatur. Cf. Excurſus 4: poteſt et per hendiadyn explicari pro: ἡμιν, πν. ἁγιῳ φερομενοις. Cf. eadem phraſis in Bammidbar R. ſect. 20, fol. 241, 1 et Tanchumah fol. 72, 2, apud. Schöttgen. Των επαναγκες τουτων: eſt aduerbium poſitum pro adiectiuo, ex loquendi genere Graecis ſatis familiari, vid. Kypke ad h. l. vnde non opus eſt confugere ad alia

29 ἐπάναγκες τούτων, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ
αἵματος — καὶ πνικτοῦ· καὶ πορνείας, ἐξ ὧν δια-
τηροῦντες ἑαυτοὺς εὖ πράξετε. Ἔῤῥωσθε.
30 Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν,
καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἐπέδωκαν τὴν ἐπι-
31 στολήν. Ἀναγνόντες δὲ ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρα-
κλήσει·

VARIAE LECTIONES.

v. 29. Voces και του πνικτου etiam hic ibidem desunt: eisdemque de caussis e textu mihi proscribendae videntur, quas ad v. 20 protulimus. Sed et idem additamentum και οσα μη θελητε ἑαυτοις γινεσθαι κ. τ. λ. hic quoque post πορνειας legitur et pluribus adeo in codd. quam v. 20. Verum subsequens epistolae conclusio: εξ ὧν διατηρουντες etc. minime quadrat ad hoc additamentum. Rectissime Millius: "Supplemento hoc tolli volebant interpolatores id omne, quod obstaret, quo minus gentes cum Iudaeis in vnam ecclesiam coalescerent."

alia omnia, veluti cum Bentleio επ' αγαπαις, *in celebrandis vestris agapis*, aut cum Heumanno επαναγκεστατων, aut επ' αναγκης, αναγκαις etc. Haec ergo et eiusmodi alia, quae in sacrificalibus coenis committebantur, *necessario* fugienda esse, ait, caetera omnia ad αδιαφορα pertinere contendens.

v. 29. De nulla alia re, nisi de frequentandis epulis in idolorum honorem celebratis hic sermonem esse vid. ad v. 20. Διατηρειν, seu simpl. τηρειν (1 Ioh. 5, 18; Iac. 1, 27, 2) ἑαυτον απο (εκ) *sibi cauere, abstinere ab aliqua re.* Ευ πραξετε vel *felices eritis*, oppos. τοις: ου δυνασθε σωθηναι v. 1, vel *bene recteque agetis*, quod praeferendum, quia est solennis formula, qua exeunt edicta imperatoria, fere nostrum: *daran geschieht unser Wille* etc.

v. 30. Πληθος *coetum* christianorum hominum, *eiusque antistites*, διδασκαλους, προφητας, 13, 1.

v. 31. Παρακλησις vel institutionem de non curandis religiosius ritibus externis, vel solatium ex re eadem perceptum, vel vtrumque expri-

κλήσει· Ἰούδας τὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆ- 32
ται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς
ἀδελφοὺς καὶ ἐπεστήριξαν. Ποιήσαντες δὲ χρόνον 33
ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς
τοὺς ~Ἀποστόλους: — Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι 34
αὐτοῦ: Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν 35
~ἀποστείλαντας αὐτούς Ἀντιο-

VARIAE LECTIONES.

v. 33. Pro Αποστολους legunt αποστειλαντας αυτους ABCD, 11 alii ap. Wetften. et Griesb., 1 ap. Matth. Verff. Copt. Sahid. Aeth. Vulg. Theophylact. praeferente et in textum recipiente Griesb.

v. 34. Integer hic verfus deeft in ABEG, 37 aliis ap. Wetft. Griesb. et Birch. 4 ap. Matth. Verff. Syr. Arab. polygl. Copt. Slavon. ap. Alter. Vulg. Chryfoft. Theophylact. Eft additamentum, quod manifeftiffime fpurium fe arguit, tum quia varie admodum et inconftanter legitur, tum quia ob v. 40 maxime infertum effe apparet. Siquidem arripit, Paullum Antiochiae verfantem ibi focium fibi et comitem eligere Silam, quod fieri vix potuiffe credunt, fi cum Iuda Hierofolymam reuerfus ille fit, nec potius fubftiterit Antiochiae. Inferenda ergo haec effe duxerunt, vt fibi conftaret ordo narrationis et nexus. Et potuit fane Silas Antiochiae fubfiftere, ibique in Paulli confortium venire: fed potuit

exprimit: *Belehrung, die fo recht nach ihrem Wunfche ausgefallen war.*

v. 32. Και αυτοι προφηται (vid. ad 13, 1) οντες. Non otiofum eft hoc additamentum. Connocauerant v. 30 το πληθος, eiusque antiftites, in quibus et προφηται aderant, 13, 1; 11, 27. Et quia prophetis adnumerabantur et ipfi, eo fortius confirmare poterant animos.

v. 33. Ποιειν χρονον, Iof. 11, 28; Ecclefiaft. 6, 12, pro διατριβειν bene graece dicitur, vt videre eft apud Elsnerum, Raphel. Wetften. Kypk. et perperam pro Latinifmo habetur a Cafaubono, Grotio etc. Μετ' ειρηνης i. e. bona et falua quaevis apprecantibus illis Gen. 26, 29.

v. 34. Probabile quidem eft, Antiochiae fubftitiffe Silam,

Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ
καὶ ἑτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

36 Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρ-
ναβάν· ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς
ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγ-
γείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.
37 Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο· συμπαραλαβεῖν τὸν
38 Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον. Παῦλος δὲ
ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυ-
λίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον μὴ
39 συμπαραλαβεῖν τοῦτον. Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς,
ὥστε

potuit idem et Hierofolymam reuerti indeque forfan a Paullo revocatus Antiochiam denuo proficifci, fiquidem diutius Antiochiae commorabatur Paullus. Hominis fane nimis curiofi videtur inquirere, vbi tandem locorum manferit Silas vsque ad illud tempus, quo v. 40 denuo in fcenam legitur prodiiffe. Hinc iam patet, quid ftatuendum fit de additamento: μονος δε Ιουδας επορευθη εις Ιερουσαλημ.

Silam, quia mox v. 40 inter fatellites Paulli, Antiochiae degentis legitur. Parum tamen inde defendi poffe genuinam huius verficuli auctoritatem vid. Var. Lect.

---

v. 36 fqq. Hactenus de eis quae acciderant, dum ex primo ad gentes itinere Antiochiae commorabantur Apoftoli. Iam alterum et maius illud quidem iter apoftolicum fufcipitur. Narratur autem a Luca 1) praeparatio ad hoc iter v. 36-40. 2) iter ipfum v. 41 etc.

v. 37. Ἐπιστρεψαντες etc. vt 14, 21 fqq.

v. 38. Cf. ad 13, 13.

v. 39. Παροξυσμος, *acris et vehemens contentio*, Deut. 29, 28; Ier. 32, 37. Demofth. p. 1105, 24 edit. Reisk. Saepe ap. Ariftotelem occurrit. Dolendum fane eft, diremtos fuiffe iunctiffimos fibi fodales: neque clare fatis innotuere nobis cauffae, cur

ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τόν τε
Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον ἐκπλεῦσαι εἰς
Κύπρον. Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε 40
παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.
Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρί- 41
ζων

cur domum ſeceſſerit Ioannes Marcus 13, 13, vt adeo iudicium de controuerſia hac vix tuto liceat ferre. Et Barnabae quidem non iniqui erimus, quod habere ſecum volebat conſobrinum (Col. 4, 10). Paullus autem eiusdem conſortium, vel ob animi inconſtantiam vel corporis infirmiorem valetudinem, deprecabatur (ad 13, 13). Et mitem quidem facilemque ſe geſſiſſe primo videtur Paullus: neque enim contendebat, ſed rogabat, ἠξίου: vt Barnabae potius quam Paullo eius diremtionis culpa videatur tribuenda eſſe, quamquam et Paullus conſtantiſſimi animi in eiusmodi rebus fuiſſe legitur, Gal. 3, 5. Nollem ſane inſimulare Apoſtolum animi ingrati erga Barnabam, tanta laude inſignem (11, 24), aetate prouectiorem, a quo ſtudioſe reuocatum ſe Tarſo, et Apoſtolis commendatum ſciebat (9, 25 ſqq.). En ergo Barnabam cum Ioanne Marco in patriam Cyprum abeuntem aliudque prorſus iter ingreſſum, in quo multa forſan rei chriſtianae tum firmandis eis, qui iam erant conuerſi (11, 19), tum convertendis et aliis incrementa attulit, de quibus tamen ex hoc libro noſtro, quod haudquaquam plenam hiſtoriam exhibere in prolegomenis p. 12. monuimus, nihil nobis compertum eſt. Sed eadem de cauſſa haudquaquam inimicum ob diremtionem hanc Barnabae et Ioanni poſtea ſe gerit Paullus, quod vel ex 1 Cor. 9, 6; 2 Tim. 4, 11; Philem. v. 23 patet.

v. 40. Παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, cf. ad 14, 26.

---

v. 41. *Hinc iam alterum illud iter ſuſcipitur.* Et primo quidem reuiſit P. conditas a ſe eccleſias. v. 41 – 16, 5. Iam anceps diu ac fluctuans, num in Aſiam vlterius penetret, an in Europam tranſeat, tandem in Europam traiicit, v. 6 – 12.

Cap. ζων τὰς ἐκκλησίας. Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ
XVI,1 Λύστραν· καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ, ὀνόματι
Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πα-
2 τρὸς δε Ἕλληνος· ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν
3 Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν. Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ
Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν
αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις
ἐκείνοις· ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ
4 ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν. Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πό-
λεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ
κεκρι-

Cap. XVI,1 male hic inſit, ſed c. 15, 41 incipiendum eſt. Sed hinc iam praeter Siluanum alius comes fidus Paulloque inprimis carus iungitur, Timotheus. Καταντᾳν pro παραγινεσθαι ſaepiſſime in libro noſtro occurrit. Γυναικος Ιουδαϊκης, nomine Eunices, 2 Tim. 1, 5. Πατρος Ἑλληνος, nominis ignoti. Licebat autem ex lege Moſaica feminis Iudaeorum, nubere pio et religioſo viro extraneo, vti Eſther nupſerat Ahaſuero: ſed viris vetitum erat, extraneam vxorem in matrimonium ducere; Eſra c. 9 et 10.

v. 2. Περιετεμεν-Ιουδαιους: non quod circumciſionem neceſſariam eſſe ducebat, cui refragatur iam 15, 2 et ſubſequentia v. 4 παρεδιδουν φυλασσειν etc. ſed quod eius opera vti voluit ad conuertendos paganos, in quorum oppidis et Iudaei degebant. Non quidem erat ius matri Iudaeae, circumcidere invito patre filium, ex patre gentili genitum: ſed offendi tamen poterat Iudaeorum gens, ſi in Apoſtoli Iudaei conſortio vidiſſent hominem ex matre Iud. procreatum et nihilo tamen minus circumciſione carentem. Ergo Iudaeum ſe hic erga Iudaeos Paullus gerit, 1 Cor. 9, 20. Quoad Titum ex vtroque parente gentili genitum aliter prorſus ſe res habuit, Gal. 2, 3. — Plura de Timotheo vid. in proleg. ad 1 Timoth. init.

v. 4. Δογματα vocantur *placita*, *ſenatus-conſulta*, Polyb. 1, 18, quae verbo proprio dicuntur κρινεσθαι, *ſanciri*. Intelliguntur autem

κεκριμένα ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέ-
ρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ. Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι 5
ἐστεροῦντο τῇ πίστει καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ
καθ' ἡμέραν.

Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν 6
χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος λα-
λῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐλθόντες κατὰ τὴν 7
Μυσίαν ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι·
καὶ

tem ea, quae de fugiendis epulis ſacrificalibus c. 15, 20. 28 ſtatuerat Apoſtolorum collegium, ex Apoſtolis et πρεσβυτέροις, ſenatoribus, collectum, ad imitationem ſynedrii Iudaeorum. Haec ergo edicta in ſingulis oppidis παρεδίδουν, i. e. vel *docebant, praecipiebant*, vt Luc. 1, 2; 1 Cor. 15, 3 alibi, vel, quod praefero, oſtendebant palam legendasque et calamo deſcribendas tradebant litteras illas c. 15, 24 - 29, quarum vel autographon vel apographon ſecum ducebant.

v. 5. Hic demum et aliis in locis *eccleſiarum* nomine veniunt chriſtianorum hominum coetus.

v. 6. Adhuc quidem P. nonniſi reuiſerat oppida, in quibus iam antea adfuerat, nondumque vlterius erat progreſſus. Iam tamen longius iter ſuſcepturus, dubius et anceps haeret, num vlterius penetrandum ſit in Aſiae tractus ſeptentrionales orientalesque, an potius in Europam transeundum. Et hae eius dubitationes, conſiliumque, quod firmum tandem et fixum ſtat, ſicuti omnia, quae ad chriſtianae rei emolumentum ſpectant, eidem πνεύματι attribuuntur, quod regit moderaturque omnem Ieſu ciuitatem, cf. Exc. 4. Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, verſus ſeptentrionem illorum tractuum, in quibus iam adfuerant. Primo ergo in Aſiam penetrare longius animus fuerat; et videntur ſub haec tempora collectae fuiſſe illae eccleſiae, ad quas ſcripta eſt epiſt. ad Galatas. Ἀσία. Omnis Aſia minor, non ſolum proconſularis, hic intelligitur, vt facile apparet.

v. 7. Μυσίαν, ex qua proximus in Europam transgreſſus patebat. Ἐπείραζον. Et

8 καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα ✠· παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν κατέβησαν εἰς Τρωάδα. Καὶ ὅραμα διὰ

✠ Ἰησοῦ

VARIAE LECTIONES.

v. 7. Poſt πνευμα addendum eſt Ιησου, quod adeſt in ABCDE et 11 aliis ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth. Verſſ. Syrr. Arab. Erp. Copt. Aethiop. Armen. Vulg. Ital. patr. Cyrill. Hieron. Orig., vt adeo contra vulgarem textum amiciſſime conſpiret vtraque ſtirps. Tum eſt lectio difficilior et inſolentior, ſiquidem in omni N. T. non dicitur πνευμα Ιησου; quam tamen ob rem non repudiandum, vt Whitby, Wolf. ſuſpicantur, imo agnoſcendum eſt vel maxime, vti et agnoſcitur a ſummis criticis, Millio, Wetſtenio, S. V. Griesb. Nicolaus Cuſa, Cardinalis apud Wetſten. per Neſtorianos falſarios e textu ſeriorum exemplarium deletum eſſe arbitratur, quia biblia Graeca et Latina ante illud ſchiſma ſcripta et translata illud habent. Similia ſtatuit Millius, Hieronymi teſtimonio fretus. Codd. latini ap. Matth. habent *Domini* pro *Ieſu*.

Et hic quoque longiori in remotiores Europae tractus itineri committere ſe videntur dubitaſſe, reditumque in Aſiam per Bithyniam conſtituiſſe; donec tandem conſtanter exſequebantur conſilium in Europam proficiſcendi, et per Myſiam, Troadem pergebant. — Quo pacto autem πνευμα (v. 6) eos a reditu in Aſiam prohibuerit, num per ſomnium, vt v. 8, an per prophetam, qui grauiſſima ipſis per Bithyniam caeteramque Aſiam pericula portendebat, vt c. 21, 10, an per vitae diſcrimina ipſa, quae in Bithyniae limite adierant, non eſt quod curioſius quaeramus. Cf. Excurſus 4.

v. 8. Παρελθοντες. Quod ſi vere ingreſſi erant Bithyniam, redituris ad Europae confinia peragranda erat Myſia; ergo dicendum fuiſſet διελθοντες vt ſupra 13, 6. 14 etc. Videntur autem in parte ſeptentrionali Myſiae ſe continuiſſe ad oram Propontidis, vnde quaſi praetergreſſi Myſiam (παρελθοντες) videbantur. Τρωαδα, *vrbem* maritimam, Antigoniae quoque nomine venientem. Plin. Hiſt. Nat. 5, 30. Ὁραμα δια της νυκτος, בלילה מראה.

v. 9

διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη, τῷ Παύλῳ· ἀνήρ τις ἦν 9
Μακηδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν. Ὡς δὲ τὸ 10
ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν

Μακε-

v. 9. *Ανηρ Μακεδων.* Non quidem ex adſpectu, ſed ex verbis ſubſequentibus, *διαβας εις Μακεδονιαν β. ἡμιν*, Macedonem repraeſentare figuram, concludebat. — Caeterum haud praeter naturam hoc ſomnium contigit Paullo diu noctuque, num vere periclitandus ſit in Europam tranſitus, fluctuanti. Iam autem omnia dubia diſſipata videt.

v. 10. *Εζητησαμεν.* En ſubito mutatam narrationem. Lucas ipſe in comitatu Paulli adeſt, habentque ea, quae Luca praeſente accidiſſe narrantur, ſummum fidei gradum, multoque, vt par eſt, copioſius narrantur, quam ea, quibus non interfuit. Cf. S. Ven. *Hug* Einleit. ins N. T. Th. 2, §. 69. Quomodo autem Lucas iunctus ſit iter facientium ſodalitio, ignoramus. Troade ſaltem Paullo iunctum eum fuiſſe, hinc apparet. Quod ſi vera ſunt, quae prolegom. not. 1, auctoritatem Euſebii (Hiſt. eccleſ. 3, 4) et Hieronymi (Catal. ſcriptor. Eccleſ.) ſecuti, ſcripſimus, Antiochia Syriae oriundum fuiſſe Lucam, cui opinioni varia in hoc libro conciliari poſſunt aptiſſime, negotiorum aut artis medicae exercendae cauſſa Troadem abiiſſe ille, ibique in Paulli, quem cognouerat, et a quo conuerſus fuerat iam Antiochiae, ſocietatem forte fortuna veniſſe exiſtimabitur. Si tamen eorum auctoritati non omnia tribuenda videntur, hoc loco primo innotuiſſe Apoſtolo videbitur Lucas, homo grauis et Paullo inprimis fidus, qui, etiamſi periculorum nouitate perculſus Philippis ab eo ſeceſſerat, c. 16, 20 ſqq. vt quondam Ioannes Marcus (c. 13, 13), deinceps tamen denuo eidem iungitur, c. 20, 5, et vsque ad poſtrema fata, quantum quidem nos ſcimus, ei adhaeret fideliſſime 2 Tim. 4, 11. Iam tres ſatellites Paullo operam nauant, Silas, 15, 40; Timotheus 16, 3; Lucas. Et omnino non omnes et iisdem comites omne hoc iter periculoſae aleae pleniſſimum cum Paullo videntur confeciſſe, ſed modo abiiſſe alii, alii coetui ſe aggregaſſe, cf.

Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς
11 ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς· Ἀναχθέντες οὖν
ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην,
12 τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν, ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίπ-
πους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας
πόλις

10, 4. Συμβιβαζοντες h. l. intransitiue (supra 9, 22 transitiue) sumendum, *coniicientes, argumentantes*, Chrysost. στοιχαζομενοι. *Wir fanden darin einen nähern Wink der Gottheit.*

v. 11. Αναχθεντες. Est αναγεσθαι vox nautica *nauem soluere* c. 13, 13, oppos. τῳ: καταγεσθαι c. 21, 3. *appellere*. Ευθυδρομειν. *secundo vento ferri*, i. qu. ευθυπλοειν, ορθοπλοειν. Σαμοθρακη insula maris Aegei prope Thraciam, hodie *Samandrachi*. Νεαπολιν, portum in ora Macedoniae.

v. 12. Φιλιππους, ἡτις εστι πρωτη της μεριδος της Μακεδονιας. Multum negotii haec facessunt interpretibus, quia πρωτην πολιν metropolin esse existimabant, ad quam dignitatem Philippi non adspirarunt. Volunt ergo quidam, voce πρωτη πολις non metropolin solum et prouinciae caput insigniri, sed *eminentiorem aliquam vrbium classem* omnino, quae nominatio et in nummis interdum occurrit. Res ita se habere videtur: Macedonia tum diuidebatur in Augustalem, in parte occidentali sitam, procuratoribusqueCaesaris gubernatam, et Proconsularem, seu adiectam (επικτητον), in orientali parte inter Strymonem fluuium et montem Pangaeum sitam. In hac ergo Macedoniae parte (μεριδι) Philippi πρωτης πολεως nomine gaudebant, quia vel vrbs primaria erat eius partis, vel quia inde a portu Neapoli, πολεως nomine non appellato, interiora petentibus prima vrbs occurrebat. (Cf. proleg. ad ep. ad Phil. init. not. z.). Et eadem quoque sibi voluisse auctor videtur. Dignitatem enim vrbis ille parum curans id tantummodo infert, rata iam fuisse ea et perfecta, quae in somnio de itinere in Macedoniam suscipiendo mandata erant Paullo v. 9: vere iam eos intrasse Macedoniam, non quidem iam veterem illam, sed tamen adiectam, μεριδα της Μακεδονιας, hancque esse primam vrbem,

πόλις κολωνία. Ἦμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει διατρί-
βοντες ἡμέρας τινάς· τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων 13
ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ πόταμον, οὗ ἐνο-
μίζετο προσευχὴ εἶναι, καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν
ταῖς

vrbem, in qua iuſſa numinis exſequuti opem tulerint Macedonibus. *Und ſo wären wir denn nun ſchon würklich nach Macedonien gekommen, zwar nicht in das eigentliche, aber doch in denjenigen Theil, der jetzt auch zu M. gerechnet wird: und Philippen wäre denn nun die erſte Stadt Macedoniens und Europens überhaupt, worin wir unſer Amt erfüllten.* Ex hac explicatione damnanda eſſet lectio, quae omiſſo της μεριδος habet, ἡτις εστι πρωτης της Μακεδονιας πολις. Κολωνια ſc. Romanorum, κατ' εξοχην ita dicta. Non tamen proprio ſignificatu hoc nomine venire poſſe Philippos, vid. Spanhem. de Vſu et praeſt. numism. Diſſertat. 9, §. 14.

Iam quae Paullo Philippis acciderint narrantur v. 12 – fin. cap. et primo quidem

v. 13 – 15 res quaedam fauſtiſſima. Ενομιζετο ειναι i. e. *ex more ſeu conſuetudine erat:* ſicut enim νομος ſeu νομισμα pro *conſuetudine*, συνηθεια, ponitur, ita νομιζεσθαι indicat: *moris eſſe.* Ita et apud claſſicos eſt ταφη νενομισμενη. σφαγια νενομισμενα. Cf. Elsner et Lösner ex Philone ad h. l. Qui cum Lamb. Bos νομιζεσθαι, vt φαινεσθαι, δοκειν, pleonaſtice poſitum exiſtimant, pro οὑ ην, eodem fere redeunt: ſed alii *famam* et *celebritatem* inſigniri volunt, quod ex loquendi vſu probari nequit. Προσευχη non preces ipſas indicat, ſed locum, in quo ſolennes preces fundebantur. Iſtiusmodi loci Synagogarum vicem (c. 17, 1) ferebant in illis oppidis, vbi minus frequens erat Iudaeorum numerus, *minora oratoria*, ſeu *Proſeuchae*, vt eſt apud Iuuenal. 3, 216. Fuiſſe dicuntur non tam aedificia, quam loci ſepto circumducti arboribusque conſiti, quod ex Ioſepho et Philone etc. euictum dederunt Whitby, Lardner, Grotius. Vberius de eis diſputat Vitringa de Synag. Vet. p. 119, 127, 1109; Valeſius ad Euſeb. H. E. p. 27. Iſtiusmodi loci εξω της

14 ταῖς συνελθούσαις γυναιξί. Καί τις γυνὴ, ὀνόματι
Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη
τὸν Θεὸν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν,
15 προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου. Ὡς
δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέ-
γουσα·

της πολεως, seu εξω της πυλης (portae vrbis), quod eodem rediens in pluribus codd. legitur, ad aquam esse solebant, quo tutiores essent a turbis preces impedientibus, quoque facilius ad lustrationes manusque lavandas aqua suppeteret. Cf. Spanh. ad Callimach. in Apoll. v. 110.

v. 14. Θυατειρα, vrbs minus celebris in confiniis Mysiae et Lydiae, inter Pergama et Sardes. In istis regionibus tingendae purpurae artificium floruisse dicitur; et vestes eo colore infectas in alias terras diuendebant incolae. Ονοματι Λυδια, non gentili sed proprio nomine ita appellata videtur. Σεβομενη τον Θεον e gentibus ad Iudaeorum religiones conuersa, cf. ad 13, 16. Διανοιγεται καρδια, νους, οφθαλμοι, ωτα etc. ex omnium fere linguarum consuetudine ei, qui et facultate et voluntate alicuius rei intelligendae, perficiendae etc. instruitur. Luc. 24, 31; 2 Macc. 1, 4; Themist. Orat. 2. Et quia quaenis consilia in rei christianae emolumentum capta, πνευματι seu Iesu Christo ipsi attribuuntur, et h. l. ὁ Κυριος i. e. Iesus, Messias, cor ei dicitur aperuisse. Προσεχειν, vt fidem haberet, cf. ad 8, 6.

v. 15. Εβαπτισθη. Vid. obseruata ad 2, 41. cf. infr. v. 33. Και ὁ οικος αυτης. *ihre Handlungsgehülfen.* Videtur ergo non ex inferiore plebe fuisse ista mulier, quae sola ostiatim vendidisset merces patriae suae, sed sedem ibi fixisse, mercaturamque exercuisse nobilissimam. Ει explicatur per ειπερ *quandoquidem*, et πιστην τῳ κυριῳ nil aliud indicare volunt, quam *feminam christianam*, quia de eius fide nondum iudicium ferre licuit. *Weil ihr mich doch für würdig gehalten habet, eine Christin zu werden.* Verum tum ex singularum vocum vsu consuetiore, tum ex nexu rerum praeferendum duco sensum: *Wenn ihr meint, dass ich treu bleiben werde* (κεκρι-

κατε

γουσα· εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰςελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μείνατε· καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

Ἐγένετο δὲ, πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, 16
παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος ἀπαντῆσαι
ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις
αὐτῆς,

κατε pro κρινετε nil insolitum). Παραβιαζειν a Luca de iis dicitur, qui precibus insistunt vrgentque, rogandoque quasi vim inferunt, Luc. 24, 29: 1 Reg. 28, 23; cf. Luc. 14, 23. Vult autem mulier Apostolos finita demum synagoga seu proseucha in domum suam recipere: nondum enim exorsae erant solennes preces, sed gesta sunt haec omnia ante istum locum, vbi praestolabantur feminae, dum cultus inciperet. Domus Lydiae autem ante vrbem prope proseucham fuisse videtur. Et nunc demum v. 16 cultus infit, intraturque proseucha. Sunt tamen, qui haec alio Sabbatho accidisse credunt, seu eodem quidem die, sed alia hora, siquidem bis terue eodem Sabbatho proseucha intrabatur, vt Morus explicat. — Verum hic accidit res alia, non aeque fausta, quae tamen bene tandem et in commodum rei christianae vertit, v. 16 - fin. Παιδισκη

serua. Πνευμα Πυθωνος. Ὁ Πυθων nominabatur Apollo, vaticiniorum praesul, vel a πυνθανεσθαι, vel a serpente interfecto, qui ὁ Πυθων vocatus erat et ipse, vel ab vrbe Delphorum, vbi eiusdem oraculi sedes erat, quaeque dicebatur ἡ Πυθω. Et quia *Apollinis* (Πυθωνος) afflatu Pythia, quae Delphis erat, futura canebat, 2) daemonium quoduis aliud, cuius vi et afflatu futura praedici posse credebantur, eodem Apollinis nomine ὁ Πυθων nominabatur. Suidas et Phauorinus: δαιμονιον μαντικον. Proinde homo πνευμα Πυθωνος εχων est homo, istiusmodi δαιμονιῳ μαντικῳ perfusus et correptus, et vaticinia cum furore et ecstasi proferens, πυθοληπτος. Eiusmodi vaticinia proferebat, instar Pythiae Delphicae, et haec ancilla. Quo tamen modo ea protulerit, num ad id μαντεων genus, qui vocantur *ventriloqui*, εγγαστριμυθοι, εγγαστριμαντεις (אובים) pertinuerit, nec ne,

17 αὐτῆς, μαντευομένη. Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ
Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε λέγουσα· οὗτοι οἱ ἄνθρω-
ποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες κατ-
18 αγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας. Τοῦτο δὲ ἐποίει
ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ
ἐπιστρέ-

ne, effici quidem certiſſime nequit. Explicatur tamen ita ab Heſychio. Plutarch. de defectu oracul. Lib. 2, p. 414. Sed quae de εγγαστριμυθοις, i. e. praeſtigiatoribus, clauſo ore ſine labiorum motu tanquam ex ventre loquentibus, copioſius huc ab intt. allata ſunt, non ad h. l. ſed ſeorſim ſunt explicanda. Εργασιαν non *laborem*, vt male nonnulli vertunt, ſed *quaeſtum*, *lucrum*, vt c. 19, 24. 25, vbi vide. Κυριοις. Ergo plures eam quaſi mercede conduxiſſe videntur, quibus oraculis ſuis lucrum pararet.

v. 17. Εκραζε, vt ſolebat Pythia, omnesque, furore μαντικῳ agitati, intentiſſima voce et vehementiſſimis corporis motibus oracula proferre. Δουλοι Θεου ita ſublimiore ſenſu ſe nominare ipſos ſolebant Apoſtoli, vt et V. T. prophetae, v. Kopp. ad Rom. 1, 1: ſicuti et doctrinam a ſe traditam ὁδον της σωτηριας nominabant. Eisdem nominibus hic ſalutantur ab ancilla furore correpta.

v. 18. Διαπονεισθαι, laboribus, moeſtitia, taedio, indignatione etc. confici, c. 4, 2. — Non tam fraudatrix fuiſſe videtur illa ſerua, quam morbo hyſterico ſeu daemoniaco ex more loquendi tum recepto laboraſſe, atque per eum nonnunquam abrepta eſſe in furorem ſimilem ei, quo Pythia, Tireſias aliique gentilium μαντεις agitabantur. In iſtis furoris paroxyſmis futura ſe canere poſſe ſibi videbatur, adſtrepente plebe credula, aliisque prudentioribus ad quaeſtum faciendum ea abutentibus. Eiusmodi furore quondam vehementius lata et Apoſtolos quotidie infectabatur eisque acclamabat οὗτοι εισι etc. quibus verbis vtitur, quia Apoſtolos haud dubie audierat ſe ipſos Θεου δουλους, doctrinamque ſuam ὁδον σωτηριας ſubinde nominantes, quae tamen nolimus ſedulo quaerere, quorſum tetenderint, num blandiendi Apoſtolosque

que

ἐπιστρέψας τῷ πνεύματι εἶπε· παραγγέλλω σοὶ ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς, καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρα.

Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς, ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς 19
τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν

que fibi conciliandi, an eorum opem et a morbo corpus atterente et conficiente liberationem implorandi cauffa etc. ea fint pronunciata; fiquidem, vtpote furibunda mulier menteque capta, nil fibi voluiffe videtur, quam proferre iudicium fuum de hominibus, quos nouam doctrinam profeffos audierat, eamque fententiam ex more fuo forma et colore induere, qui fublimius quid et propheticum referret. At Paullum eiusmodi fauore minime delectatum, imo ad indignationem commotum fuiffe facile exiftimamus, fiquidem talibus ad diuinam fuam legationem commonftrandam argumentis minime indigebat, et eiusmodi commercium deprecabatur. Sed e morbo hyfterico et epileptico prouenire omnia ifta oracula haud difficulter cernens, beneficum fe eidem praeftat valetudinique eam reftituit. Caeterum et h. l., ficuti in aliis daemoniacorum fanationibus apud euangeliftas, ex vulgari loquendi more Lucam pofuiffe, εἶχε πνεῦμα Πύθωνος et: Παῦλος εἶπε τῷ πνεύματι, iam veteres interpretes obferuarunt, neque eft, quod hic repetamus. Sanatio ipfa autem, quam ei adhibuit P., ex narratione et mente Lucae mirabili modo contigiffe videbitur: cf. Excurf. 5. — Proftat in h. l. fingularis commentatio lingua belgica confcripta ab E. L. *Rütz*, Rotterd. 1791.

v. 19. Sed haec fanatio, qua valetudini mifera reftituebatur in detrimentum Apoftolorum vertit, quia iam lucrum eiusdem dominis ceffabat; corripiuntur Apoftoli, mulctantur verberibus atque in carcerem coniiciuntur, verum foluuntur tandem et cum honore dimittuntur, non fine incremento doctrinae chriftianae v. 19-40. — Hic tamen fubito conticefcit prima perfona pluralis, et videtur Lucas periculorum nouitate perculfus fubterfugiffe, aut alia quadam de cauffa focietatem

τὸν Σίλαν εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρ-
20 χοντας. Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρα-
τηγοῖς εἶπον· οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν
21 ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ κατ-
αγγέλλουσιν ἔθη, ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέ-
χεσθαι

tatem Paulli miſiſſe. Ergo non adeſt Paullo verſanti in caetera Macedonia, Athenis, Corinthi, in Aſia, Epheſi, in Graecia, ſed poſt longa demum Paulli repetitaque itinera, in eadem ipſa Philipporum vrbe, in qua per plures annos ſubſtitiſſe videtur, Apoſtolo denuo iungitur, c. 20, 5. 6. Cf. proleg. not. 19. Sed et Timotheus (c. 16, 1 - 10) ſeceſſiſſe ad tempus a P. videtur, qui c. 17, 14 demum iterum adeſt; ergo P. et Silas ſoli ad tempus munus Apoſtolicum obeunt: cf. ad v. 10, et *Koppii* proleg. ad epp. ad Theſſal., vbi coniicit Koppius, licet non ſatis tuto, Theſſalonicae non adfuiſſe Paullo Timotheum. Ἐξῆλθεν non bene de ſpe dicitur, ſed h. l. per paronomaſiam cum v. 18 ſatis conuenientem: euadente daemone illo et illorum lucrum euaſit: male ergo emendant ἐξέλιπεν. Ἑλκυειν, ἑλκεσθαι, reluctantem obtorto collo in ius rapere, Xen. Mem. 3, 6, 1: mitius tamen dicitur, quam συρειν c. 8, 3; 17, 6. Ἀρχοντες, magiſtratus ciuiles in prouinciis, qui in cauſſis leuioribus cognoſcebant, Luc. 12, 58, Act. 7, 27, i. q. κριται, δικασται. Iidem

v. 20. nominantur στρατηγοι, *praetores*, honorificentiori nomine, quod in coloniis municipiisque quidem tribuere magiſtratibus ciuilibus blandiendi cauſſa fas fuiſſe videtur, vt hodienum fit, non tamen aeque in vrbibus capitalibus: proprie nominabantur *Duumviri*. Ἰουδαιοι ὑπαρχοντες, per deſpectum additum videtur. Ne ciues quidem Romani ſunt, ſed peregrini, et quidem Iudaei, qui minime omnium tale quid perpetrare debebant.

v. 21. Ἐθη h. l. de cultu ritibusque religioſis intelligendum; ſiquidem nouas religiones, nouosque Deos incultae plebi afferre videbantur Apoſtoli: quod crimen capitale erat. Cic. de legg. II, 8; Seruius ad Aen. 8, 187 ſqq.

v. 22.

χεσθαι οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι. Καὶ συνε- 22
πέστη ὁ ὄχλος κατ᾽ αὐτῶν, καὶ οἱ στρατηγοὶ
περιῤῥήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἐκέλευον ῥαβδί-
ζειν· πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς ἔβα- 23
λον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύ-
λακι, ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς· ὃς παραγγελίαν 24
τοιαύτην εἰληφὼς ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν
φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ
ξύλον. Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σί- 25
λας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ
αὐτῶν οἱ δέσμιοι. Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο με- 26
γὰς, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου·
ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ
πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη. Ἔξυπνος δὲ γενόμε- 27
νος

v. 22. Περιρρηξ. τα ἱματια, non sua ipsorum, quod Iudaeis in vsu erat, sed captiuorum. Id moris apud Romanos fuit, Gell. 1, 13. Cf. Hammond. ad h. l.

v. 24. Εσωτεραν: pluribus enim foribus septi erant carceres, ad 12, 10. Ξυλον, ligneum truncum, plura foramina habentem, quibus immittebantur captiuorum pedes, funibusque constringebantur, quo securius possent conseruari (ασφαλιζεσθαι). Appellabatur *neruus*, καλον, ποδοκακη, ποδοστραβη. Cf. Schol. ad Aristoph. Equit. v. 366, et Wetsten. ad h. l.

v. 25. 26. Iam hymnis celebrant numen, quod digni sint habiti, qui pro Christo paterentur, (5, 41): forte et auxilium div. liberationemque implorant: clara voce omnia, vt ab eis, qui simul carceri inclusi erant, percipi possent. Nec mora. Exaudiuntur preces. Praesens adest numen, vehementissimo terrae motu praesentiam arguente, captisque liberationem afferente. Cf. supr. c. 4, 31; 12, 10 et Excursus 5. Ανεῳχθησαν Cf. Aeneid. 6, 81; Euseb. praep. euangel. 9, 22, alibi.

v. 27. Εμελλεν ἑαυτ. αναιρ. Quia forte custodes, quibus effugerant captiui, eadem poena, quae vinctis immimebat, solebant plecti. Non ergo

νος ὁ δεσμοφύλαξ καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύ-
ρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν
ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.
28 Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος λέγων· μη-
δὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐν-
29 θάδε. Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρο-
μος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.
30 Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη· κύριοι, τί με
31 δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ; οἱ δὲ εἶπον· πίστευσον ἐπὶ
τὸν

ergo credidit, excuſationem, per terrae motum facta eſſe omnia, ſibi ſuffecturam.

v. 29. *Εισεπηδησε*, feſtinanter, *συν ὁρμῃ και θυμῳ* ingreſſus eſt. *Εντρομος*: non iam ob poenam ſibi inſtantem: nemo enim captiuorum aufugerat; ſed quia pro numinibus habuit Apoſtolos, quorum adſpectus grauis erat intuentibus et pernicioſus: vnde et *προσπιπτειν* dicitur, *ad pedes prolabi*, *προσκυνειν*. Cf. Marc. 5, 33; Luc. 8, 28.

v. 30. *Προαγαγων εξω*, quo liberius reſpirarent. *Κυριοι*: ſupr. ad 9, 5. *Τι — ἱνα σωθω*; varie explicatur: 1) "vt effugiam poenas magiſtratus, qui conſcio me haec accidiſſe putabunt." Non placet, quia neque terrae motus ei imputari potuit, neque quisquam captiuorum fugam molitus erat. 2) "vt declinem poenas veſtrorum numinum, quod vos, viros tam venerabiles, numinumque nuncios et legatos in cuſtodiam durius conieci." Melius id concinit rerum nexui et vocibus *εντρομος* et *προσεπεσε* v. 29. Sed commodiſſimum quoque ſenſum parit vulgaris explicatio 3) "vt ſalutem aeternam conſequar." Siquidem audierat indubie cuſtos, homines, quos carceri incluſerat, *ὁδον σωτηριας* monſtrare ſe profeſſos, cf. ad v. 17. 18. Iam tam euidenti praeſentioris numinis ſigno vera eos loquutos eſſe edoctus, et ipſe hanc *σωτηριας ὁδον* ingredi auet, licet de *σωτηριας* chriſtianae natura nondum compertum quid habere potuerit. Huic explicationi fauet et reſponſio Apoſtolorum v. 31, qui, ſi ſenſus primus vel ſecundus praefe-

rendus

τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός
σου. Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, 32
καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. Καὶ παρα- 33
λαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς ἔλου-
σεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ
οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα· ἀναγαγών τε αὐ- 34
τοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ παρέθηκε τράπεζαν, καὶ
ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.
Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατη- 35
γοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες· ἀπόλυσον τοὺς
ἀνθρώπους ἐκείνους. Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύ- 36
λαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον· ὅτι
ἀπεστάλ-

rendus esset, mentem custodis vel non assequuti esse putandi essent, vel assequi noluisse, et mentem a terrena salute ad coelestem traduxisse.

v. 32. Neque hic plena et perfecta doctrinae christianae institutio intelligenda est; intra vnius noctis enim spatium absoluebatur, sed enarratio tantummodo eorum, quae Iesu Christo potissima acciderant: cf. ad 2, 41.

v. 34. Πανοικὶ apud Hellenistas vsitatum, Exod. 1, 1 pro vulgariore πανοικίᾳ, πανοικεσίᾳ etc. Cf. Loesn. ad h. l. — His peractis in carcerem reduxisse Apostolos non inuitos videtur custos. Volunt nonnulli Stephanae nomine compellatum eum fuisse, eiusdemque mentionem iniici 1 Cor. 1, 16, sed incerta sunt ea.

v. 35. Ῥαβδοῦχοι non quidem lictores cum fascibus, qui proprie Romae erant: sed vti magistratibus municipiorum coloniarumque honoris caussa idem nomen, στρατηγῶν, ὑπάτων etc. indebatur, quod summo magistratui Romae competebat, ita et eorum serui, viatores, accensi honorificentiori nomine interdum salutabantur. cf. ad v. 20. Ἀπόλυσον etc. forte quia poenituerat, indicta caussa eos in vincula coniecisse.

v. 37.

ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ, ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν
37 οὖν ἐξελθόντες πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ Παῦ-
λος ἔφη πρὸς αὐτούς· δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ,
ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας,
ἔβαλον εἰς φυλακὴν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκ-
βάλλουσιν; οὐ γάρ· ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς
38 ἐξαγαγέτωσαν. Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατη-
γοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβή-
39 θησαν, ἀκούσαντες, ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι, καὶ ἐλ-
θόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώ-
40 των ἐξελθεῖν τῆς πόλεως. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ
τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον πρὸς τὴν Λυδίαν· καὶ
ἰδόντες

v. 37. *Ακατακριτους.* Contra ius omnium gentium, maxime Romanorum, c. 25, 16. *Ῥωμαιους*, quos lege Porcia et Sempronia virgis caedere nefas erat. Cic. pro Rabirio c. 4; in Verr. V, c. 57. Cf. differtat. de immunitate ciuis Rom. a certis poenis, ad Act. 16, 37-39 in Langii obferuatt. facris. Quatenus ciuitate Rom. ganifus fuerit P. ipfe, ad c. 22, 25 fq. edocebitur. Hic tamen per Synecdochem et Silae idem ius tribuitur, qui profecto eodem non vtebatur. *Ου γαρ, αλλα.* Atticifmus, de quo exempla vid. ap. Wetft. Singulae fere voces huius verficuli cum emphafi proferendae funt. — Nolimus autem Paullo fuperbiae crimen obuertere, quod abire noluerit. Honefta ex vrbe deductio defiderabatur, ne effregiffe carceres turpemque fugam molitus effe, fimulque cuftodiae carceris praefectum in vitae difcrimen adduxiffe videretur.

v. 38. 39. *Εφοβηθησαν* quia laefo Rom. ciue fingulo totius populi Rom. maieftas laefa videbatur. *Ελθοντες* fc. *στρατηγοι* ipfi. *Παρεκαλεσαν*; *fie gaben gut Worte, baten fie höflich.* Mutata fubito rei facies.

v. 40. *Προς την Λυδιαν*, i. e in domum (Marc. 15, 43) Lydiae purpurariae, qua ante vrbem fuiffe videtur ad v. 15. Legitur et, fe
perpe

ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ
ἐξῆλθον.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολ- CAP.
λωνίαν ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συν- XVII, 1
αγωγὴ τῶν Ἰουδαίων. Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ 2
Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ σάββατα
τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοί- 3
γων

perperam, εις τ. Λυδ. fenfu eodem. Nomen hominis pro ipfius domo ponere, eft phrafis in multis linguis tritiffima, Virg. Aen. II, 311; Terent. Andr. 1, 3, 21; Ariftoph. Plut. 1, 2, 242 etc. cf. Wetft. Sunt quidem, qui in regionem Afiae, Lydiam hinc perrexiffe Paullum velint, refragante tamen omni narrationis nexu. Παρεκαλεσαν i. e. επεστηριξαν c. 15, 32.

Cap. XVII, 1. Abiens Philippis Paullus, licet eadem iam mala, quibuscum in Afia conflictandum fuerat, in Europa quoque erat expertus, non tamen in Afiam redit, fed, vt obfequatur mandato c. 16, 9, in vlteriores Macedoniae tractus pergit, id potiffimum agens, vt eius metropolin Theffalonicam affequatur, quo tendentem via per alias vrbes et oppida ducebat, quae non nifi tranfitu peragrauit (διοδευειν, Luc. 8, 1) legatio. Αμφιπολιν, haud procul a Philippis diftantem, in infula fluminis Strymonis a Cimone conditam. Απολλωνιαν. Multa oppida hoc nomine veniebant, in ipfa adeo Macedonia. H. l. intelligenda videtur vrbs inter Amphipolin et Theffalonicam interiacens, quae Ptolemaeo Lib. 3. audit Apollonia Mygdoniae. Ἡ συναγωγη Ιουδαιων. fc. Macedonicorum, qui in caeteris quidem Macedoniae oppidis nonnifi profeuchis vtebantur (16, 13), at vero in Theffalonica metropoli (Liv. 45, 29) celebriori fynagoga.

v. 2. 3 fqq. *Paullus Theffalonicae.* Κατα το ειωθος. c. 13, 14; 14, 1; 16, 13 etc. Επι σαββατα τρια, i. e. per tres hebdomades. Διαλεγεσθαι non folum *colloqui*, fed *differere, difputare, dialectice loqui.* Cf. infr. v. 17; c. 18, 4, alibi. Διανοιγειν *docere, illuftrare,* Luc. 24, 32.

γων καὶ παρατιθέμενος, ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει πα-
θεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός
ἐστιν ὁ Χριστὸς, Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω
4 ὑμῖν. Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν καὶ
προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν

τε

32. Idem infert παραθιθεσθαι, quod proprie eſt *deponere;* doctrina autem a magiſtro apud diſcipulum quaſi deponitur eique concreditur; cf. ad 1 Tim. 6, 20. Ὀν εγω καταγγ. Subitus ex oratione indirecta tranſitus in directam, vt cap. 1, 4 et alibi. Dupliciter poteſt conſtrui, et τα: απο των γραφων referri poterunt vel ad διελεγετο, dialectice cum eis diſputauit απο τ. γρ. i. e. εκ των γρ., *er kriegte bibliſche Stellen hervor, und commentirte über dieſelbe*, vel ad διανοιγων etc. *er diſputirte mit ihnen, und zeigte ihnen aus der Schrift.* Senſus eſt idem, et ex vtraque conſtructione ferri poteſt απο pro εκ, quod et 13, 23; 14, 19; 28, 13 adhibet Lucas. Placet tamen prius, vt poſt γραφων ponatur comma, quod male repudiant nonnulli, quia διαλεγεσθαι ſenſum habere *colloqui* credunt, cui vtique concineret praepoſitio non απο, ſed περι. — Duplicia ergo orationibus ſuis demonſtrauit P. 1) Meſſiam ex S. S. eſſatis mala mortemque ſubire atque ex morte in vitam redire debuiſſe: cf. Luc. 24, 26, et ſupra ad c. 2, 24. 2) Proinde non eſſe, quod de Meſſiana dignitate Ieſu, quia tot calamitatibus afflictus fuerit, dubitent Iudaei: imo hoc ipſum, ſicuti et reſurrectionem eius, clariſſimum eſſe indicium, neminem alium, niſi Ieſum, pro Meſſia eſſe habendum.

v. 4. Πειθειν interdum eſt *docere, docendoque hortari*, c. 19, 8; 28, 23; 13, 43, vnde πειθεσθαι eſt: *doctrinam hortationemque amplecti, eique obſequi, conuinci*, quare et Iudaeis ſemper obſtrepentibus ſaepiſſime attribuitur praedicatum απειθουντες, vt c. 14, 2 etc. Προσκληρωθηναι *ſorte adiungi*, dein *adiungi omnino*, vti ſaepiſſime occurrit apud Philon. vid. Lösner. ad h. l. Non ergo eſt, quod coniecturae Mangeyanae faueamus προσεκολληθησαν. Σεβομενοι Ἑλληνες. Proſelyti videntur fuiſſe,

τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν
τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. Ζηλώσαντες δὲ οἱ 5
ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγο-
ραίων τινὰς ἄνδρας πονηροὺς καὶ ὀχλοποιήσαντες
ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ
Ἰάσονος ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.
Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τι- 6
νας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες· ὅτι
οἱ

VARIAE LECTIONES.

v. 5. Varie admodum leguntur τα: Ζηλωσαντες — προσλαβομενοι, aliis demtis, aliis additis, aliis transpositis. Ex magna hac lectionum inconstantia delenda omnino esse attributa ζηλωσαντες et απειθουντες recte concludit S. V. Griesbach, legendumque censet et in textum recipit: v. 5. Προσλαβομενοι δε οι Ιουδαιοι των αγοραιων etc.

fuisse, qui e Graecorum religionibus ad Mosaicum cultum accesserant: nam si non nisi pios et religiosos paganos omnino indicare Lucas voluisset, non adhibitus ab eo esset, opinor, articulus οἱ σεβ. Ἑλλ. qui definitius quid designare videtur. Cf. supra ad 13, 16.

v. 5. Αγοραιοι, homines, qui omne tempus consumunt circumeundo in foro, vt nouos rumores captent, concionibus intersint, tumultus cieant: ergo per metonym. denotat homines ex infima plebe, ineptos, otiosos, curiosos, malignos; et ηθη αγοραια ait Clem. Al. Romanis audiebant: *circumforanei*, *subrostrani*, *subbasilicani*. Cf. Theophr. Char. Eth. VI, et ibi Fischer. Ιασωνος. Homo vlterius parum cognitus: licet inanes de eo coniecturas proferat Grotius. Probabiliter fuit vnus illorum, qui v. 4 fidem adhibuisse leguntur, Iudaeus, nomine Iesus, et Graeco Iasonis nomine compellatus, in cuius domum vel confugerant tumultu petiti Apostoli, vel a quo excepti fuerant hospitio, vt Philippis a Lydia, quorum alterutrum patet ex v. 7.

v. 6. Πολιταρχαι, magistratus ciuiles, id. qu. αρχοντες, στρατηγοι, c. 16, 19. 20. Αναστατωσαι, i. q. ταρασσειν, summa

οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι καὶ ἐν-
7 θάδε πάρεισιν, οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ
οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος
πράσσουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν.
8 Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας
9 ἀκούοντας ταῦτα· καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ
τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.
Οἱ

ſumma imis miſcere, cf. ad c. 15, 24. Οικουμενην: fortiſſime exprimitur a ſeditioſa plebe: non: *omnem regionem noſtram*, ſed: *omnem fere terrarum orbem*, *quaecunque loca adeunt*. Caeterum iam et de eis, quae in Aſia peregerant Ap., rumor in Europam penetraſſe videtur, Apoſtolique ipſi fuiſſe περιβοητοι, vnde, articulo addito, dicitur οἱ αναστατωσαντες.

v. 7. Απεναντι, *contra*. Alibi hac ſignificatione non occurrit particula. Δογματων, ad 16, 4.

v. 9. Ἱκανον λαμβανειν, ſicuti ἱκανον διδοναι (ποιειν) phraſes latinae; hoc *ſatisfacere*, illud *ſatisfactionem accipere* innuit. Fortaſſe Iaſon ſpoponderat, ſe non poſthac hoſpitio excepturum Apoſtolos, pecuniamque depoſuerat. Foret ergo το: ἱκανον noſtrum: *Caution*. Sunt tamen et multae aliae coniecturae inanes et otioſae, quaenam fuerit illa ſatisfactio.

Hic iam conticeſcit narratio de eis, quae Apoſtolo Theſſalonicae acciderant, quod eo magis mirum, quo inſignioribus idem laudibus extollit Theſſalonicenſes, vt qui tenerrimo amore ipſum fouerint, doctrinam amplexi ſint lubentiſſime, ſummos in eadem profectus fecerint, quid quod per omnem Macedoniam, Achaiam euangelium tradendi occaſionem ſuppeditauerint, vid. 1 Theſſ. maxime c. 1 et 2 etc. Hic autem breuiſſimis omnia expediuntur, imo Beroeenſes mox antehabentur Theſſalonicenſibus et ευγενεστεροι vocantur. — Verum laudes iſtae pertinent ad eos Theſſalonicenſes, qui v. 4 Chriſto nomina dediſſe leguntur: hic autem de αγοραιοις Iudaeisque infeſtiſſimo odio Paullum inſectantibus Lucas loquitur; quod vtrumque bene iungi poteſt. Pariter

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν 10
τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν, οἵτι-
νες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπήεσαν
τῶν Ἰουδαίων. Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν 11
ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ
πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες
τὰς γραφὰς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως. Πολλοὶ μὲν 12
οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν ἑλληνίδων γυ-
ναικῶν τῶν εὐσχημόνων καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.
Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι, 13
ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύ-
λου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ σαλεύοντες
τοὺς ὄχλους. Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξα- 14
πέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θά-
λασσαν.

riter et Philippenses in epistola P. satis superque collaudat; at in Act. 16 plus aduersarum, quam secundarum rerum ibi ei contigisse narrantur. Veruntamen, licet tali modo omnia bene quadrent, multo plura tamen et cognitu digniora Thessalonicae acciderint legatis Iesu necesse est, quae hic ideo praetermittuntur, quia Lucas ea ignorauit, siquidem is inde a c. 16, 18 segregauerat se ad tempus a Paulli societate. Cf. quae de his exponit S. V. *Hug* Einl. ins N. T. Th. 2, §. 69.

v. 10 - 15. *Paullus Beroeae adest, indeque Athenas petit.* Beroea alia est Macedonia vrbs, trans Pellam in interiore Macedonia sita. Plin. Hist. Nat. 4, 10.

v. 11. 12. Ευγενης in omnibus fere linguis non stirpis et natalium solum, sed et animi nobilitatem exprimit. Meliores se erga euangelium eiusque praecones gerebant, quam Thessalonicenses. Cf. ad v. 9. Οἵτινες ad Beroeenses pertinere in aprico est: rationem autem et caussam addit: *siquidem, quippe qui* etc. Ταυτα, sc. quae P. de Messia ex V. T. attulerat et in Iesum quadrare dixerat. Ευσχημων, ad 13, 50.

v. 14. Ὡς επι θαλασσαν, attice

λασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος
15 ἐκεῖ. Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον ἤγαγον
αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς
τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλ-
θωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῄεσαν.

Ἐν

attice pro ſimpl. ἐπι θαλ., quod abundantiſſimis exemplis probari poteſt: Cf. Raphel. ex Polyb. ad h. l. et Erneſti index ad Xen. memor. Socr. Peſſime ergo interpretantur nonnulli, veluti Whitby, Grotius etc. ſimulatum tantummodo a Paullo eſſe iter verſus mare, vt perſequentes falleret, ipſum tamen vere per Macedoniam, Theſſaliamque Athenas petiiſſe. Sunt et, qui prorſus omittant το: ὡς, quibus alii coniecturam addunt, pro θαλασσαν legendum eſſe Θεσσαλιαν, quia pedeſtri itinere Athenas perrexiſſe Paullum volunt. Sed non eſt, quod mutemus quidquam. Non enim praeter naturam accidit, Beroeenſes, Paullo amicos, Apoſtolum ex vrbe, circa 5 milliarium a littore diſtante, ad proximum portum, vel Alorum, vel Methonem, Pydnam, Dium etc. deduxiſſe, (quandoquidem Athenas petere, et quidem ob plura in interioribus terris pericula, quae ſibi adfutura augurabatur, nauigatione eo tendere conſtituerat Paullus), quid quod et in nauigatione ipſa Athenas vsque ei comites adfuiſſe. Τιμοθεος. Beroeae ergo vna cum Paullo adfuit Timotheus, qui h. l. quum inde a c. 16 narratio de eo conticuiſſet, denuo in ſcenam prodit. Cf. ad 16, 19, et proleg. ad 1 Tim. p. 6. — Relictos ab Apoſtolo Silam et Timotheum ideo eſſe credit Koppius (prol. in Epp. ad Theſſ. p. 4, 5), vt Timotheus ad Theſſalonicenſes Apoſtolo ſuo orbatos abiret, Silas autem Beroeae Timotheum a Theſſalonicenſibus reducem exſpectaret, et tum vterque Apoſtolum Athenas aut alium in locum ſequeretur. Et ſatis probabile id videtur, licet narratio de cauſſis conticeſcat.

v. 15. Καθιστωντες. Eſt καθισταν conſtituere 1) conſtituere εις το ασφαλες, ſollerti comitatu ac deductione in locum ſecurum afferre. Glaſſ. grammat. ſacr. p. 251. id. qu. προπεμπειν. Ita vſurpatur Arriano, Plutarcho, Polybio

Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ 16
Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ
θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν. Διελέ- 17
γετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ
τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν
ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

Τινὲς

lybio et aliis: cf. Raphel. in annotatt. Polyb. ad h. l. Ἵνα ὡς ταχ. ελθ. πρ. αυτ., quod fecerunt, quum Corinthi Paullus verſaretur, c. 18, 5.

v. 16 - fin. *Paullus Athenis.* Nobiliſſima libri ſectio, vnde cognoſcere iuuat, qualem in vrbe, ſumma olim ſapientiae et doctrinae arce ſe gesſerit prudentiſſimus Apoſtolus. Breuior tamen eius in hac vrbe fuit commoratio, quod ex v. 15, coll. 18, 5, vbi vide, patet. Et quia Lucas ipſe non adfuit ibidem Apoſtolo, pauciora legimus, quum perplurima hic iuuaret legiſſe. Παροξυνειν quemuis vehementiorem animi motum indicat, qua fortius afficimur et perturbamur, non iram ſolum, et indignationem, ſed et, vt h. l., *admirationem, triſtitiam, dolorem*, fere id. qu. διαπονειν, c. 16, 18; συνεχειν, c. 18, 5: cf. Pſ. 143, 4. Κατειδωλος: i. e. *idolis referta;* ita graece dicitur locus κατaδενδρος, καταμπελος, καθυδρος. Caeterum pleniſſimam eiusmodi ſimulachris, templis, altaribus, fuiſſe Athenarum vrbem, multa ſcriptorum claſſicorum loca teſtantur. Lucianus in Prometheo de Athenis: απανταχου δε βωμους, και θυσιας και ναους και πανηγυρεις — μεσται δε Διος πασαι μεν αγυιαι, πασα δ' ανθρωπων αγορα. Cf. Pauſan. Attic. 17, 24; Ioſ. contr. Apion. 2, 11; Liv. 45, 27 etc.

v. 17. Iam operam ſuam in euangelio promulgando et Athenis adhibet, colloquendo 1) in Iudaeorum ſynagoga cum Iudaeis proſelytisque (σεβομενοις, ad c. 13, 16); 2) in foro cum Athenienſibus omnibus. Διελεγετο vid. ſupr. ad v. 2. Αγορα, locus, vbi in quouis Graecorum Romanorumque etc. oppido conueniebant, ad colloquia miſcenda, audienda noua, iudicia habenda, conciones celebrandas etc. In maioribus vrbibus plures iſtiusmodi loci celebres habebantur: ergo et Athenis.

 Quae-

18 Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καὶ τινες ἔλεγον· τί

Quaenam tamen Athenienfium αγορα hic indicetur, non quidem prorfus liquet, fed prope fidem eft, Ceramicum indicari, prope quem erat Poecile, porticus, in qua Stoici, qui ftatim memorantur, ad habendas διαλεξεις congregabantur. Παρατυγχανοντας; non alloquebatur quemuis obuium, fed prout occurrebat quis, qui ad audienda et cogitatione reuoluenda euangelii fui dogmata aptus proclivisque videbatur. Proinde et in philofophorum facile colloquium incidit, qui et ipfi in αγοραις conueniebant, eumque de rebus philofophicis fermones mifcentem audierant. Sed

v. 18. Iam periculofae plenum opus aleae fufcipit P., cum Athenarum philofophis difceptando, quorum argumentationes ab illis, quibus cum Iudaeis difputans Apoftolus Iudaeus affuetus erat, prorfus abhorrebant. Et abierat tunc temporis quidem, ficuti Athenarum omnino, ita et fcholarum philofophicarum, quae ibi celebrabantur, fama et fplendor: fed etiamnum longe praeftare philofophi Athenienfes doctrina et ingenii acumine fibi videbantur Iudaeum peregrinantem, nulla, vt videbatur, fcholarum Graecarum placitorumque philofophicorum cognitione imbutum. Quid mirum ergo, quod eum cauillantur, rifuique et defpicatui habent? Curiofi ergo audiendorum eius placitorum nonnifi ideo videntur, vt rifu fatiare fe poffint: v. 18–21: fed fruftratur euentus: fiquidem ferio nec fine vi et dignitate verba faciens P. retundit nimiam curiofitatem, percellit audientium nonnullos et ad fuos adeo partes pertrahit. v. 22–34. — Επικουρειων και Στωϊκων, nobiliffimarum vt conftat, philofophorum fcholarum. Illi prouidentiam negabant, hi Sadducaeis haud abfimiles erant: Deumque ipfum fato credebant fubeffe etc. Cf. Senec. epift. 73. Vtraque ergo fecta chriftianismo vtique aduerfabatur. Non tamen hanc potiffimum ob cauffam, fed cafu potius accidiffe crediderim, vt hae folum binae fectae memorentur: neque curiofius quaefiverim, cur non et caeterae fcholae, Athenis fatis celebres, Academicorum, Peripateticorum etc. memoratae fint.

τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ· ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι, (ὅτι τὸν Ἰησοῦν

fint. Συμβαλλειν τινι, fc. λογους (Eurip. Iph. in Aul. v. 830), *fermones mifcere:* de familiaribus colloquiis, philofophorumque confabulationibus vfurpatur. Caeterae vocis fignificationes huc non pertinent. En ergo cum Epicureis Stoicisque difputantem Paullum. Iam effectus huius colloquii narratur: 1) alii eum prorfus non intelligunt, nulla attentione dignum iudicant, et vt σπερμολογον irrident: 2) alii id ex eius fermonibus eruunt, noua numina inferre conari Paullum. Σπερμολογος proprie indicat eum, qui σπερματα λεγει feu συλλεγει, veluti graculum, auem fata depafcentem (Harpocrat. Suidas), vel hominem pauperem vilemque, victum fibi ex fpicis a meffe relictis vel ex fruftulis, quae in foro annonam ementibus exciderunt, tanquam σπερματα colligentem (Euftath. ad Odyff. ε, 241; Cafaub. ad Theophraft. charact. eth. p. 197). Hinc tropice adhibitum *vel* indigitat hominem loquacem et garrulum, fiquidem graculus loquacitatis effigies eft, *vel* hominem vilem et abiectum, nulla attentione animi dignum, ουδενος λογου αξιον, Cafaub. l. c. Ita h. l. accipiendum videtur, quod et Lutherus verfione expreffit; neque enim vrbes vicosque obambulans Iudaeus, ex gente defpicatui habita, et ex inferiore hominum forte, dignus videbatur, cuius fermonibus refponderent, occurrerentque. Praeferrem equidem, dummodo per loquendi morem liceret, eam fignificationem, quae hominem nugatorem et blateronem indicat, qui profert, quidquid in buccam venit, et verba fua tanquam femina difpergit, φλυαρον (Hefych.), ευρυλογον, ακριτομυθον (Suidas). Sed id debuiffet efferri per λογοσπορος forma inuerfo modo compofita. Videtur tamen et noftra haec forma a Graecis agnita, fiquidem verbum σπερμολογειν de eiusmodi hominibus vaniloquis adhibetur a Philoftrato vit. Apollon. ς, 20. Ξενα δαιμονια, noua numina, nouas religiones. Καταγγελευς: vox infolita, fed tamen ad analogiam efficta. Non cum indignatione haec proloquuti videntur, vt Paullum id crimini verterent, vt quondam Socrati, eumque in ius raperent; fed

 cum

Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο).
19 Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον
ἤγαγον, λέγοντες· δυνάμεθα γνῶναι, τίς ἡ καινὴ
20 αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή; ξενίζοντα
γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλό-
μεθα οὖν γνῶναι, τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.
21 (Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι
εἰς

cum admiratione quadam, vnde curiofiores adhuc reddebantur animi, noua audiendi femper cupidi. Ὅτι – ευηγγελιζετο gloffa effe videtur, fenfu hoc: "et hoc iudicium, noua a Paullo numina inferri videri, idcirco ferebant, quia de Iefu et refurrectione erat loquutus, vnde bina noua numina, deum Ιησουν et deam Αναστασιν audiiffe fibi videbantur." Si tamen et has voces ab Athienenfibus profectas malis, vocem αναστασιν et in textu littera maiuscula fcribas Αναστασιν: fed tum debuiffet fcribi ευαγγελιζεται: neque Athenienfes adhibuiffe credo vocem ignotam hoc fenfu graecis auribus ευαγγελιζειν.

v. 19. 20. Επιλαβομενοι, non vi et obtorto collo, fed leniter prenfata manu, vt Marc. 8, 23; Luc. 9, 47. Αρειος παγος, collis Martius, Areopagus, celeberrimus Athenarum locus, non procul ab ακροπολει, vbi perpetuum iudicium frequentabatur, vndeque ab editiore colle ampliffimus in vrbem profpectus patebat. Caeterum confulendi de nobiliffimo hoc loco funt fcriptores antiqu. graec. Paufan. Attic. L. I, c. 28; Perizon. ad Aelian. V. Hift. 5, 15; Meurfius, qui fingularem de Areopago librum fcripfit etc. Δυναμεθα γν. interrogatiue accipiendum, neque funt audiendi, qui indicatiue legunt ου δυναμεθα. Καινη fcoptice dictum videtur. Ξενιζειν non folum eft *hofpitio excipere peregrinum*, fed et *percellere aliquem et nouitate rei quafi peregrinae percutere et perturbare* (*befremden*), 1 Petr. 4, 4. 12.

v. 21 legatur parenthetice, fiquidem gloffam continet de indole Athenienfium, quae tamen non tam a Luca, quam a feriore forfan manu addita videtur, quia miros nos profecto haberet, Theo-

εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ λέγειν τὶ καὶ ἀκούειν καινότερον.

Σταθεὶς

Theophilum, et ipſum natione Graecum Romanumue de Athenienſium indole edoceri a peregrino Iudaeo. Cf. notata in var. lect. ad c. 8, 37. Prorſus aliter ſe habet res, ſi Paullum de Cretenſium natura coram Tito loquentem audimus Tit. 1, 12. Ἐπιδημοῦντες ξένοι, qui ex caetera Graecia aliisque terris Athenis ad tempus commorari ſolebant. Eiusmodi peregrinis referta ſemper ſolebat eſſe vrbs nobiliſſima. Theophr. char. eth. c. 4. Ευκαιρειν εις τι vel τινι reſp. lat. *vacare*, *ſtudere alicui rei:* Ita ap. Polyb. et Philon. cf. Lösn. ad h. l. Καινοτερον: expreſſiue h. l. comparatiuus ponitur pro poſitiuo, quaſi το καινον iam obſoletum ſit, et καινοτερον τι audire iuuet. Ita Theophr. char. eth. c. 8, vbi vid. Caſaubon. Cf. Gatack. de ſtylo N. T. c. 25, p. 132. Caeterum idem de Athenienſibus iudicium proferunt ſcriptores Athenienſes ipſi aliique auctores, Theophr. l. c.; Plutarch. περι πολυπραγμοσυν.; Demoſth. Philipp. I: ἡμεις – ουδεν ποιουντες ενθαδε καθημεθα, μελλοντες αει – και πυνθανομενοι κατα την αγοραν, ει τι λεγεται νεωτερον. Plura loca videſis ap. Wetſt. ad h. l.

Quaeſitum eſt, quare ad Areopagum ductus ab Athenienſibus Paullus fuerit: voluntque permulti, ea de cauſſa id factum eſſe, vt coram iudicio ibi accuſaretur, quod noua numina inferre fuerit conatus. Etenim illud, vt par erat, licet publico ſcito extranea numina nonnunquam admittebantur, at priuatis tamen hominibus vetitum erat et nefas vel maxime, ſicuti ex cauſſa Socratis conſtat ex Xenoph. Plat. Ariſtophane, Val. Max. Lib. I, c. 1, extern. 7; cf. ſupr. 16, 21. Iam, quia in Areopago in primis de rebus ad religiones pertinentibus iudicia habebantur, violenter in ius raptum fuiſſe Paullum (επιλαβομενοι, ηγαγον v. 19) volunt, vt ibi cauſſam ſuam oraret. – Sed ab hac ſententia iam dudum abiere intt. clariſſimi, voluntque, Paullum amice ab Athenienſibus a foro ad Areopagum eſſe abductum, locum amplum et ſpatioſum, a nobilioribus ferme hominibus (non αγοραιοις, vt ſupra v. 5) frequentatum, et a forenſi ſtrepitu tutiorem, vnde ſimul omnis fere vrbs oculis

22 Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη· Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς

oculis perluſtrari poterat. Et ſane nulla veſtigia cernimus, iratos ſe hic geſſiſſe Athenienſes et indignabundos, ſed non niſi curioſos, falſosque irriſores: omnis porro oratio Paulli, quae ſubſequitur, non apologeticum ſed didacticum dicendi genus refert: et quae orationem inſequuta fuiſſe leguntur, non ſimilia ſunt eis, quae orationes apologeticas alias in noſtro libro excepiſſe leguntur, ſed non niſi effectum ob oculos ponunt, quem ad animos permouendos protulerit et haec oratio, aeque ac caeterae libri noſtri orationes didacticae. Deſcenderunt ergo in poſteriorem hanc ſententiam intt. nobiliſſimi, Beza, Grotius, Michaelis, Roſenmüller, Dinndorf ad Morum etc. quibus lubentiſſime aſſentio.

v. 22. En iam Paullum in Areopago ſtantem, atque ibi ad Athenienſes publice verba facientem. Oratio mirum quantum diſcrepat ab eis, quibus Iudaeos, et alios quoque paganos alloquitur. (cf. prolog. p. 37. 38), ſiquidem res hic ei eſt cum ſcholis philoſophorum acutiſſimorum diſertiſſimorumque. Proinde longe alia via incedendum erat: neque negare poſſumus Paullum et in hac oratione ſapientiſſimum, quantum exſpectari poterat ab homine, graeca doctrina non penitus imbuto, ſe gerere, et ſatis bene omnia attemperare. Et dictio quoque ad elegantiam Atticam proxime accedit, et ab Hebraiſmis, quantum fieri poteſt, cauet. Sed καινὴν διδαχὴν fruſtra hic quaerimus. Eadem iam a Socrate etc. audiuerant Athenienſes, ſiquidem orationis ſumma eo tendit, vt a vana ſuperſtitione ad vnius veri Dei cognitionem cultumque internum eos traducat: id modo καινὸν ineſt, quod ſimul de magno illo veri numinis legato, Ieſu Chriſto, qui reditu ſuo ex mortuis talem ſe vere probauerit, ſimulque et noſtrae reſuſcitationis ſpem fecerit, eos edocet. Et ſatis opportunam auſpicandi argumenti ſui occaſionem mutuatur a nimia Athenienſium religione, qui inter tot aras templaque, ne quod numen offenderent, et ignotis Deis aram dedicauerant. In perſequenda autem argumenti ſui tela Epicureorum potiſſimum Stoicorumque rationem

ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμε- 23
νος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν
εὗρον

nem forte habuit, quia plura orationi inſunt, horum placitis aduerſantia: ſed poſſunt eadem et vniuerſim eſſe prolata, nullo ſpecialiore ad hanc illamue philoſophorum Athenienſium ſectam reſpectu habito. Hoc ferme ordine incedit oratio: 1) admiror nimiam veſtram religionem, quae ignoto adeo Deo templa dedicat v. 22. 23: 2) ſed hic Deus, cuius praeco ego ſum, nullis templis continetur, omne vniuerſum vi ſua et praeſentia implens et perfundens v. 24-28; 3) veriorem ergo et a ſuperſtitione puriorem cultum ei adhibeamus neceſſe eſt, maxime quum praeterierint ignorantiae tempora, clariorque per Ieſum in vitam reuocatum lux effulgeat v. 29-31. Σταθεις, non coram iudicio, ſed coram populo, concionabundus: ita ſupra 2, 14; 27, 21. Εν μεσῳ pro εν ſimpl. Δεισιδαιμων alias in peiorem partem accipitur, vt ſit: ſuperſtitioſus, egitque Theophraſt. in charact. eth. etiam περι δεισιδαιμονιας, peiori hoc ſenſu, char. 16. Pollux lib. I, c. 1, §. 21: ευσεβης, θεων επιμελης· ὁ δε ὑπερ τιμων, δεισιδαιμων και δεισιθεος. Sed facile apparet, male ſibi ita ad beneuolentiam Athenienſium captandam viam ſternere Paullum. Proinde in bonam partem accipiatur, qua ſynonym. eſt ευσεβης, ita tamen, vt nimiae ſimul ευσεβειας notio inuoluatur; Schol. ap. Matthaeium bene: πολυθεεστερους: *gar zu religiös* oppoſit. τῳ: parcus Deorum cultor et infrequens, Horat. Od. 1, 34. De hoc vocis ſignificatu plura videſis ap. Krebſ. ex Ioſ. ad h. l. Cf. Lardner credibility of Goſpel hiſtory B. 1, ch. 8 etc. Prorſus id exprimit Athenienſium indolem, quos e. gr. Ioſeph. c. Apion 1, 12 appellat ευσεβεστατους των Ἑλληνων: ſimulque hoc elogio audientium animos ſibi conciliat orator, quaſi dicere velit: *bey euch hoffe ich etwas ausrichten zu können: denn ihr ſeyd überall ſo zur Religiöſität geſtimmt, ſo ſehr für religiöſen Eindruck empfänglich, daſs auch meine Lehren gewiſs einigen Eindruck machen werden.*

v. 23. Σεβασμα, quodcunque σεβεται, religioſe colitur, deorum ſimulachra, templa, arae etc. cf. Kopp. ad 2 Theſſ. 2, 4; Hiſt. Drac. v. 32;

εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· ἀγνώστῳ Θεῷ.

32; Sapient. 14, 20; 15, 17. Ἀγνωστῳ Θεῳ. "Tam religiofos vos et δεισιδαιμονας geritis, vt in tanta fimulachrorum, ararum etc. copia et *ignoto* adeo *numini* aram dedicaueritis, ne, fi forte quod omififfetis, in eiusdem iram poenamque incurreretis." Senfum videmus planiffimum et cum fequentibus cohaerentem aptiffime. Sed tamen mirum quantum exercuit hic locus intt. ingenia, fiquidem ex graecis auctoribus difcimus, Θεοις αγνωστοις quidem in forma plurali aras apud Athenienfes infcriptas fuiffe (Paufan. defcript. Graec. I, 1 de portu Phalereo: βωμοι Θεων ονομαζομενων αγνωστων. Cf. Philoftrat. Vit. Apollonii VI, 3) non tamen fingulam aliquam aram forma fingulari: Θεῳ αγνωστῳ. Permulta in hunc locum perperam et incaffum fcripta funt: optime omnium rem difpexiffe videtur perilluftr. Eichhorn: *Ueber den unbekannten Gott zu Athen*, in Biblioth. B. 3, St. 3, S. 413 fq. cuius fententiam, quia nihil habeo, quod melius rectiusque addam, adfcribo. Plures ex hac fententia arae Athenis fuerunt ex remotiffima antiquitate, quum ars fcribendi nondum recepta vfu fuiffet: nulla ergo infcriptio inerat aris. Has tamen aras poftea Athenienfes non deftruxerant, ne cuius numinis iram prouocarent, fed ignorantes, cuinam numini dicata fuerit, infcripferunt: αγνωστῳ Θεῳ. Fuere ergo plures arae, quae fingulae infcriptae erant Θεῳ αγνωστῳ, forma fingulari, non: *dem unbekannten Gotte*, fed: *einem unb. G.* Ex pluribus his aris nonnifi vna Paullo in oculos incurrit, vnde is, fingulo alicui Deo ignoto dicatam effe vnam illam aram ratus, viam fibi ad argumenta fua perfequenda fternit commodiffime. — In hac ergo explicatione nos quidem acquiefcamus, aut potius faciliorem illam praeferamus, potuiffe Athenis repertam effe et aram Θεῳ αγνωστῳ infcriptam, etiamfi nil de eadem apud fcriptores claffícos memoratum legamus, quandoquidem ex filentio auctorum nil fequitur. Sed nimios profecto hic fefe gefferunt interpretes, vt qui fummo cum labore, fed incaffum, opinor, conciliare ea, quae de hac infcriptione hic reperiuntur, annifi funt eis, quae in fcriptoribus claffícis

Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγ-

claſſicis paſſim occurrunt, teſtimoniis. Proinde loca e Pauſania et Philoſtrato ſupra laudata (quibus adde Hieronymum in commentar. ad Titum, qui hanc inſcriptionem Athenis a ſe lectam teſtatur: Θεοις Ασιας και Ευρωπης και Λιβυης, Θεοις αγνωστοις και ξενοις, vt ara illa peregrinis potiſſimum deſtinata fuiſſe videatur, in qua ſuis numinibus ſacra facere poſſent), ita ferme, aut paullo aliter, ſed eundem in ſenſum, explicarunt multi, vti modo expoſitum eſt, βωμους αγνωστων Θεων indicare aras plures, quarum vnicuique inſcriptum ſingulariter fuerit Θεω αγνωστω; licet et indicari iſtis vocibus poſſint plures arae, quarum cuiuis pluraliter inſcriptum fuerat Θεοις αγνωστοις. Alii tamen idcirco pluralem inſcriptionem in ſingularem a Paullo verſam fuiſſe volunt, quo facilior ad ſequentia, in quibus monotheiam commendare ſuſceperat, via ſterneretur, quae tamen ſententia merito reprobanda videbitur, quandoquidem coram Athenienſibus prudentiſſimis vix committi poterat iſtiusmodi inuerſio, omnemque ii de vno Deo diſputationem illico repudiaſſe credendi ſunt, quod lubrico et infirmo fundamento erat ſuperſtructa. Itaque alia auctorum veteriorum loca circumſpexerunt, in quibus ſingularis eiusmodi inſcriptio deprehenderetur, inueneruntque in Diogene Laertio Lib. I, Sect. 10 de Epimenide locum, in quo ſuadentur Athenienſes θυειν τω καθηκοντι Θεω, et βωμοι των Αθηναιων ανωνυμοι memorantur. (Cf. Macrob. Saturnal. 3, 9). Sed ea male huc quadrant, ſiquidem caruiſſe potius omni omnino inſcriptione illas aras, quam Θεω αγνωστω inſcriptas fuiſſe, inde apparet. At Luciani locus in Philopatride c. 9 et 22 habet quidem νη τον αγνωστον Θεον et ἡμεις δε τον εν Αθηναις αγνωστον εφευροντες και προσκυνησαντες etc. ſed haec ipſa ſcoptice et ironice, forte in Paullum ipſum, dicta ſunt, vnde peſſimum ſane ex h. l. argumentum ducitur. Fruſtra igitur et perperam adducuntur omnia auctorum claſſicorum teſtimonia, nec quidquam ſupereſſe videtur, quam amplecti alterutram explicationem earum, quas ſupra propoſuimus, quibuscum conſpirant amiciſſime, quae ſuadentur a Thorkelin Baden, in

24 καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν
κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ
25 γῆς κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς
κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύε-
ται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν
καὶ

in diſputat. *Arae Deo ignoto dicatae cauſſas ex antiquiſſimae religionis natura probabiliter eſſe repetendas, contra Diog. Laert. narrationem*, vbi inſcriptio deriuatur ex veteris aeui ſuperſtitione, quae omnia numinibus repleuerit, neque phaenomena naturalia omnia nominibus iuſtis compellare calluerit. — Inutilior his, quae adhuc adducta ſunt, videtur quaeſtio illata a nonnullis; quod ſi vere adfuerit Athenis ara, ἀγνώστῳ Θεῷ inſcripta, quinam Θεὸς ea inſcriptione potiſſimum indicatus ſit. In qua ſoluenda alii, e. gr. Olearius, ad Iſidem Aegyptiorum reſpiciunt, cui numini in vrbe Saitica inſcriptio fuerit: τον εμον πεπλον ουδεις πω θνητος απεκαλυψε (ergo αγνωστον numen fuit): alii ad verum Iouam, cuius notio ſubobſcurior a Iudaeis ad Aegyptios, et ex Aegypto in Graeciam et Athenas peruenerit: alii aliter. Profecto ſicuti ſaepe alibi, ita et h. l. multa opera incaſſum, nemine poſcente aut deſiderante, adhibita et perdita eſt.

v. 24. Ita iungas prioribus: Et recte quidem iſta: adeſt eiusmodi Deus vobis ignotus, totius vniuerſi creator et opifex: ſed aras, templa etc. non eſt quod ei exſtruat δεισιδαιμονία veſtra, ſiquidem etc. — Sententias ſimiles vid. c. 7, 48; 14, 15; Cic. Nat. Deor. 1, 9. Minuc. Felix in Octav. etc.

v. 25. Θεραπευειν, curam gerere, miniſterium adhibere, cibum, potum, aliaque ad corporis curam pertinentia ſuggerendo. Hinc conuenientiſſime transfertur vox ad cultum, quem idolis praeſtiterunt pagani, qui ſacrificiis, luſtrationibus etc. quaſi fouebant ea. Ita Xen. Mem. Socr. 2, 1, 28 etc. Sed non perinde manibus miniſterioque externo θεραπευεται numen chriſtianorum hominum, quia id nullius rei indiget, προσδειται. Τινος non *hominis, miniſtri*, ſed *rei, quae ſuppeditatur*, cibi, potus, domicilii etc. Πνοη ſpiritus vitalis, ſynon. ζωη.

καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα. Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς 26
αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν
τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας ~ προτεταγμένους:
καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν,

~ προστεταγμένους ζητεῖν

VARIAE LECTIONES.

v. 26. Pro προτεταγμενους legunt προστεταγμενους A B D E, 40 alii ap. Wetst. Griesb. et Birch. 9 ap. Matth. Syrr. Arr. Copt. Aeth. Vulg. It. Clem. Al. Chryfoft. Theophyl. Oecumen. Vtraque vox denotat *praefinita*, *conftituta* tempora, fed προστετ. infolentius, quum propr. fit *iuffa*, *praefcripta*. Ergo lectio difficilior praeferenda erit, ficuti et in textum recepta eft a Griesb. probantt. Matthaeio etc.

ζωη. Ita Sirach. 33, 25. Και τα παντα, omniaque, quibus homo indiget. Ita legendum cum textu communi, non κατα παντα, quod et Lutherus expreffit, quod tamen ex v. 22 fluxiffe videtur, licet in codd. nonnullis grauitate confpicuis, e. gr. in B inueniatur. Caeterum Epicureorum placitis, qui Deos vitam beatam et tranquillam femper agere, nulla hominum cura habita, exiftimabant, haec toto diametro effe oppofita, liquet.

v. 26. Latius fententia effertur: *omnibus hominibus ab hoc Deo vitalis aura eft conceffa.* Ἐξ ἑνος αἱματος, ex vna omnibusque communi ftirpe, ex vno Adamo: ita αἱμα pro *genere*, *ftirpe* in omnibus linguis vfurpatur. Hom. Il. τ, 105; Pind. Nem. 3, 114. In pluribus codd. nec non in B omnino abeft αἱματος. Προσωπον γης ornatius pro ε. π. γην, nolim ergo Hebraismum hic quaerere. Poft ανθρωπων poteft abeffe comma, poteft et audi, fed minus bene, vt κατοικειν fumatur pro ὡστε κατοικειν. Oppofita effe creduntur haec a nonnullis, fed argutius, vt videtur, Athenienfium faftui, qui αυτοχθονας fe iactitabant, Ariftoph. Vefp. v. 1071, cf. Wetft. ad h. l. — *Sed idem Deus tempore conftituto et fuo omnes homines ex vita reuocat.* Ὁρισας - καιρους fc. vitae cuiusque hominis. Ὁροθεσια terminorum defignatio 2) termini et limites ipfi. Sunt qui haec cum Grotio, Wolfio, Moro etc.

27 ζητεῖν τὸν ~ κύριον:, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν
καὶ εὕροιεν, καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου
~ Θεὸν ἡμῶν

VARIAE LECTIONES.

v. 27. Pro κυριον multi ex vtraque familia teſtes grauiſſimi legunt θεον, prob. Griesb. Et forte cauit Paullus, ne in oratione coram Athenienſibus habita diceret κυριον, quae vox eo ſenſu, quo in N. T. occurrit, inaudita erat graecis auribus. — *Ibid.* pro καιτοιγε legitur καιγε, quod in altera editione praetulit Matthaei.

de limitibus regionum ab hoc illoue homine inhabitandarum ſicuti καιρους de variis rerum geſtarum aetatibus intelligant, quod alii Dauidis, alii Cyri, alii Alexandri aetate, alii in Gallia, alii in Graecia, Perſia etc. vixerint, quae cuncta non a ſingulorum hominum, ſed ab vnius Dei voluntate pendere: ſed rectius et haec, vt modo antecedentia, vitae humanae terminos deſignare videntur, ſiquidem vita humana haud raro cum habitatione, peregrinatione etc. confertur, veluti Geneſ. 47,9. Nil ergo hic quaerendum dixerim praeter ſententiam, ornatius tamen expreſſam: Deus, creator hominum, conſtituit et tempus mortis eorundem.

v. 27. Ζητειν i. e. ὡστε, ſeu εις το ζητειν, vnde et reiiciendum comma poſt ανθρωπων v. 26. Alii cum Boltenio infinitiuum pro imperatiuo poſitum volunt, quod tamen vetant verba ψηλαφησειαν et εὑροιεν. Eſt autem ζητ. τ. κυρ. cognitioni veri numinis incumbere et ex certo naturae vitaeque humanae ordine ad Deum rectorem concludere. Eſt expreſſum ex vulgari apud Hebr. loquendi modo דרש את יהוה, qui de piis Iouae cultoribus adhibetur, qui, omnibus rebus aliis miſſis, id modo agunt, vt verum numen cognoſcant, ament, colant, Pſ. 9, 11; 14, 2; Ieſ. 65, 11 etc. Caeterum et hanc phraſin et vocem κυριον, ſi modo eam protulit P. (cf. Var. lect.), licet inſolentiorem eo ſenſu apud Graecos, facillime tamen intellexiſſe Athenienſes credi poteſt. Ψηλαφαν, tangere, tangendo et palpando quaerere et inuenire, Ariſtoph. Eccleſiaz. v. 314. Ει αρα γε et και τοι γε particulae atticae: *vielleicht daſs ſie ihn finden, doch was ſage ich: vielleicht? er iſt ja nicht*

fern

ἡμῶν ὑπάρχοντα· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινού- 28
μεθα καί ἐσμεν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς
ποιητῶν εἰρήκασι·

τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νο- 29
μίζειν, χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι
τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι
ὅμοιον.

fern etc. Cuique obuia eſt ex operibus div. et ex noſtra ipſorum vita Dei cognitio.

v. 28. Ζωμεν, κινουμεθα, εσμεν tria ſynonyma ad exprimendam fortius ſententiam: "quidquid habemus, per hunc Deum nobis conceſſum eſt." Eam ſententiam iam illuſtrat allegando loco non ex V. T. ſed ex poetis graecis: του γαρ και γενος εσμεν. Legitur hoc hemiſtichium apud Aratum in phaenomenis v. 5, quod de Ioue, quem ſummum Deum habebant Graeci, dictum indubie in mente habuit et ad verum Deum adhibet P. Sed et alii Graeci et Romani eandem ſententiam efferunt, vnde τινες, non τις, dictum eſſe volunt, ſed praeter neceſſitatem: Cleanth. hymn. v. 4. Pindar. Nem. Od. 6, et ſimilia Theocrit. 8, 33; Lucret. II, 990; Ouid. Met. 4, 608, et alibi. cf. Wetſt. Caeterum prudentem cordatumque ſe gerit P. quod cum Graecis rem habens ex Graecis auctoribus argumenta depromit (1 Cor. 9, 21): ſed cauendum erit et hic, vti ad Tit. 1, 12, ne nimium de doctrina Paulli in graecis auctoribus optime verſati contendamus. Cf. ad Tit. 1, 12 et in epimetro p. 266; et maxime excurſum 6. Henkii ad Paley horas Paullinas p. 449 ſqq., et Michael. Einleit. Th. 1, p. 163.

v. 29. Χαραγμα figura caelata, aere ſeu lapide exſculpta, dein effigies omnino. Ενθυμησις, cogitatio, conceptus, ingenium: cum τεχνης iunctum, eſt: quodcunque ars et ingenium humanum excogitauit, effigies, quam humana ars exputauit. Sententia vera et ſublimis, quae et in philoſophorum vett. ſcriptis nonnunquam occurrit, e. gr. Senec. epiſt. 31: "non poteſt ex auro aut argento

30 ὅμοιον. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπερ-
ιδὼν ὁ Θεὸς τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις
πᾶσι

argento imago exprimi Deo fimilis." Argumentatio Apoftoli eo videtur redire: "quia nos fumus proles diu., Deus ipfe, vt pater et creator nofter, nos ipfos natura et dignitate antecellat neceffe eft; quanto magis lapides et figuras inanimatas, quibus nos ipfi, quamquam non nifi filii Dei, fuperiores fumus." Vel fimpliciter id infert: "quia a fummo numine ortum ducimus, notiones quoque et ideas de fummo numine adhibeamus neceffe eft, dignas eis, qui tam honorifica origine gloriantur." — Praeclara profecto omnia, quae Apoftolus eloquitur, quibus hactenus quidem nil obuertere potuiffe Athenienfes vel fapientiffimos crediderim. Quae tamen ftatim addit, e chriftianorum philofophia adiiciuntur, atque ea, vtpote inaudita Athenienfibus, parumque intellecta, rifui habentur et contemtui.

v. 30 ita iungatur: Et nihilo tamen fecius tam diu fub humanae artis figuris numen colere potuit humanum genus? Sed Deus hactenus quidem tulit tantos errores: iam vero meliora per Iefum Chriftum humanum genus edocet. Ἀγνοια, ignoratio verae Dei naturae. 2) peccata exinde orta. Ὑπεριδὼν varie explicatur: 1) Deus iftos errores cum indignatione et deteftatione defpexit: *er zeigte fich weit über fie erhaben;* ita apud LXX hoc verbum, refpondens Hebr. התעלם, adhibetur Deut. 3, 26; Pf. 77, 6; etc. Plutarch. πονων και ἡδονων ὑπεριδειν, i. e. καταφρονειν (Hefych.): fic accipiunt multi, e. gr. Wolfius, Lösner, Schleusner etc. 2) rectius, vt videtur: "fimulauit, fe non videre eos," i. qu. παροραν, idque eft tam: *non curauit, permifit,* quam: *condonauit, tulit:* ita Grotius, Krebs etc. Caeteras explicationes, veluti Hombergii coniecturam in parerg. facr. ὑπερειδων, *fuffulciens* merito tacemus. Eft ergo fenfus, Deum errores, qui adhuc obtinuerint, aequo ac benigno animo tuliffe, conniuendo cum humano genere, prodibitque eadem fententia, quae fupra c. 14, 16 aderat, et Rom. 1, 21 fqq. et paffim alibi inuenitur. Πασι πανταχου emphatice. Μετανοειν corrigere errores et in rectam fententiam tranfire, fimulque deteftari flagitia,

πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν· διότι ἔστησεν ἡμέραν, 31
ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ ἐν
ἀνδρὶ

flagitia, ex falſa numinis cognitione oriunda.

v. 31. Et quia clariore iam luce Deus homines imbuit, ſtatuto tempore et ſuo rationem quoque repoſcet, num eam receperint gentes, intellectumque illuſtrandum et mores emendandos ei praebuerint: idque exquiret per eundem virum, per quem omnibus ad clariorem iſtam lucem viam patefecit, quemque e mortuis ad vitam reuocatum tam grauium rerum iudicem verum et competentem omnibus hominibus declarauit. Ἡμεραν tempus aliquod certum. Κρινειν, ſc. quatenus meliori luce ad intellectum moresque formandos vſi ſint. Την οικουμενην, i. e. παντας πανταχου (v. 30) ανθρωπους, ad quos iſta lux penetrauit. Εν δικαιοσυνῃ pro δικαιως. nemini conniuendo, neminem laedendo. Sunt ergo τα: εστησε ἡμερ. — δικαιοσυνῃ opposita prioribus v. 30: τους χρονους τ. αγνοιας ὑπεριδων. Iam non amplius ὑπεριδει Deus. Εν ανδρι iunge prioribus: μελλει κρινειν: idque iudicium committet eidem legato, quem in terras miſit. Πιστις h. l. id, quod fidem facit, argumentum probans. Is et apud profanos vocis ſenſus. Cf. Raphel. ex Polyb. ad h. l. πιστιν παρεχειν argumentum proponere, quo obtineamus, vt alter nobis credat. Πασιν, vt v. 30: Senſ. *Neque argumentis probare neglexit Deus, hunc ανδρα a ſe ὡρισμενον, iudicemque conſtitutum adeoque ab omnibus agnoſcendum eſſe.* Αναστησ etc. *ſiquidem ex mortuis in vitam redire eum iuſſit.* Ita rectiſſime cum multis intt. e. gr. Fiſchero proluſ. de vitiis lex. N. T. p. 39 ſq. aliisque locus explicandus videtur, in quo interpretando in varias admodum vias abierunt intt. Sunt quippe, qui non de iudicio, quod rediturus poſtea in terras Meſſias habiturus eſſe in N. T. legitur, ſermonem hic eſſe velint, ſed de tempore, quo Ieſus homo inter homines in terris exſtitit, atque praeſtantiſſima et iuſtiſſima doctrina ſua εκρινε, i. e. confutauit homines et ad meliora duxit, ſeu tentauit, num ad meliora traduci poſſent. Iam διοτι foret *ſiquidem*, prioribusque ita iungerentur haec: „Non iam ὑπεριδει errores humanos Deus, ſed omni-

ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. — —

32 Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

bus viam ad meliora cognoſcenda peragendaque ſternit, ſiquidem conſtituit ἡμεραν, i. e. temporis aeuique noſtri periodum, qua omnes homines de erroribus ante habitis conuincere, et veriora docere voluit, omnibusque ſimul nouum rerum ordinem vt aptiſſimum acceptiſſimumque commendauit, quia eum, per quem ille inductus eſt, ſuum filium legatumque reſuſcitatione eius comprobauit." Hanc ſententiam ab aliis quoque intt. agnitam nuperrime commendauit Ven. Stange in *theolog. Symmikt.* Band 3, no. 7. Equidem commodiſſimam hanc interpretationem praeferrem, et vocem κρινειν eodem fere ſenſu explicarem, quo κατακρινειν Rom. 8, 3 in ſingulari commentatione in illum locum Gott. 1791 explicaui: ſed vox δικαιοσυνη offendere videtur, quae non bene exprimet veriorem doctrinam, qua Chriſtus εκρινε, confutauit, errores priſcos. — Sed et in vocibus πιστιν παρασχων πασι maxime differunt intt. et ex vulgari interpretatione ſenſus eſt, Deum omnibus hominibus notitiam doctrinae diuinae impertiiſſe; ſummique olim ponderis in dogmatice habitus eſt hic locus, de verbo ſaluifico, quo Deus fidem operatur in omnibus non reluctantibus. Sed haec explicatio rumpit et lacerat rerum propoſitarum nexum. Quod ſi alii πιστιν per *fiduciam* explicant, animumque Ieſu obſequendi procliuem, eadem, quae nos, dicunt, ſed aliter. Sed longius abit Boltenius, qui commate poſt ωριϛε deleto et ante εν ανδρι poſito, τα εν ανδρι cum πιστιν iungit, pro εις ανδρα: Deus fiduciam hominibus conceſſit in illum hominem, quem conſtituit etc. quod eſſe duriſſimum nemo non videt.

v. 31. Adhuc quieuerant auditores, quia res protulerat, philoſophis ſubactiſſimi ingenii neutiquam ſpernendas. Iam vero quum ea addat, quae ex Chriſtiana doctrina Athenis inaudita erant depromta, riſu interpellant

τούτου. Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου 33
αὐτῶν. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευ- 34
σαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ
ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

Μετὰ

pellant oratorem. Et ſane periculum erat, ne P. latius hanc telam percurſurus, plura ex Iudaica dialectice admiſcuiſſet, quae acumine et ſubtilitate longe inferior, taedio eſſe debuerat philoſophorum Graecorum ingeniis. Ἐχλευαζον, quia de reſurrectione loquutus erat, quod dogma ridiculum Athenienſibus, maxime Epicureis, videbatur: forte et, quod minus acute diſputaviſſe viſus erat orator, vt qui fortaſſe *vni* arae, ἀγνωστῳ Θεῳ (*dem* unb. Gott) inſcriptae, omnia orationis argumenta falſo, ſuperſtruxiſſet, quum *plures* eiusdem inſcriptionis, *einem* unb. G., exſiſterent. Ἀκουσομεθα σε παλιν etc. Credunt nonnulli e. gr. Roſenmüllerus, Stoicos inprimis alio tempore de his cum Paullo colloqui voluiſſe, quia illi reſtitutionem mortuorum non impoſſibilem putaſſent. Sed vix his verbis exprimitur plura audiendi deſiderium: imo nauſea et taedium, quod oratorem finem loquendi facere cupiebat, neque tamen violenter et ruſtice ſilentium imponere volebat. Pariter ferme agit Felix c. 24, 25; Pilatus Io. 18, 38 etc. Nolimus omnino nimis anxie Epicureos ſolum et Stoicos in hac oratione inueſtigare et circumſpicere.

v. 34. Διονυσιος, nomen frequentiſſimum apud Graecos. Ἀρεοπαγιτης aſſeſſor iudicii illius, quod in Areopago haberi ſolebatur. Gloriari ergo poterant Chriſtiani, grauiſſimum hominem ad caſtra ſua tranſiiſſe. Sed id ipſum in cauſſa fuit, quod multa falſa et fabuloſa de hoc Dionyſio circumferuntur, fuiſſe eum Athenienſis eccleſiae epiſcopum etc. Et merito habentur pro ſuſpectis, qui hodienum ſub eius titulo libri circumferuntur: de Hierarchia coeleſti etc. Γυνη ſiue coniux Dionyſii ſiue alia. Δαμαρις id. qu. δαμαλις, vt Grotio videtur, (nam ρ et λ permutantur frequenter apud Graecos) eſt vacca, iuuenca, quod in muliebre nomen abiit; vt ſupra δορκας, c. 9, 36. Alii

I 4 diminu-

Cap. XVIII. 1 Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον. 2 Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον, ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον, χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλ-

diminutiuum habent a δαμαρ, vxor, q. d. *vxorcula.*

Cap. XVIII. *Paullus Corinthi.* Et hic cernimus Apostolum in alia nobilissima Graeciae vrbe, non tam ob doctrinam sapientiamque, quam ob opulentiam mercaturamque insigni. Dolendum et hic est, Lucam non adfuisse Corinthi Apostolo, adeoque breuiorem reddi narrationem, quum, si plura scripta fuissent, plura in epistolis, quas Corinthiis scripsit P., clarius illucescere gauderemus. Inuenit autem P. hic Corinthi Aquilam et Priscillam, Iudaeos Romanos, qui ad Christum conuersi et ipsi euangelio praedicando deinceps operam nauant, et famam aliquam consequuti sunt; simul redeunt sodales, Silas et Timotheus, a quibus Beroeae erat diremtus c. 17, 14: longiusque hic commoratus, forsan, quia in tam claro emporio opificium benigniorem quaestum suppeditabat, et tam opificio incumbens, v. 3, quam publice in synagoga docens v. 4, multaque secunda et aduersa expertus, post annum cum sex mensibus vrbem (v. 11) reliquit, v. 18, atque per Syriam, Caesaream, Hierosolymam perrexit, vnde reuersus Antiochiam tendit, v. 22.

v. 1. 2. Aquila et Priscilla, nomina Romana, quae vterque Romae forsan nactus erat, quum ex Ponto oriundi, vbi multi degebant Iudaei, aliis forsan nominibus vterentur. *Δια το διατετ.* Meminit huius edicti Sueton. Claud. 25. Saepius eiusmodi edicta contra Iudaeos Romae prodibant, sed non diu auctoritatem suam seruasse videntur, siquidem subinde Romae denuo adsunt Iudaei, veluti c. 28. Προσηλθεν αυτοις: familiaritatem cum eis iniit, tum vt noua ex vrbe audiret, tum, vt et hos ad Christianismum adduceret: quod indubie successit; infra v. 26: et Rom. 16, 3; 1 Cor. 16, 9; 2 Tim.

προσῆλθεν αὐτοῖς. Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι 3
ἔμενε παρ' αὐτοῖς καὶ εἰργάζετο (ἦσαν γὰρ σκηνο-
ποιοὶ

2 Tim. 4, 19, nisi iam Romae Christi castra eos sequutos esse cum quibusdam malis. Cf. de his *Koppius* ad Rom. 16, 3; *Paley* hor. paull. vers. Henk. S. 527.

v. 3. Ὁμότεχνος eandem artem manuariam exercens: ita dicitur ὁμόφυλος, ὁμοπάτωρ etc. Εἰργάζετο: manu laborabat, victumque inde sibi parabat. Ita proprie haec vox dicitur: Luc. 13, 14; 1 Cor. 4, 12; 1 Thess. 4, 11 etc. Σκηνοποιὸς varie explicatur 1) qui conficit stragulas, aulaea, *Decken-, Matratzen-, Tapetenwirker*. Ita Lutherus, Morus etc. 2) pro σκηνοῤῥάφος (Ael. V. H. 2, 1), qui ex corio, pellibusque conficit ea, qualia apud nos conficere solent ephippiarii (*Sattler*) 3) qui tentoria minora portatilia fabricatur, quibus in terris orientalibus, solis aestui expositis, frequentissime vti solebant viatores aliique: σκυτοτόμος, σκηνοῤῥάφος apud patres, vid. Suicer. Thesaur. p. 982. Hanc artem Paullum post conuersionem suam in Arabia edoctum fuisse volunt, Gal. 1, 17. Ita a plerisque explicatur, veluti Schleusnero, Rosenmüll. etc. 4) Michaelis, ex Iul. Polluce Lib. 7, §. 189, vbi legitur: τοὺς δὲ μηχανοποιοὺς καὶ σκηνοποιοὺς ἡ παλαιὰ κωμῳδία ὠνόμαζε, innuere credit μηχανοποιόν; qui conficit instrumenta maxime minora et artificiosiora (*Kunstinstrumentenmacher*), quae maioris pretii vendebantur, et in itineribus commode circumferri poterant. Omnino hic conferendus est vir doctissimus, Einleit. ins N. T. §. 216, p. 1336 sq. sed nescio, an locus Pollucis hoc sensu sit sumendus, neque potius de machinis, quibus in theatris vti solebant, loquatur Pollux. 5) Sunt tandem, qui artem panni conficiendi eum professum velint, quia Cilicia patria referta erat hircis et capris, quorum pilis ad conficiendum pannum vti poterant aptissime. Hoc autem panno in Cilicia confecto vtebantur et milites et nautae et Nomades ad stragulas et tentoria conficienda. Plin. H. N. 6, 28; Veget. R. milit. 4, 6; Serv. in Georg. 3, 312. Videatur copiosius haec exponens Ven. *Hug* Einleit. ins N. T. Th. 2, §. 76, not. Praeferam equidem explicationem vel tertiam, vel quintam. Videtur autem Aquilas opificium

 hoc

4 ποιοὶ τὴν τέχνην). Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ
κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλ-
5 ληνας. Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ
τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ ~ πνεύματι
~ λόγῳ

ὁ

VARIAE LECTIONES.

v. 5. Pro πνευματι legendum λογῳ, quod comprobatur vtriusque familiae consensu, siquidem adest in ABDE, Syrr. Ar. Erp. Copt. Aeth. Vulgat. Basil. Chrysost. Theodoret, prob. et in text. recipiente Griesb. Cf. Commentar.

hoc exercuisse vt dominus artis et magister, Paullusque se ei vt socius aggregasse (Gesell). — Obseruandum hic ex Maimonide, Tract. Talmud. Tor. c. 1, §. 9, sapientes plurimos artem aliquam fecisse, ne aliorum beneficentia indigerent. Berachot. Babyl. fol. 63, 2 "omnino vnusquisque filium suum opificium honestum et facile doceri faciat." Cf. Schöttg. Hor. Talm. ad h. l. Neque neglexisse illud Paullum, plurima loca testantur, infr. c. 20, 34; 1 Thess. 2, 9.

v. 5. Σιλας και Τιμοθεος, qui Beroeae ab Apostolo relicti fuerant c. 17, 14, quosque quamprimum sequi se iusserat, 17, 15, et haud dubie iam Athenis exspectaverat, sed Corinthi demum redeuntes inuenit: cf. 1 Thess. 3, 1. 6. Διαμαρτυρεσθαι, *docere, tradere, demonstrare,* supr. 8, 25; 10, 42 etc. Ezech. 16, 2; 20, 4. Συνειχετο πνευματι. Est συνεχειν *constringere, coarctare,* ergo συνεχεσθαι πνευματι de quouis affectu tropice dici potest, quo animus quasi tenetur et constringitur: proinde et h. l. vel de *moerore* animi valebit, vel de praetrepidante *metu* (Luc. 8, 37), quia Iudaeos a se neutiquam permotum iri, imo et hic, vt vbique, sibi aduersaturos sciebat, vel potius de *studio,* quo flagrabat praedicare (διαμαρτυρομενος pro διαμαρτυρεσθαι) Iudaeis euangelium: *er fühlte einen unwiderstehlichen Trieb in sich,* cf. infra 20, 22. Sunt tamen, qui πνευμα de sp. sanct. cum Rosenmüllero interpretati vertant: "plenus Sp. S. continebatur et agitabatur, omnes ergo vires intendebat, ad euangelium praedicandum." Ex hac explicatione idem prodit sensus, quem parit

lectio

ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χρι-
στὸν Ἰησοῦν. Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασ- 6
φημούντων ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐ-
τούς· τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθα-
ρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.
Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνό- 7
ματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεὸν, οὗ ἡ οἰκία ἦν
συνομο-

lectio altera συνειχετο λογῳ (doctrina a ſe promulganda), ſenſusque verbi συνεχεσθαι, ex priore illa ſignificatione ſponte emergens, erit: *vrgeri, incitari, impelli.* Senſus ergo: "incitabatur ad euangelium promulgandum, inſtabat officio ſuo praeconis I. C., nec potuit ſe continere," recteque vertitur a Ven. Schott: *docendo aſſiduam nauabat operam*, licet et hic moeroris ſeu metus notionem retineant nonnulli, explicantes: "angebatur propter doctrinam." Michaeli tamen non aſſentiam equidem, qui vertit: "er kam beym Diſputiren etwas ins Gedränge."

v. 6. Αντιτασσεσθαι propr. *in acie contra hoſtem ſtare*, dein *reſiſtere et aduerſari* omnino: cf. Elsner. ad h. l. Εκτιναξαμενος τα ἱματια in contemtus et deteſtationis ſignum ſimile ei, quod c. 13, 51 aderat, vbi vide. To αἱμα poena ſanguinolenta, 2) poena omnino: ſubintell. autem: τρεποιτο. Eſt phraſis ſolita Hebraeis: 2 Sam. 1, 16; Ezech. 33, 4, ſed et ſcriptoribus Graecis Romaniſque, Ariſtoph. Pace v. 1063; Aeneid. 8, 483: Cf. ſupr. ad 5, 28. Καθαρος εγω, vacuus ſum a culpa, quod poenae iam grauiſſimae vobis Iudaeis infligentur ob non auditum ſuſceptumque euangelium; neque iam crimini mihi dabit quisquam, quod neglectis Iudaeis paganos praefero, Matth. 27, 25. Longiuſcule originem phraſeos a conſuetudine illa repetere videtur Dinndorfius, qua victimarum capitibus manus ſolebant imponi, vt peccata ab offerentibus in victimas transferentur, Leuit. 16, 21; Herodot. 2, 39. Poſt εγω poteſt poni, poteſt et abeſſe comma.

v. 7. 8. Εκειθεν, ex domo Aquilae, qui hoſpitio eum exceperat, aliud hoſpitium ingreſſus eſt, Iuſti, hominis ignoti,

8 συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ. Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχι-
συνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ
αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπί-
9 στευον καὶ ἐβαπτίζοντο. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δἰ ὁρά-
ματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ· μὴ φόβου, ἀλλὰ λάλει
10 καὶ μὴ σιωπήσῃς, διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ
οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι, τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαός
11 ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἐκάθισέ τε
ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λό-
12 γον τοῦ Θεοῦ. Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς
Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ
13 Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγον-
τες·

ignoti, qui in codd. et Titus, Titius, Titus Iuſtus etc. vocatur. Σεβομενου τον Θεον, probabiliter proſelyti (ad 13, 16), ex εθνεσι, ad quae profecturum ſe profeſſus erat v. 6, conuerſi. Κρισπος etc. 1 Cor. 1, 14 - 17.

v. 9. 10. 11. Iam conditur eccleſia Corinthiaca, quae poſtea tantam famam nacta eſt. Res tam memorabilis et hic, vt ſaepe alias (e. gr. c. 10), cum apparatu maiore narratur: iſtiusmodi tamen ſomnium facillime contingere potuit Apoſtolo, diu noctuque de ampliando Chriſti regno cogitanti. Επιθησεται: ſiue χειρας ſubaudieris, *aggredietur te*, ſiue cum quibusdam minus probabiliter λοχον, *inſidiabitur tibi*, ſenſus eodem redibit. Doctius ex Xenophonte Raphelius explicat: *nemo coniurabit in tuum damnum*. Εκαθισε, ישב, alias διετριβε, commoratus eſt Corinthi.

v. 12. Achaia, ſub Auguſto prouincia proconſularis, a Tiberio quidem Macedoniae iuncta in prouinciam Caeſareenſem abierat, ſed a Claudio ſenatui reddita eſt, Sueton. Claud. c. 25, adeoque ανθυπατοις regebatur, qui Corinthi ſedem habebant: tunc temporis a M. Annaeo Gallione, fratre Senecae, qui in praefat. ad quaeſt. nat. 4 eius comitatem extollit: cf. Statius Sylv. 2, 7, 32.

v. 13. Παρα τον νομον emphatice. Nam eatenus quidem

τες· ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀν-
θρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν. Μέλλοντες δὲ τοῦ 14
Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς
τοὺς Ἰουδαίους· εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούρ-
γημα πονηρὸν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχό-
μην ὑμῶν· εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ 15
ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί·
κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι· καὶ 16
ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. Ἐπιλαβό- 17
μενοι δὲ πάντες — οἱ Ἕλληνες: Σωσθένην τὸν ἀρχι-
συνά-

VARIAE LECTIONES.

v. 17. Voces οἱ Ἕλληνες adſunt quidem in longe plurimis codd. et verſſ. probantibus Bengelio, aliisque. Sed nihilominus tamen contra tantum teſtium *numerum* tum ex rationibus internis, tum quia in AB, Arab Erp. Copt. Vulg. abſunt, expungendae ſunt, ſuadentibus Millio, prol. 1551, Grotio, Griesbachio etc. Sane iam per ſe patet, illos, qui Iudaicae ſynagogae praefecto verbera ingeſſerant, non Iudaeos ſed Graecos gentilesque

dem bene, quod homines perſuaſerat σεβεσθαι θεον (Iovam, tutelare gentis numen): ſed id crimini vertebant, quod cultum iſtum commendaret παρα τον νομον, contra legem Moſaicam.

v. 14. Ῥαδιουργημα: cf. ad c. 13, 10. Scelus, flagitium, *ein bürgerliches Verbrechen.* Ανεχεσθαι, patientes aures praebere. Ita ap. Aeſchin. epiſt. 7. *auſcultarem vos*, idque κατα λογον, *iure meritoque, haud ſecus, quam par eſt, pro officio meo* (exemplorum farraginem vid. ap. Wetſt.) Alii tamen per λογον *rem* et *cauſſam* indicatam eſſe volunt: *was eure Klage anbetrifft.*

v. 15. Περι λογου: de doctrina veſtra. Ονοματων: de nominibus, quibus hoc illudue apud vos appellandum ſit, e. gr. num Chriſti ſeu Meſſiae nomen conueniat Ieſu, nec ne etc.

v. 17. Σωσθενην αρχισυναγωγον. Atqui v. 8 Criſpus aderat

συνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

Ὁ

leeque fuiſſe, qui Iudaeorum odio animati verberibus iſtis aſſentiebant proconſuli, qui Iudaeos ἀπήλασε, eiusque gratiam inire cupiebant, atque prouidere volebant, ne quid durius de Paullo ſtatueretur. Ne tamen in dubio manerent lectores, ſciolus aliquis iam vetuſtiore aetate gloſſam hanc vere otioſam adleuit. Sed et alia gloſſa adpicta eſt in paucis quibusdam et iunioribus Codd. quam et Chryſoſtomus exprimit, eaque ſenſu prorſus contrario et diuerſo: Ἰουδαῖοι. Ex hac igitur ſententia Iudaei ipſi Soſthenem male mulcaſſe dicuntur, quae ſi vera ſunt, ſumendum eſt, Soſthenem (1 Cor. 1, 1) iam tum ad Chriſti caſtra transgreſſum fuiſſe, et vox ἀρχισυνάγωγον explicanda erit: "qui *antea* ſynagogae praeſederat." Verum et haec gloſſa ex 1 Cor. 1, 1, quem locum conciliare ſtudebant, originem duxiſſe videtur, rectiusque vtraque gloſſa omittenda et breuior lectio praeferenda eſt.

aderat archiſynagogus. Proinde vel plures Corinthi aderant ſynagogae, quarum alii Criſpus praefuit, alii Soſthenes, vel eidem ſynagogae plures praeſidebant archiſynagogi, vel in vna eademque ſynagoga gubernanda Criſpo, qui ad Chriſti caſtra tranſierat v. 8, ſucceſſit Soſthenes, qui tamen et ipſe poſtea religionem chriſt. amplexus eſt, 1 Cor. 1, 1. Ἔτυπτον ſc. Graeci, qui cauſſam Paulli audierant. De Graecis intelligendum eſt, ſiue retineatur in textu vox Ἕλληνες, ſiue expungatur. Iudaei enim vix credendi ſunt manus archiſynagogo ſuo intuliſſe: at Graeci his perpetrandis fauorem proconſulis captare ſtudebant, qui Iudaeos cum contemtu et indignatione abegerat (id enim exprimit vox ἀπήλασε): cf. var. lect. Καὶ οὐδὲν τούτων — ἔμελε. Recte ad h. l. monet Pricaeus, praeſides Romanos libenter cum eiusmodi petulantia conniuere ſoluiſſe, quo mollius iugum Romanum ſederet, dummodo Romani nominis maieſtas non laederetur. Sed et omnino erga Iudaeos vbique locorum petulantiores ſe geſſerunt prouinciarum praeſides, maxime Iudaeae procuratores.

v. 18.

Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, 18
τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος ἐξέπλει εἰς τὴν Συ-
ρίαν,

v. 18. Iam relinquit Apostolos vrbem nobilissimam, vbi per integrum annum cum dimidio commoratus plura sane et maiora in euangelii emolumentum perpetrauit, quam hic narrat breuior et concisior oratio: ex hac vrbe et epistolas ad Thessalonicenses, omnium, quas a Paullo scriptas superstites habemus, primas misit. Αποταξαμενος. Vox αποτασσεσθαι verbo medio inter alia significat *valedicere*, vel omnino, vel adhaerente simul notione mandatorum, quae eis, quibus valedicimus, a nobis iniunguntur, 2 Cor. 2, 13; Marc. 6, 46: et iniunxerat haud dubie mandata plurima, quae ad firmandam stabiliendamque ecclesiam Corinthiacam spectabant. Εις την Συριαν, i. e. Antiochiam, Syriae caput, vnde egressus erat c. 15, 40, quoque ad rationem rerum a se gestarum reddendam tandem aliquando redeundum esse credebat, vbique et vere aduenit v. 22. Κεγχρεαι portus nobilissimus, ad Corinthum pertinens, Plin. H. N. 4, 4; Strabo VIII, p. 582. Κειραμενος – ευχην. Quicunque voti alicuius rei erant, comam alere tenebantur, Iof. Bell. Iud. 2, 15, qui idem mos et apud gentiles obtinebat: at vero, vbi persoluerant votum, nouaculam denuo admittere licebat. Est ergo sensus: "namque voto aliquo se obstrinxerat, comamque aluerat, iam autem, persoluto voto, tondebat sibi caput." Multae et variae de his verbis quaestiones agitantur, quae tamen, deficientibus monumentis historicis, obscurae semper et ambiguae manent. Illud minoris est momenti, quod κειραμενος ab aliis vertitur *tondebat se*, ab aliis *tondendum se praebebat:* vtrumque enim idem est. Sed et quaeritur, num Paulus an Aquila votum susceperit, id quod prorsus citra dubium poni nequit. Si τα: και συν αυτω – Ακυλας parenthetice legeris, Paullus huius voti reus habebitur; sin post Συριαν interpunxeris, interstinctionemque post Ακυλας deleueris, Aquila hoc votum suscepisse videbitur. Praeferendum hoc mihi videtur, vt et Chrysostomo, Hammondo, Grotio, Castellioni, Heinsio etc. quia constructio fluit facilior, propiusque fidem est, notitiam hanc, quae breuiter

ρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας κει-ράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κενχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

Κατήν-

ter nonnifi et quafi per tranfennam additur, de homine ignotiore adiunctam effe, cuius omnino breuior in hoc capite, quia occafio offerebatur, mentio fit, quam de nobiliffimo Paullo, totius libri heroe. Videtur ergo votum feciffe Aquila, fe nullam nouaculam admiffurum, antequam ex fuga, quam Roma in Iudaeam capeffebat, fofpes ad vltimum Europae portum veniffet. Tum vix eft credendum Paullum, legis Iudaicae non admodum ftudiofum, voto aliquo *fponte* fe obftrinxiffe: neque verifimile eft, folo hoc loco et nusquam alibi hoc nos edoceri. Verum et facile apparet, quamobrem Paullum potiffimum huius voti reum fuiffe voluerint, quia fcil. c. 21, 23 - 26 in *aliorum gratiam* (non tamen fponte fua, fed exhortantibus Apoftolis), voto fe obftrinxerat, fumtusque pro illis impenderat. Sed quam parum inde fequatur, Paullum eiusmodi votum fufcepiffe et ipfum, et h. l. illius mentionem fieri, facile apparet, quum et alii ad pietatem religionisque ftudium oftentandum in pauperes Nafiraeos aliosque voti reos fumtus erogare folerent, e. gr. rex Agrippa, Iof. Ant. 19, 6, 1, vid. ad 21, 23. Hinc iam patet, quid ftatuendum fit de altera quaeftione, quae hic infertur, fi Paullus, non Aquila, hoc votum fufceperit, num fuerit illud votum ciuile aliquod, an facrum Nafiraeatus. De pofteriori hoc locus claffícus legendus eft Num. 6. Illud tamen votum nonnifi Hierofolymis perfolui poterat. Cf. Reland. Antt. Hebr. p. 277 et var. lect. ad v. 21; ergo offendunt quidem in eo, quod hic in vrbe pagana illud perfoluerit P., fed ita fe expediunt, vt vel dicant, feriori ifta aetate non tam ftricte obferuatas effe rituum facrorum religiones (!), vel exiftiment, Paullum impuritate aliqua legali (e. gr. Num. 6, 9) votum Cenchreis abrumpere coactum fuiffe, et illico redintegrare, ita vt Hierofolymis denuo plene illud et perfecte perfoluerit. At vero, fi voto aliquo ciuili fe obftrinxiffe putatur, veluti fe caput non rafurum, antequam Cenchreas veniffet, atque ex Europa in Afiam transiicere poffet, iftac faltem

Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, καὶ ἐκείνους κατέλιπεν αὐ- 19
τοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διε-
λέχθη τοῖς Ἰουδαίοις. Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ 20
πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς οὐκ ἐπένευσεν·
ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών· — δεῖ με πάντως 21
τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα·:
πάλιν

VARIAE LECTIONES.

v. 21. Voces: δει με παντ. τ. εορτ. την ερχομ. ποιησαι εις Ἱεροσ. defunt in ABE, 5 aliis ap. Wetft. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth. Copt. Aeth. Armen. Vulg. probb. Millio 1202, Bengelio, Griesb. Videntur vel inuecta ex c. 19, 21 et c. 20, 16, vel inferta, quia voti reus Paullus habebatur, quod Hierofolymis perfoluendum erat.

tem difficultates diffipantur. Tale votum ciuile adeft et infra c. 23, 14; et in memorabili loco apud Iofeph. Bell. Iud. 2, 15; vbi regina Berenice vocatur ευχην εκτελουσα τῳ Θεῳ. Τους γαρ η νοσῳ καταπονουμενους, η τισιν αλλαις αναγκαις, εθος ευχεσθαι - - και ξυρησασθαι τας κομας. — Sunt et qui τα: ειχε γαρ ευχην prorfus feiungant a τοις: κειρ. τ. κεφ. nec nifi illud indicatum velint, Paullum voto fe obftrinxiffe, circa dies feftos Hierofolymis praefentem adeffe, caput autem fibi totondiffe, non ob votum aliquod, fed quia ex Europa, terrisque gentilibus, vbi comam aluerat, ad Iudaeos reuertere animus erat. Ita Wolf. in curis ad h. l. obftante tamen, vt videtur, particula γαρ. — Quod fi de Aquila haec dicta effe, et ad votum aliquod ciuile, quod nobis cognitum effe nequit, pertinere nobiscum ftatues, omnes iftiusmodi difputationes irritas videbis et otiofas.

v. 19. 20. Κατηντησε. Vox bene exprimit P. aduentum in vrbem, quae Corintho ex aduerfo fita erat, vbique appellere folebant naues ex Europa in Afiam traiicientes. Και εκεινους κατελιπε αυτου. Nil indicant haec, nifi illud, Paullum non fecum in fynagogam duxiffe Aquilam et Prifcillam. Caeterum omnia v. 19. 20 Ephefi gefta funt.

v. 21. Παλιν ανακαμψω; quod et fecit, et τριετιαν Ephefi

πάλιν — δὲ: ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέ-
22 λοντος, καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου. Καὶ κατελ-
θὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν
ἐκκλη-

erat, vid. commentar. ad v. 18. — Vox δε poſt παλιν fere ex iisdem teſtibus abeſt. Legendum itaque breuiſſime: — — ειπων· παλιν ανακαμψω προς υμας, του Θεου θελοντος.

Epheſi commoratus eſt. c. 20, 31. Caeterum ſi vel verba iſta, quae in var. lect. notantur, genuina ſunt, fruſtra tamen quaeritur, quaenam ἑορτη h. l. indicetur. Ad ſubleuandos autem egenos, afferendamque ſtipem, quam in Europa collegerat, Hieroſolymam tetendit. Rom. 15, 25. 26. — Et hoc iter admodum leui narratione perſtringitur, quum tamen plurium euentuum ferax indubie fuerit. Ex hoc itinere, quod Corintho in Syriam ſuſcepit, et quidem ex Epheſiorum vrbe, litteras ad Titum a Paullo ſcriptas eſſe ſuſpicatur Ven. *Hug* Einl. ins N. T. Th. 2, §. 87: cf. tamen prolegom. in ep. ad Tit. p. 194. — In eadem fere tempora incidere videtur P. epiſtola ad Galatas, ſicuti epiſtola ad Romanos ex vrbe Corinthiorum ipſa miſſa videtur: cf. ad 20, 3.

v. 22. Αναβας ſc. Hieroſolymam, de qua vrbe αναβαινειν et καταβαινειν frequentiſſime dicitur. Eſt hoc Paulli *quartum* iter Hieroſolymitanum. Non tamen deſunt, qui ſecus ſentiant, Paullum Caeſareae ſubſtitiſſe, et ad *eccleſiam* Caeſareenſem, quae in *editioribus locis*, ὑπερῴοις, conventus celebrare ſoluiſſet, adſcendiſſe, vt c. 20, 11. Sed eos non refellimus. Κατεβη εις Αντιοχειαν. Neque enim praeterire voluit palmariam hanc vrbem, omnium eccleſiarum chriſtianarum, quae inter gentes collectae adhuc erant, principium et caput: cf. ſupra ad c. 13, 1 et praemonenda not. 1. Vtramque ergo eccleſiam, quae hoc nomine proprie veniebat, reviſit, Hieroſolymitanum et Antiochenſem. *Tertium* Apoſtoli iter Antiochenſe dixeris: cf. c. 11, 25; 14, 26. Ita tandem et alterum iter abſoluitur, quod Antiochia cum ſociis egreſſus ad gentes conuertendas ſuſceperat P., cuius narratio inde a c. 15, 36 hucusque perducta erat.

---

v. 23.

ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν. Καὶ ποιήσας 23
χρόνον τινὰ ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλα-
τικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς
μαθητάς.

Ἰουδαῖος δέ τις, Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς 24
τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνα-
τὸς

v. 23. Hinc tertium ad gentes iter Antiochia fuſcipitur, idque poſtremum, ſiquidem triſtioribus fatis impeditus P. nunquam poſthac rediiſſe Antiochiam legitur. Et primo quidem coetus chriſtianorum hominum per Galatiam collectos reuiſit, v. 23, dein Epheſum tendit, vbi manca adhuc et imperfecta de Meſſia doctrina incolis per Apollonem tradita erat: Praemonentur nonnulla de Apollone hoc v. 24 - fin., tum qualem Paullus ſe Epheſi geſſerit, narratur c. 19 etc.

v. 24. Homo hic in ſcenam prodit, multis nominibus memorabilis, inſignibus naturae, eloquentiae, doctrinarumque dotibus inſtructus, qui multa rebus Chriſtianis incrementa attulit, et plura attuliſſet, niſi infauſtiore diſſidio a Paullo fuiſſet diremtus, qui eius arrogantiam etc. ſaepe haud obſcure taxat, maxime in prima ad Corinthios epiſtola, forte et in litteris ad Epheſios Colloſſenſesque miſſis. Ἀπολλως, nomen probabiliter ex Ἀπολλωνιος contractum, licet alii diuerſa dialecto pro Apelle dictum putent. Αλεξανδρευς, Alexandria Aegypti oriundus, vbi immenſa Iudaeorum, magnam partem doctiſſimorum, multitudo degebat, et ſingulare Iouae templum erat exſtructum, Ioſ. Ant. 12, 1, 1; 19, 5, 2. Λογιος, i. e. probe verſatus in doctrina litterisque (λογοις). Ita vox λογιος apud claſſicos occurrit, vid. Wetſt. et Raphel. ad h. l. *polyhiſtor*, Thom. Mag. et Heſych. Et quia de Iudaeo ſermo eſt, doctrina eius maxime circa νομον, Iudaicamque dialecticen etc. verſata eſſe videtur, quod ſtatim effertur per: δυνατος εν ταις γραφαις. Alii veluti Krebſ. Lösner. malunt: *eloquens, diſertus,* ſicut occurrit ap. Ioſ. B. I. prooem. §. 5. Weſſel. ad Diod. Sic. 7, 4. Videtur autem doctus hic homo, qui ſuis temporibus Meſſiam ad-

 venta-

25 τὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Οὗτος ἦν κατηχημένος
τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ζέων τῷ πνεύματι ἐλάλει
καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστά-
26 μενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου· οὗτός τε ἤρ-
ξατο παῤῥησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες
δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐ-
τὸν

ventaturum esse sciebat, atque Ioannem baptistam ad Messiam animos hominum iam aduertisse audiuerat, in animum sibi induxisse, peregrinari per gentes, Iudaeisque vbique dispersis eadem commendare, quae commendauerat Ioannes, simulque doctrinam eloquentiamque ostentare. Iam ergo forte fortuna in itinere suo et Ephesum aduenit, et quidem eo tempore, quo P. tantum quod ex ista vrbe abierat, sed Aquilam cum Priscilla ibi reliquerat.

v. 25. Ὁδος Κυριου doctrina Messiae, omnisque oeconomia, quam per Messiam genti suae inferre statuerat Ioua. Κατηχημενος, vel rumore et fama (infra 21, 21.) de hac re audiuerat, quae Alexandriam vsque facillime potuit peruenire, vel a Iudaeo aliquo, ex Palaestina Alexandriam profecto, curatius edoctus erat et institutus (Rom. 2, 18; 1 Cor. 14, 19; Gal. 6, 6) in iis, quae de εγγιζοντι βασιλειᾳ ουρανων tradiderat Ioannes Matth. 3, 2. Vtrumque ferri potest, et eodem redit. Και ζεων etc. (Rom. 12, 11): "et prout erat homo diuino ardore propagandi veri flagrans etc., non in vna solum vrbe substitit, sed per gentes peregrinabatur." Ελαλει ad *facundiam* eius, qua celebrabat (Matth. 26, 13; Act. 2, 11) hanc ὁδον; εδιδασκε autem ad *doctrinam* et *dialecticen* spectare videtur. Posteriori ergo verbo ad eius doctrinam indicandam additur ακριβως, quod admodum perperam in ουκ ακριβως emendat Gilb. Wakefield in sylua crit. sicuti iam ap. Bowyer. inuenitur. Επισταμενος pro καιπερ επιστ. Nonnisi id cognouit, quod Ioannes tradiderat, iamiam aduenturum Messiam; verum iam surrexisse eundem in persona Iesu, id eum adhuc fugiebat.

v. 26. Παρρησιαζεσθαι supr. c. 9, 27; 13, 46; 14, 3. ηρξατο παρρ. pro επαῤῥησιασατο vt 1, 1. Προσελαβοντο, forte: εν

τὸν καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ
ὁδόν. Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, 27
προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς,
ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος·

εὐτόνως

VARIAE LECTIONES.

v. 27. In cod. D mnlta hic adduntur, haec puta: Εν δε τη Εφεσῳ επιδημουντες τινες Κορινθιοι και ακουσαντες αυτου, παρεκαλουν διελθειν συν αυτοις εις την πατριδα αυτων. Συγκατανευσαντος δε αυτου, οἱ Εφεσιοι εγραψαν τοις εν Κορινθῳ μαθηταις, ὁπως αποδεξωνται τον ανδρα· ὃς επιδημησας εις την Αχαΐαν πολυ συνεβαλλετο εν ταις εκκλησιαις. Sed manifesto haec expuntata sunt vt conciliarentur prioribus ea, quae de itinere Corinthum nimis abrupte sequi videntur.

in idem hospitium susceperunt, vel omnino: *amice et benigne eum tractauerunt*, vt Rom. 14, 1. Θεου ὁδ. i. qu. ὁδ. Κυρ. v. 25.

v. 27. Iam ergo edoctus ab Aquila etc. erat Apollos, *Iesum* pro Messia esse habendum. Indubie iidem et de Paullo Apostolo cum eo erant collocuti, quem abiisse nuperrime Epheso, sed mox eodem rediturum nuntiauerant. Verum non praestolatur Paullum, per quem plura edoceri potuisset, sed, vtpote homo ζεων τῳ πνευματι, nequit sibi temperare, quin in remotiores tractus peregrinetur et Paullum ipsum quaerat. Tendit ergo Corinthum, ibique doctrinae per Paullum primitus promulgatae nouam manum affert 1 Cor. 3, 6. Προτρεπεσθαι adhortari, παρακαλειν. Constructio est durior quidem; sed tamen haud difficulter intelligenda, vnde non est, quod cum Boisio, Wolfio etc. synchysin hic inueniamus, legitimumque verborum ordinem hunc fuisse putemus: οἱ αδ. εγρ. τοις μαθηταις, προτρεψαμενοι (αυτους), αποδεξασθαι αυτον. Παραγενομενος sc. Corinthi, vrbe capitali Achaiae. Συμβαλλεσθαι τινι *symbolam suam in rem aliquam afferre*, ergo et: *adiumentum alicui afferre, prodesse.* Eo sensu apud Xenoph. Diod. Sic. aliosque adhibetur. Malunt tamen alii: multum cum Christianis Corinth. disseruit, disceptauit, fere vt 17, 18,

28 εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Cap. XIX,1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον

quod tamen non placet, quia v. 28 rationem addidiſſe videretur, quae idem per idem referret. *Δια της χαριτος*, per facundiam dicendique venuſtatem, Col. 3, 16; 4, 6; Pſ. 45, 3; Hom. Odyſſ. Θ, 175 etc. Act. 6, 10. Alii vertunt: "quae erat Dei in eum collata gratia et beneficium," vt Eph. 2, 8: alii denique ad *πεπιστ.* trahunt: "multum profuit illis, qui ex gratia div. in Chriſti ſocietatem recepti erant." Sed prius illud contextui maxime conſentaneum videtur.

v. 28. Ratio, cur *πεπιστευκοσι* Corinthiacis facundia ſua profuerit, quia ſcil. cum Iudaeis Corinthi degentibus, qui infenſo odio perſequebantur homines chriſtianos, palam diſputavit, eosque redarguit. *Ευτονως* intente, acriter. Heſych. *ισχυρως*. *Ειναι - Ιησουν*, neminem praeter Ieſum pro vero Meſſia habendum eſſe. Haud dubie facundia et egregiae naturae dotes multum contulerant, vt homo, qui vix dum Ioannis baptiſmum cum ſtudio et *ακριβεια* commendauerat, ſtatim poſtea, mutata cognitione et perſuaſione, Ieſu Chriſti praeconium cum ſucceſſu ſuſcipere poſſet. Neſcio tamen, nonne et oſtentandae eloquentiae et dialectices pruritus quadantenus eum in tradendis his omnibus duxerit: 1 Cor. 4, 5 ſqq. c. 13.

Cap. XIX. *Paullus reuertitur Epheſum*, vt promiſerat c. 18, 21. In hac vrbe 1) ſupplet ea, quae imperfectiora tradiderat Apollos v. 1 - 7. 2) alios doctrinae Chriſti conciliare ſtudet, v. 8 - 10. 3) Multas *δυναμεις* perpetrat, v. 11 - 20. 4) Reditum in Europam ad reuiſendas eccleſias a ſe conditas parat v. 21, 22, verum 5) ſeditione concitatae plebis turbatur, ſed cum honore tamen dimittitur, v. 23 - fin. Et cum per biennium (19, 10) trienniumue (20, 31) in hac vrbe commoratus ſit, facile credimus, iſtos chriſtianorum hominum coetus, quos in hac vrbe, ſicut et in vicinia collegerat, prae aliis curae ei

Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς
Ἔφεσον· καὶ εὑρών τινας μαθητὰς, εἶπε πρὸς 2
αὐτούς· εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; οἱ
δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν· ἀλλ᾽ οὐδὲ εἰ πνεῦμα ἅγιόν
ἐστιν

ei cordique fuiſſe, id quod ex cap. 20 et epiſtolis ad Tim. abunde perſpicimus.

v. 1. 2. Τα ανωτερικα μερη, Phrygiam Galatiamque alias-que *interioris* Aſiae prouin-cias, quae reſpectu Epheſi ad mare adiacentis Aſiae metropoleos, in ſuperioribus tractibus ſitae recte dicun-tur. Theophylact. ανατολι-κα μερη, quia regiones il-lae editiores Epheſo verſus orientem ſitae erant. Ελ-θειν, επανελθειν, *redire* c. 18, 21. Μαθητας, illos puta, qui ab Apollone erant inſtituti, (18, 25. 26), quique non qui-dem dum Ieſu ipſius diſci-puli habendi erant, quem pro Meſſia habendum eſſe nondum compertum habe-bant; ſed tamen diſcipuli Meſſiae, adhuc incogniti, quem iamiam adfuturum cantauerat Ioannes, quem-que illico ſe amplexuros pro-fitebantur, quicunque tan-dem ille foret, ſimulac cer-tius edocti fuerint, quem-nam tandem pro Meſſia ha-bere fas ſit. Πιστευσαντες eodem modo accipiendum: „quum Apollûs doctrinam ſequuti *crederetis* et *perſua-deremini*, iam inſtare ad-uentum Meſſiae, linquen-das ergo eſſe Iudaicas reli-giones et ad Meſſiae iſtius caſtra transeundum.“ Id quidem ſciebat Paullus, a Iudaismo orthodoxo eos per Apollum fuiſſe conuer-ſos: ſed cognoſcere vult, num ille tranſitus verus et perfectus fuerit, vt eius-dem regni Meſſiani, quod ipſe ampliare ſtuduit, ciues iuſti ac veri haberi poſſent. Quaerit ergo ex eis, nonne in illo mutatae mentis per-ſuaſionisque momento, πν. αγιον acceperint, qua qui-dem quaeſtione id ex il-lis ſciſcitari voluit P., non-ne ſenſerint ſacro quodam ardore commotam mentem, et diuiniore furore perfu-ſum animum (cf. ad c. 2; c. 4, 31; 8, 14-19; 10, 44)? Verum Ioannis bapt. doctri-na haudquaquam eadem vi et grauitate pollebat, qua doctrina Ieſu ab ipſo eius-que Apoſtolis tradita, ad quam non aqua ſolum ſed et πνευματι και πυρι inaugu-randi erant eius aſſeclae (c. 1, 5). Quapropter eius prae-cones, licet vel ſummo re-

3 ἐστιν ἠκούσαμεν. Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς· εἰς τί οὖν
ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον· εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.
4 Εἶπε δὲ Παῦλος· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα
μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ᾽
αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν
Ἰησοῦν.

ctiora docendi feruore flagrarent ipli, vt Apollos (ζεων τῳ πνευματι, c. 18, 25), non tamen eodem ardore audientes quoque perfundere allaborabant: neque nouerant nomen illud, quo diuinus iste ardor compellandus et tanquam sub personae alicuius effigie sistendus esset, πνευμα ἁγιον, quod post Iesu exaltationem demum frequentabatur Io. 7, 39. Quid mirum ergo, obscura omnia haec, quae P. scifcitatur, illis videri, ita vt respondeant: αλλ᾽ ουδε etc.

v. 3. "Baptismo vos ab Apollo inauguratos fuisse, compertum habeo, sed quali tandem, quaeso, baptismate vncti estis?" (εις τι pro εν τινι, "*per* quale nam," nisi εις pro: "in honorem alicuius" accipere malis, quod tamen ob insequens εις το βαπτ. Ιωαν. anceps est. Nescio cur b. Bolten intelligere possit de loco, quo baptizati fuerint.)

v. 4. Siccine? Atqui si ita se res habent, doleo, baptismum vestrum et transitum a Iudaismo ad rectiora nondum omnia explere, quae iam desiderantur. Ioannis baptismus enim nonnisi ea duo sibi voluit, vt 1) resipiscerent homines ab erroribus superstitionibusque Iudaicis (μετανοιας βαπτισμα, Marc. 1, 4), 2) vt crederent in Messiam, cuius aduentus iam imminebat (et recte fecistis, quod relictis Iud. religionibus aduenturum iam Messiam vos sequuturos professi estis). Verum ignorauit Ioannes, id quod ego iam ad curatius vos edocendos addo, (τουτεστι εις τον Χρ. Ιησουν) *Iesum* fuisse hunc Messiam. Proinde non Messiam solum *aliquem*, sed distinctius *Iesum* Messiam baptismo vestro profiteamini necesse est. Τῳ λαω λεγων. Turbare quodammodo constructionem haec videntur, et ita ferme resoluenda erunt: και ελεγε τῳ λαῳ, εις τουτο ἑαυτον βαπτιζειν, ἱνα πιστευσ. εις τ. ερχομ. μετ᾽ αυτον (sc. Messiam).

v. 5.

Ἰησοῦ. Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα 5 τοῦ

v. 5. Haud dubie plura, maxime de morte et refurrectione Iefu, addiderat P., quibus auditores conuinceret, Iefum effe Mefſiam, fimilia eis, quae c. 13 et alibi perorat. His ergo auditis *Iefum* Meffiam agnofcunt, ciuesque eidem adfcribuntur, impertiunturque 1) baptifmo v. 5. 2) πνευματι ἁγιῳ v. 6. cf. Excurfus 3. Εἰς το ονομα, in honorem cultumque. Ιησου, emphatice. Κυριου id. qu. Χριστου, Meffiae (2, 36). — Magni momenti hic locus in theol. dogmatica et polemica habitus eft, multumque negotii faceffit intt. quod P. hic iterato baptifmo impertit eos, qui iam baptizati erant: id quod ne Anabaptiftarum placitis faueret veriti, multis modis torferunt fe intt., vt fcopulos hos declinarent. Velnti inferunt nonnulli, Ephefinos illos non a genuino aliquo Ioannis difcipulo, fed ab homine circumforaneo Apollone baptifmate effe imbutos, ergo repetendum fuiffe baptifmum. Alii prorfus negantes hanc repetitionem baptifmi verba verficuli 5 non pro narratione Lucae habent, quam v. 6. demum continuari volunt, fed pro parte orationis Pauli, quae arctiffime iungenda fit prioribus v. 4: "Ioannes quidem (μεν) baptizauit in honorem venturi Meffiae, quem praedicauit in Iefu perfona apparuiffe (v. 4): atque (δε refpond. τῳ μεν), qui Ioannem haec praedicantem audierunt, baptifmum in Iefu honorem fufceperunt, vel, (vt quidam malunt), agnouerunt, fe in Iefum baptizatos effe. (v. 5)." Durilliimum autem hoc inuenietur, quodque eis, quae de Ioanne traduntur, prorfus repugnat; neque enim vsquam legimus, Iefum a Ioanne primitus pro futuro Meffia, declaratum effe, vt adeo in Meffiae quidem venturi omnino, fed neutiquam in Iefu nomen baptizati effe Ioannis difcipuli dici poffint. — Proinde repetitum hic effe baptifmum negari nequit, fed nulli fraudi habebitur ifta repetitio: namque baptifmus in *Iefum* Chriftum non erat repetendus: at vero in locum baptifmi imperfectioris, qui nondum Iefum Meffiam effe dixerat, fucceffiffe verum et perfectiorem illum, qui et πνευματος ἁγιου donis fortiffimis et tanquam igneis inftructus fuit, quis mirabitur? Apparet ergo,

 inter

6 τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύ-
λου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐ-
7 τούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις καὶ προεφήτευον· ἦσαν
δὲ οἱ παντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.
8 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν ἐπαῤῥησιάζετο,
ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ
τῆς

inter baptiſma illud, quod primitus Ioannes, et illud, quod poſt reſurrectionem etiam Ieſus inſtituerat, adfuiſſe diſcrimen, niſi aliud, at illud ſaltem, quod illud in Meſſiae honorem omnino, at hoc in *Ieſu* Meſſiae cultum ſuſcipiebatur. Sed ſingulari iſta quaeſtio ſtudio diſcutienda eſt, quatenus ſimilis diſſimilisue ſibi fuerit vtriusque prophetae baptiſmus, et nuperrime de ea expoſuit b. *Ziegler*. Ueber die Johannistaufe, als unveränderte Anwendung der jüdiſchen Proſelytentaufe, und über die Taufe Chriſti, als Fortſetzung der Iohannistaufe, in eius *theolog. Abhandlungen*, Bd 2, no 2, p. 132-166, qui quia vtriusque baptiſmum vnum eundemque finem habere autumat, repetitionem h. l. memoratam non ex regula, ſed extra ordinem contigiſſe diſputat. Plures commentationes, antiquiores maxime, in hunc locum abunde conſcriptas, variasque interpretationes cognoſcere qui ſatagit, adeat Wolfium in curis ad h. l. et S. V. *Dinndorfium* in excurſu ad b. *Mori* explicationem Act. Ap. p. 462 ſqq.

v. 6. 7. Baptiſmo ſuccedit πνευματος ἁγιου impertitio, conf. Excurſus 3. Ἐλαλουν γλωσσαις: beneficia a numine et Meſſia ſibi conceſſa laudibus celebrabant, non curantes linguam ſacram Hebraeorum, ſed furore abrepti lingua patria, Graeca, vſi. Προεφητευον ſacro enthuſiaſmo abrepti loquebantur: cf. plura ad c. 2, 4. 17; c. 8, 17. 18; c. 10, 46 et laudatae ibi commentationes, in primis Perill. *Eichhornii*: Ueber das Einſegnen der Apoſt. et b. *Noesselti* de Sp. S. primis Chriſt. ab Apoſt. tradito. Addendi autem inſigniores hi euentus h. l. erant eo magis, quod iis inſequutis citra omne dubium de vera Ieſu auctoritate Meſſiana perſuadebantur.

v. 8. Iam ad Iudaeos converti-

τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο 9
καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ
πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μα-
θητὰς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυ-
ράννου

vertitur. Πειθειν: non solum homines πειθειν dicitur quis, sed praegnanter et πειθειν διδαχην τινα, i. e. docere, docendoque commendare et de eius veritate suadere: ita et infra 28, 23.

v. 9. Εσκληρυνοντο obnitebantur persuaderique nolebant, syn. ηπειθουν. Cf. ad Hebr. 3, 8. et supra Act. 7, 51. Κακολογουντες, i. q. βλασφημουντες. Ὁδον, doctrinam Iesu, a P. traditam, quae metaphora frequentissima dicitur et ὁδος Κυριου (quod, sicuti et Θεου, hic quidam falso addunt), et ὁδος omnino: ita supra c. 9, 2; 18, 25; et infra v. 23 et c. 22, 4 etc. Αφωρισε τους μαθητας. Adhuc ergo praesentes fuisse videntur christiani iam conversi in synagogis, quum Iudaeos doceret, quo fortius audientes denuo eandem doctrinam Iudaeis expositam, conuincerentur ipsi. Verum quia Iudaei conuiciis proscindebant eam doctrinam, detrimenti plus quam emolumenti Christianis exspectandum erat, si diutius mansissent in Iudaeorum consortio: proinde separandi erant. Διαλεγομενος copiosius et dialectice edocens eos doctrinam Iesu. Τυραννου, nomen viri non magis noti, quam Iustus c. 18, 7, in cuius domum eadem de caussa se recepisse videtur P. nisi quod h. l. Tyranno (seu Turno) disertius σχολη attribuitur, vt adeo vnus ex philosophis aut sophistis Ephesinis fuisse videatur, Iudaicis aut ethnicis religionibus deditus, forte idem, cuius Suidas mentionem facit. Praeter scholas publicas (συναγωγας) in eiusmodi hominum aedibus aderant et scholae priuatae. Pirke Aboth c. 1, 4. "Domus tua sit congregatio sapientum." Sanhedr. fol. 11, 1. "Aliquando conuenerant Rabbini in auditorio Goriae in Iericho." Cf. *Nachtigall über die Weisen-Versammlungen der Israeliten in Eichh. Biblioth.* B. 9, St. 3, p. 379 sq. et p. 392. — Sed et in maioribus Graeciae vrbibus eiusmodi auditoria philosophis oratoribusque patebant.

v. 10.

10 ῥάννου τινός. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε
πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν
λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

11 Δυνάμεις δὲ οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ
12 τῶν χειρῶν Παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦν-
τας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια
ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς
νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι
ἀπ'

v. 10. En hanc Tyranni ſcholam eatenus celebritate quadam inſignem, quod fuit quaſi ſeminarium eccleſiarum chriſtianarum tum in Epheſinorum vrbe ipſa tum in vicinia adiacente, et omni Aſia iſtorum tractuum, quae ad metropolin ſaepiſſime confluere ſolebat, collectarum. Hinc et primam ad Corinthios epiſtolam miſiſſe Apoſtolus videtur. *Κυριου* Meſſiae.

v. 11 ſqq. Multa iam hinc mirabilia opitulante Deo in Epheſinorum etc. commodum patrat P. animosque ſibi conciliat; quin et praeſtigiatores conuellit. Cf. ſimilia c. 5, 12–16; 8, 9 ſqq. *Ου τυχουσας non mediocres, inſignes*, eleganti Graeciſmo: cf. Vigerus de graec. lingu. idiotiſmis p. 296 et 355, edit. Zeunii et exempla abunde apud Wetſt. Non ferendi ergo, qui vertunt: non *fortuitas*, ſed quae Deo opitulante acciderint. Cf. c. 28, 2.

v. 12. *Σουδαρια, σιμικινθια* (rectius *σημικινθια*) voces latinae, quarum illa *ſudarium* exprimit, haec *ſemicinctium*, (Petron. c. 94 et ibi intt.), i. e. tegumentum, quo anteriores corporis partes praecingere ſolent opifices. Heſych. *ζωναρια*. Aliter Schol. cod. ap. Matth. *Αμφοτερα λινοειδη εστι, πλην τα μεν σουδαρια επι της κεφαλης επιτιθεται, τα δε σιμικινθια εν ταις χερσιν κατεχουσι. Απο του χρωτος* additur, quia odor corporis perfundit et veſtimenta. Plutarch. Alex. p. 666, B. *του χρωτος ἡδιστον απεπνει — ὡστε πληρουσθαι τους χιτωνισκους*. Idem Sympoſ. I, 6. Caeterum et de hac ſuperſtitione idem iudicandum erit, quod ad c. 5, 15 obſeruatum eſt. Fiducia in P. poſita, omnem modum

ἀπ' αὐτῶν. — Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περι- 13
ερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς
ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ τὸ ὄνομα τοῦ
Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες· ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν,
ὅν

dum excedens, maximam hic vim exferuit.

v. 13. Alia res excipit, quae commodiffime hic iungitur, quia et ipfa miraculorum patrandorum vim nonnifi Apoftolo diuinitus agitato afferens, ad incrementa rei chriftianae augenda multum conferebat. Perfimilis eft rei, quae accidiffe legitur c. 8, 9 fqq. et illi, quae adeft c. 16, 16 fqq. Ἐξορκισται certum quoddam hominum genus, qui incantationibus variisque adiurandi et obteftandi formulis vtebantur, quibus morbos maxime daemoniacos fanare fe poffe profitebantur. Permulti eorum in Iudaea artem fuam exercebant, Iof. Ant. 8, 2, 5 (loc. claff.); Bell. Iud. 1, 1, 2: quin et libris fingularibus vtebantur περι των τροπων της εξορκωσεως, qui ex libris clandeftinis Salomonis efficti effe dicuntur. Nec mirum, quum ex vulgaribus iftius aeui opinionibus homines a daemonibus vere obfideri crederentur, mox exftitiffe et homines, qui eos quacunque tandem arte expellere fe poffe profitebantur, ipfique vere perfuadebantur, vnde non eft, quod omnes iftiusmodi homines fraudibus decepiffe alios dicamus. Cf. intt. ad Matth. 12, 22 fq. Luc. 11, 14 fqq. veluti S. V. *PAULUS* Comment. Th. 2, p. 85 fq. et maxime p. 98 fq. Ii tamen quia non vno loco fubfiftebant, fed varias ad quaeftum faciendum vrbes etc. obibant, περιερχομενοι vocabantur. In formulis incantandi obteftandique inuocabant nomen aliquod potentioris naturae, Θεου, Κυριου etc. cuius opem adiumentumque implorabant: et ita dicebantur ορκιζειν το δαιμονιον κατα τινος, ενωπιον τινος, εν τινι, δια τινα et τινα fimpliciter vt h. l. et Marc. 5, 7; 1 Theff. 5, 27. Interdum additur diferte id quod obteftabantur, veluti Marc. 5, 7, ἱνα μη με βασανισῃς, interdum fubintelligendum eft, vt h. l. ἱνα εξελθητε εκ των ανθρωπων. — Hi ergo *Iefu* nomen inuocabant, quod quum Paullo fucceffiffe vidiffent, fucceffurum fperabant et fibi.

v. 14.

14 ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει· (ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ,
Ἰουδαίου ἀρχιερέως, ἑπτὰ οἱ τοῦτο ποιοῦντες).
15 Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε· τὸν Ἰη-
σοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ
16 τίνες ἐστέ; καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἄνθρω-
πος, ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυ-
ριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ᾽ αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς
καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.
17 Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ
Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε
φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα
τοῦ

v. 14. Σκευᾶ. Scaeuae, nomen origine graecum hominis, qui ad eminentiorem aliquam classem turbae sacerdotum (c. 6, 7) pertinuisse videtur. Nam quae de eo plura suspicantur nonnulli, v. c. *Michaelis, Einleit.* p. 1079 etc. nullo fundamento nituntur. — Caeterum nescio cur cum Pricaeo ita hunc versiculum intelligendum esse statuat S. V. *Rosenmüll.* ac si scriptum esset: ησαν δε και τινες, "inter hos exorcistas aderant et etc." nisi forte ab aliena manu glossae instar additum esse hunc versiculum malimus, id quod a vero non abhorrere videtur.

v. 15. Αποκριθεν το πνευμα, i. e. homo, πνευματι illo vexatus, vt et v. 16 effertur. Cf. scripta ad c. 16, 18 fin. Τον Παυλον επιστ. quia iam per biennium Ephesi Iesum docuerat P., daemoniaci probe eundem cognoscere poterant.

v. 16. Κατακυριευειν τινος et ισχυειν κατα τινος synonyma videntur: *viribus obniti contra aliquem, eumque superare.* Adest et alia lectio, quae και omittit, et κατακυριευσαν αμφοτερων habet; adeoque κατακυρ. ad πνευμα refert: "homo, in quo inerat πνευμα, quod vtrumque (quemnam? an Sceuam et filiorum aliquem?) subegit."

v. 17. Φοβος, εμεγαλυνετο. Cf. ad c. 2, 43 et 5, 13.

v. 18.

τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Πολλοί δὲ τῶν πεπιστευκότων 18
ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς
πράξεις αὐτῶν. Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πρα- 19
ξάντων συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον
πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν καὶ
εὗρον

v. 18, 19. Tam male quum rem gessissent praestigiatores illi, alii quoque, qui eisdem artibus Ephesi adhuc occupati erant, et confitebantur haec coram Apostolis (v. 18), et detestabantur has artes, et ad prudentiorem in republica christiana vitam gerendam redituros se re ipsa testificabantur (v. 19). Constat, istiusmodi artes magicas Ephesi praecipue floruisse, et nota fuerunt apud veteres Εφεσια γραμματα, i. e. vel libri magici, in quibus artes magicae copiosius expositae erant, vel, vt aliis placet, schedulae, quibus inscripta erant vocabula, signa etc. quae vt amuleta αλεξικακα corpori alligabantur, vid. Kuster. ad Suid. T. 1, p. 919, et plura vett. loca ap. Grot. et Wetst. ad h. l. Neque obscure in epistolis P. ad Tim. Ephesinae hae artes taxantur. Hic ergo multi eorum narrantur resipuisse. Πεπιστευκοτων, Ephesinorum, qui antea similes artes exercuerant; ηρχοντο ad Paullum eiusque socios; εξομολ. — αυτων et cum pudore quodam confitebantur, se et ipsos eiusmodi praestigiis occupatos fuisse. Περιεργα, inutiles, curiosas, i. e. speciatim *magicas* artes. Ita Horat. Epod. 17, 77. Dio Cass. excerpt. Vales. ὁ Αδριανος περιεργοτατος ην και μαντειαις και μαγγανειαις παντοδαπαις εχρητο. Κατεκαιον τους βιβλους, ne, si aliis eos libros vendidissent, ad alios serperet ea contagio. En ergo hosce christianos publicum commodum suo ipsorum lucro anteponentes. Similia leguntur apud Sueton. Octav. c. 31. Συνεψηφισαν τας τιμας αυτων, computarunt, vel: quanti sibi pretii constitissent libri iam combusti, vel: quantum pecuniae istorum librorum ope iam acquisitum, aliisque emunctum esset. Prius placet. Αργυριου μυριαδας πεντε. Nonnulli de siclis argenteis, quae apud Iudaeos in vsu erant, sermonem esse volunt, proferuntque summam 80000 florenos excedentem: quod

20 εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. Οὕτω κατὰ κρά-
τος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

21 Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ
πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν
πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰπών· ὅτι μετὰ τὸ
γενέσθαί

quod quia nimium videtur, resque non a Iudaeis in Iudaea, ſed a Graecis Epheſi agitur, vel *minae*, vel, quia multo immenſior ſumma efficeretur, rectiſſime *drachmae* intelliguntur, vel *denarii*; proditque vel ſic ſumma plus quam 10000 florenorum, ſatis ingens illa quidem, maxime temporibus iſtis, quae tamen nos docet, quantopere floruerint artes magicae, quoque in honore habiti, quantoque pretio venales fuerint libri, iſtas artes exponentes. *Sie rechneten zuſammen und fanden, daſs ſie für 50000 Drachmen Zauberbücher verbrannt hatten.* — Explicant nonnulli, ſed aduerſantibus tam ſingulis vocibus, quam omni contextu: non chriſtianos ſuas ipſorum βιβλους cremaſſe, ſed homines otioſos alios, nulla re certa occupatos, περιεργους, circumforaneos inſidiatos eſſe praeſtigiatoribus iſtis v. 13. 14, libros magicos vi eis extorſiſſe, et, vt Apoſtolorum fauorem captarent, publice eos cremaſſe.

v. 20. Ηὔξανεν etc. Haud ſecus, quam par erat, ſiquidem apparuit, quantum inter diuiniora miracula per Meſſiae (Κυριου) legatos patrata et inanes veteratorum praeſtigias intercederet discrimen, quamque inſignem de ſuperſtitione gentili triumphum egiſſet verior Meſſiae doctrina.

v. 21. Non ſolum colligere et condere eccleſias ſatagebant Apoſtoli, ſed ſumma cura et ſollertia easdem reuiſere et confirmare allaborabant, c. 15, 41 ſq.; 18, 23. Perinde et hic id agit P., vt coetus chriſtianorum hominum, quos inde a c. 16–18 in Graecia (id enim indicatur per Macedoniam et Achaiam, vid. Kopp. ad 1 Theſſ. 1, 7) collegerat, reviſat confirmetque, ſimulque ſtipem ibi colligat, quam afferat pauperibus eccleſiae Hieroſolymitanae (Rom. 15, 25. 26), vnde poſt peragratam Graeciam Hieroſolymam

γενέσθαί με ἐκεῖ δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν. Ἀπο- 22
στείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων
αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον
εἰς τὴν Ἀσίαν.
Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ 23
ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, 24
ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος παρ-
είχετο

mam redire ſtatuit. Και Ῥωμην ιδειν. Cf. Rom. 1, 13; 15, 23 - 27. Longius ergo iter in occidentales Europae plagas moliebatur poſtea P., quod tamen quo minus iam tum perſequeretur, vincula prohibebant.

v. 22. Τιμοθεον etc. Cf. prolegom. ad 1 Tim. p. 7. Ἐραστος, et ipſe Pauli ſocius et adiutor, 2 Tim. 4, 20. Επεσχε etc. remanſit, retinuit ἑαυτον, vel πορειαν etc. κατα χρονον τινα aliquamdiu εις etc. pro εν τῃ Ασιᾳ. Ita vox επεχειν abſolute pro *commorari* ponitur apud Xenoph. Cyrop. 5, 4, 17. Cf. Raphel. ad h. l. Cap. 20, 1 demum et ipſe Paullus in Macedoniam tendit.

v. 23 ſqq. Sed dum diutius idem Epheſi moratur, grauiſſimus aduerſus eum concitatur tumultus, qui niſi intercedentibus prudentioribus tempeſtiue ſedatus fuiſſet, facillime in exitium Apoſtolo potuiſſet vertere. Ὁδου, ſc. Meſſiae, vt ſaepe antea: "de noua illa viuendi numenque colendi ratione, quam, ſuadente Paullo, inierant Epheſinorum perplurimi."

v. 24. Αρτεμιδος, Dianae, Deae Epheſinorum tutelaris. Ναους αργυρους: aediculas portatiles Deae, ad figuram celeberrimi illius templi expreſſas. Eiusmodi aediculas, ſicuti et Deorum ſtatuas minores, epitrapezias, (Statius Sylv. 4, 6) plurimi domi habebant, vt et ibi religionem exercere poſſent, et locupletiores ex argento fabrefactas illas quidem. Plin. Hiſt. Nat. 36, 5 commemorat eiusmodi templum Veneris Cnidiae, et apud alios quoque claſſicos eorum mentio fit, Diodor. Sic. 24, 14; Graev. ad Flor. 4, 2. Non eſt ergo, quod cum aliis de ciſtulis quibusdam ad formam templi Dianae fabrefactis, eiusque ſimulachro ornatis, aut de nummis argenteis, in quibus tem-

25 είχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην. οὓς
συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν·
Ἄνδρες, ἐπίστασθε, ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ
26 εὐπορία ἡμῶν ἐστι· καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε, ὅτι
οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας
ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον,
λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ, οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.
Οὐ

templum iſtud expreſſum erat, intelligamus. Cf. omnino *Dinndorf* ad Morum in h. l. p. 479. Demetrius autem huius artis magiſter fuiſſe videtur, multaque iſtarum rerum habuiſſe commercia, ſimulque aluiſſe opifices, τεχνιτας, εργατας, qui eiusdem ſumtibus eiusmodi res fabricabantur. Εργασια 1) labor qui agris colendis, 2) qui opificio cuiuis alii adhibetur, 3) lucrum quaeſtusque, qui inde paratur. Ita h. l. et ſupra c. 16, 16; Xen. Mem. Socr. 3, 10 et alibi. Cf. Abreſch lectiones Ariſtaen.

v. 25. Και τους περι τοιαυτα εργατας, itemque alios talium rerum opifices. Sub voce τεχνιται fabri argentarii tantummodo indicati fuiſſe videntur: hic autem intelligi credo alios opifices, qui pingendo, aut ſcalpendis lapidibus ligniſque quascunque tandem res, quae in eundem religionis colendae vſum conuertebantur, (περι τοιαυτα) efficiebant. Ευπορια diuitiae, facultates, quae ex πολλῃ εργασιᾳ, quaeſtu et lucro, (v. 24) ſequuntur. "Non ignoratis, ait, quantae ex iſtiusmodi quaeſtu opes nobis contigerint." Alii εργασιαν ſenſu 2do (v. 24) accipientes ευποριαν per *quaeſtum* minus bene reddunt, ſenſu hoc: "ſcitis ex iſto opificio quaeſtum et victum nobis parari."

v. 26. Ασιας. In circumiacente Aſia minori. Μετεστησεν in aliam ſententiam transduxit. Ita Deut. 17, 17 vox occurrit. Ὁτι ουκ εισι θεοι etc. Cf. 17, 29. Cogitemus, ad plebem haec dicta fuiſſe a Demetrio, quae quia laeſas iſtiusmodi placitis religiones ſuas videbat, facillime ad iram concitari et commoueri poterat. Nam ſimulachra pro ipſis Diis a plebe habita fuiſſe conſtat, quia eorum opifices Θεοποιοι, Θεοπλαστοι vocabantur, Pollux Onomaſt. I, 1, 13. Caeterum

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπε- 27
λεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης Θεᾶς
ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν δὲ καὶ καθαι-
ρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία
καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται. Ἀκούσαντες δὲ καὶ γενό- 28
μενοι πλήρεις θυμοῦ ἔκραζον λέγοντες· μεγάλη ἡ
Ἄρτεμις Ἐφεσίων. Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη τῆς 29
συγχύσεως· ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέα-
τρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακε-
δόνας,

ierum ſapientiores gentilium veriora rectioraque ſenſiſſe, quis dubitabit? Cf. Spanh. ad Callim. Hymn. in Pall. v. 52 et Elsner. ad h. l.

v. 27. Μερος τουτο i. e. *haec res:* ita 2 Cor. 3, 10; 9, 3. Intelligit autem *opificium ſuum*, quod tam largum adhuc quaeſtum ei ſuppeditauerat. Alii: "illa religionis pars, ille idolorum cultus." Sed prius melius congruit ſequentibus. Ἀπελεγμος *confutatio*, (ελεγχεσθαι, απελεγχεσθαι, confutatione vinci et ſuccumbere), et per metonym. *contemtus*. Non vlterius occurrit vox. Εις ουδεν λογισθηναι ſynonym. τοις: εις απελεγμον ελθειν. En, quantum religionis ſeruandae ſtudium affectet homo, ſuo tantummodo quaeſtui metuens, quaſi dicat: "parum curamus quaeſtum noſtrum, dum ne omni religioni timendum eſſet. Μελλειν — μεγαλειοτητα αυτης. Pro μελλειν emendatur a Caſtellione μαλλον δε et pro την μεγαλειοτητα αυτης legunt alii της μεγαλειοτητος αυτην, quaſi throno deiicietur Dea, ſenſu eodem. Ἡν ὁλη - οικουμενη σεβ. De magnificentia huius templi, in quo communia totius Graeciae ſacra quotannis fiebant, quodque 7 mundi miraculis adnumerabatur, non eſt, quod hic fuſius loquamur. Adeas auctores claſſicos, Plin. Hiſt. Nat., Strabonem etc.

v. 28. Iſtiusmodi acclamationes in numinum honorem non infrequentes erant. Pariter apud Ariſtidem legimus: μεγας ὁ Ασκληπιος.

v. 29. Θεατρον. Ibi de rebus grauioribus conſultare moris erat in ciuitatibus graecis, (Cf. ad c. 12, 21):

30 δόνας, συνεκδήμους Παύλου. Τοῦ δὲ Παύλου βου-
λομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ
31 μαθηταί. Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ
φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦ-
32 ναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον. Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλό
τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ
πλείους οὐκ ᾔδεισαν, τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.
Ἐκ

erantque theatra concurſu et ſtrepitu populi aeque frequentia, ac fora. Val. Max. 2, 2; Cornel. Nep. Timol. 4; Iuſtin. 22, 2; Cic. ad famil. 8, 2; Ioſeph. Ant. 17, 6, 3; Bell. Iud. 7, 3, 3 etc. Et fortaſſe theatrum iſtud in conſpectu templi Dianae aut in vicinia domus, in quam diuerterant Caius et Ariſtarchus, ſitum erat, vt hinc ergo repetenda ſit cauſſa, cur in theatrum protracti fuerint. Caeterum ſolennes ludos iſta die in theatro celebratos fuiſſe, quod quibusdam videtur, probari nequit. Γαΐος forte diuerſus ab eo, qui c. 40, 4 Derbaeus vocatur. Ἀρισταρχος forte idem, cuius ibidem mentio fit. Συνεκδημος peregrinationis ſocius, comes, Heſych. συνοδοιπορος.

v. 31. Ἀσιαρχοι. Erat Aſia minor, terra foederata efficiebaturque pluribus rebus publicis ad το κοινον της Ασιας, vt dicebatur, pertinentibus. Habebat illud κοινον της Ασιας, vt olim πανιωνιον etc. in ſingulis prouinciis magiſtratus ſuos, qui Ασιαρχοι vocabantur, quorum plurimi aderant Epheſi, vtpote in terrae foederatae metropoli. Diſputatur num magiſtratum ciuilem an ſacrum effecerint, poſteriusque placuit plurimis, qui ludis certaminibusque in theatro inſtitutis eos praeſediſſe, et modo Cyzici, modo Smyrnae, modo Epheſi, vbi communia Aſiae ſacra habebantur, ſedem habuiſſe, aut ex ſingulis Aſiae ciuitatibus legatos eo miſſos fuiſſe volunt. Sed inde non ſequitur, inter feſta ludorum ſolennia transacta haec fuiſſe. Eodem ſenſu occurrunt voces Συριαρχαι, Φοινικαρχαι, Βιθυνιαρχαι etc. Sed ad magiſtratus ciuiles pertinuiſſe Aſiarchas maxime contendit Schöttgen. in tract. de Aſiarchis, quam excerptam dedit Dinndorf ad Morum in

Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προ- 33
βαλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων· ὁ δὲ Ἀλέξανδρος
κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ
δήμῳ. Ἐπιγνόντες δὲ, ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ 34
ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κράζόν-
των· μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων. Καταστείλας δὲ 35
ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησίν· Ἄνδρες Ἐφέσιοι,
τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφε-
σίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς, Ἀρ-
τέμιδος,

in h. l. Μη δουναι εαυτον phrafis et in latina et in noftra lingua folita. Cic. in Verr. III, 19 *populo fe ac coronae daturum.* Periculum ergo a plebis commotae infania ei inftare metuebant et μαθηται v. 30 et Afiarchae v. 31.

v. 33. Προβιβαζειν, prodire iubere, προβαλλειν, commendare, *vorfchlagen*, vt apud Xenoph. Anab. 6, 1, 16 et Demofth. de corona c. 49 et 88, cf. Wetften. Clamore vndique exorto hunc cauffae fuae patronum et oratorem defignabant Iudaei. Αλεξανδρος Iudaeus quidam Ephefinus, forte idem, qui 2 Tim. 4, 14 memoratur, vbi vide. Απολογεισθαι, defendere cauffam Iudaeorum contra Paullum. Namque pro Iudaeo ab ethnicis Ephefi incolis plerisque habebatur Paullus, ideoque ea, quae acciderant, omnibus Iudaeis Ephefi degentibus in detrimentum vertere poterant facillime. Proinde απολογειται, id indubie agens, vt cauffam Iudaeorum a cauffa Paulli prorfus diuerfam effe populo perfuadeat. Sed parum profuit Iudaeis haec apologia, vt v. 34 fequitur.

v. 35. Καταστελλειν de eis dicitur, qui concitatos tumultuantium animos fedare et componere annituntur. Ὁ γραμματευς, non inferioris ordinis magiftratum indicat, quales erant fcribae apud Romanos, fed fuperiorem ordinem eumque honorificentiffimum, qui tabularum publicarum (*des Archivs*) curam habebat, et, quae communicanda cum populo erant, coram concione publice praelegebat, *Archiuarius*, *Ganzler*. Schol. ad Thucyd. 7, 10. ὁ ειωθως

 εν

36 τέμιδος, καὶ τοῦ διοπετοῦς; ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν,

εν τω κοινω τα του δημου γραμματα αναγινωσκειν. Γαρ in interrogatione positum indignationem, admirationem aut similem affectum exprimit, saepiusque ita ponitur, veluti ap. Iof. B. Iud. 3, 8, 5. Subintelligenda autem sunt quaedam, quae concitatior affectus suppressit, veluti h. l. "quorsum hic tumultus? missa facitote omnia haec; vani sunt et inanes conatus, de summa Dianae maiestate aut Ephesinorum religionibus detrahendi: quis *enim* ignorat" etc. Νεωκορος proprie aedituus, qui ναον κορει, i. e. κοσμει, mundat, ornatum externum curat. 2) Apud Graecos hoc officium et vrbibus quibusdam iniungebatur, summoque sibi honori ducebat haec illaue vrbs, si splendidissimo hoc titulo numinis alicuius νεωκορος dicebatur. Hinc in numis interdum νεωκορος τινος numinis vt epitheton istarum vrbium occurrit, in quibus numen hoc illudue praecipuo splendore colebatur. *Ephesus die Pflegerin und Wärterin des Tempels der Diana*, i. e. cui templum Dianae in primis cordi erat, idque pro: vbi Diana praecipuo honore colitur. Pariter Venetias νεωκορον του αγιου Μαρκου etc. appellari posses. Και του διοπετους sc. αγαλματος, Dianae, eiusque simulachri, quod coelitus delapsum traditur. De pluribus numinum gentilium simulachris antiquioribus, quorum origo in aetatem tam vetustam abibat, vt eorum artifices explorari non possent, fabulae circumferebantur, a Ioue ea olim esse delapsa, veluti de Palladio, de simulachro Cybelis (Herodian. 1, 2) etc. Caeterum ex vite fabrefactum fuisse nostrum hoc Dianae αγαλμα, tradit Plin. Hist. Nat. 16, 79, nec nisi rumor fuit, de quo hic legimus, ad augendam Ephesinorum superstitionem a sacerdotibus dispersus.

v. 36. Προπετες praeceps, temerarium, προπιπτον προ του λογισμου, vt explicat Hesych. Cauete, ait, ne temerarium quid committatis, caussamque nostram, quae per se citra omne dubium optima est, nec imbecillibus hominum conatibus laedi potest, inconsideratius agendo deteriorem faciatis.

v. 37.

χειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν. Ἠγάγετε γὰρ 37
τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασ-
φημοῦντας τὴν θεὸν ὑμῶν. Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος 38
καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται ἔχουσι πρός τινα λόγον,
~ ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν· ἐγκαλεί-
τωσαν

~ ἀγόραιοι (cf. commentar.)

v. 37. Nimium agunt, qui ea, quae v. 26 aderant, ουκ εισι θεοι δια χειρων γινομενοι, a plebe pro βλασφημιαις habita, fed ab oratore hoc eatenus correcta fuiffe volunt, Dianam Ephefinam non δια χειρ. ανδρος effictam fed a Ioue delapfam fuiffe, adeoque βλασφημιας illas v. 26, fi modo effent βλασφημιαι, in Dianam Ephefinam parum quadrare. Την θεον, legendum, non θεαν, quod ex correctione ortum: atqui et de deabus ἡ Θεος occurrit apud Homerum Il. α, 515; Ael. Var. Hift. 1, 15.

v. 38. Λογον, i. e. αιτιαν, μομφην, litem. Ita apud Demofth. aliosque claffícos: vid. Kypke ad h. l. Αγοραῖος, quam lectionem vulgarem retinet et Bengeliana recenfio, notionem peiorem inuoluit, indicans *hominem circumforaneum*, fupra c. 17, 5. Id h. l. fere nullum fenfum parit. Legendum ergo ἀγόραιος, quod de *rebus* dicitur, quae in foro aguntur, fupplendumque h. l. erit vel λογοι, δικαι, κρισεις, πραξεις, vel, ἡμεραι, quod praeferunt multi, quia refpondet verbo: αγονται, quod faepiffime de diebus dicitur, *habentur*, *peraguntur*, *celebrantur*, Luc. 24, 21; Matth. 14, 6. Aelian. Var. Hift. 9, 5 etc. Senfus: *celebrantur dies iudiciales. Es giebt ja Gerichtstage, an denen ihr fie bey uns belangen könnet.* Ανθυπατοι, praefides Rom. qui propraetores aut proconfules etc. in prouincias mittebantur: "fi forte crimen eius generis eft, vt a nobis de eo cognofci nequeat, ad proconfulis Rom. forum deferri poterit lis." Minoris Afiae proconful in vrbe Ephefiorum ipfa fedem habuit. Pluraliter hic loquitur γραμματευς, quod et nobis vfitatum eft. Ita fenfus facillime fluit. Adeft tamen coniectura apud Bowyerum, legendum effe αγοραι οἱ (ei) αγονται, fora i. e. dies forenfes in Demetrii vfum celebrantur, fenfu eodem. Quod fi αγωνται aut

L 4 αγετω-

39 τωσαν ἀλλήλοις· εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε,
40 ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται. Καὶ γὰρ κιν-
δυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον,
μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα δοῦ-
41 ναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν
ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.
Cap. Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσ-
XX, 1 καλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπα-
σάμενος

αγετωσαν fcriptum foret, reddi poffet: αγοραιοι ducantur (fc. ανδρες ουτοι, v. 37) pro εις αγοραν, vt δευτεραιον ερχεσθαι, (c. 28, 13), χθιζος pro χθες, νυκτεριvος pro νυκτι etc. notiffimo Graecismo dicitur.

v. 39. Adhuc de cauffis priuatis loquutus erat γραμματευς: iam cauffas publicas affert. Si hos viros inculpatis περι ετερων, v. c. quae ad ciuitatem regendam, ad religionis curam, aut ad alia, quae publici funt iuris, pertinent. Εννομος εκκλησια. Concio populi, a magiftratu legitime convocata. Iftiusmodi conciones conftitutis diebus in Graeciae ciuitatibus celebrabantur: Potter Archaeol. Graec. 1, 17, dicunturque h. l. εννομοι, i. e. νομιμαι, alias κυριαι εκκλησιαι.

Ita fedatur tumultus, qui, tametfi in eo diffipando omnia quae aequa et bona erant, fociis Paulli a iudicibus contigerant, grauiffimus tamen fuiffe videtur et multis aliis perniciofior, quod vel inde apparet, quod Lucas, licet ei non interfuit ipfe, tamen tam copiofe de eo exponit. Vid. 2 Cor. 1, 8, quae huc tendere prope fidem eft, cf. et 20, 19; 21, 27 et alibi, vbi de Iudaeis τοις εκ της Ασιας conqueritur P.

Cap. XX. *Iam iter Macedonicum, quod animo intenderat v. 21, vere fufcipit; eoque peracto in Syriam redit.* Breuiffime tamen hic perftringuntur ea, quae principio narrantur, nec nifi illud infertur, Paullum vere transiffe 1) in Macedoniam v. 1. 2. 2) in Graeciam, proprie fic dictam, ex Macedonia defcendiffe, ibique per trimeftre effe commoratum v. 2. 3. 3) tum per eandem Macedoniam viam in

σάμενος ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.
Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παραλέσας αὐτοὺς 2
λόγῳ πολλῷ ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα· ποιήσας τε 3
μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν
Ἰου-

in Syriam, i. e. Antiochiam, remenſum fuiſſe, et perueniſſe Troadem, v. 3 - 6. 4) Hinc, quia Lucas ipſe denuo iungitur Apoſtolorum conſortio, fuſior iam inſit narratio de eis, quae Troade acciderint, v. 7 - 12. 5) Iam iter continuatur vsque ad Miletum, v. 13 - 16. 6) Huc a Paullo conuocantur Epheſinorum presbyteri, quibus memorabili oratione valedicit Apoſtolus v. 17 - fin. 7) Continuatur iter, et per varios locos Hieroſolymam quidem, ſed neutiquam Antiochiam venit Apoſtolus. c. 21, 1 - 16.

Ἀσπασάμενος, inter complexus et oſcula *valedicens*. Tam de diſcedentium valedictione, quam de aduenientium ſalutationibus verbum vſurpatur. Xenoph. Hellen. Lib. 4, init. cf. Raphel. ad h. l. — Non autem relinquit P. dilectiſſimum ſibi Epheſinorum coetum, in quo tam diu commoratus fuerat, antequam ad ſe conuocauerat *μαθητὰς*, mandataque eis de firmiter tenenda fide iniunxerat, cf. 1 Tim. 1, 3. Itaque Lucas ſcripſit *προσκαλεσάμενος*, quod quia inuſitatius videbatur, mutatum iam antiquitus eſt a nonnullis in *παρακαλεσάμενος* (probabiliter ex 1 Tim. 1, 3, et ex v. 2 *παρακαλέσας* etc.) varieque conſtruitur; quam varietatis farraginem nullo modo probandam videſis apud Griesbachium.

v. 2. *Τὰ μέρη ἐκεῖνα*. Macedoniae forſan et finitimarum prouinciarum, v. c. Illyriae, vti ob Rom. 15, 19 credit Paley, tractus. *Παρακαλέσας*, *ἐπιστηρίξας*. *Ἑλλάδα*, in Graeciam proprie ſic dictam, quae a Theſſalia, Macedonia etc. diſtinguebatur, Curt. 4, 1, 10; cf. ad 19, 21. Antequam autem eo adueniebat, ſcripſerat Corinthiis in hoc itinere alteram epiſtolam: ſicuti et in eodem itinere prima ep. ad Timoth. conſignata eſt.

v. 3. *Ποιεῖν χρόνον* exigere tempus, alias *διατρίβειν*, infra v. 6 et alibi. Lambert. Bos ſuppl. *ποιεῖν* (*πρᾶγμα κατὰ*) *χρόνον τινά*. Proprie dicendum fuerat: *ποιήσαντι αὐτῷ μῆν. τρ. καὶ γεν. α. ἐπιβ. ὑπ. τ. Ἰουδ. μέλλοντι* etc.

 Sed

Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εις τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.
4 Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος ✠ Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δε Ἀρίσταρχος καὶ ✠ Πύῤῥου Σεκοῦν-

VARIAE LECTIONES.

v. 4. Πυῤῥου addunt ADE, 22 alii ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth. Verſſ. Copt. Armen. Syr. poſt. Slav. Ital. Vulg. et e patribus Theophyl. et Origenes, probante et in textum recipiente Griesbachio.

Sed eiusmodi anacolutha non infrequentia ſunt, et ſaepe nominatiuus abſolute ponitur, veluti Marc. 9, 20. Cf. Munthius ex Diodor. Sic. ad h. l. Per hoc tempus epiſtola ad Rom. Corintho data videtur, niſi e priori commoratione Corinthiaca c. 18 ſcriptam malimus. Ἀναγεσθαι nauem ſoluere, vid. ad 16, 11. Εις την Συριαν. Rationem, cur Syriam repetere animus fuerit, vid. ad c. 18, 18.

v. 4 ſqq. Conſilium iſtud per Macedoniam redeundi, ob inſidias a Iudaeis ſibi ſtructas a Paullo ſuſceptum, licet per longiores ambages Apoſtolum circumducebat, attamen praeter alia commoda, et illum fauſtum euentum habuit, vt Lucas, inde a c. 16, 19 (vbi vide) a Paullo ſeiunctus, in Apoſtolorum confortium denuo veniret, ſicuti ex prima plur. perſona, qua inde a v. 5 iterum vtitur Lucas, apparet. Subſtiterat ille forſan Philippis, c. 16, ibique et in vicinia arti medicae fortaſſe vacauerat. Nam illae ἡμεραι τινες, c. 16, 12 indicant nonniſi paucos illos dies, per quos vna cum Paullo Philippis ſubſtiterat. Iam quum redeuntes ex Macedonia euangelii praecones via per Philippos, vel propter vrbem duceret, adiungere ſe denuo poſt plurium annorum interuallum eorum ſodalitio ſtatuit Lucas, ſed quia, feſtinantibus illis, non colligere illico vaſa ſua poterat, Troadem illos abire ibique ſe mox ſequuturum praeſtolari iuſſit. Hinc autem ſubito copioſior fit rerum geſtarum narratio, veluti v. 7 ſqq., vtpote ab homine, qui eis praeſens adfuerat, tradita. Neque catalogus ſatellitum P. hoc potiſſimum

Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος· Ἀσιανοὶ

tiſſimum loco ſine cauſſa inſeritur, quaſi dicere voluerit Lucas: "Hi fuere Paulli comites eo tempore, quo ipſe denuo ad eorum ſocietatem acceſſi." Ἄχρι τῆς Ἀσίας, *in reditu ex Europa in Aſiam.* Suſpecta a nonnullis habita ſunt haec, quibus minus probabile videtur, Paullum iam tum recta via in Aſiam traieciſſe, quem Philippis potius apud Lucam aliquantiſper ſubſtitiſſe, et cum Luca demum ad ſocios Troadem perrexiſſe volunt, inducti forſan vocibus ἡμᾶς et ἡμεῖς v. 5. et 6, quas non de ſe ſolo adhibuiſſe Lucam volunt, ſed de ſe et alio (Paullo). Sed quidni ſolus Troadem ſequi, et de ſe ſolo loquens Lucas ex more ſcriptorum, pluraliter loqui potuerit? Forſan et alios inſuper comites inde a Philippis ſecum ſumſerat, qui et ipſi Paulli ſodalitio iungerentur. Rectiſſime ergo ſeruabuntur hae voces. Γάϊος, cf. ad 19, 29. Si tamen legeretur: καὶ Τιμόθεος Δερβαῖος, tutiusue ſtatui poſſet, ita primitus fuiſſe lectum, omnia fluerent multo facilius. Tunc, poſt Γάϊος commate poſito, et Caius ille idem apparebit, qui c. 19, 29 memoratur, et Timothei patria Derbe fuiſſe dicetur, quod congruit cum cap. 16, 1. Quod ſi igitur emendare fas eſſet, proponerem equidem lectionem: καὶ Τιμόθεος Δερβαῖος: quot enim caſibus, quamque facile iſtiusmodi vocabulorum transpoſitio potuerit accidere, quilibet perſpicit. Caeterum offendit multos, et nuperrime S. V. Schleyermacherum, quod iam hic in P. conſortium rediiſſe dicitur Timotheus, vnde et hoc argumentum hypotheſi ſuae, ſpuriam eſſe 1 mam ad Tim. epiſtolam, addit: vid. eius *Sendſchreiben über den ſogenannten erſten Br. P. a. d. Tim. Berl.* 1807. Sed haud ita magno negotio conciliari poſſe omnia docuit, qui eum refellere conatus eſt, H. Planck *Bemerkungen üb. d. erſten Br. a. d. T.* Gött. 1809. Sed ad epiſt. ad Tim. pertinet haec quaeſtio aut ſeorſim eſt enucleanda. Ἀσιανοὶ qui erant ex Aſia proprie ſic dicta, ad quam non pertinebat Derbe, Lycaoniae oppidum. Τυχικός, notiſſimus Paulli tabellarius. Τρόφιμος, 2 Tim. 4, 20. At Sopater, Secundus minus cogniti ſunt. — Omni autem hac comitum enume-

5 Ἀσιανοὶ δὲ Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος. Οὗτοι προ-
6 ελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι. Ἡμεῖς δὲ
ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ
Φιλίππων καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν
Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν
7 ἡμέρας ἑπτά. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων,
συνηγμένων ~ τῶν μαθητῶν: κλάσαι ἄρτον, ὁ
Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ
ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσο-
8 νυκτίου· ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπε-
~ ἡμων ρῴῳ,

VARIAE LECTIONES.

v. 7. Pro μαθητων indubie legendum ἡμων, quod adeſt in ABDE, 12 aliis ap. Wetſt. Griesb. et Birch., 1 ap. Matth., in Verſſ. Syr. Arab. Copt. Aeth. Armen. Vulg. Itala, et apud patres Chryſoſt. Theophyl. Auguſtin. fauentibus grauiſſimis his vtriusque familiae teſtibus. Auſpicabatur quippe inde a v. 7 pericopa, quae coram eccleſia publice praelegebatur, vnde lectionaria το: ἡμων explicationis ergo mutarunt in μαθητων. Iisdem ex rationibus et v. 8 legendum ημεν συνηγμενοι, non, vt textus vulgaris ex lectionariis exhibet, ηταν συνηγμενοι. Perill. Matthaei quidem his argumentis non fauet, imo noſtrum ἡμων (v. 7) ex ημεν (v. 8) mutatum credit.

enumeratione illud ſibi voluiſſe videtur Lucas: "his ergo itineris ſociis iam et ipſe ego acceſſi." *Dieſe fand ich in dem Geſolge, als ich mich wieder an P. anſchloſs.*

v. 5. De hac re inter Lucam et Paullum eiusque ſocios Philippis conueniſſe videtur. Τρωαδι, quae iam Aſiae erat, cf. ad 16, 8.

v. 6. Ἡμεραι των αζυμων feſtum paſchale vid. intt. ad euangell. Αχρις *intra:* neque enim terminum ſolum, ſed et *interuallum* temporis particula denotat. Rom. 8, 22; 9, 25; Hebr. 3, 13.

v. 7. 8. Σαββατα integram hebdomadem indicat, Luc. 18, 12; 24, 1; Io. 20, 1. 19 etc. Μιᾳ, i. e. πρωτῃ vt Matth. 28, 1; Marc. 16, 2 coll.

ρῴῳ, οὗ ἦμεν συνηγμένοι. Καθήμενος δέ τις 9
νεανίας, ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, κατα-
φερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύ-
λου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου
ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω, καὶ ἤρθη
νεκρός. Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν 10
αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε· μὴ θορυ-
βεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.
Ἀνα-

coll. 9. prima hebdomadis die, i. e. die Dominica, qua die praecipua chriſtianorum primorum conuentus habitos, euchariſtiasque, ſeu agapas (illae enim indicatae hic videntur vocibus κλασαι αρτον, cf. ad 2, 42) celebratas fuiſſe, veſtigia antiquiſſima in hoc loco inuenimus. Quia poſt exactum iam ſabbathum paſchale Troadem aduenerat Lucas (v. 6), et 7 dies ibi cum ſociis ſubſtitit, ſequitur, hebdomadem h. l. eam indicari, quae octauo poſt paſchalia die infit. Παρετεινε λογον, (quod et αποτεινειν λογον dicitur apud Plutarch.) ſc. quia poſtridie abitus inſtabat, ipſe autem multa adhuc iniungenda et commendanda habebat μαθηταις, et ne horam quidem ſine ſalutari doctrina praetermittere volebat, cf. v. 11. Ὑπερῳῳ ad 1, 13.

v. 9. 10. Sed impenſiſſimum hoc euangelii commendandi ſtudium parum aeſtimatur a iuuene quodam, qui pro iuuenili leuitate taedio ſermonum longiorum ductus in altiſſimum ſoporem delabitur. Ευτυχος vulgare apud Graecos nomen famulorum, ad quorum familiam pertinuiſſe videtur iuuenis. Επι της θυριδος, ad feneſtram. Καταφερεσθαι ὑπνῳ, ſomno quaſi *deiici* et *proſterni:* recte graece ita dicitur, veluti apud Plutarchum. Poſterius κατενεχθεις eſt: *deiiciebatur per feneſtram*, απο του ὑπνου, *vi ſomni*, τριστεγου *de tabulato aedificii tertio*, i. e. ſummo, vbi ὑπερῳον erat. Νεκρος *quaſi mortuus ſublatus eſt*, v. 10. Συμπεριλαβων, *amplexu eum fouens*, et huc illuc mouens, vt vitae reliquias reuocaret.

v. 11.

11 Ἀναβὰς δὲ καὶ κλάσας ἄρτον καὶ γευσάμενος,
ἐφ᾽ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλ-
12 θεν. Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα καὶ παρε-
13 κλήθησαν οὐ μετρίως. — Ἡμεῖς δὲ προελθόντες
ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσσον, ἐκεῖ-
θεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον· οὕτω
γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.
Ὡς

v. 11. Κλασας αρτον vel: "continuauit euchariſtiae triſti illo caſu interpellatae celebrationem," vel: "cibum ſumſit, vt ad imminens iter ſe firmaret." Poſterius ob additum γευσαμενος, quod de agapis non adhibetur, praeferendum. Ὁμιλειν, familiariorem ſermonem innuit, ſicuti διαλεγεσθαι v. 9 ſolemniorem. Sed de eadem indubie re, de ſalutifera Chriſti doctrina, et haece ὁμιλιας miſcuit vsque ad diluculum, ipſum abitus momentum.

Caeterum mirum et inſolitum rerum euentum nolimus hic inueſtigare. Omnis enim narratio eo tendit, vt non vere mortuum, ſed grauiſſime tantummodo caſu iſto affectum fuiſſe animique deliquium ad tempus paſſum eſſe iuuenem, mox tamen fotum a Paullo et refocillatum cernamus, id quod vel inde patet, quod, vbi viuus rediiſſe in confeſſum dicitur iuuenis v. 12, non admiratione et ſtupore perculſi homines, ſed gaudio tantummodo et ſolatio affecti fuiſſe leguntur. Neque admodum cognitu digna res habebitur: multa ſimilia et grauiora accidiſſe veriſimile eſt Athenis, Corinthi, de quibus nil memoratum legimus, quia Lucas non interfuit: neque hunc caſum nobis innotuiſſe credo, niſi primus fuiſſet, qui, ex quo Lucas ſodalitio denuo ſe adiunxerat, ſe obtulerat.

v. 13 ſqq. Iter ad Miletum vsque continuatur. Ἡμεις Lucas cum aliis P. comitibus. Ασσον, vrbs Myſiae vel Troadis ad montem Idam: Plin. H. N. 2, c. 96; Strabo, Lib. 13, p. 908 B. Quod ſi alii legunt Θασσον, Θασον, vel Νασον, ex ignorantia vrbis accidit. Διατετεταγμενος ην, forma paſſiua ſignificatu medio. "Ita diſpoſitus et ordinatus erat," i. e. "ita conſtituerat" Πεζευειν. Ratio-
nem

Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλα- 14
βόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην· Κἀκεῖ- 15
θεν ἀποπλεύσαντες τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν
ἀντικρὺ Χίου, τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σά-
μον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ τῇ ἐχομένῃ
ἤλθομεν εἰς Μίλητον. Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος 16
παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐ-
τῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ· ἔσπευδε γάρ, εἰ
δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς
γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἀπὸ

nem consilii huius a P. suscepti ignoramus. Suspicatur Michaelis: ad insidias Iudaeorum eludendas. Sed non video, quid talia conanti profuerit iter pedestre.

v. 14. Συμβαλλειν τινι, *congredi cum aliquo, obuiam ei fieri*, Homer. Odyss. ω, 259 saepiusque apud Ioseph. vid. Krebs. ad h. l. et Elsner. Μιτυληνη princeps vrbs insulae Lesbi, patria Pittaci, Alcaei, Sapphus etc.

v. 15. Αντικρυ *contra* i. e. in locum, qui est e regione Chii insulae. Alii αντικρυ vertunt *directe;* Recta via in Chium deuenimus. Sed praeternauigasse videntur insulam Chium; nam ad Samum insulam, inter quam et Lesbum Chios media interiacet, appellunt (id enim est παραβαλλειν, etiam apud scriptores Atticos, cf. Raphel. ex Polyb. p. 383). Τρωγυλλιον, promontorium Ioniae non procul ab insula Samo, ex qua versus continentem eos nauigasse, silentio hic praetermittitur. Circa hoc promontorium aliquantisper commorantur diuersanturque, et postridie mari perueniunt Miletum, nobilem Ioniae seu Cariae vrbem, Thaletis et Anaximandri patriam. Caeterum siue particip. μειναντες per *quum*, siue cum aliis per *quamuis* resoluas, res eodem redit.

v. 16. Γενηται, sc. occasio, tentatio etc. Cf. c. 21, 5; 35. Χρονοτριβησαι (vox rarior, apud Aristotel. tamen occurrens). Indubie id accidisset, quia incolae vrbis, in qua tam diu degerat, vix eum statim dimisisse existimandi sunt. Πεντηκοστης.

Per

17 Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον
μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.
18 Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς.
Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας, ἀφ' ἧς
ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μετ' ὑμῶν τὸν πάντα
19 χρόνον ἐγενόμην, δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πά-
σης ταπεινοφροσύνης καὶ πολλῶν δακρύων καὶ
πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβου-
λαῖς

Per 7 ergo ſeptimanarum interuallum abſoluere voluit curſum Philippis v. 6 Hieroſolymam.

v. 17. Sed etiamſi Epheſum ipſam intrare non vult, non tamen poteſt praeterire vrbem, ſibi dilectiſſimam, ſine colloquio cum eccleſiae Epheſinae primoribus inſtituto (cf. proleg. ad 1 Tim. p. 8). Proinde Epheſinorum presbyteros Miletum conuocat et memorabili oratione valedicit incolis dilectiſſimae ſibi vrbis. Πρεσβυτέρους, praefectos, omnino, ſiue ſeniores, ſiue iuniores, ἐπισκόπους v. 28. Cf. ad c. 11, 30.

v. 18. Oratio vsque ad v. 35 protenditur. Rationem hic reddit Apoſtolus vitae ac modi, quo apud Epheſinos munus apoſtolicum geſſerit, fere vt erga Theſſalonicenſes 1 Theſſ. 2, 1-12: et quoniam vltima iam hac vice alloqui ſe dilectiſſimos ſibi ſodales auguratur, monet, exhortatur, praeclara ad rem chriſtianam cum fide et ſtudio augendam praecepta iniungit, Deoque ſummo eos commendat. Quibus peroratis multis cum lachrymis vtrinque diſceditur. Verba hic videmus ex imis praecordiis depromta, tenerrimumque Apoſtoli erga eos, quos Chriſto adduxerat, amorem, indefeſſumque rei chriſtianae ſeruandae et augendae ſtudium teſtificantia. Iisdem ergo ſtudiis in legenda hac oratione afficiamur et ipſi. Πῶς, quanta inter nos amicitia fuerit, et quanta fide munus Apoſtolicum apud vos obierim.

v. 19. Ταπεινοφροσύνη, *modeſtia*, *humilitatisque ſtudium*, Eph. 4, 2; Phil. 2, 3; Col. 2, 18. Sunt tamen, qui de *animo* interpretentur, *ad mala perferenda promtiſſimo*, id quod ob ſequentia flagitari credunt: ſed deſunt huius

λαῖς τῶν Ἰουδαίων· ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν 20
συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδά-
ξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους, διαμαρτυρό- 21
μενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν
μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν
Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ δεδεμένος τῷ 22
πνεύματι πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ
συναν-

huius vocis significationis exempla. Nuperrime hanc explicationem defendit b. *Morus* ad h. l. Δακρυων και πειρασμων videtur esse hendiadyn pro: *lachrymis ob inflictas mihi calamitates obortis.* Επιβουλ. των Ιουδαιων. Innuit vel tumultum Ephesinum, c. 19, 23 sqq. (cf. 2 Cor. 1, 8), vel, quia istae insidiae non tam a Iudaeis, quam ab ethnicis Ephesi incolis structae erant, omnes calamitates alias, quas vbique locorum ei intulerat Iudaeorum odium, quasque Ephesi omnes mente recoluerat.

v. 20. Ὑποστελλεσθαι sensu medio 1) simpliciter dictum innuit: *subducere se, subterfugere;* sic infra, v. 27; Gal. 2, 12; Polyb. I, 16. 2) cum accus. rei iunctum: *celare et dissimulare aliquid prae metu*, ita h. l. Ita saepissime occurrit apud Iosephum. Του μη. Particula negandi hic ex more in pluribus linguis consueto abundat.

v. 21. Εις Θεον gentibus commendauit conuersionem ab idolorum vanitate ad verum Deum; Iudaeis autem conuersionem a Pharisaeismo ad Iesu veri Messiae doctrinam.

v. 22. Πνευματι. De Paulli animo intelligendum est, quo δεδεμενος ην, i. e. vrgebatur, cogebatur et quasi vinciebatur. Ita το δεειν eleganter poni pro *cogere*, ex Pindaro, Xenophonte commonstrauit Kypkius. Erit ergo sensus similis phrasi συνειχετο πνευματι, supra c. 18, 5, vertendumque: *ich fühle einen zwingenden Drang in mir.* Alii cum Grotio explicant: animo meo vincula mihi imminentia praesentio, *ich liege im Geiste schon in Fesseln:* sed ista phrasis hodiernum magis quam antiquiorem loquendi modum sapit. — Sed plurimi intt. το πνευμ. de spiritu sancto intelli-

23 συναντήσοντά μοι μὴ εἰδὼς, πλὴν ὅτι τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεταί μοι, λέ-
24 γον, ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν. Ἀλλ'
οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου
τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου
μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν, ἣν ἔλαβον παρὰ
τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέ-
λιον

telligunt, exponuntque fere eodem ſenſu: "Sp. S. me cogit impellit et quaſi vinculis conſtringit." Quin et ſollicitant lectionem alii, legendo δεδομενος, ego traditus et commiſſus πνευματι ἁγιῳ. Verum quia v. 23 diſerte πν. ἁγ. nominatur, indicari eo videtur, h. l. Paulum de ſuo ipſius πνευματι cogitare, eritque praeferendus ſenſus, quem primo loco poſui. Cf. *Dinndorf.* ad Morum in h. l. — Eodem fere modo in vrbem, vbi mors imminebat, proficiſcens loquitur Ieſus ipſe Luc. 18, 31.

v. 23. Quamuis neſciret, quae ſibi Hieroſolymis timenda erant, ex eis tamen, quae in omnibus per Aſiam Europamque diſperſis vrbibus, vbi euangelium promulgauerat, erat expertus, rectiſſime concludit, multo grauiora ſe in Hieroſolymae vrbe, Iudaismi ſede et arce experturum. Iam autem, ad quae cogitatione et mente delabitur ipſe, eae, quia ad rem chriſtianam ſpectabant, a Sp. S., rei chriſt. ſummo praeſide et tutore ſibi ſuggeſta exprimit. Conf. Excurſus 4. Sunt tamen, qui prophetas per Spir. S. loquentes hic indicari credant, veluti Agabum c. 21, 10. 11. Κατα πολιν non iung. c. ὁτι δεσμα — μενουσι, ſed cum διαμαρτυρεται, pro διεμαρτυρετο. Qui priorem nexum praeferunt, mirantur, dixiſſe haec Paullum, quum tamen in pluribus vrbibus nullis perſequutionibus fuerit infeſtatus.

v. 24. Ἐμαυτῳ, neque enim mihi ipſi, ſed Ieſu Chriſto ſacra eſt anima, Gal. 2, 20; Phil. 1, 21. Ὡς τελειωσαι, ecbaticως dictum, *ſo daſs ich denn auch mit Freuden vollenden werde* etc. Δρομον ad 2 Tim. 4, 7.

v. 25.

λιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ 25
οἶδα, ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς
πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν
τοῦ Θεοῦ. Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον 26
ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάν-
των· οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι 27
ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.
Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, 28
ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους,

ποιμαί-

v. 25. Ὑμεις παντες, ἐν οἷς διηλθον. Non Ephesinos solum, sed omnium terrarum, quas peragrauerat, incolas innuit. Frustra autem hunc locum torquent, quicunque post liberationem e carceribus Romanis vere rediisse Paullum in Asiam etc. contendunt. Fac enim, eum rediisse, etiamsi de fatis Paulli post Romana vincula omnia vaga et ambigua sunt, nil inde sequitur, quam illud, vanum hic et inanem timorem ab Apostolo exprimi.

v. 26. 27. Καθαρος εγω etc. formula, innocentiam profitendi, Matth. 27, 24. Καθαρος απο non ex hebraismo solum, sed et graece dicitur, occurritque ap. Iosephum, Demosth. cf. Kypke. Haudquaquam faustissimos futurorum temporum euentus praesagire videtur P. (cf. v. 29), siquidem expertus forsan erat procliuiores Ephesinorum animos ad audiendas doctrinas falsas et διεστραμμενας, fouendosque doctores, qui Christi asseclas tamquam gregem laceraturi sint. Hinc suam innocentiam testaturus fortius loquitur απο του αἱματος παντων, q. d. "Quod si in posterum praecepta mea negligendo falsisque doctoribus obediendo in exitium incurretis, nolite mihi illud crimini vertere, vtpote qui sum καθαρος" etc. Ὑπεστειλαμην, v. supra ad v. 20. Non me subduxi, sed in conspectu secus docentium mihi semper constiti, eadem vera et recta vobis tradens.

v. 28. Ποιμνιον, ποιμαινειν, voces ex metaphora repetitae, quae in N. T. in hunc sensum et alibi occurrit, v. c.

 Io.

ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ˜Θεοῦ, ἣν περιεποιή-
29 σατο διὰ ˜τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦ-
το, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι
βαρεῖς

˜Κυρίου ˜τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Cf. Excurſ. 9.

VARIAE LECTIONES.

v. 28. Pro Θεου, textus vulgaris et Bengeliani quoque lectione, legitur et Κυριου, porro Κυριου Θεου, et Χριστου. De memorabili hac varietate, cui et connexa eſt alia, quae pro δια του ιδιου αἱματος legit: δια του αἱματος του ιδιου vid. Excurſum 9.

Io. 10, 11 ſqq.; 1 Petr. 5, 2 ſqq. Επισκοπους, i. e. ποιμενας, Eph. 4, 11, ſi imagini inſtare Apoſtolo placuiſſet: ſed iam proprie loquitur, et ita επισκοπος quemlibet cuiuis tandem rei praefectum deſignat, ergo et paſtorem, gregi praefectum, gregemque επισκοπουντα, 1 Petr. 5, 2. Caueamus ergo, ne ſenſu eccleſiaſtico titulum eis h. l. tribui credamus. Περιποιειν, (κτασθαι, ευρισκειν,) *acquirere*, *adſciſcere*, 1 Theſſ. 5, 9; 2 Theſſ. 2, 14; 1 Petr. 2, 9; Tit. 2, 14 etc. Cf. loca ex profanis abunde congeſta apud Wetſten. Acquiſiuit ergo eccleſiam I. C. et redemit, et quidem, quod ad altius permouendos animos addit, δια του ιδιου αἱμ. Plura de varietate ſenſus ex lectionis varietate exorta vid. in Excurſu 9.

v. 29. Ratio, cur ad cautam circumſpectamque prudentiam admoneat. Αφιξις vulgo eſt *aduentus*, quod tamen nullum ſenſum commodum hic parit; proinde monuit iam Chryſoſtomus, h. l. ſumendam eſſe vocem pro αποδημιαν *diſceſſum*. Perinde et in paucis locis aliis apud claſſicos reperitur, quos videſis apud Schleusnerum. Λυκοι id eſt hoſtes violentiſſimi et callidiſſimi, quos imagini inhaerens λυκους (Ioh. 10, 12) et quidem βαρεις, infeſtos et perniciofos (ita apud claſſicos adhibetur vox) nominat. Caeterum falſos magiſtros hic ab Apoſtolo taxari, qui peruerſa docentes a genuino et infucato chriſtianiſmo abſtrahere conaturi ſint coetum, ex v. ſq. diſcimus. Eadem mala ominatur Apoſtolus 1 Tim. 4, 1 ſqq; Cf. Eph. 5, 6; Coloſſ. 2, 4 et alibi.

v. 3(

βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου· καὶ 30
ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες
διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾷν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω
αὐτῶν. Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες, ὅτι τριε- 31
τίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δα-
κρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον. Καὶ τὰ νῦν πα- 32
ρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ
τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι
καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις
πᾶσιν.

v. 30. Εξ ὑμων *ex vestrae vrbis incolis.* Διεστραμμενον, incuruatum, 2) peruersum, falsum; nam verum comparatur viae rectae, et falsum viae curuae, illud est ὀρθον, hoc διεστραμμενον, στρεβλον, σκολιον. Matth. 17, 17; Phil. 2, 15.

v. 31. Τριετιαν. Non pugnant haec cum 19, 10, vbi per biennium in schola Tyranni docuisse legitur P. Namque si addideris tres menses, per quos in synagoga docuerat Ephesinos, c. 19, 8, tempusque, quod inde a c. 18, 19 itineribus confecit, adiunxeris, efficietur fere τριετια, quam vocem, sicuti et sequentia, νυκτα και ἡμεραν et ἑνα ἑκαστον, ad mathematicam certitudinem non esse reuocanda nemo non videt.

v. 32. Παρατιθεμαι, *commendo*, supra 14, 23; cf. ad 1 Tim. 1, 18. Λογος χαριτος, vt supra v. 24 ευαγγελιον της χαριτος, est doctrina Christi, quae de gratia et fauore Dei nos edocet eamque nobis conciliat. Haec doctrina iam dicitur posse nos εποικοδομησαι i. e. prodesse eo, quod vlterius subinde nos ducit, tam quoad intellectum, quam quoad mores; sicuti aedificium fundamento superstruitur, altiusque subinde exsurgit. Sed eadem doctrina valet et δουναι κληρονομιαν, i. e. bonorum possessionem, maxime in regno Mess. id. qu. κληρον, *partem*, c. 26, 18 εν τοις ἡγιασμενοις, inter (εν, ב) Christianos, qui, vt Deo potissimum consecrati, audiunt ἁγιοι, ἡγιασμενοι, infr. c. 26, 18; 1 Cor. 1, 2; Iud. 1. Sens. ergo: haec doctrina, i. e. obedientia ei praestita, et vos participes faciet felici-

 tatis,

33 πᾶσιν. — Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδε-
νὸς ἐπεθύμησα· αὐτοὶ γινώσκετε, ὅτι ταῖς χρεί-
34 αις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ
35 χεῖρες αὗται. Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτω
κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούν-
των, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ,
ὅτι αὐτὸς εἶπε· μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ
λαμβάνειν.

Καὶ

tatis, in regno Meſſiano a piis Dei cultoribus conſequendae. Ita omnia quadrant aptiſſime, nec video, cur difficultates moueant nonnulli, contendendo, non bene dici poſſe: commendare aliquem doctrinae. Quidni enim ea doctrina benignae matri, aut hic λογος patri beneuolo poſſit comparari, qui tutela ſua nos ſuſcipit, et quaſi ſinu fouet? — Sed id nolentes nonnulli vel τῳ λογῳ της χαριτος per pleonaſmum pro τῃ χαριτι ipſa dictum putant, quod eodem rediret, vel τῳ δυναμενῳ ad remotius Θεῳ referunt, contra verborum nexum, vel ad Ioanneum Λογον, i. e. Ieſum ſatis inſulſe reſpiciunt.

v. 33-35. Ad finem orationis properans id quoque agit, vt animum a nimio proprii lucri ſtudio abſterreat: in qua re et ipſa ſe ipſum exemplar proponit. Ταις χρειαις — ὑπηρετειν, elegans phraſis, et a Xenoph. adhibita. "Manus meae ſubminiſtrarunt neceſſaria mihi et comitibus meis (τοις ουσι breuius pro ταις χρειαις των οντων)." Παντα ὑπεδειξα, i. e. εν πασιν ὑποδειγμα ὑμιν εδωκα (Io 13, 15). Οὑτω κοπιωντας etiamſi aerumnas labor e moleſtias attulerit. Δει αντιλαμβανεσθαι των ασθενουντων, non ſolum nobismet ipſis victum et amictum parare, ſed etiam opitulari (αντιλαμβανεσθαι, Luc. 1, 54 Sirach. 2, 6; Thucyd. 2, 61) pauperibus et afflictis. I enim exprimit ex rerum nexu το· ασθενουντων, 2 Sam. 3, 1. Schol. Ariſtoph ad Pac. v. 668, ασθενουντα i. e. εν ενδειᾳ οντας. Sun tamen qui eodem ſenſu ſumant, quo occurrit Rom. 1 1; 15, 1, vt ſit: conſule eis, qui facilius offendi po ſunt (vid. Kopp. ad ill. l praeſe

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ σὺν 36
πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο. Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο 37
κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τρά-
χηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν· ὀδυνώ- 38
μενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι
μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. Προέπεμ-
πον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέν- Cap.
τας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν XXI,1
Κῶν,

praefertim fi doctrina chriftiana non gratis traditur. Μνημονευειν τε - - αυτος ειπε. Nusquam fcriptum reperimus, Iefum diferte apophthegma hoc protuliffe: fed adfunt fimilia Luc. 6, 30; 11, 41; 18, 22. Probabile ergo eft, aut Paullum oratorem ipfum, aut Lucam, qui eum loquentem inducit, ex relatione eorum, qui Iefum hoc effatum faepius in ore habuiffe nouerant, hoc appofuiffe. Multa fane et feciffe et dixiffe Iefum, quae non fcripta exftant in hiftoriographis facris nemo dubitabit. Plures eiusmodi fententiae, a I. C. dictae, inter primos Chriftianos ore ferebantur, vt ex Patrum libris difcimus; vid. Fabric. cod. Apocryph. N. T. I, p. 321, et Körneri programma de dictis I. C. αγραφοις. Noftrum hoc Clemens Rom. epift. 1 ad Corinth. §. 2 diferte affert cf. Conftitutt. Apoftoll. 4, 3. Sed apud profanos fimiles fententiae frequentiffime occurrunt, v. c. Ariftot. Nicom. 4, 1, μαλλον εστιν του ελευθερου, του διδοναι οἱς δει, η λαμβανειν ὁθεν δει. Plutarch. ευποιειν ἡδιον εστι του πασχειν. Plura videfis apud Wetften. et Wolf. ad h. l.

v. 36 - fin. Haud praeter naturam haec acciderunt, fiquidem eiusmodi fcena, qualis hic inftruitur, etiamnum ad permouendos animos aptiffima eft.

Cap. XXI. Hinc iam tendit P. in vrbem Hierofolymam, in qua fatales ei dies inftant, neque amicorum exhortationibus abfterreri fe a propofito patitur, fiue quod et hac vice faluum fe et fofpitem inde rediturum

 fpera-

Κῶν, τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς
2 Πάταρα. Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς
3 Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν. Ἀναφανέντες
δὲ τὴν Κύπρον καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυ-
μον ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς
Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον
4 τὸν γόμον. Καὶ ἀνευρόντες μαθητὰς ἐπεμείνα-
μεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλε-
γον

ſperabat, ſiue potius quod ſciebat, non illud tantummodo munus ſibi implendum eſſe, vt per gentes praedicaret euangelium, verum et illud, vt Apoſtolorum collegio narraret, quae per ſe forent geſta, pauperibusque Hieroſolymitanis ſtipem per gentes collectam adferret. Tenditur autem iter per inſulas Côn, Rhodum, in vrbem Pataram, prope Cyprum in Syriam, deinde Tyrum, Ptolemaidem, Caeſaream, Hieroſolyma. In qua via quae acciderint, narratur c. 21, 1 - 16.

v. 1. Ευθυδρομειν vid. ad 16, 11. *Cos* inſula maris Aegaei contra Cariae littus, Iunonis cultu celebris. In accuſatiuo ſcribitur Κων et Κω, Schol. in Iliad. ξ, 255. *Rhodus* notiſſima. *Patara* vrbs maritima Lyciae, Apollinis cultu inſignis.

v. 3. Αναφαινεσθαι vox nautica (ſicuti et αναγεσθαι nauem ſoluere, καταγεσθαι appellere, ſupr. 16, 11) diciturque nauta αναφαινειν την γην, ſi viatoribus per mare proficiſcentibus terram e longinquo conſpectam annunciat. Terra ipſa autem viatoribus αναφαινεται, paſſiue. Sed et de viatoribus ipſis ex Graeco loquendi vſu dici poteſt: αναφαινονται την γην, pro: ἡ γη αναφαινεται αυτοις. Ita πιστευεσθαι ευαγγελιον Gal. 2, 7, et ſexcenties alias. Non ergo eſt quod ſenſu actiuo cum quibusdam legamus αναφαναντες. Τυρον - γομον, nauis ergo mercatoria erat, Tyrum deſtinata: quae circumſtantiae niſi Apoſtolum prohibuiſſent coercuiſſentque, haudquaquam praeteriiſſe eum Antiochiam, eccleſiarum chriſtianarum inter paganos ſedem palmariam, crediderim.

v. 4. Ανευρισκειν perquirere, et perquirendo inuenire.

γου διὰ τοῦ πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερου-
σαλήμ. Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς 5
ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων
ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἕως ἔξω
τῆς πόλεως, καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν
αἰγιαλὸν προσηυξάμεθα. Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλ- 6
λήλους ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκεῖνοι δὲ ὑπέ-
στρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες ἀπὸ Τύρου 7
κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα, καὶ ἀσπασάμενοι
τοὺς ἀδελφοὺς ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παῤ αὐτοῖς.

Τῇ

nire. Raphel. ex Polyb. ad h. l. *auſſuchen.* Δια του πνευματος motu diuino agitati. Luc. 2, 27. Cf. Excurſ. 4.

v. 5. Εξαρτισαι ἡμερας i. e. *perficere*, πληρωσαι, vt Oecumen. ad h. l., מלא. Inuſitatius ita dicitur, ſed ex analogia facile deriuatur; αρτιος enim eſt *integer*, *perfectus*, vnde εξαρτιζειν eſt *perfectum reddere*, *abſoluere*, tam morali ſenſu, 2 Tim. 3, 17, quam phyſico, vt h. l. Τας ἡμερας, illos dies 7. Tamdiu enim nauis illa ad negotia peragenda Tyri ſubſtitiſſe videtur, et deinde iter continuaſſe. Pleonaſticam autem eiusmodi conſtructionem εγενετο εξαρτισαι ἡμας habebis et infra v. 35, vti et c. 20, 16. Επι του αιγιαλον προσηυξαμεθα. Similis diſceſſus ſcena, atque Cap. 20, 36. Non autem eſt, quod cum nonnullis in ſynagoga ſeu proſeucha ad littus exſtructa, perinde ac cap. 16, 13 peracta haec credamus. — Ασπασαμενοι. Legitur et απησπασμεθα, quod ex v. 1 correctum videtur. Εις τα ιδια לביתם helleniſt. Eſth. 5, 10.

v. 7. Διανυσαντες. Non: *quum abſoluiſſemus*, neque enim dum abſoluerant curſum, ſed: *abſoluere conantes*, *continuantes*: ea enim vis ineſt aoriſtis. Neſcio ergo, quomodo ferri poſſit coniectura ap. Bowyer. διαναυσαντες. Πτολεμαϊδα celeberrimam vrbem Phoeniciae, ſeu eius Galilaeae partis, quae Galilaea gen-

 tium

8 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες ἤλθομεν εἰς Καισά-
ρειαν, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου
τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν
9 παρ' αὐτῷ. Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι
10 τέσσαρες προφητεύουσαι. Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν
ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας
προ-

VARIAE LECTIONES.

v. 8. Pro ηλθομεν poſt εξελθοντες legitur: οἱ περι τον Παυλον ηλθον in textu vulgari, quod tamen abeſt ex ABCE, 17 aliis ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 3 ap. Matth. Verſſ. Syrr. Arab. Copt. Armen. Vulg. Manifeſto ex lectionariis, quae nouam hinc pericopam incipiebant, in textum irrepſerunt et haec verba, ab omnibus fere criticis improbata et e textu Bengelii, Griesbachii, Matthaei etc. proſcripta.

tium dicebatur. Olim vocabatur Acco, Iud. 1, 31; Cf. Reland. Palaeſt. p. 537.

v. 8. 9. Ἐξελθοντες e naui: iam enim perfectum erat iter maritimum. Φιλιππου, eiusdem, qui c. 6, 5 et c. 8 memoratur. Nominatur hic ων εκ των ἑπτα, vnus e 7 diaconis illis c. 6, 5, quod tamen a feriore manu adpictum eſſe mihi videtur: vid. ſtatim ad v. 10. Vocatur idem ευαγγελιστης, i. e. doctor non vni eidemque eccleſiae vacans, επισκοπος, διδασκαλος, ſed varias vrbes ad euangelium docendum peragrans, vt fecit Philippus c. 8. Cf. ad Eph. 4, 11 et 2 Tim. 4, 5. Apoſtoli quidem idem muneris habebant: ſed non omnes praecones inſigniori hoc titulo compellabantur, niſi ſingulari diuino iuſſu ad id vocati eſſent. — Προφητευουσαι, quae interdum diuino afflatu abreptae de euangelio, Ieſuque Meſſia loquebantur. cf. ad c. 2, 17; 19, 6 alibi.

v. 10. Αγαβος, idem indubie, qui ſupra c. 11, 28 memoratur, qui Hieroſolymis ſedem habens ad alias interdum vrbes deſcendere ſolebat ad prophetiam exercendam. Mirari profecto h. l. ſubit, de Agabo vt homine parum cognito hic loqui Lucam, idque indicare per additum τις, quum tamen eiusdem mentionem iam feciſſet ſupra c. 11, 28, de ſeptem autem illis diaconis, qui

προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος· καὶ ἐλθὼν πρὸς 11
ἡμᾶς καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τε
αὑτοῦ τοὺς πόδας, καὶ τὰς χεῖρας, εἶπε· τάδε
λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστιν
ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰου-
δαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν. Ὡς 12
δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ
οἱ εντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσα-
λήμ. Ἀπεκρίθη τε ὁ Παῦλος· τί ποιεῖτε κλαί- 13
οντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ
γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς
Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ
Κυρίου Ἰησοῦ. Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ ἡσυχά- 14
σαμεν, εἰπόντες· τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.—

Μετὰ

qui c. 6, 5 memorati erant, ita exponere eundem v. 8, ac ſi fama iam celeberrimi illi fuiſſent, nec diſtinctiore vllo alio indicio egiſſet eorum mentio, quum tamen antiquior res illa iam dudum in obliuionem abire facillime potuiſſe videatur. Proinde v. 8 quidem τα: οντος εκ των ἑπτα a ſeriore manu adpictum equidem crediderim, at hic v. 10 aut alium Agabum indicatum eſſe, ab eo, cuius mentio fit c. 11, 28 diuerſum, aut teſtimonium exhiberi, ibi quidem aliud documentum expreſſiſſe Lucam, h. l. autem de ſuo narrare, oblitumque eſſe, eundem Agabum iam ſupra in eodem libro, ſed ex alio documento a ſe eſſe memoratum.

v. 11. Αὑτου ſua ipſius membra. Ταδε λεγει το πν. το ἁγιον, ſpiritus ſanctus, qui me prophetam regit et impellit. — Eiusmodi autem actiones ſymbolicae, qualem h. l., ſublata zona, inſtituit Agabus, frequentiſſimae erant apud prophetas, etiam veteriores, vid. e. gr. Ier. 13; Ezech. 4. 5. 11; 1 Reg. 11, 30 ſqq.

v. 12 - 14. Εντοπιοι *incolae Caeſareenſes*, qui quidem Chriſto nomen dederant. Vox et Arriano hoc ſenſu adhi-

15 Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἐπισκευασάμενοι ἀνε-
16 βαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ. Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν
μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες,
παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρ-
χαίῳ μαθητῇ.

Γενομένων

VARIAE LECTIONES.

v. 15. *Επισκευασαμενοι.* Ita exhibet textus Bengelianus, quod et inuenitur in ABE, 36 aliis ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 6 ap. Matth. nonnullisque patribus, Chryſoſt. Oecum. Theophyl. prob. Grotio, Krebſio etc. Verſſ. reddunt voce, quae ſignificat *praeparantes*, quod cum vtraque voce poſſit exprimi (vid. Commentar.), ambigua ſemper manet lectio. At *αποσκευασαμενοι*, quae eſt vulgaris lectio, a plurimis intt. defenditur, e. gr. Heumanno, Wolſio, retineturque in textu Griesbachiano, forte quia eodem ſenſu dictum difficilior eſt lectio. Legitur et *παρασκευασαμενοι*, *επισκεψαμενοι*, *αποταξαμενοι*, vt c. 18, 18. Cf. Commentar.

adhibita. Τι *ποιειτε κλαιοντες* vel: *cur fletis*, vel: *quid efficietis lachrymis veſtris ad me permouendum? Nihil inquam: namque* etc. vel vtrumque; ſenſus eodem redit. *Συνθρυπτειν καρδιαν*, *effoeminare*, *roburque animi frangere.* Phraſis Polybio, Xenoph. Plutarcho etc. adhibita vid. Raphel. et Elsner. ad h. l.

v. 15. *Επισκευαζειν* eſt vaſa et ſarcinas *colligere*, et inſtruere ſe rebus ad iter neceſſariis: (Schol. Cod. h ap. Matth. *τα προς την ὁδοιποριαν λαβοντες*); at *αποσκευαζειν* (cf. Var. lect.) eſt vaſa *deponere*. Illud commodius videtur dici de eis, qui ad iter ſe accingunt: ſed et hoc eodem ſenſu valebit: deponere omnia, quae iter inſtituentibus inutilia habentur et impedimento ſunt. Ita Polyb. ait: *ταυτα δ' αποσκευασαμενους και γενομενους ευζωνας* etc. Aiunt porro lectionis *αποσκευασαμ.* patroni, facile fieri potuiſſe, vt, quae in longinquo itinere collegerant ſocii, depoſuerint, quia iam, propinqua Hieroſolyma, non iam admodum fuerint neceſſaria.

v. 16. *Αγοντες — Μνασ. Κυπρ.* varie hic poteſt conſtrui. Vel: "ducebant nos *Μνασωνι τινι*, i. e. ad Mnaſonem quendam, (Datiuus perſo-

Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως 17
ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει 18
ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε
παραγέ-

perfonae, vt ל, pro accufat. cum praepofit. προς, Genef. 24, 54), a quo hofpitio exciperemur," iamque αγοντες idem erit, quod alias προπεμποντες. Vel αγοντες eft: "fecum ducebant Mnafonem quendam, a quo exciperemur hofpitio." Iam debuerat effe accufat. Μνασωνα etc. qui tamen ex Graecifmo frequentatiffimo ob praecedentem datiuum παρ' ῳ et ipfe in datiuum abiit. Ex hac explicatione Mnafon ille forte tunc temporis Caefareae aderat, et conuenerat inter Chriftianos Caefareenfes et Mnafonem, chriftianum hominem Hierofolymae habitantem, vt Paullus, dum in vrbe verfaretur, apud Mnafonem diuerteret.

---

v. 17. *Paullus poftrema vice Hierofolymis.* Memorabilis admodum rerum triftiffimarum narratio, quae nobis ob oculos ponit inftantes iam Paullo fatales dies. Rata ergo et effecta funt, quae ominati dehortatique erant amici, neque iam ex hoc itinere Hierofolymitano tam faluus et fofpes euadit, atque antea. Sed, etiamfi peffima quaevis auguratus, noluit tamen deferere illas partes, quas fibi circa afferendas pauperibus Hierofolymitanis eleemofynas iniunctas fciebat. Nos vero attenti hic contemplabimur diuinum Meffiae legatum, et admirabimur certo eius conftantiam, qua et ipfe exemplum magiftri vltimis vitae diebus fimilia paffi expreffit, tamque ftrenuum rerum chriftianarum vindicem et propugnatorem citius in ftadio fuo fubfiftere debuiffe merito dolebimus. Et haec quidem, fectio, quia longius producitur, vsque ad c. 27, in plures particulas commode difpefcetur.

a) *Excipitur P. comiter ab Apoftolis Hierofolymitanis, et, ne prudens in pericula imminentia incurrat, indulget precibus amicorum obteftationibusque, ritusque Iudaicos celebrat,* v. 17 - 26.

v. 18. Ιακωβον. Petrus enim, qui antea quidem collegio Apoftolorum Hierofolymis praefectus fuerat, non

19 παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι. Καὶ ἀσπασάμενος
αὐτοὺς ἐξηγῆτο καθ᾽ ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ
20 Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ. Οἱ
δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον, εἶπόν τε αὐ-
τῷ· θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰου-
δαίων τῶν πεπιστευκότων, καὶ πάντες ζηλωταὶ
τοῦ

non amplius degebat in vrbe; poſt eum autem nemo maiori auctoritate pollebat, quam Iacobus, vid. ad 15, 13.

v. 19. Καθ᾽ ἓν ἕκαστον. Hic ergo audiit Lucas et multa eorum, quibus non interfuit ipſe, ſicuti et ex familiariore cum Paullo conuerſatione eadem audire potuit. Nemo ergo eius fidem hiſtoricam et circa haec in dubium vocabit. Cf. Prolegom. p. 29.

v. 20. Gratiſſimo quidem animo accipiunt Apoſtoli Hieroſolymitani narrationem de incrementis, quae inter paganos ceperat euangelium: attamen et illis conſulere allaborant, qui ex Iudaismo ad Chriſtum acceſſerant. Verentur autem, ne prorſus ab eo alienentur eorum animi, ſi omnes omnino ritus *νομου* Iudaici, quem ſummo adhuc honore proſequebantur, neglectos a Paullo viderent, metuuntque Paullo, quem *νομου* auctoritatem labefactaſſe inter gentes audierant, ne prodeſſe vlterius doctrina ſua poſſit hominibus, quorum animi aduerſus eum, qui ſemel in heterodoxiae crimen incurrerat, irritati erant. Proinde ſuadent Apoſtolo, vt indulgeat eis, et aliquod ſaltem inter eos, qui vel ex Iudaeis vel ex gentibus Chriſto nomina dederant, diſcriminis intercedere oſtendat. Paullus autem, licet ſaepiſſime diſerte diſcrimen hoc negauerat, Gal. 3, 28, hic tamen, qua erat ſapientia, conniuet cum imbecillitate Iudaeorum et Apoſtolorum ipſorum, prout ipſe docuit, Rom. 14; et quia minoris momenti res ab eo exigebantur, quae nullam euangelio noxam poterant afferre, eo promtius ea peragit, quo facilius animos inde poterat conciliare 1 Cor. 9, 20; Act. 16, 3. Πόσαι μυριαδ. Ἰουδ. πεπιστ. *Wie eine groſse Zahl geweſener Juden ſich unter denen befinde, die du in heydniſchen Staaten bekehrt haſt.* Ita accipiunt nonnulli, cum *Moro*,

τοῦ νόμου ὑπάρχουσι. Κατηχήθησαν δὲ περὶ 21
σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς
κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περι-
τέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περι-
πατεῖν. Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελ- 22
θεῖν·

Moro, vocibus ποσαι μυριαδες inducti. Sed et de Iudaeochriſtianis intra Palaeſtinam viuentibus valebunt eae voces, quia per tantum temporis interuallum Apoſtolorum Palaeſtinenſium, Philippi etc. ſtudio et labore et illos ad myriades vsque excreuiſſe haudquaquam a fide abhorret. De his autem accipiendae vtique videntur voces, quia alias haec non bene concinunt ſequentibus. *Sehr gut iſt es, und Gott ſey dafür gelobt, daſs du ſo viele Myriaden aus dem Heidenthume bekehrt haſt: aber du ſiehſt auch, wie viel Myriaden wir während der Zeit aus dem Judenthum bekehrt haben. Nun bedenke* etc. Και παντες ζηλωται. *Hi autem omnes impenſiſſimo ſervandae legis, rituumque ſacrorum, circumciſionis* etc. *ſtudio tenentur*, neque poſſunt abduci a conatibus ſuis, Iudaismi cum Chriſtianismo iungendi.

v. 21. Κατηχηθησαν, *rumore ad eos de te perlato edocti ſunt*. Ita occurrit vox apud Philon. legat. ad Cai. c. 52, cf. ſupr. ad 18, 25. Rumor autem iſte ad Iudaeochriſtianos Palaeſtinenſes facillime penetrare potuit per Iudaeos, Iudaeochriſtianosque exteros, qui ad feſta, vt nunc pentecoſtalia, celebranda vndique in vrbem confluebant. Παντας Ιουδαιους deſunt in quibusdam, ſed ſubintelligenda tamen ſunt. Griesb. ſuſpicatur οντας Ιουδ. Λεγων - περιπατειν. Falſo autem haec crimini Apoſtolo dabantur, aut falſa ſaltem veris admixta erant. Proſelytorum tantummodo et ethnicorum libertatem vbique vindicare allaborabat, vt in epiſt. ad Rom. Gal. etc., non Iudaeos a νομου ſtudio auertere. Rom. c. 14. Act. 16, 3. Et hac ipſa de cauſſa voces παντας Ιουδ. in nonnullis exemplis omiſſas puto, vt οἱ κατα τα εθνη eos exprimerent, quos ex gentibus ad Chriſtum conuerterat P.

v. 22. Παντως δει, i. e. *neceſſario accidet, euitari nequit*,

23 θεῖν· ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας. Τοῦτο οὖν
ποίησον ὅ σοι λέγομεν· εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες
εὐχὴν

nequit, quin plebs Iudaeo-christianorum Hierosolymitanorum ζηλωτων concurrat. Eodem fere ſenſu Matth. 18, 7 dicitur αναγκη εστι, et h. l. δει, quibus exprimitur id, quod neceſſario ex re aliqua ſequitur. Sunt tamen, qui malint: *Oportet nos vtique conuocare eorum coetum*, quod non placet, quia ſic Apoſtoli Hieroſolymitani magis irritaſſe animos videri poterant. In quibusdam exemplis autem prorſus haec abſunt nec niſi legitur: παντως ακουσονται, ὁτι εληλυθας.

v. 23 ſq. Votum aliquod ſuſcipere, quod ſoluatur, ſi morbo, naufragio aliiue periculo eripuerat aut inſigniore beneficio praeſentius ſe exhibuerat numen, apud omnes fere gentes vſu erat receptum, ergo et apud Iudaeos. Apud quos, qui eiusmodi voti rei erant, ἡγνιζοντο i. e. abſtinebant a vino cibisque nonnullis, luſtrabantur, comam alebant, precibus operam dabant etc., peractis autem rite omnibus, quae per plures dies continuabantur, abſolutoque ἁγνισμῳ, in templo coram ſacerdotibus ſacrificia offerebant. Sed et illud apud Iudaeos more obtinuit, vt non ſolum illi, qui votum ſuſceperant, his legibus, et huic ἁγνισμῳ ſe ſubiicerent; ſed et aliis ditioribus maxime in magnam pietatis laudem verteretur, ſi vna cum eis ἁγνισμου leges obſeruarent, viuerentque, ac ſi ipſi votum ſuscepiſſent, ſumtusque ad ſuſtentandos alios erogarent, quo citius voto liberarentur: ſiquidem eiusmodi vota, vt credi poteſt, maiores interdum ſumtus deſiderabant. Ita Herodes Agrippa ap. Ioſ. Ant. 19, 6, 1 Hieroſolymam reuerſus multa impendit ad Naſiraeos voto liberandos. Perinde et hic Paullus facit, quem haudquaquam pauperem fuiſſe, et aliunde et hinc diſcimus, quique collectam aliunde ſtipem ſecum ferebat, his autem Apoſtolorum precibus indulgendo luculentiſſime poterat oſtendere, ſe haudquaquam ſpernere Iudaeorum ritus ſacros, neque tamen contra grauiora praecepta peccabat.

εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν· τούτους παραλαβὼν 24
ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς,
ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες,
ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ
στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων· περὶ 25
δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν,
κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ
φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό τε εἰδωλόθυτον καὶ τὸ
αἷμα

v. 24. Ἁγνιζεσθαι, קדש, טהר, et התחטא, *ἁγνον ἑαυτον τηρειν*, 1 Tim. 5, 22. h. l. viuere in caſtimonia, convenienter legibus voti ſuſcepti. Επ' *αυτοις*. Alias dicitur *δαπανᾳν εις τι*, ſumtus in aliquam rem impendere, Aelian. Var. Hiſt. 9, 9; legiturque et hic in quibusdam *εις* ſeu *προς αυτους*. Ex noſtra lectione *αυτοις* vel ad homines illos, vel ad res caerimoniales, *αυτα*, referri poteſt, ſenſu eodem. Ἱνα *ξυρησωνται τ. κεφ*. i. e. *vt voto liberentur*, metonym. Liberatis enim a voto novaculam admittere licuit. Exeunte inprimis voti tempore victimas ſumtuoſiores offerendas fuiſſe annotat Morus, et his tandem oblatis voto ſolutos fuiſſe homines. Poteſt ergo ſenſus huc redire: "adſunt hic inter Iudaeochriſtianos eccleſiae noſtrae Hieroſolymitanae homines 4, voti rei, ſed pauperiores tamen, vt legitimas victimas offerre et ſic voto liberari nequeant. Quin tu ſumtibus in eos erogatis, eis ſuccurris, partemque eleemoſynarum, quas per gentes in noſtrae eccleſiae commodum collegiſti, et in hunc finem impendis, vt tandem ſolui voto poſſint miſeri illi."

v. 25. "Noli tamen timere, ne his admonitionibus nos et paganis iugum legis caerimonialis imponere velle videamur. Quod ad eos attinet, litteras noſti, ſemel a nobis ſcriptas, ſtatque et ſtabit ſententia noſtra" etc. De litteris illis plura vid. ad c. 15, 20. 29. Φυλασσεσθαι *τινα* vel *τι*, *cauere*, *abſtinere ab aliquo*, vt 2 Tim. 4, 15, alias *φυλ. απο τινος* 1 Io. 5, 21. Abſunt hic in quibusdam *τα*: *μηδεν τοιουτον τηρειν αυτους*, *ει μη*.

26 αἷμα καὶ πνικτὸν καὶ πορνείαν. Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν

v. 26. Συν αυτοις ἁγνισθεις, vna cum eis ritus illos obferuans, atque ita in partem voti veniens et ipfe. Διαγγελλων fcil. facerdotibus in templo verfantibus. Την εκπληρωσιν των ἡμερων του ἁγνισμου, impletionem eam et a fe fufceptam effe, i. e. fe et ipfum tamdiu eiusdem voti reum manfurum, donec exierint dies, qui illis, qui votum fufceperant, adhuc reliqui erant (feptem adhuc fuperfuiffe ex v. 7 patet); alii: "annunciauit facerdotibus, impleta effe omnia, finitosque iam luftrationis dies." Ita Schleusnerus. Non bene tamen cum fequentibus mihi cohaerere haec videntur. Alii: "annunciauit eis, qui votum fecerant, quid ipfis implendum fit, donec" etc. Sed prior explicatio praeferenda mihi videtur: iungit illa τα: ἑως οὑ — προσφορα cum εκπληρωσιν διαγγελλων: fed aeque bene iungi poffunt cum: εισῃει εις το ἱερον, vt quotidie eum templum intraffe, nulloque die votum hoc alienum, in cuius confortium venerat, neglexiffe dicatur.

Haec ergo explicatio noftra neque h. l., ficuti nec fupra c. 18, 18, ad vota Nafiraeorum refpicit (Num. 6. Michael. Mof. Recht P. 3, §. 145), quae fufcipiebantur a Iudaeis, qui Iudaifmo fideles manferant; fed ad vota quaedam ciuilia, quibus fe obftrinxerant Chriftiani homines quatuor, e Iudaeis ad Chriftum conuerfi. Neque enim probabile eft, Paullum, vt qui infenfiffimo iam odio profequeretur Iudaismum ipfum, eo vsque indulgentiae proceffiffe, vt in monachorum Iudaicorum gratiam tale quid committeret. At vero inter Iudaeochriftianos facile exfiftere potuerant quidam, qui, veluti Aquila (c. 18, 18), ciuile votum fufceperant, illudque aeque celebrabant, ac fi in Iudaismo remanfiffent. Atque cum his conniuere, et in eorum gratiam fumtus quosdam impendere tam ex fuis ipfius opibus, quam ex eleemofynis, quas Hierofolymam adferre folebat, profecto cautae et circumfpectae prudentiae, praefertim temporum opportunitatibus ita fuadentibus, Apoftolo

τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμέρων τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, 27
οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι, θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβα-
λον

ſtolo citra dubium habebitur. Nos autem nolimus id fraudi illi habere aut leuitati mobilitatique ducere, eiusue integritatem animique candorem in crimen vocare, qui Gal. 3, 28 et alibi omne diſcrimen in noua republica ſuſtuliſſet. Profecto enim his ritibus celebrandis non peccare exiſtimabat contra Chriſti doctrinam, quam non nouam religionem, vt nos hodie loquimur, ſed nouam tantummodo veteriorum ſacrorum viam et rationem, ὁδὸν, (non αἵρεσιν c. 24, 14) habendam eſſe credebat: eaque omnia eo minus, quod hac via conciliare Ieſu Chriſto Iudaeorum animos, et imminentia pericula declinare ſibi poſſe videbatur. Iidem tamen non magis iniqui erimus Paullo, quod vbi et hanc indulgentiam neque in euangelii neque in ſui commodum quidquam proficere videbat, ſeriori tempore prorſus contraria eis, quae hic peragit, docere videtur Col. 2, 16. 17; ſtrenue propugnans ea, quae ſcripſerat Gal. 3, 28.

v. 27 ſqq. b) *Sed in his ipſis ritibus celebrandis exorto tumultu corripitur, et de templo protrahitur Paullus: iamque tum fuiſſet oppreſſus, niſi interueniſſet Lyſias, Romanae cohortis chiliarchus, a quo in vincula coniicitur P.*, v. 27–39.

Ἑπτὰ ἡμέραι. Tot ergo dies ſupererant voti reis eo tempore, quo in eorum ſocietatem venerat P. Iam autem ante Paulli aduentum per maius temporis interuallum votis perſoluendis incubuerant. Verte ergo αἱ ἑπτ. ἡμ. *diejenigen 7 Tage, welche ihnen noch übrig waren.* Ἔμελλον συντελεσθαι. Ergo nondum transacti erant: neque potuit P. ad finem vsque eis praeſto eſſe, vt ſpoponderat v. 26. Sed fortaſſe vltimus iam voti abſoluendi dies ille aderat. Οἱ ἀπο της Ασιας Ιουδαιοι, qui feſti pentecoſtalis celebrandi cauſſa in

vrbe

28 λον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν, κράζοντες· Ἄνδρες
Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ
κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου
τούτου πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ
Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε
29 τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον· (ἦσαν γὰρ ἑωρακότες
Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν
ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος).
30 Ἐκινήθη δὲ ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ
τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου εἷλκον
αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν
αἱ

vrbe aderant. Infenfiore autem odio hos Iudaeos, quam Palaeftinenfes Apoftolum perfequutos hic effe, nemo mirabitur, qui reputauerit, eosdem vbique locorum infectatos iam fuiffe Apoftolum, fed in locis ethnicorum ditioni fubiectis conatus fuos femper fere irritos vidiffe et inanes: quare Hierofolymis iam odium et iram explere fe poffe fperant eo promtius.

v. 28. *Ανδρες Ισραηλιται* vid. ad 2, 22. *Τοπου τουτου*, templum indicat vt c. 6, 14. *Διδασκων κατα λαου* etc. i. e. tradens ea, quae nocent, auctoritatemque populi infringunt. *Ἑλληνας εισηγαγεν*. Erat in templo atrium paganorum, quod vocabatur, quod intrari a paganis nulla lex vetabat. Verum in Ifraelitarum atrium nemo prorfus paganus admittebatur, aut morte plectebatur. Aderant ibi columnae infcriptae: *μη δειν αλλοφυλον εντος του ἁγιου παριεναι*, Iof. Bell. Iud. 5, 14; 2, 12.

v. 29 gloffam Lucae continet, quae cauffam falfae huius criminationis affert.

v. 30. *Εκλεισθησαν αἱ θυραι*, fc. a templi ianitoribus, metuentibus ne paganus ifte denuo templum intraret, neue feditio in templo orietur, locumque fanctum pollueret. Non nifi in extremis defperatisque rebus templi portae claudebantur.

v. 31.

αἱ θύραι. Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέ- 31
βη φάσις τῷ χιλιάρχῳ, ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱε-
ρουσαλήμ· ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας 32
καὶ ἑκατοντάρχους κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ
δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας
ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον. Ἐγγίσας δὲ 33
ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δε-
θῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο, τίς ἂν εἴη
καὶ τί ἐστι πεποιηκώς· Ἄλλοι δὲ ἄλλό τι 34
ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ. Μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ
ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐ-
τὸν εἰς τὴν παρεμβολήν. Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ 35
τοὺς ἀναβαθμοὺς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν
ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου·
ἠκο-

v. 31. Φασις, indicium in caussa forensi. Pollux 8, 47 *φασεις εκαλουντο αἱ μηνυσεις των λανθανοντων αδικηματων.* Cf. Wetsten. ad h. l. *Gerichtliche Anzeige.* Χιλιαρχῳ, praefecto cohortis Romanae (Lysiae, c. 23, 26), quae in acropoli Antonia excubibas agebat, festisque diebus ad opprimendas seditiones porticibus templi praesidebat, cf. Proleg. p. 71, 72. vnde, quia in editiore arce versabatur, *αναβαινειν* dicitur *φασις*, et infra v. 23 *κατεδραμε*, alibi. Cf. intt. ad Matth. 27, 27; Io. 18, 12. *Συγκεχυται* tumultuose congregata erat, supra 19, 32.

v. 33. Επυνθανετο non Paullum ipsum, sed homines per tumultum congregatos.

v. 34. Παρεμβολη denotat et *castra* et *aedificia* quaevis alia, in quibus *milites* degunt, excubiasque agunt, *Casernen, Wache.* Pars illa *παρεμβολη* erat arcis Antoniae, ergo scandendum erat in eam, editiore loco sitam, per

v. 35 *Αναβαθμους*, *Treppen.* Ioseph. B. Iud. 5, 5, 3. *Ὁ πυργος της Αντωνιας – συνηπτο – ταις του ἱερου στοαις, και εις αυτας ειχε καταβασεις.* *Συνεβη βασταζεσθαι* pleonastice pro *εβασταζετο*

36 ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ κράζον· αἶρε
37 αὐτόν. Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν
ὁ Παῦλος λέγει τῷ χιλιάρχῳ· εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν
38 πρός σε; ὁ δὲ ἔφη· Ἑλληνιστὶ γινώσκεις; οὐκ ἄρα
σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνα-
στατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρα-
39 κισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων; Εἶπε δὲ ὁ Παῦ-
λος· ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς, τῆς
Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ
σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

Ἐπι-

(c. 21, 5). vid. Raphel. ex Polyb. et Munth. ex Diodoro.

v. 37. Ἑλληνιστι. Hac ergo lingua, quam homines excultiores callebant, alloquitur tribunum, quem Hebraicae linguae ignarum recte fufpicabatur.

v. 38. Ὁ *Αιγυπτιος*. Narrat Iofeph. Ant. 20, 8, 6; Bell. Iud. 2, 13, 5, Aegyptium quendam ingentem hominum multitudinem collegiffe, peragrataque magna Palaeftinae parte confediffe tandem in Oliueto, ibique pollicitum effe fuis, effecturum fe, vt Hierofolymae moenia collaberentur, ipfisque liber in vrbem aditus pateret. Sed quum Romani fub aufpiciis Claudii Felicis, procuratoris, eis obviam irent, pars caefa pars diffipata eft. Difficultates autem mouere vifus eft numerus 4000, quem chiliarchus hic affert, quum Iofeph. 30000 hominum numeret. Ait ergo Valefius, ad 30000 homines excreviffe *omnem* turbam, fed ex iis nonnifi 4000 fuiffe *ficarios*, i. e. armatos fica, cultro curuo, qui veftimentis poterat tegi: cf. Iofeph. Ant. 20, 7. Sed lubentius adftipulabimur Grotio, qui *initio* quidem 4000 collectos, *poftea* autem in 30000 auctos fuiffe eosdem exiftimat. Sed et memoria aut verbis labi potuit chiliarchus: quis talia ad viuum refecabit? Cf. Lardner credib. of Gofp. hift. Vol. 2, cap. 8.

v. 39. Ταρσευς — πολιτης. Erat Tarfus vrbs perantiqua et fatis celebris, totiusque fere Ciliciae caput. Strabo 14, p. 991; Plin. H. N. 5, 22; Xenoph.

Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν 40
ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ
σιγῆς γενομένης προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ,
λέγων· Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου Cap.
τῆς πρὸς ὑμᾶς νυνὶ ἀπολογίας. Ἀκούσαντες δὲ, ὅτι XXII,
τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον 1 2
παρέσχον ἡσυχίαν· καί φησιν· Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ 3
Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνα-
τεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, παρὰ τοὺς πό-
δας

Xenoph. Exped. Cyr. I, p. 195. Ταρσος, πολις Κιλικιας μεγαλη και ευδαιμων, vnde modeſtius per litotem loquitur P. ουκ ασημου.

---

v. 40. c) *Iam oratione apologetica coram populo innocentiam teſtatur P. — c. 22, 21, ſed interpellatur ſtrepitu populi, et male indigneque tractatus, honori tamen ſuo mox reſtituitur — c. 22, 29.* Argumentum orationis eo redit, vt haudquaquam ſe legis, ſacrorumque patriorum contemtorem eſſe demonſtret: imo ſe propugnaſſe eadem oſtendat contra nouaturientium impetus vel maxime: deſerere tamen ea et ad Ieſu caſtra transire coactum eſſe per miros illos rerum euentus, quae ſibi Damaſcum proficiſcenti acciderint. Hinc repetit ex iſtorum temporum more narrationem illam, quae c. 9 iam perhibebatur, eaque peracta indubie concluſionem addidiſſet: videtis ergo, haud iniuria me Iudaiſmum deſeruiſſe. Sed eadem experiebatur, quae acciderant Stephano c. 7, 51.

Cap. XXII, 1. 2. Πατερες eos indicat, qui natu maiores aderant. Ἑβραϊδι, idiomate illo Aramaico, in quo iſto aeuo loquebantur Palaeſtinenſes; vid. Pfannkuch in Eichh. Bibl. B. 7, p. 439. Hac lingua eos alloquens facilius ſibi conciliabat audientium animos, quos irritaſſet magis, ſi diſſeruiſſet helleniſtice.

v. 3. Γαμαλιηλ. cf. ad 5, 34. Παρα τους ποδας eſt pleonaſtice dictum pro ſimpl. παρα, *apud, prope, aſſidens ei vt diſcipulus magiſtro.* Hebraismus videtur eſſe,

δας Γαμαλιὴλ πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ
πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, κα-
4 θὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον. Ὃς ταύτην τὴν
ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδι-
δοὺς

eſſe, בּרגלי; ſed et in Graecis interdum occurrere dicit Roſenmüll. licet exempla ab eo allata alius videantur eſſe generis. Exprimit indubie reuerentiam, doctoribus debitam, vt et ſupra c. 4, 37. *Bereſchith*, 99, 11. “Hi ſunt diſcipuli, ſedentes in terra coram ſapientibus”: Cf. Vitring. Synagog. vet. I, 1, c. 7. Rectiſſime tamen monet Loesnerus, non eſſe hinc fingendum morem, ex quo magiſtri in altiore loco, et diſcipuli ad eorum pedes ſediſſe dicerentur. Kypkii autem explicatio: *ſub ductu*, vt ברגליו 2 Sam. 15, 16, dubia admodum manebit. Caeterum *τα*: *παρα τους ποδ. Γ.*, commate vel ante vel poſt poſito, iungi poſſunt vel *τῳ*: *ανατεθραμμενος* vel *τῳ*: *πεπαιδευμενος*. Et quia *ανατρεφεσθαι* de nutritione et educatione omni, *παιδευεσθαι* autem de inſtitutione dicitur (ſaepe vtrumque iungitur, vt apud Appianum, vid. Wetſt.), illud quidem referret fere noſtrum: *ich bin bey ihm in der Koſt gewesen*, hoc autem: *inſtitutus ab eo ſum accuratiſſime in lege Moſ.*, quorum et prius ferri poteſt ob c. 26, 4. Inuenit et hic veſtigia congregationum ſapientum Ven. Nachtigall: Ueber die Weiſenverſammlungen der Iſraeliten, in Eichh. Bibl. B. 9, St. 3, p. 392. *Κατ' ακριβειαν*. Non tam diligentiam ſummam et exactiſſimum ſtudium, quo inſtitutus erat P., h. l. exprimit *ακριβεια*, vt c. 18, 26, quam ſeueritatem diſciplinae circa ſeruandam legem caerimonialem, in qua excelluiſſe Phariſaeos, ad quos pertinuerat cum Gamaliele et Paullus, notiſſimum eſt, Ioſ. B. Iud. 1, 33, 2; 2, 8, 18; Ant. 17, 2, 3. Id ex c. 26, 5, vbi vide, et ex ſubſequentibus *ζηλωτης* etc. patet. *Ζηλωτης Θεου*, vt Rom. 10, 2, i. e. *του νομου*, c. 21, 20; *των πατρικων παραδοσεων*, Gal. 1, 14, quia, qui Dei legem etc. propugnat, pro Deo ipſo dici poteſt pugnare. *Σημερον εστε*, vel: *hodie potiſſimum vos geritis*, vel: *ad hunc vsque diem eſtis*.

v. 4. *Ὁδον ταυτην*, Chriſti doctrinam, vt ſaepius in libro noſtro, vid. ad c. 9, 2.

v. 5.

δοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, ὡς καὶ 5
ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον·
παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς
εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄν-
τας δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν.
Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμα- 6
σκῷ περὶ μεσημβρίαν ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περια-
στράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ· ἔπεσά τε εἰς τὸ 7
ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι Σαοὺλ, Σαοὺλ,
τί με διώκεις; Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην· τίς εἶ, Κύριε; 8
εἶπέ τε πρός με· ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν
σὺ διώκεις. Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεά- 9
σαντο

v. 5. Προς τους αδελφους i. e. ad Iudaeos Damafcenos, fratres noftros ob communem ftirpem: c. 9, 2 προς τας συναγωγας. Et hactenus quidem beneuolentiam auditorum captauerat. Iam repetit hiftoriam cap. 9 expofitam, vbi vid. Cf. Excurfum 5.

v. 7. Περιαστραπτειν: cf. c. 9, 3, vox rarius occurrens, fed nil fignificans maius, quam περιλαμπειν c. 16, 13.

v. 9. Pugnare haec vifa funt cum illis, quae c. 9, 7 narrantur. Siquidem ibi comites φωνην quidem ακουσαι, μηδενα autem θεωρησαι narrantur: hic autem το φως θεασαι, την φωνην autem ουκ ακουσαι. Quae quidem enantiophonia facile fibi conciliabitur; dummodo c. 9, 7 intelligas: "tonitru, feu fonum tonitru fimilem (φωνη, קול feu קול יהוה Io. 12, 28; 1 Theff. 4, 16.) audiiffe comites, nullam autem perfonam vidiffe" noftrum autem locum: "vidiffe quidem eosdem lumen coelitus delapfum, caeterum loquentis cum Paulo vocem articulatam vel non audiiffe prorfus vel non intellexiffe" (id enim infert verbum ακουειν, ficuti Hebr. שמע). Ita iam antiquiores intt. rectiffime nodum foluerunt, Grotius, Limborch etc. Cf. nuperrime de his exponentem *Haselaar* in differtat. exegetica de nonnullis Act. Apoft. et epift. Paul. ad hiftoriam

σαντο — καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο:, τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκου-

VARIAE LECTIONES.

v. 15. Και εμφοβοι εγενοντο. Abſunt haec ex AB, 4 all. ap. Wetſt. Griesb. et Birch., 1 ap. Matth. Syr. Arab. Copt. Arm. Vulg. Et aliunde inuecta videntur, lectioque praeferenda erit breuior. Haselaarius tamen nuperrime in diſſertatione in commentar. ad v. 9 laudata propugnat haec verba, quae a librariis idcirco omiſſa putat, vt τα; την φων. ουκ ηκ. proxime, nullisque aliis intercedentibus, exciperent τα: το φως εθεασ., ſicuti c. 9, 7 ſimilia ſibi arctius iuncta eſſent.

Pauli pertinentibus locis, quam praeſide I van Voorſt defendit, Leydae 1806. Adde commentationem in b. *Henkii* Muſeo B. 3, Heft 4, no. 2, p. 551, inſcriptam: *Ideen über ein Syſtem des Apoſtels Pauli.* Neque praeter naturam acciderunt cuncta haec. Siquidem Paulus ſolus ecſtaſi abreptus erat, vt adeo caeteri quidem comites, licet tonitru audirent, haudquaquam tamen perciperent ῥήματα illa ἄῤῥητα, 2 Cor. 12, 4. Plutarchus de genio Socratis: οἱ των δαιμονων λογοι – – μονοις ενηχουσιν τοις αθορυβον ηθος και νηνεμον εχουσι την ψυχην, οὓς δη και ἱερους και δαιμονιους ανθρωπους καλουμεν. Sed neque conſpiciuntur ab hominibus omnibus promiſcue numina, ſed ab iis tantummodo, qui eis in deliciis ſunt. Accedit quod praeter Paulum nemo malorum erga chriſtianos homines conſiliorum ſibi conſcius erat, vt adeo ſolus Paullus increpantem ſe vocem audire ſibi videretur. Perperam ergo et incaſſum torſiſſe locus interpretes videtur, qui variam admodum medicinam ei afferre conati ſunt. Veluti Chryſoſtomus ait, audiuiſſe comites illam quidem vocem τις ει, Κυριε; nullam autem aliam vocem, ſed vidiſſe tamen illud Φως. Sonnenmayer in commentat. *Ueber die Stimme, welche die Gefährten des Ap. P. hörten*, in *Augusti neuen theol. Blättern*, B. 3, St. 2 Φωνην de voce Paulli male intelligit, opinatus, ſatellites audiiſſe quidem Paullum clare loquentem cum aliquo, ſed non vidiſſe illum, quicum eſſet locutus. Sunt et qui locum c. 9, 7 deprauatum putent, legendumque ſuadeant θεωρουντες μεν το Φως, μηδενα δε ακουοντες, id quod ex

ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. Εἶπον δέ· τί ποιήσω, 10
Κύριε; ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με· ἀναστὰς πορεύου
εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων,
ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον 11
ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος
ὑπὸ τῶν συνόντων μοι ἦλθον εἰς Δαμασκόν. Ανανίας 12
δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον μαρτυρούμενος
ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων, ἐλθὼν 13
πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι· Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνά-
βλεψον· κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.
Ὁ δὲ εἶπεν· ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρί- 14
σατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δί-
καιον,

ex ſimilitudine ſoni *φωνη* et *φως* facillime accidere potuiſſe credunt. Vid. Laur. Valla et P. Iunius in nott. critt. ap. Wetſten. ad c. 9, 7. Plura de variis, vtrumque locum conciliandi, conaminibus legere qui ſatagit, adeat Haſelaarium in diſſert. modo laudata.

v. 10. Τασσειν, *praecipere*, *mandare*, Matth. 28, 16; τετακται σοι, ſc. ὑπ' εμου. id. qu. 9, 6, τι σε δει ποιειν.

v. 11. Δοξα h. l. nil eſt, quam *ſplendor*, qui ſoli, phaenomenisque coeleſtibus ineſt, 1 Cor. 15, 40; Luc. 2, 9 ſqq.

v. 12. Μαρτυρουμενος arctiſſime nectendum cum ανηρ ευσεβης etc. (ſc. ων) ſumma ob pietatem, legisque ſtudium laude ornabatur ὑπο παντων των κατοικουντων (ſc. Δαμασκον, quod et in multis Codd. explicationis ergo additum inuenitur) Ιουδαιων. Sed poſſunt et ſeiungi haec, commate poſt νομον interpoſito, eodemque redibit ſenſus. Non ſine cauſſa haec adduntur, ſed id ſibi volunt: "nolite credere, eum, qui me ad alia omnia traduxit, fuiſſe hominem leuem mobilemue: imo fuit cultor legis Moſaicae ſtudioſiſſimus."

v. 14. 15. Προεχειρισατο i. e. *elegit*, cf. ad c. 3, 20. LXX ita vertunt το: שלח Exod. 4, 13 et לקח Ioſ. 3, 12. Cf. c. 10, 41. Δικαιον i. e. Meſſiam,

καιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ·
15 ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν
16 ἑώρακας καὶ ἤκουσας. Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς
βάπτισαι καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπι-
17 καλεσάμενος τὸ ὄνομα ~ τοῦ Κυρίου. Ἐγένετο δέ
μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ προσευχο-
μένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαί με ἐν ἐκστάσει,
18 καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι· σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν
τάχει ἐξ Ἱερουσαλὴμ, διότι οὐ παραδέξονταί σου

~ αὐτοῦ

τὴν

VARIAE LECTIONES.

v. 16. Pro του Κυριου legend. αυτου, quod adeſt in ABE, 6 ap. Wetſt. Griesb. et Birch., 1 ap. Matth. Syrr. Arab. Copt. Aeth. Armen. Vulg. Chryſoſt. Theophyl. At Κυριου explicatio eſſe videtur ſicuti et additum Ιησου. Praeferenda igitur erit lectio breuior difficiliorque, vnde et αυτου in textum admiſit Griesb.

Meſſiam, ſupr. ad 3, 14; 7, 52. "Te ante omnia, magno huic muneri deſtinauit Deus, quia ex acerrimo ſtudio, quo propugnaſti Iudaiſmum, concludi poteſt, quanta incrementa afferre poſſis Chriſtianismo. Tu ergo ante alios omnia, quae de Ieſu, vero Meſſia, vidiſti audiuiſtique, coram omnibus gentibus in eiusdem honorem (αυτῳ) promulgabis." Eadem c. 9, 15 exprimuntur, ſed aliter.

v. 16. Τι μελλεις; i. e. βραδυνεις, quid cunctaris? Ariſtoph. Nub. v. 1031. Βαπτισαι και απολουσαι etc. iunguntur, quia poſterius hoc baptiſmo efficiebatur c. 2, 38. Satis multas autem ἁμαρτιας P. cumulauerat, perſequendis atrociſſime Chriſtianis: eae enim ἁμαρτιαι hic indicantur. Επικαλεσαμενος το ονομα αυτου, ex Hebraiſmo eſt: "eius cultum profitearis publice, diſcipulisque eius te adiungas." Minus bene alii: "preces in re tam graui ad Deum fundas."

v. 17 ſqq. Quae iam ſequuntur, non pugnant cum eis, quae c. 9, 26 ſqq. narrabantur, vti pugnare nonnullis viſa ſunt, ſed locupletius tantummodo perhibent rem, ibi aut omiſſam aut

τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ. Κἀγὼ εἶπον· Κύριε, αὐ- 19
τοὶ ἐπίστανται, ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων
κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ· καὶ 20
ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου,
καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν — τῇ ἀναι-
ρέσει αὐτοῦ:, φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούν-
των

VARIAE LECTIONES.

v. 20. Τῃ αναιρεσει αυτου. Desunt haec in A B D E, Copt. Vulg.: et in aliis admodum variat lectio, vnde proscribendae voces sunt, quas ex c. 8, 1 inuectas esse nemo non videt, cf. et Haselaar. — Paullo ante etiam Στεφανου omittitur in A, prob. Griesb. siquidem glossam sapit.

aut succincte traditam. Cf. inter alios et Haselaar in dissertat. ad v. 9 laudata. Εκστασει, ad c. 10, 10. Sunt qui 2 Cor. 12, hanc ecstasin indicatam putent, de quo tamen merito dubitandum est.

v. 19 sqq. Φυλακιζειν *in custodiam coniicere* Sapient. 18, 4. Συναγωγας. Indicat hic, vt et infra c. 26, 11, Synagogas Iudaeorum, quae et ipsae posthac frequentabantur ab eis, qui Christo iam nomen dederant. In his ergo Synagogis quaesiverat Saulus auitorum sacrorum proditores, et flagellis caedendo eos impleuit, quae praedixerat Iesus Matth. 10, 17; 23, 34. At Haselaar dissert. ad v. 9 laud. de priuatis aedibus, in quibus congregabantur christiani homines, vt c. 12, 12, intelligit; male, vt mihi videtur.

Iubetur ergo P. exire Hierosolyma v. 18: ipse autem cunctatur morasque nectit v. 19. 20: sed iterato incitatur ad iter suscipiendum v. 21. Videtur ergo primo in eo acquiescere voluisse P. quod ipse ad rel. christ. erat traductus, at eiusdem praeconium apud alios suscipere noluisse. Saepius enim cunctari leguntur prophetae, quibus eiusmodi mandata iniunguntur, vt Moses Exod. 3, 11 sqq. Ezech. c. 2 sqq. (Perinde fere et apud gentiles vates et oracula μαντευεσθαι cunctabantur, e. gr. Lucan. 5, 141 sqq. et sexcent. alias.) Sed non liquere videtur, quasnam tandem cunctandi caussas afferre P. voluerit per ea, quae v. 19. 20 loqui-

21 των αὐτόν. Καὶ εἶπε πρός με· πορεύου, ὅτι ἐγὼ
εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε — —
22 Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ
ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες· αἶρε ἀπὸ τῆς
23 γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκεν, αὐτὸν ζῆν. Κρα-
ζόντων δὲ αὐτῶν καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ
κονιορ-

loquitur: imo argumenta profert, quae ſuadere poſſent, vrbem quamprimum relinquere. Sed haec ferme ſibi voluiſſe videtur nonnullis: "omnis Hieroſolyma nouit, acerrime me perſequutum eſſe Chriſtianos: quod ſi tam ſubito et inopinato ad Chriſti caſtra acceſſiſſe me ipſum viderint, non niſi mirabili rerum euentu accidiſſe id exiſtimabunt, mihique obtemperabunt eo procliuiores. Proinde praeſtat Hieroſolymis manere, quam exire ad alias gentes." Ita vulgo accipitur. Sed melius, vt videtur, αυτοι de Iudaeis aliis per omnem Palaeſtinam et extra Pal. quoque degentibus accipitur, quapropter idcirco iter Apoſtolicum extra vrbem detrectat, quod vndique odio petitum ſe iri praevidet, Hieroſolymis autem in Apoſtolorum collegio (c. 9, 27. 28) deliteſcere ſe poſſe opinatur. Non reſpuit exire ex vrbe, ſed exire ad euangelium promulgandum abnuit: verum, quum inſtaret Meſſias, v. 21, tum demum iter ad gentes ſuſcipit. Sed

v. 22 hic abrumpitur ſubito et conticeſcit apologia, audientium murmure interpellata; cf. c. 7, 50; 17, 31. Videntur autem ira efferbuiſſe non tam taedio orationis in longius productae, vt c. 7, ſed audientes vocem εθνη, vnde exſpectabant concluſionem hanc ferme: "videtis ergo, Apoſtolum gentium et paganorum me eſſe, diuinitus conſtitutum, "qualia prorſus ferre nequibat Iudaeorum particularismus.

v. 23. Ῥιπτουντων ἱματια, vt fieri ſolet partim ob petulantiam, partim vt a longius diſtantibus ſigna darentur, ſe conſentire: Ouid. Amor. 3, 274; Lucian. de ſaltat. c. 83, το θεατρον απαν — και παντες εβοων και τας εσθητας ανεῤῥιπτον. Κονιορτον βαλλοντων vel data opera, quod et ipſum petulantiae erit ſignum, vel indicatur

κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα, ἐκέλευσεν αὐτὸν 24
ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν
μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν
οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ. Ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν 25
τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ
Παῦλος· εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον
ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν; Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρ- 26
χος,

catur nil aliud, quam: "nimio tumultu et concurſu nubem pulueris ciebant." Non ferendi autem, qui aiunt, exuiſſe ſe plebem veſtibus, quo expeditiores eſſent ad P. lapidibus petendum.

v. 24. Επεφωνουν αυτῳ vel *ſibi*, neſciens quid ſibi Romano ſemper *acclamarent*, vel potius *Paullo*, quid in eum *conuiciarentur*. Nemo iniquus ob hoc facinus erit chiliarcho Romano, quippe qui Hebr. linguae ignarus ex immenſo clamore haud immerito concludebat, ſcelus aliquod et flagitium a Paullo eſſe commiſſum.

v. 25. Προετειναν αυτον τοις ἱμασιν *tradiderunt, admouerunt, obiecerunt eum loris* (μαστιξιν, flagellis) *caedendum.* Eſt enim προτεινειν *tradere, porrigere.* Heſych. προτεινει· διδωσι: Suid. προτεινειν δορεισθαι, χαριζειν. Inuſitatior tamen eſt conſtructio προτεινειν τινα ἱμασι, μαστιξι, πληγαις, potiusque Graecis dicitur: προτεινειν τινι ἱμαντας, μαστιγας, πληγας, vt loquitur Lucianus. Sed praeſtat tamen haec explicatio, quae et a Loesnero ex Philone commendatur, et ab omnibus fere recentioribus intt. praefertur, aliis, quas apud Wolfium diligenter collectas videſis. Siquidem lora alii non de flagellis, ſed de vinculis dicta volunt, quibus vel adſtrictus omnino ſit, vel a terra vtrinque leuatus, et ita ad paulum ſeu columnam protenſus, vt anteriore corporis parte columnae incubans μετεωρος flagellaretur. Ita Scaliger Lib. 2, ep. 146, p. 362. Alii alio diſcedunt. Ει ανθρωπ. Ῥωμ. ακατακριτ. εξ. μαστ. Cf. ſupr. ad 16, 37. Pari modo defendit ſe ciuis Rom. quem in foro Meſſanenſi virgis caedi iuſſerat Verres, Cic. Verrin. Lib. 5, c. 57. 62. 65. Cf. Ioſ. Bell. Iud. 2, 14. Nimium tamen

χος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων·
ὅρα, τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥω-
27 μαῖός ἐστι. Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐ-
28 τῷ· λέγε μοι, σὺ Ῥωμαῖος εἶ; ὁ δὲ ἔφη· ναί. Ἀπε-
κρίθη τε ὁ χιλίαρχος· ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν
πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην· ὁ δὲ Παῦλος ἔφη· ἐγὼ
δὲ

tamen agunt, qui ex his iurisprudentiae Romanae peritiſſimum Paullum fuiſſe volunt. Haec enim et huiusmodi neminem fugiebant.

v. 27. 28. Ius ciuitatis Romanae ſummi erat momenti et pretii. Pluribus ob merita aut originis et proſapiae ſplendorem dono concedebatur, vt Antipatro, patri Herodis M., multique, Auguſto imperante, Iudaei Romae etc. verſabantur, hoc iure inſigniti: Philo legat. ad Cai. p. 1014, C; Ioſeph. Bell. Iud. II, 14. Aliis autem vendebatur, et interdum ſummi pretii, ob auaritiam Claudianorum temporum. Ergo hic Lyſias, quem in Romana ciuitate haudquaquam natum fuiſſe nomen indicat, fatetur, ſe id ſibi comparaſſe πολλου κεφαλαιου (i. e. magna aeris ſumma, *Capital*, Num. 5, 7; Leuit. 6, 5. Cf. Kypke et Krebs ad h. l.). Παυλ. εφ. εγω δε και γεγεννημαι quaſi dictum voluerit: *en ergo me nobiliorem te.* Multum quaeſitum eſt, quomodo Paullus dicere potuerit, natiuitate ſe iam ius Rom. adeptum eſſe: creditumque olim eſt, Tarſum, patriam Apoſtoli vrbem, iure ciuitatis Romanae excelluiſſe. Verum longioribus iam diſquiſitionibus effectum eſt, coloniam quidem Romanam fuiſſe Tarſum, et ab Antonio liberam vrbem pronunciatam immunitateque donatam (Plin. Hiſt. N. 5, 27; Ammian. Marcell. 5, p. 657), ſed ciuitate Rom. haudquaquam ornatam. Quod ſi vrbs Tarſus iam ciuem Romanum produxiſſet Paullum, indubie et h. l. et c. 16, 21. 37 ad vrbem Tarſum prouocare ſuffeciſſet; neque neglexiſſet c. 21, 39 poſt Ταρσευς addere, Ρωμαιος ανθρωπος: neque chiliarchus auſus fuiſſet Tarſenſem flagellis torquere (κνεταζειν). Praeſtat ergo ſumere, maiores Paulli vel ob bene de Romanis in bellis forte ciuilibus merita, vel pretio ita adeptos eſſe ciuitatem Romanam, vt ſucceſſione

δὲ καὶ γεγέννημαι. Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ᾽ αὐ- 29
τοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος
δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς, ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι καὶ ὅτι ἦν
αὐτὸν δεδεκώς.
Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, 30
τὸ τί κατηγορεῖται, παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν
αὐτὸν — ἀπὸ τῶν δεσμῶν: καὶ ἐκέλευσεν ~ ἐλθεῖν

~ συνελθεῖν

τοὺς

VARIAE LECTIONES.

v. 30. Απο των δεσμων. Abſunt haec ex ABCE, 6 all. ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth. *Syrr.* Ar. Erp. Copt. Aeth. Arm. Vulg. ergo ex grauiſſimis vtriusque ſtirpis teſtibus. Satis clare apparet, interpretationis ergo haec eſſe allata a ſciolo aliquo, qui cauere voluit, ne ελυσε de omni Apoſtoli liberatione intelligeretur, vt c. 24, 26.

Ibid. pro ελθειν, quae eſt lectio vulgaris et Bengeliana quoque, Griesb. in textum admittit συνελθειν, quodeſt in ACE. 15 all. ap. Wetſt. Gr. et Birch. 2 ap. Matth. Aeth. Arab. Vulg. Chryſoſt. Theophyl. probante Grotio, quia chiliarchus non ad ſe vocare potuit ſynedrium, ſed in loco maiorum conuenire iuſſit.

ceſſione illa in liberos nepotesque propagaretur. Cf. pluribus Lardner credibility of Goſp. hiſt. Vol. I, c. 10, §. 6, et Dinndorf ad Morum in h. l. p. 550.

v. 29. Ὅτι αυτον ην δεδεκως (c. 21, 33; 22, 25). Cf. c. 16, 38. 39. Cic. pro Rabirio: "facinus eſt vincire civem Romanum, ſcelus verberare."

---

v. 30. d) *Paullus a Lyſia chiliarcho ſiſtitur coram Synedrio Hieroſolymitano.* c. 22, 30 – 23, 11. Videtur iam aut a praeſentium aliquo edoctus fuiſſe Lyſias, aut ex eo, quod omnis tumultus in templo inceperat, collegiſſe, crimen, quod Paullo impingebatur, ad religiones Iudaeorum pertinere. Proinde curam egit, vt congregaretur collegium, a quo cognoſcebatur in iſtiusmodi cauſſis (proleg. p. 74). Verum et hic, ſicuti in cauſſa Ieſu, turbas potius et diſſidia inuenies, quam cautam prudentem-

τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον ἔστησεν εἰς αὐτούς.

Cap. XXIII, 1 Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ εἶπεν· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ

que rei disquisitionem. Nil ergo ad Paullum vel damnandum vel absoluendum hic efficitur.

Παρα των Ιουδαιων vel ad κατηγορειται deferendum, vel ad γνωναι το ασφαλες, quem nexum me praeferre interstinctio indicat. Adhuc quidem nonnisi a praesentium aliquo cognouerat, criminis religiosi eum inculpari. Sed non erat illud indicium ασφαλες, neque παρα των Ιουδαιων, a Iudaeis ipsis, allatum. Αρχιερεις και ολον (seu vt plures legunt παν) συνεδρ. cf. proleg. p. 72. 73. Συνελθειν, in oeco illo, in quo congregari antiquitus solebant, ergo non in παρεμβολη arceue Antonia. Eo enim vsque contemtus erga Iudaeorum collegium summum non progressus videtur chiliarchus: atque et vocem εκελευσε mitiori sensu accipiendam credo, *hortatus est*, vt Matth. 14, 19; 15, 35; Curtius 5, 5, 8: nam etiamsi procurator Rom. tale quid iubere potuerit synedrium, at tribuni potestatem vix credo eo vsque processisse. Καταγαγων ex acropoli Antonia in oecum templi, vbi conueniebat presbyterium.

Cap. XXIII, 1. Ατενισας, vtpote nullius criminis sibi conscius. Πεπολιτευμαι i. e. *vitam gessi*. Cf. illustratam vocem ad Phil. 1, 27. Τῳ Θεῳ idem quod αξιως του Θεου, vt Phil. 1, 27. Ita ζησαι τινι, 2 Cor. 5, 15. Ανανιας, Nebedeni filius, qui, Quadrato Syriae praeside, pontificatu maximo functus est, et licet a Quadrato ad caussam quandam defendendam in vincula coniectus, Romamque missus erat, citra dubium tamen, innocentia eius cognita, absolutus et in Iudaeam reuersus est. Cf. Ioseph. Ant. 20, 6, 2; coll. 20, 9, 2. Eius successor fuit Ionathas, sub procuratore Felice isto munere ornatus, Ios. Ant. 20, 8, 5. Et quia haec, postremis annis, quibus Iudaeae praeerat Felix, gesta sunt, Ananias, qui tunc temporis munere hoc non amplius fungebatur, aut vsurpauit hanc dignitatem, vt Michaeli videtur, aut vices Ionathae, absentis fortasse, gerebat. Plura

Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας – –. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς 2
Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν
αὐτοῦ τὸ στόμα. Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε· 3
τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε· καὶ σὺ
κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν
κελεύεις

Plura de eo disputat Krebsius ex Ios. ad h. l. Caeterum, quod h. l. etiamnum titulo αρχιερεως salutatur, licet non amplius officio praeerat, neminem offendet. Cf. ad c. 4, 5. 6. Τυπτειν το στομα, Cf. Io. 18, 22. Ex his apparet, nimia Paulli libertate et παρρησια, quae ore, vultu, voce (cf. v. 6 εκραξε), gestibus indubie augebatur, offensum fuisse hominem fastuosissimum, qui tali exordio coram consessu tam venerabili vti indecorum putaret, vnde hominem tam perfrictae frontis coercere iubet.

v. 3. En Paullum ob tantam indignitatem excandescentem. Τοιχε κεκονιαμενε, *paries dealbate.* Est locutio prouerbialis, qua, sicuti et ταφοις κεκονιαμενοις, Matth. 23, 27, exprimitur homo, extrinsecus quidem piam et sanctam speciem prae se ferens, at intus malus et impius, ergo hypocrita: siquidem parietes intus luto conficiuntur, et extrinsecus calce (κονια, quae vox non solum puluerem indicat, sed et calcem, Deut. 27, 2) collinuntur. Quae quidem communis explicatio quum commodissimum sensum pariat, non est cur ab ea recedat *Boltenius*, qui voces ܛܘܫܐ ܥܬܝܩ, quibus P. Aramaica lingua loquens vsus videtur, exprimere autumat *veteratorem canum*, fere vt Susann. v. 52 πεπαλαιωμενον ἡμερων κακων, *du grauer Schelm;* siquidem ex canitie et pallida facie ad istam salutem seni impertiendam inductus sit P. Και συ καθῃ melius interrogatiue, quam cum nonnullis indicatiue accipiuntur. *Etiamne tu?* vt Iul. Caes. Ap. Sueton. c. 82 και συ τεκνον; παρανομων ciui Romano alapas infligens, quod ne tribunus Rom. quidem ausus erat. Monent interpretes, non irritas fuisse diras, quas hic seni cano imprecatur P., siquidem in tumultu a latronibus cum fratre Ezechia interfectus est, narrante Iosepho B. Iud. 2, 17, 9.

4 κελεύεις με τύπτεσθαι; οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον·
5 τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς; Ἔφη τε ὁ Παῦ-
λος· οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοὶ, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς· γέ-
γραπται γάρ· ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς
6 κακῶς. Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ
Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν
τῷ

v. 5. Ουκ ηδειν etc. haud dubie ironice haec proloquitur, ex qua eadem ironia explicanda etiam est citatio loci Exod. 22, 28, ex verss. LXX expressa, vbi αρχων του λαου, נשיא, quemlibet caeteris superiorem denotat, ergo et ad pontificem sacris praefectum et in senatu praesidentem adhiberi potest. *So, so, das wusste ich nicht — — denn da heisst es freylich* etc. Eiusmodi ironiam homine probo et integro, me quidem iudice, haudquaquam esse indignam, vid. in *Beyträgen zur Beförder. der theol. Wissensch. insonderh. d. neutestam. Exegese.* B. 1. St. 1, no. II, p. 57 sqq. Proinde et antiquissimorum iam intt. complures hanc sententiam tuentur, Camerarius, Marnixius etc. Sed quum indignam diuino legato ironiam haberent plerique, nullo modo admittere volebant hanc explicationem, variasque vias ingressi sunt. Vertunt ergo Wetstenius, Stolzius etc.: *non consideraui, festinantius egi*, quod poenitere Paullum horum dictorum indicaret. Grotius: *non agnosco pontificem illum, qui potestate sua tam flagitiose abutitur;* refragantur tamen sequentia. Bolten: *non credebam, pontificem ita potuisse loqui.* Alii: non cognosco pontificem: ergo nec scire potui, eum, quem sum allocutus, pontificem fuisse. Ferri hoc potest, si reputamus, diutius Hierosolymis abfuisse Paullum: sed repugnat tamen, quod P. vel ex vestimentorum ornatu, vel ex prima sede, quam occupauerat, concludere potuit, hunc fuisse summum sacerdotem. Neque Clerico assentiemus, qui Paullum conuertisse vultum et verba haec dixisse suspicatur contra eum, a quo erat verberatus, quia omnis nexus obloquitur.

v. 6. Alia molitur P. satisque callide se expedit, imminentique periculo eripitur

τῷ συνεδρίῳ· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι,
υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν
ἐγὼ κρίνομαι. Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος ἐγένετο 7
στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων, καὶ
ἐσχίσθη τὸ πλῆθος. Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέ- 8
γουσι, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον μήτε
πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.
Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες γραμ- 9
ματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων διεμάχοντο λέγον-
τες· οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ·
εἰ

pitur. Εκραξε cf. ad v. 1. Φαρισαιος, υἱος Φαρ. Cf. Phil. 3, 5. Ελπις και αναστ. hendiad. pro ελπις της αναστασεως. Κρινομαι pro κατακρινομαι, "accusor, quod αναστασιν Christi praedicans, mortuorum αναστασιν omnino defenderim, adeoque eiusdem ελπιδος patronum me gesserim, quam profitentur maiores nostri." Ad hoc recurrit deinceps saepissime, maxime c. 26, 6-8. Non placet *Mori* explicatio, ex qua κρινομαι, vt נִשְׁפָּט exprimit *contendo*, πραγμα εχω, 1 Cor. 6, 1. "Res, de qua inter me et accusatores disceptatur, spectat ad etc."

v. 8. De Sadducaeis loc. class. apud Ioseph. Ant. 13, 8; 18, 2; Bell. Iud. 2, 12 fin. Ii praeter Deum, cuius existentiam credebant, nil in rerum natura, nisi materiem, statuebant adesse, adeoque nec πνευμα (animam humanam) materia carentem neque eiusdem immortalitatem, αναστασιν etc. Αμφοτερα sc. existentiam entium spiritualium, eorumque immortalitatem (αναστασιν). Addita haec glossae instar sunt a Luca, vt explicarentur Theophilo, quae nondum cognita ei esse poterant.

v. 9. Μερος, *pars*, *sectio*, *factio*, ita et alibi. Quaelibet factio Iudaeorum habebat suos γραμματεις, i. e. *peritos*, *litteratos*, oppos. τοις ιδιωταις. Διεμαχοντο, acriter et contentiose tamquam pro aris ac focis pugnabant. Ουδεν κακον etc. "nam quaestio haec est mere dogmatica; et quidem vera hic pronunciauit is, quem accusauistis." Magis tamen ad sua ipsorum dogmata

εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ ἢ ἄγγελος, — μὴ
10 θεομαχῶμεν:. Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐ-
λαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος, μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος
ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβῆναι καὶ
ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν
παρεμ-

VARIAE LECTIONES.

v. 9. Μὴ θεομαχῶμεν deſunt in ABCE, 3 all. ap. Wetſt. Gr. et Birch. Copt. Aeth. Armen. Syr. poſt. Vulg. Theophyl. Iſidor. (4, 112) Oecum. ergo ex grauiſſimis vtriusque familiae teſtibus. Inuecta ſunt manifeſto ex Act. 5, 39. Omittenda ergo haec credunt Mill. prol. 918, Erasmus, Bengel. Morus etc. neque in textu Griesbachiano reperiuntur.

mata tuenda, quam ad Paullum defendendum ita locutos eſſe Phariſaeos, facile apparet. Πνευμα η αγγελος: nil praeter *eus maioris naturae ſublimiorisque cognitionis* indicant hae voces, de quibus, aeque ac ad v. 8, necquicquam varie diſputatum eſt. Sed videmus hic Phariſaeos ad confutandos Sadducaeos easdem naturas vt numinis inſtrumenta appellaſſe, quorum exiſtentiam negabant illi. Μη θεομαχωμεν, ſi genuina ſunt, explicabuntur, vt c. 5, 39. Sed quia ſuſpecta eſt haec lectio, voces ει δε vel explicandae ſunt: *quid ſi*, — — vt poſt αγγελος apoſiopeſis accipiatur, vel ante has voces ſubaudiendum, *quis nouit*, *nonne* etc. vel legendum cum quibusdam ιδε, vel ηδε.

v. 10. Το στρατευμα vel omnem cohortem, vel minorem manum.

Ita P. et ſynedrio eripitur, nec quicquam certius iam et exploratius cognoſcebat Lyſias (c. 22, 30), ſiquidem omnia tumultuarie gerebantur, iudicioque tam confuſe res ſuas peragenti vi et violentia finem imponebat tribunus. Verum nec negari poteſt, multa hic commiſiſſe Paullum et ipſum, quae prohibebant, quo minus clarius hoc in iudicio et apertius innoteſceret, quid de cauſſa ſua ſit ſtatuendum. Nam 1) debitam indicibus ſuis reuerentiam, ni pertinacioribus verbis v. 1, at tamen voce nimis clamante v. 6 (cf. 24, 21), haud dubie neglexerat: tum 2) tam conuiciis, quam ironia ſatis

παρεμβολήν. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ 11
ὁ Κύριος εἶπε· Θάρσει, Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω
τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς
Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰου- 12
δαίων

ſatis acerba proſciderat conſeſſum, in primis pontificem max. v. 3, 5, et tandem 3) diſſidium inter ſenatum eum in finem excitauerat, vt abs re, de qua agebatur, auerteret animos et ad alia omnia traduceret. Qua in re et eatenus videbitur peccaſſe, quod accuſationem, qua contra omnem νομον, templum etc. egiſſe inſimulabatur, c. 21, 28, ad hoc vnum detorquet, ſe ob ſpem αναστασεως ex Ieſu αναστασει deriuatam praeconioque ſuo promulgatam in vinculis haberi. Nusquam autem hoc ei crimini verterunt, et haud dubie his argumentationibus occurriſſent aduerſarii, ni diſſidium et tumultus ſola voce αναστασεως exortus occaſionem contra dicendi eis praeripuiſſet. Defendi ſane et ob haec poterit P. et defenſus eſt a multis, e. gr. Grotio, cui columbae ſerpentem ſapienter ille miſcuiſſe videtur. Sed apparet tamen, quantum inter manſuetudinem Ieſu et vehementiam Paulli in aerumnis, quibus obiiciebatur vterque, perferendis diſcrimen interceſſerit: ſiquidem et Paulli perplurimum intererat, vt, quam longiſſime fieri poterat, euangelio praedicando viuus ſeruaretur ipſe.

v. 11. Tam feliciter quum et coram Lyſia et coram Synedrio ſucceſſiſſent omnia, animus Apoſtolo additur, ſtatuitque ſecum, ſi vel minima ſibi iniuria fieret, id quod facile ſuſpicari poterat, illico ſe ad Caeſarem prouocaturum, vt et vere prouocat c. 25, 11. Et talia quidem animo ſecum volutanti quid mirum ſomnia contigiſſe, in quibus ea, quae in honorem Meſſiae fauſte et feliciter euentura praeuiderat ipſe, a Meſſia ipſo ei annunciantur. Επιστας apparens: ſiquidem de numinum apparitione vſurpari ſolet verbum εφιστημι, v. c. Herod. 3, c. 141 etc. Κυριος Meſſias.

v. 12. e) *Plus quam quadraginta Iudaeorum conſpirant contra vitam Paulli:*

 ſed

δαίων συστροφὴν ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, λέγοντες,
μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν
13 Παῦλον. Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην
14 τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες· οἵτινες προσελθόντες
τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις εἶπον· ἀναθέ-
ματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδενὸς γεύσασθαι,
15 ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον. Νῦν οὖν ὑμεῖς
ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ, ὅπως
αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας
διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ
πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν
αὐτόν.

ſed ſatis tempeſtiue detegitur coniuratio; iamque et his inſidiis ereptus Paullus, a Lyſia tribuno Caeſaream ad procuratorem Claudium Felicem deducitur v. 12-35. Forſitan a Sadducaeorum quibusdam electi ex ima plebe fuere hi homines, qui ſicariorum inſtar vitae eiusdem Pauli inſidias ſtruerent, qui in heſterno conſeſſu dogmata ſuis placitis repugnantia protulerat, auctorque fuerat eorum tumultuum, qui conſeſſum infecta re diſſoluerant. Quod tamen ſi minus placuerit, ſicarios hos partem eorum Iudaeorum effeciſſe putabimus, qui c. 21, 27 ſq. primum contra P. tumultum concitauerant, aegreque tulerant, interueniente tribuno Paullum ſoſpitem euaſiſſe, et ne Synedrii quidem auctoritatem ad eum condemnandum aliquid valuiſſe. Συστροφη c. 19, 40 indicauerat *tumultum:* h. l. *coniurationem* (συνωμοσιαν, v. 13) denotat, Amos 7, 10; 2 Sam. 15, 31. Suid. ἡ επι κακῳ συμφωνια. Ανεθεματισαν (cf. mox v. 14). Eſt αναθεμα inter alia et *dira imprecatio*, חרם, et αναθεματιζειν, *diris imprecationibus deuouere*, quae notio intenditur augeturque, ſi ex Hebr. loquendi vſu v. 14 dicitur αναθεματι αναθεματιζειν. Cf. de vocabulorum vſu egregie diſput. *Kopp.* ad Rom. 9, 3 et *Schleusn.* in lex. ſub h. voce.

v. 15. Εμφανισατε *indicate.* cf. ad c. 24, 1. Ακριβεστερον. Siquidem prima cogni-

αὐτόν. Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὸ 16
ἔνεδρον, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμ-
βολὴν ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ. Προσκαλεσάμενος δὲ 17
ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων ἔφη· τὸν νεανίαν
τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι
ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ· Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν 18
ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν· ὁ δέσμιος
Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε, τοῦτον τὸν
νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.
Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος καὶ 19
ἀναχωρήσας κατ᾽ ἰδίαν ἐπυνθάνετο· τί ἐστιν, ὃ ἔχεις
ἀπαγγεῖλαί μοι; Εἶπε δέ· ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέ- 20
θεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον
κατα-

cognitio tumultu interpellata eſt. Προ του εγγισαι etc. caedem perpetrabimus procul oeco, in quo Synedrium cogitur: ne vos criminis participes credamini. Ita Roſenmüllerus, ſubtilius, vt videtur. Quod ſi vere a Synedrii aſſeſſoribus quibusdam argento corrupti ſunt hi ſicarii, v. 14 et 15 eum ſenſum habent: mandata veſtra exſequi parati ſumus. Sin eo vsque flagitii proceſſiſſe ſummum Iudaeorum magiſtratum dubitaueris, apparet tamen, quam indignam is de ſe opinionem Iudaeis iniecerit: alias enim, qui potuiſſent audere ſicarii adire ſummum ſenatum, eumque ad tam indignum facinus perpetrandum in conſortium vocare?

v. 16 ſqq. narratur copioſius quam opus erat, quo pacto grauiſſimis his inſidiis ereptus ſit Paullus. Ἀδελφῆς. Prope fidem eſt, ſororem hanc Paulli ſedem ſuam Hieroſolymis fixiſſe.

v. 17. Data opera et prudenter iuuenem hunc ad Lyſiam, puerorum amicum, vt videtur (v. 19, επιλαβομενος της χειρος) miſſum a Paullo ſuſpicatur Wetſtenius, vt eius aetas et ſimplicitas pleniorem fidem faceret.

v. 20. Συνεθεντο, *conſtituerunt* Io. 9, 22.

 v. 21.

καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκρι-
21 βέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ. Σὺ οὖν μὴ
πεισθῇς, αὐτοῖς· ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν
ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτι-
σαν ἑαυτοὺς, μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀνέ-
λωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι προσδεχόμενοι
22 τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Ὁ μὲν οὖν χιλίαρ-
χος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ
ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.
23 Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς ἑκατοντάρχων
εἶπεν· ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως
πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομή-
κοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας
τῆς

v. 21. Επαγγελια, *promissum.* Exspectant, vt promittas, daturum te, quod petunt, Paullumque ex παρεμβολῃ educturum. Alii dictum putant pro απαγγελιαν, *mandata*, *Befehle*, *oder Nachricht*, suadetque ita legere Henr. Stephanus, sed eodem sensu et επαγγελλειν etc. occurrit et in Polybio, Arriano etc. Hesych. επαγγελλωσιν, κελευσωσιν.

v. 22. Ενεφανισας. En iterum transitum ab oratione indirecta in directam c. 1, 4.

v. 23. Καισαρειας, sedem procuratoris Romani (proleg. p. 72). Quia enim morte dignum a Iudaeis haberi crimen a Paullo commissum cognouerat tribunus, capite autem plectere Iudaeis magistratibus neminem licuit, nedum Romanum, quem esse P. cognoverat, omnino haec caussa ad forum Romanum pertinere recte a Lysia credebatur, metuente insuper, ne per tumultum indicta caussa necaretur reus. Δεξιολαβους. Non satis constat, quodnam militum genus hi effecerint. qui in Cod. Alex., ex correctione, vt videtur, nominantur δεξιοβολοι, quale et translatione exprimunt Verss. Syr. Arab. etc. Quae lectio si vera est, indicarentur milites leuioris cuiusdam armaturae, qui, dextra

lanceas

τῆς νυκτός· κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβά- 24
σαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν
ἡγε-

lanceas geſtabant, emittebant ſagittas, *lancearii*, *ſagittarii*. At δεξιολαβοι varie explicantur; v. c. Meurſius in Gloſſario graeco-barbaro opinatur, fuiſſe horum δεξιολαβων munus in militia idem, quod lictorum in vrbibus: ſiquidem maleficis manus iniiciebant manuque eos in carcerem ducebant, ibique habebant in cuſtodia, vnde et per παραφυλακας eorum nomen explicatur, veluti in Schol. cod. ap. Matth. et alibi. Alia via vocis ſenſum deriuat S. V. *Schleusner*, explicans per *ſatellites*, *ſtipatores*, (*Leibgarde*), nobiliorum hominum, regis, praeſidis, chiliarchi etc. quorum cura fuerit a) non ſolum ſeruare corpus patroni (παρα το λαβειν την του βασιλεως δεξιαν), b) ſed et cuſtodire captiuos, quorum dextrae catenis alligabantur (παρα το λαβειν την των δεσμιων δεξιαν). Placet quidem prius, ſed vix credendum, milites e ſatellitum numero, qui caeteros dignitate antecedere ſibi videntur, et ad cuſtodiendos captiuos ex regula adhibitos fuiſſe, vnde, ſi hic adhibitos eos legimus, accidit forte idcirco, quia etiamſi cohortis partem Caeſaream miſerat, idoneam tamen manum et in vrbe ad coercendam ſeditionem ſecum linquere ſatius ducebat. Ita caſu euenit, vt quia forte fortuna minor tum ſolito in vrbe adeſſet militum numerus, et ſtipatores ſuos in partem huius officii adhibere coactus ſit; cf. ad v. 31. Ita aut ſimiliter accidiſſe videtur res, de qua nil certius conſtat, nec ſane multum attinet.

v. 24. Παραστησαι ſc. ειπεν v. 23, εκελευσε, vt adeo vice verſa (v. 22) a directo ad indirectum tranſeat oratio. Διασωσωσι προς Φ. etc. praegnanter dictum: *vt eum eriperent inſidiatorum manibus ereptumque perducerent ad F.* Ita ſaep. Ioſ. Ant. 2, 6, 9; cf. Raphel. ex Xen. et Polyb. Φηλιξ, qui tunc temporis Iudaeae procurator erat. Cf. de eo proleg. p. 69. Ἡγεμονα honoris cauſſa, vt et hodienum fit, ita appellatum, quum proprie fuerit nonniſi επιτροπος (proleg. p. 72). Cf. Paulus Comment. Th. 3, p. 672, ad Matth. 27, 2.

v. 25.

25 ἡγεμόνα· γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν
26 τύπον τοῦτον· "Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ
27 ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν· Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλ-
ληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μέλλοντα ἀναι-
ρεῖσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι
28 ἐξειλόμην αὐτὸν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι. Βου-
λόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν, δι᾽ ἣν ἐνεκάλουν
αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.
29 ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου
αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλη-
30 μα ἔχοντα. Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς
τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων,
ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς
κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔῤῥωσο".

Οἱ

v. 25. Τυπον. Eſt τυπος h. l., vt 3 Macc. 3, 30, *imago expreſſa*, v. c. aere, ſeu, vt h. l. cera, cui inſcribebantur litterae: noſtrum *Abdruck.* Ita Cic. ad famil. 10, 5 vtitur voce *exemplum.* Indicatur ergo *argumentum*, neque quaerendum, num forma hac integra expreſſa ſit epiſtola (*in extenſo*), an breuis eiusdem ſumma. Argumentum quidem epiſtolae cognoſcere potuerat P. et ab eo Lucas, ſed haud facile verba ipſa. Cf. proleg. p. 37, not. 22.

v. 26. Κρατιστῳ, titulus honorificentior, quo ſalutabantur ἡγεμονες, et h. l. επιτροπος, fere noſtrum *Sr. Excellenz.*

v. 27. Επιστας ſubito adveniens c. 4, 1. *Da ich noch grade zur rechter Zeit darauf zu kam.* Αυτον pleonasmus Hebr.

v. 29. Εγκλημα εχειν phraſis haud inuſitata pro εγκαλεισθαι, occurrens apud Appianum. *Inueni, non quidem re a Synedrio diſcuſſa, ſed ab aliis auditu percipiens, ob nullam rem aut morte aut carceribus dignam eum accuſari.*

v. 30. Μηνυθεισης – μελλειν εσεσθαι. Anacoluthon: aut enim debebat eſſe μελλουσης εσεσθαι, aut μηνυθεντος δε

μοι,

Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμέ- 31
νον αὐτοῖς ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον ἤγαγον διὰ
τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα. Τῇ δὲ ἐπαύ- 32
ριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ,
ὑπέστρεψαν εἰς, τὴν παρεμβολήν· οἵτινες εἰσελ- 33
θόντες εἰς τὴν Καισάρειαν καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπι-
στολὴν τῷ ἡγεμόνι παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον
αὐτῷ. Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτή- 34
σας

μοι, επιβουλην μελλειν εσεσθαι. Et admodum varie haec leguntur emendanturque, vnde haud immerito ſuſpicatur Griesbach., omnino omittenda eſſe τα: εις τον ανδρα — εξαυτης. Επι σου coram te, ita c. 24, 19; 25, 10; 26, 2; Marc. 13, 9. Quod ſi his iisdem verbis a Lyſia conſignatas eſſe litteras exiſtimamus, apparet rudiore et incomtiori ſtylo, quam decebat Graecum aut Romanum, ſcriptas eas eſſe: tum id agere chiliarchum, vt ſtrenuam ſuam induſtriam et cautam prudentiam, qua cauit, ne quid Paullo mali accideret, Felici procuratori, quem praeſidem nominat, quam maxime commendet; quibus contrarie prorſus loquitur Tertullus c. 24, 7. Verum vix credendum, litteras, ſicuti ſcriptae erant, Paullo deinceps in manus veniſſe. Proinde non niſi argumentum et ſummam Lucas expreſſiſſe videbitur. Cf. proleg. l. c.

v. 31. Αντιπατριδα, oppidulum inter Hieroſolymam et Caeſaream, alias Caphar-Salama vocatam, ſed ab Herode M. amplificatam et patris Antipatri nomine nuncupatam. Saepiſſime occurrit vrbs apud Ioſephum v. c. B. I. 2, 19, 1. Cf. Reland. Palaeſt. p. 409. Caeterum exinde, quod noctu haec geſta ſunt, apparet, tum odium Iudaeorum infenſiſſimum erga Paullum pertimuiſſe et Lyſiam ipſum, tum manum militum, quam tunc temporis ſecum habebat, minus fuiſſe frequentem: cf. ad v. 23.

v. 32. 33. Εασαντες — υπεστρεψαν. Quia iam a ſicariorum inſidiis ſatis tutum eum exiſtimabant. Οἵτινες referendum ad remotius ἱππεις.

v. 34. Εκ ποιας επαρχιας. Romanum eſſe cognouerat ex

σας, ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος, ὅτι
35 ἀπὸ Κιλικίας, διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ
οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ δε
αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

Cap. XXIV, 1 Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ῥήτορος Τερτύλλου

ex litteris: fcifcitatur ergo, ex quanam Rom. imperii prouincia effet, fcifcitandoque cognofcit (πυνθανεσθαι, vt διερωτησαι c. 10, 17; ανευρισκειν, c. 21, 4), Cilicem effe.

v. 35. Διακουσομαι, *plenius et diſtinctius cauſſam tuam audiam examinaboque, quam nunc licet.* Ita διακουειν Deut. 1, 16; Iob. 9, 33. Cf. Raphel. ex Polyb. ad h. l. Πραιτωριον. Erant praetoria domus et palatia, in prouinciarum vrbibus, fumtibus et in vfum imperatorum, eorumque miniftrorum exftructa (*herrſchaftliche Gebäude*), dicta ita, quoniam et proconfules propraetores etc. in eis degebant, ius dicebant etc. cf. ad Phil. 1, 13 et intt. ad Matth. 27, 27. Eiusmodi aedificia plura vtique in eadem vrbe erant, ergo et Caefareae, vbi vnum πραιτωριον vocabatur praetorium Herodis, quia illud ad fauorem Caefaris Romani aucupandum aedificauerat Herodes M. Non tamen in eodem palatio et habitaffe Felix videtur. Conclauia ad cuftodiendos captiuos adaptata eiusmodi palatiis interdum adftructa fuiffe, hinc patet.

Cap. XXIV. f) *Paullus coram Claudio Felice, procuratore Romano accuſatus cauſſam ſuam dsfendit: ſed non ſerio tractat ille cauſſam, eamque cum Paullo vincto ſucceſſori Porcio Feſto peragendam relinquit.* c. 24, 1–26.

v. 1. Πεντε ἡμερας fc. ab eo die, quo Hierofolyma Caefaream deductus erat P. Alii minus bene cum Michaele ab illo die computant, quo P. Hierofolymis in vincula coniectus erat c. 21, 33, quod 4 fere diebus ante factum eft. Minus bene, vt videtur: nam fequeretur, accufatores ipfo poft abitum die Caefaream effe fequutos, quod minus eft probabile, quia rem prius cum cauffidico Rom. communi-

τύλλου τινὸς, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ
τοῦ Παύλου. Κληθέντος δὲ αὐτοῦ ἤρξατο κατη- 2
γορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων· "Πολλῆς εἰρήνης 3
τυγχάνοντες διὰ σοῦ, ταὶ κατορθωμάτων γινομέ-
νων

municare, omniaque ad cauſſam rite peragendam inſtruere debebant, quod vix intra vnius diei ſpatium poterat peragi. Cf. infr. ad v. 11. Κατεβη ὁ αρχ. Ανανιας etc. vel a Felice ad accuſationem proferendam vocatus (23, 35), vel ſua ſponte, indignabundus quippe, quod in ſynedrii conſeſſu cauſſae cognitio tumultu intempeſtiue interpellata fuerat. Ῥητορος. Apud Romanos *rhetores* dicebantur magiſtri artis eloquentiae. Aſt apud Graecos inter alia et *cauſſidici*, *patroni*, *Advocaten*, *Sachwalter*, quia orationibus coram iudicio habendis clientium cauſſas agebant, δικολογοι, δημηγοροι, Thucyd. 8, 1. Ael. V. H. 9, 19: et apud Xenoph. et Aeſchin. ῥητορες φαυλοι ſaepe ſunt mali cauſſidici, rabulae. Eiusmodi cauſſidicus fuit et Τερτυλλος, Romanus, forte oriundus ex familia Cornuti Tertulli, qui vt optimus cauſſarum patronus laudatur a Plinio, epiſt. 5, 15; Panegyr. 90, 3. Eiusmodi patroni aderant in omnibus Rom. imperii provinciis, quia, quicunque cauſſam habebat apud forum aliquod Romanorum, certis quibusdam iurisRomani formulis debebat, vti quas nemo callebat accuratius cauſſidicis. Earum ergo etc. quia expertes erant et Iudaei et Synedrii quoque aſſeſſores, optime ſibi conſultum putant opem cauſſidici Romani implorando. Ενεφανισαν. 1) Eſt εμφανιζειν τινι τι notum alicui quid facere, c. 23, 15. 2) Idem ſaepiſſime denotat facere indicium, cui inhaeret et accuſatio alicuius, Ioſ. Ant. 14, 10, 8 etc. 3) Εμφανιζειν τινι (τι) κατα τινος, accuſare quem apud aliquem (de re aliqua): nomen eius deferre. Ita dicitur εγκαλειν κατα τινος Rom. 8, 33. Exemplis hanc phraſeos vim comprobat Krebſ. ex Ioſ. ad h. l.

v. 2. *Αυτου*. Paullo ex cuſtodia adducto.

v. 3. Incipit orator adulationibus, quibus procuratoris beneuolentiam captet. Κατορθωματα, *res bene et cum ſucceſſu geſtae:* Alio ſenſu morali occurrit vox ap. Cic. de fin. 3, 7. Αποδεχεσθαι,

νων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας πάντῃ
τε καὶ πανταχοῦ, ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ,
4 μετὰ πάσης εὐχαριστίας. Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν
σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντό-
5 μως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα
τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰου-
δαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε
6 τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως· ὃς καὶ τὸ ἱερὸν
ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν καὶ
—κατὰ

δεχεσθαι, agnofcere, fynonym. fere επαινειν, cui et iungitur apud Iofeph. Ant. 7, 1, 2, apud quem faepius haec vox occurrit, vt et ap. Ifocr. Phil. Polyb. Cf. Raphel. ex Polyb. Krebf. et Loesn. ad h. l. Παντη και πανταχου fynonym. ad augendam vim, vt Hebr. 1, 1. Multa fane in Iudaeorum commodum praeclare geffiffe Felicem conftat, cf. proleg. p. 70: at vero flagitia eius longe excedebant, quae tamen, vt par erat, reticet orator.

v. 4. Εγκοπτειν viam infcindere, curfumque euntis impedire, dein impedire omnino, cf. *Pott.* ad 1 Petr. 3, 7. Συντομως fc. λεγοντων. Τῃ σῃ επιεικειᾳ, quae eft tua humanitas et in audiendis fupplicibus facilitas.

v. 5. Εὑροντες etc. deeft apodofis: fiquidem interdum pro verbis finitis vfurpantur participia, apud Hebr. maxime, fed et apud Graecos. Γαρ *fcilicet*, Λοιμον *peftem*: ita homines noxii faepiffime vocantur in orationibus Ciceronianis. Πρωτοστατης, Iob. 15, 24, qui in acie primus ftat, antefignanus, ergo auctor et princeps alicuius rei omnino id. qu. αρχηγος c. 3, 15. Ναζωραιων αἱρεσις. Ita per contemtum vocabatur I. C. coetus, ficuti et Γαλιλαιοι audiunt, et extra Palaeftinam Χριστιανοι, c. 11, 26; 1 Petr. 4, 16. Cf. de etymolog. vocis S. V. *Paulus* ad Matth. 2, 23 in Commentar. Th. 1, p. 153.

v. 6-8. Βεβηλωσαι, falfo haec crimini data fuiffe Paullo vid. c. 21, 29. Recte ergo obferuat Wetften. "non minus impudenter Paullo conuiciatur et Lyfiam accufat, quam adulatus fuerat Felici."

— κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.
Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος μετὰ πολλῆς 7
βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε, κελεύσας 8
τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ: παρ' οὗ
δυνήσῃ αὐτὸς, ἀνακρίνας, περὶ πάντων τούτων
ἐπιγνῶ-

VARIAE LECTIONES.

v. 6. 7. 8. Τα: Κατα τον ἡμ. νομ. v. 6 — Ερχεσθαι επι σε v. 7 desunt in A B C, all. 27 ap. Wetst. Griesb. et Birch. 3 ap. Matth. Copt. Sahid. In aliis, in quibus adsunt, tam varie leguntur et inconstanter, vt rectius proscribenda esse statuantur. Impeditur quidem sensus, si τα: παρ' ου δυνηση v. 8 trahantur ad Paullum ipsum, ὃν εκρατησαμεν v. 6. siquidem nemo accusator prouocabit ad testimonium rei ipsius. Sed id ipsum contra haec verba pugnat, siquidem lectio difficilior praeferenda erit. Nec sine veri specie statuere videtur MORUS, adfuisse hic lacunam quandam, quam vetustissimis iam temporibus alii expleuerint aliter. Omittenda autem haec ducunt fere omnes rei criticae periti, Mill. Bengel. Griesb. Matthaei etc.

Felici." — Quae sequuntur, κατα τ. ἡμ. νομ. — ερχ. επι σε, si genuina sunt (cf. Var. Lect.), κρινειν id potissimum innuere videtur, voluisse assessores Synedrii rem et caussam eius cognoscere, cognitaque caussa ad Felicem mittere reum: neque enim κρινειν, κατακρινειν, capitis damnare aliquem fas erat Synedrio. Παρ οὗ, vel ad Lysiam, vel, quia spuria videntur, quae praecesserant, ad Paullum ipsum ferenda sunt; quasi dicere velit: exquire tu ipse captiuum, neque enim ipse negare haec poterit.

Et de hac oratione accusatoria eadem valebunt, quae circa Lysiae epistolam ad c. 23, 30 scripsimus. Namque tametsi satis callidum se hic caussidicum gerere videtur Tertullus, beneuolentiamque iudicis vbique fere locorum aucupat, vix tamen credendum, oratorem Romanum, dicendi arte, quae tunc temporis florebat vel maxime, imbutum et perpolitum tam breuiter locutum esse, argumentaque tam lacera, tam omni ornatu orbata protulisse, licet breuitati studere se fateatur, id quod aucupandae gratiae caussa

9 ἐπιγνῶναι, ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ." Συν-
επέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα
οὕτως ἔχειν·
10 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ
ἡγεμόνος λέγειν· ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν
τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ
ἐμοῦ

caussa et rabulas multos profiteri et tamen longissimos fieri nemo ignorat. Et qui potuisset ad verbum vsque memoria tenere P. orationem eo temporis momento habitam, quo de vita servanda agebatur? Sed rei argumentique summam vtique animo impresserat, forte et passim verba ipsa: deinde ea tradidit Lucae, qui ex suo ingenio orationem ita formauit, vt nunc eam legimus, cf. Proleg. p. 34.

v. 9. Iam adstrepit praesentium Iudaeorum turba. Συντιθεναι, quae est lectio vulgaris, seu συνεπιτιθεναι *assentire*, *confirmare*. Sic apud Xenoph. Thucyd. etc.

v. 10. Apologia Paulli contra hanc accusationem, perducta vsque ad v. 21. Εκ πολλων ετων. Siquidem iam inde ab anno 47 post Chr. n. Palaestinae partes alias procurauerat Felix, inde ab a. 52 autem Iudaeam: exeunt ergo 15 anni. Cf. proleg. p. 63, adiunctamque tabellam chronologicam. Κριτης, vt שפט rector, praefectus alicui terrae omnino. Plurimi addunt δικαιον: quae tamen glossa profecto neque a Paullo neque a Luca addita est, sed a librario quodam, qui Felicem non nouerat. Ευθυμοτερον. "Alacrius, confidentiusque, quam coram Synedrio." Innuere vult haec ferme: "quum iam per tot annos Iudaeorum populo praefueris, haud ignoras eius mores, superstitiones, animumque ad seditiones mouendas procliviorem, vnde bono animo caussam meam orare potero, sperans, te omnia, quae aequa et bona sunt, mihi concessurum, id quod illi κριται, quos adhuc nactus sum, non potuerant, neque Lysias, rerum talium ignarus, neque synedrium non nisi impetu et odio erga me incedens." His verbis P. beneuolentiam captat et ipse, verum prorsus aliter, ac Tertullus.

v. 11

ἐμοῦ ἀπολογοῦμαι· δυναμένου σου γνῶναι, ὅτι 11
οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην
προσκυνή-

v. 11. Δυναμενου σε γνωναι, sc. per inquisitionem et testimonia aliorum. Neque enim aliunde scire haec potuit Felix, siquidem totius prouinciae praefectus haudquaquam singulas caussas omnes in mente habere valet. Ου πλειους – δεκαδυο etc. Plures autem vtique dies exire videntur, 1, aduentus P. Hierosolymam c. 21, 15–17; 1, dies quo conuenit Apostolos, 21, 18–25; 7, quibus in castimonia vixerat, 21, 26. 27; 1, quo peracta sunt ea, quae narrantur 21, 27 – 22, 29; 1, quo coram Synedrio adfuerat; 22, 30 – 23, 10; 1, quo insidiae ei structae erant, 23, 11 – 31; 1, quo Caesaream erat deductus 23, 31. 32 – 35; 5, vsque ad aduentum accusatorum c. 24, 1, quibus cunctis efficitur summa 18 dierum. Sed probabile est, Paullum nonnisi intelligere eos dies, quos degerat inde a cap. 21, 18 in vrbe Hierof. ipsa, atque si inde a c. 21, 18 vsque ad c. 23, 31 computaueris, exeunt dies 11 vel 12, ergo ου πλειους δυοδεκα. Et par erat, Paullum Caesareae coram Felice stantem nonnisi de illis diebus loqui: namque id agit, vt ostendat Felici, se nullam seditionem mouisse; quam Hierosolymis quidem, inscio Felice, mouere potuisset, sed haudquaquam Caesareae, vbi a Felice custodiebatur: superfluum ergo fuerat, et de illis diebus, quibus Caesareae iam fuerat, loqui. Sed quia et hos in computum admittunt alii, ne 18 dies exeant, πεντε illas ἡμερας v. 1. ab eo termino computant, quo Hierosolymis in vincula erat coniectus, vid. ad v. 1, atque ab ea explicatione, quae ex rerum natura facillima est suaque sponte offertur, recedunt, a qua nunquam, nisi vrgente summa necessitate, recedendum est interpreti, ne Gal. 2, 1 quidem, vti in prolegom. p. 62 disseruimus. — Vult autem P. haec ferme euincere, se, quum nonnisi 12 dies versatus sit Hierosolymae, nullo modo tanta damna inferre potuisse Iudaeorum sacris, vt pestis vocari mereatur. Verum non Hierosolymae solum, sed iam antea κατα πασαν οικουμενην eum talia molitum esse clamauerant accusatores. Videmus ergo hanc apologiam neutiquam esse perfectam, neque satis-

 facere

12 προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ. Καὶ οὔτε ἐν τῷ
ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον ἢ ἐπισύστα-
σιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς,
13 οὔτε κατὰ τὴν πόλιν· οὔτε παραστῆσαί με
14 δύνανται περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου. Ὁμο-
λογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγου-
σιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πι-
στεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προ-
φήταις

facere potuiſſe vel accuſatoribus vel iudici.

v. 12. Επισυστασις. Vox paullo rarior: dicitur de hominibus, qui tumultus ciendi cauſſa conglomerantur conſiſtuntque, επι τινα, adverſus aliquem, collatisque capitibus διαλεγονται tacite προς αλληλους, ſynonym. επιβουλη, δημαγωγια, cui iungitur 3 Esdr. 5, 70. Cf. Num. 14, 35, coll. 16, 19, et paſſim apud Ioſeph. et Philon. cf. Krebſ. et Loesner. Meminit huius rei, quia, ſimulatque apud Romanum accuſabatur Iudaeus quis, ille ſtatim ſeditionem motam eſſe ſuſpicabatur ab homine, qui ad gentem ad ſeditionem procliuem pertinebat. Ουτε εν ταις συναγωγαις ſc. διαλεγομενον. Forte innuit, ſe ne illud quidem ius exercuiſſe, quod, de rebus ad religionem ſpectantibus in Synagogis publice diſſerendi, habebat vnusquisque. Παραστησαι, ob oculos ponere, 2) demonſtrare, probare, αποδειξαι, αποφαινειν. Ita ap. Ioſeph. Ant. 4, 3, 2; 8, 2, 5: ſubaudi με ποιουντα τι τουτων.

v. 14. Αἱρεσις nomen non quidem inuiſum, ſiquidem et de Phariſaeorum, Sadducaeorum etc. placitis dicebatur; attamen Paullo non ſatis dignum viſum, quod et ad doctrinam I. C. adhiberetur. Πατρῳῳ Θεῳ, ſicuti et vos gentiles Deos patrios ſummo cultu proſequimini. Iudaeis autem per decreta Rom. Deum patrium colendi poteſtas conceſſa erat. Caeterum αἱρεσις et πατρῳος Θεος ſibi oppoſita erunt, quaſi dicat: quo pacto, quaeſo, αἱρεσεως criminis impingi poterit is, qui Deum patrium colit?

v. 15.

φήταις γεγραμμένοις, ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεὸν, 15
ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλ-
λειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων· ἐν 16
τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχων
πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.
Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας 17
ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς. Ἐν 18
οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ οὐ μετὰ ὄχλου
οὐδὲ μετὰ θορύβου τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰου-
δαῖοι·

v. 15. Οὗτοι, dicitur δεικτικως. Αδικων. Horum tamen reſurrectionem negaſſe multi Phariſaeorum dicuntur.

v. 16. Εν τουτῳ i. e. εν ταυτῃ τῃ ελπιδι, *hanc ſpem fouens*. Alii εν τουτῳ ſc. vel πραγματι, vel χρονῳ, *quae cum ita ſint*, *interea* vid. Lamb. Bos ellipſ. voce χρονος. Ασκω pro intranſitiuo ſeu medio ασκουμαι: ita et apud Polyb. 9, 19. Απροσκοπος, inoffenſus, purus, vid. ad Phil. 1, 10. Προς reſpectu erga — habito: alias ενωπιον, εμπροσθεν.

v. 17. Δια vel *per* vt Luc. 5, 5, ſenſ. "per plures iam annos itinera faciens interdum acceſſi Hieroſolymam" etc., vt c. 11, 30, vel, quod vſitatius eſt, *poſt*, vt Gal. 2, 1, vbi vid. Kopp. "poſt plures annos, ex quo Hieroſolymis adfui, tandem aliquando reuerſus ſum in vrbem." Adfuit P. Hieroſol. poſtrema vice c. 18, 22, anno poſt. Chr. 54; haec autem geruntur anno 60, vid. tab. chronol. ergo πλειονα illa ετη efficiuntur 6 annorum ſpatio. Προσφορας. Vel ſubaudiendum εις τον Θεον πατρῳον, id. fere qu. προσκυνησων v. 11 omnino, vel intelligendae diſtinctius ſunt illae προσφοραι, quas in ſubleuationem eorum, qui voto ſe obſtrinxerant, obtulit c. 21, 23 - 27. Neque impedit multum, quod Paullo in vrbem proficiſcenti hoc conſilium nondum animo obverſabatur, ſed in vrbe demum ipſa ad haec peragenda admonebatur ipſe. Prius tamen praefero.

v. 18. Εν οἱς. Quibus rebus (non ſeditioſis, ſed caſtis, piis, ad religionem patriam ſpectantibus) dum oc-

19 δαῖοι· οὓς δεῖ ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν
20 εἴ τι ἔχοιεν πρός με. Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν,
τί εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ
21 συνεδρίου, ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα
ἑστὼς ἐν αὐτοῖς· ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ
κρίνομαι σήμερον ὑφ᾽ ὑμῶν.

Ἀκούσας

cupor. Εὗρον με, inuenerunt me inter alias res facras peragendas et id agentem quondam, vt in caftimonia viuerem etc. c. 21, 27. Lectio εν αἱς fc. ελεμοσυναις manifefto ex correctione orta eft, licet non defit teftium numerus. Δε poft τινες conftructionem admodum impedit. Expungendum quidem non eft, licet in plerisque teftibus defit. Forte effinxit Lucas vocem τις δε (quidam) ad formam τοιος δε. Ad praecedentia faltem ευρον etc fine vlla interpunctione trahendum erit τινες: nam qui ante τινες puncto pofito, et v. 19 vncis inclufo, ad ειπατωσαν v. 20 referunt τινες, magis impediunt conftructionem; obftantibus τοις: η αυτοι.

v. 19. Οὑς δει. Sumas emphatice το: ους, et fenfus erit: "illorum Iudaeorum Afiaticorum eft, non autem horum, qui ex fynedrio adfunt, accufare me apud te, quia non hi, fed illi in templo me deprehenderunt." Verum pro δει legitur quoque εδει, fenfusque prodit: "ad *te deferre* debuiffent illi rem meam *legitime*, non autem per tumultum me rapere."

v. 20. Sed quandoquidem parum hic adfunt illi, qui me in templo viderant, hi autem, qui vere adfunt, non quomodo me in templo, fed tantummodo, quomodo me coram fynedrio gefferim, iudicium ferre poffint, agedum vel hoc iam profiteantur hi.

v. 21. "Nifi forte illud fit αδικημα contra νομον, quod αναστασιν defendo doctrinaque mea promulgo, quodque clamore fublato, ob hoc crimen me accufari aegre tuli." Sentire videtur P., clamore fe ifto contra auctoritatem Synedrii peccaffe: fubeffe tamen his, quae v. 21 eloquitur, videtur ironici quid.

v. 22.

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς· 22
ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπὼν, ὅταν
Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ
καθ' ὑμᾶς, διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ 23
τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν καὶ μη-
δένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν — ἢ
προσέρχεσθαι: αὐτῷ.

Μετὰ

VARIAE LECTIONES.

v. 22. Ακουσας δε ταυτα ὁ Φηλιξ ανεβαλετο αυτους. Breuius legitur, ανεβαλετο δε αυτους ὁ Φ. in ABCE, 3 all. optimisque verss. sensu eodem, probante Griesb. quia lectio breuior praeferenda est.

v. 23. Η προσερχεσθαι αυτω desunt in ABCE, 3 all. ap. Wetst. Griesb. et Birch, 1 ap. Matth. Syrr. Arab. Copt. Armen. Vulg.

v. 22. Αναβαλλεσθαι terminus est iudicialis, significans, caussae cognitionem in alium differre diem. Lat. *ampliare*, Cic. Verr. I, 26, 9. Ειδως ακριβεστερον varie vertitur: 1) "vsque dum ea, quae ad doctrinam hanc pertinerent, cognouisset accuratius": sed id debuerat efferri non per, praeteritum ειδως, sed per futurum. Alii 2) "etsi accuratius iam nouerat ea, tamen distulit rem in alium terminum," quod vix probandum est. Optime videtur ex interpunctione, quam et nos sequuti sumus, iam inde ab ακριβ. ειδως loqui Felix ipse, vt ειπων verbis eius sit interiectum. "Quando accuratius cognouero haec omnia, ait, et Lysias huc deuenerit, tunc etc."

v. 23. Ανεσις *relaxatio*, *remissio*. Ex custodia aspera et rigidiore in custodiam liberiorem, τηρησιν, φυλακην αδεσμον (Arrian. Expedit. 2, 15, 17) mittebatur, (*Hausarrest*, *Stubenarrest*.) Videtur plerisque διαταξαμενος, sine insequenti apodosi per anacoluthon esse dictum, vt v. 5 et 26, sed absque necessitate. Facilius enim pendere credetur ab ανεβαλετο v. 22, ανεβαλετο ειπων et διαταξαμενος.

 v. 24.

24 Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ
σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ,
μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ
25 περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Διαλεγομένου
δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ
κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενό-
μενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη· τὸ νῦν ἔχον πορεύου·
και-

v. 24. Παραγενομενος abundare videtur, vt c. 5, 21; 23, 16 ex Hebraismo. Δρουσιλλῃ. De hac vide prolegomena p. 67. 69. 70. Videtur illa, vtpote Iudaea natione, Paulli cognoſcendi et de eius doctrina noua audiendi curioſiſſima fuiſſe. Ηκουσεν αυτου, vel vox iudicialis: *er nahm ihn in Verhör: er vernahm ihn wegen* etc. vel potius ſimpliciter: audiit eum loquentem: *er lieſs ſich etwas erzählen von* etc. Nam extra iudicium haec peraguntur, non επι του βηματος, vt c. 25, 6. Περι της πιστεως εις Χριστον, quid tandem ſit illud, quod de Meſſia ſeu Chriſto aliquo et de fide ei habenda dixerat P. — Studet ergo hic Felix ακριβεστερον ειδεναι τα περι της οδου.

v. 25. Longiorem hic aut orationem habuerit, aut, vt potius videtur, familiariorem ſermonem cum Felice et Druſilla extra iudicium miſcuerit P. neceſſe eſt. Atque quum de Meſſia Ieſu, eiusque doctrina, περι της οδου, copioſius diſſereret, non potuit quin et de virtutibus hominis chriſtiani loqueretur, ergo et de εγκρατειᾳ, *temperantia maxime circa venerem* oppoſ. πορνειᾳ, ασελγειᾳ. Gal. 5, 19, 22; nec non de δικαιοσυνῃ, i. e. virtute chriſt. omnino, quae tamen de iuſtitia ſenſu proprio intellexit Felix, tum de Chriſti mortuorumque reſurrectione futuroque per Meſſiam indicio. Eodem ferme tramite vbique incedit, vbi cum paganis ei res eſt, v. c. C. 17, 31; Gal. 5, 19 ſqq.; Col. 3, 4 ſqq. et in multis epiſtolarum locis aliis. Quae cuncta terrorem incuſſere Felici, qui primo quidem nonniſi noua tantummodo audiendi curioſus fuiſſe videtur, iam autem, virtutes commendatas audiebat, quas a ſe ſibi conſcius erat abeſſe quam longiſſime (Tac. Hiſt.
V.

καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε· ἅμα 26
καὶ ἐλπίζων, ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ
τοῦ Παύλου, — ὅπως λύσῃ αὐτόν: διὸ καὶ πυκ-
νότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος ὡμίλει αὐτῷ.

Διετίας

VARIAE LECTIONES.

v. 26. Ὅπως λυσῃ αυτον desunt in ACE, 4 all. ap. Wetst. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth., nec non in Verss. Syrr. Arm. Vulg. probb. Millio, Griesb. Glossematis instar indubie addita haec sunt, varieque leguntur.

V, c. 9. per omnem saeuitiam ac libidinem exercuit Felix ius regium), quasque, in primis praesente Drusilla (proleg. p. 70), memorari vtique nolebat. Το νυν εχον *in praesentia, für jetzt*, formula Graecis vsitatissima, vid. Kypke ad h. l. Πορευου insultare ei videtur, fere vt nos dicimus: *jetzt magst du reisen.* Μεταλαμβανειν, post aliquod interuallum denuo in manus sumere quid: vnde μεταλαμβανειν καιρον alio tempore opportunitatem nancisci. Exempla exaggerata vid. ap. Wetsten.

v. 26. Ἁμα και ελπιζων. Non est anacoluthon, sed pendet ab απεκριθη v. 25. cf. ad v. 22. Ομιλειν de familiariori sermocinatione adhibetur. Ob auaritiam nimiamque lucri cupidinem increpantur a Iosepho fere omnes procuratores Rom. neque alium se hic gessit Felix. Credebat ille indubie, Paullum, ciuem Romanum, magnaeque sectae πρωτοστατην (v. 5), facile rem eo adducere posse, vt asseclae istius sectae pecunias conferrent, principemque suum insigniore λυτρῳ redimerent. Longius ergo, per biennium, v. 27. a Felice in custodia habetur P. quia processu temporis curaturum Paullum sperabat, vt pretio solueretur. Sed ab his artibus abhorruit Apostolus, etiamsi forsitan maiores sumtus in caussa sua persequenda impendendos vidisset. Caeterum in hac custodia epistolam ad Philippenses a Paullo conscriptam esse statuit S. V. *Paulus* progr. pasch. Ienens. 1799 *de tempore scriptae prioris ad Tim. atque ad Philipp. epistolae Paulinae.* Vid. proleg. in epist. ad Philipp. p. 15 sqq.

27 Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ κατέλιπε τὸν Παῦ-
Cap. XXV, 1 λον δεδεμένον. Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισα-

v. 27. h) *Porcius Festus* (proleg. p. 70.) *in gubernanda prouincia Felici successit. Serio is tractat caussam Paulli, atque in eiusdem cognitione ad Caesarem Romanum prouocat Paullus.* c. 24, 27 — 25, 12. Felicem Romam reuocauerat Nero, forte, quia nimium de eo conquesti erant Iudaei. Sane postquam successor aduenerat, primores Iudaeorum Romam profecti sunt, Felicem accusaturi, Ios. Antt. 20, 8, 9. Cf. proleg. p. 70; tab. chronol. p. 63, et Ven. *Hug Einleit. ins N. T.* §. 73, vbi multa circa tempus constituendum disputantur accuratissime. — Διετιας πληρωθ. sc. ex quo P. Hierosolymis captus fuerat, c. 21, 30, seu ex quo Caesareae in custodia a Felice habebatur, c. 23, 35: vtrumque enim nonnisi paucis diebus differt. Καταπιθεναι χαριν (c. 25, 9) seu χαριτας τινι, *gratiam alicuius inire, gratum ei facere.* Ita loquitur Xenoph. sicuti et dicitur κατατιθ. δοξαν, εχθραν, ευεργεσιαν vid. Schleusner. lex. voce κατατιθ. Cf. Krebs. ad h. l. 1 Macc. 10, 23. Gratam in re, quam postremam peragendam habebat, sui memoriam relinquere conabatur Felix, sed incassum; neque enim sufficiebat Iudaeis, Paullum custodia detentum relinqui: sanguinem eius flagitabant.

Cap. XXV, v. 1. Επιβαινειν dicuntur ei, qui terram aliquam ingrediuntur, construiturque cum εις, c. 20, 18, et datiuo, vt h. l. Επαρχια in Iudaeam prouinciam, cuius procurator denominatus erat ipse. Erat tamen non επαρχος, ἡγεμων, sed nonnisi επιτροπος, cuius prouincia proprie επιτροπη dicitur (Ios. Bell. Iud. 2, 13 init.), sed honoris augendi caussa ea h. l. dicitur επαρχια, cf. supra ad c. 23, 24. Ανεβη εις Ἱεροσ. Non quidem, vt quae pertinebant ad Paulli caussam exploratius ibi pernosceret: tanti enim ea non videbatur momenti: sed vt vrbem capitalem inuiseret, con-

Καισαρείας. Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς 2
καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου,
καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, αἰτούμενοι χάριν κατ' 3
αὐτοῦ, ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ,
ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.
Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη, τηρεῖσθαι τὸν Παῦ- 4
λον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει
ἐκπορεύεσθαι. Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησί, 5
συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστὶν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ,
κατη-

conueniret gentis nobiliores etc.

v. 2. *Ενεφανισαν αυτῳ κατα του Π* cf. fupr. ad c. 24, 1: repudianda ergo eft lectio *ενεφανησαν apparuerunt*. Ὁ *αρχιερευς* Probabiliter idem Ananias, de quo ad c. 23, 1 dictum eft, licet eius fucceſſorem Ionathanem (vid. ibidem), Feſto procuratore, iam exceperat alius, Iſmael, Ioſ. Ant. 20, 8, 8.

v. 3. *Αιτεισθαι χαριν κατα τινος* expetere fibi gratiam, quae vertit in alterius detrimentum.

v. 4. *Τηρεισθαι*, vel: "fatis bene ibi Paullum feruari, neque aufugere poffe," vel, quod praeferendum: "in aedibus *Caefareis* in cuftodia detineri, quia eius cauffa iam ad forum Romanum fit delata, vnde fibi non licere, alii foro eius cauffam peragendam committere." Proprie tamen id fibi voluiffe videtur Feftus, neminem poffe indicta cauffa damnari, vt loquitur v. 16, vbi hanc rem narrat Agrippae. Sed humanius ea profert homo vrbanus, ne libere prolocutus, quae fentiebat, offenderet Iudaeorum primores. Sed hoc, addit, nulli fraudi eis fore, fiquidem mox fe Caefaream rediturum effe, ad eius cauffam cognofcendam. *Εν ταχει* non folum *celerrime*, fed et *mox*, *propediem* indicat; veluti Apocal. 1, 1.

v. 5. *Φησι.* cf. ad c. 23, 24. *Δυνατοι*, *primores*, *optimates*, honoribus et auctoritate infignes: ita occurrit vox apud Iofeph. Ant. 12, 4, 3, vbi iidem nominantur *επισημοι*, *τοις αξιωμασι διαφεροντες*. Nondum fatis accurate cognouiffe Feftus videtur Iudaeorum ftatum: proinde

6 κατηγορείτωσαν αὐτοῦ. Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς
ἡμέρας ✠ πλείους ✠ ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Και-
σαρείαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος,
ἐκέ-

✠ ου ✠ οκτω

VARIAE LECTIONES.

v. 6. Legendum omnino eſt ἡμερας ου πλειους οκτω η δεκα. Ita eſt in ABC et 14 all. ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth. Verſſ. Copt. Armen. Vulg. Theophyl. Lucif. In aliis aliter variat lectio. Scriptum erat antiquitus ου πλειους η η ι, ſiquidem per notas litterales exprimebantur numeri, vnde procliui incuria accidit, vt vnam η praetermitteretur a librario. Proinde longiori lectioni fauent fere omnes critici, Grotius, Millius, Bengel. Wetſten. Griesbach. qui voces in textum admiſit. Obloquuntur tamen Wolfius, alii. Ingenioſa autem magis quam vera videbitur coniectura apud Bowyerum: πλειους ηδη και καταβας, ſiquidem ſigno litterali ι ſcribebatur δεκα, quod ſi plene ſcriptum fuiſſet, ex ηδη και facile vtique exſiſtere potuiſſe η δηκαι, η δεκα facile largimur. Cf. Commentar.

inde vniuerſim loquitur οἱ δυνατοι pro οἱ αρχιερεις, πρεσβυτεροι etc. infr. v. 15. Malunt tamen alii explicare: "ii, qui inter vos eum accuſare poterunt, cauſſamque eius bene cognitam habent artemque accuſandi callent; οἱ δυνατοι (alias δεινοι) κατηγορησαι: ita occurrit δυνατος Luc. 24, 19; Act. 7, 22. Ita exponit Erasmus Schmid. aliique, haudquaquam refragante linguae vſu. Sed prius vtique praeferendum videtur. Alii vertunt: *quibus commodum eſt*, *quibus placuerit*. Ει τι εστι ſc. αιτιαμα, v. 7. Cf. Lamb. Bos. Additur in nonnullis explicationis cauſſa ατοπον.

v. 6. Πλειους η δεκα. Legendum eſſe ου πλειους οκτω η δεκα vid. Var. lect. neque requirimus lectionem πλειους η οκτ. η. δεκ. quia poſt comparatiuum πλειους non eſt, quod neceſſario ſubſequatur η, et ab auctore noſtro omitti id ſolet, vid. e. gr. c. 4, 22; 23, 13. 21, ſaepiſſime apud Graecos claſſ. Horat. Epiſt. 2, 192, alibi. Illud autem ου praefigendum eſt omnino: nam ſic melius conuenit eis, quae promiſerat, ſe εν ταχει abiturum. Gignit tamen et vulgari

κέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι. Παραγενομένου 7
δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων κατα-
βεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα
φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀπο-
δεῖξαι, ἀπολογουμένου αὐτοῦ, ὅτι οὔτε εἰς τὸν 8
νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς τὸν
Καίσαρα τὶ ἥμαρτον. Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰου- 9
δαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ
Παύλῳ εἶπε· θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς ἐκεῖ
περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ; Εἶπε δὲ ὁ 10
Παῦλος· ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι,

οὗ

garis lectio, ex qua abeſt *ου*, ſenſum non inconuenientem, vt abiturum quidem ſe mox Feſtus profeſſus, verum interuenientibus negotiis inopinatis plus quam decem dies ibi detentus ſit. *Επι του βηματος.* En ergo Feſtum rem ſerio aggredientem, et longe alium ſe gerentem, quam Felix ſe exhibuerat c. 24, 24, vbi vide annotata.

v. 9. *Χαριν καταθεσθαι,* (v. ad 24, 27), eo quod precibus eorum v. 3 indulgeret. *Θελεις*: ita *rogare* debebat procurator, quia P. ciuis Rom., cuius cauſſa iam ad Rom. iudicium delata eſſet, neutiquam iam ad agnoſcendam ſynedrii auctoritatem *cogi* poterat. *Επ' εμου*, *me praeſente et praeſide.* Etiamſi enim res erat religioſa, de qua agebatur, attamen, ſi vel Synedrio ſeſe committere voluiſſet P., fieri id iam nequibat, quin ſynedrio praeſideret procurator ipſe; quia Romanos ſemel habuerat iudices, nemo autem a maiori iudicio ad inferius prouocat. Proinde talia ne proponere quidem Paullo audet Feſtus, vt ſolus Synedrio ſe committat. Procuratores autem non Caeſareae ſolum, ſed et Hieroſolymis praetoria ſua habuiſſe, iusque ibi dixiſſe, vel ex cognitione cauſſae Ieſu conſtat, Matth. 27, 2; Io. 18, 28.

v. 10. Recuſat tamen P. quae a Feſto proponebantur, haud ignarus, quanta ſibi pericula imminuerint c. 23, 12; quamque ſero deferueſceret

οὔ με δεῖ κρίνεσθαι· Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡ
11 καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις. Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ
καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι
τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγο
ροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι
12 Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι. Τότε ὁ Φῆστος, συλλα
λήσα

fceret Iudaeorum inuidia. Βηματος Καισαρος, cuius perfonam fuftinebat procurator (proleg. not. 56.). Ὡς - καλλιον επιγινωσκ. fc. ex eis, quae de cauffa mea adhuc transacta fcripta reliquit Felix, qui, fi reum me et fontem comperiffet, dudum iam me fupplicio tradidiffet.

v. 11. Χαρισασθαι αυτοις, eorum libidini committere, et in eorum gratiam vel abfoluere (c. 3, 14.), vel accufare, vt h. l. Ita eleganter apud Graecos dici, docuit Krebf. ad Act. 3, 14. Ουδεν εστι, *falfa funt*, fupr. c. 21, 24. Raphel. ex Polyb. Cf. infr. ad v. 25. Καισαρα επικαλουμαι, *ad Caefarem, (Neronem) prouoco*, (proleg. not. 57.). Vid. fingularem Krebfii commentationem de prouocatione P. ad Caefarem in eius opufculis. Multo faciliorem erga Iudaeos Feftum fe gerere cernebat P. adeoque facile fieri poffe arbitrabatur, vt Hierofolymam mitteretur, atque in infidias incurreret. Proinde eludit eas, ad Caefarem prouocan do. Sed cogitari tamen pot eft, Feftum, dummodo e narraffet Paullus ea, qua de infidiis fibi ftructis hu pertinebant, haudquaquar iniuftiorem futurum, quar fuerat Lyfias et Felix. Ita que ea maxime de cauffa a Caefarem prouocaffe Pau lum equidem crediderim vt Romam videndi occafi fibi contingeret, vbi contr ficariorum machinas tutiffi mum fe fore videbat, cf. a c. 23, 11.

v. 12. Tantam παῤῥησια non opinatus erat Feftu Res videbatur curatiore in quifitione digna. Vocat e go in confilium et eos, qu cum eo in prouinciam de venerant. Neque enim le gabantur in prouincias pro confules etc. foli, fed, vt e hodienum fit, comites eis ad haerebant, qui iuris periti iudiciis affiderent, confili fuppeditarent, aliisque in re bus praefto effent. Cic. a Fam. 8, 8; Sueton. Tibe 33; Plin. Epift. 7, 27. Cf Perizon

λήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη· Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

Ἡμερῶν δὲ διαγενόμενων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ 13
βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν,
ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον. Ὡς δὲ πλείους ἡμέ- 14
ρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο
τὰ

Perizon. diff. de Praetorio p. 718. Horum autem conſeſſus hic vocatur συμβούλιον. Cum hoc ergo conſeſſu deliberata re Feſtus reſpondet: Καισαρα - πορευσῃ. Vix credo cum ira et indignatione enunciata haec a Feſto fuiſſe, licet, vt par erat, percelleret hominem aequum, vt videtur, et iuſtum, quod in cauſſa, quam primam forte in Iudaea transigendam habebat, ſuum iudicium illico ſpernebatur. cf. Ioſeph. Ant. 20, 7 fin. Credo potius, lubentiſſime eum arripuiſſe hanc occaſionem, vt a cauſſa moleſta, multumque habitura inuidiae ſuperſedere poſſet: cf. proleg. p. 70, et praemonend. not. 5. Επι καισαρα πορευσῃ, quia iam non ſub mea es poteſtate. Cf. proleg. p. 75, et not. 58.

---

v. 13 ſqq. i) *Aduenit Hieroſolymam Agrippa rex ad ſalutandum Feſtum* c. 25, 13. *Hunc ergo ad cognoſcendam Paulli cauſſam in conſilium vocat Feſtus*, v. 14-fin. *efficitque, vt coram hoc Agrippa cauſſam ſuam defendat ille, id quod fit* c. 26, 1-29, *quibus peroratis inſons Paullus reperitur*, c. 26, 30-fin.

Αγριππας ὁ βασιλευς, Agrippa iunior, cf. proleg. p. 68. Βερνικη, nomen, quo plures mulieres in Graecia, Aegypto, Iudaea appellabantur. De noſtra hac, Agrippae ſorore, vid. proleg. p. 69. cf. Ioſ. Antt. 20, 7, 3. Ασπασομενοι τον Φηστον: ſiquidem omnes iſti reguli, qui circa Palaeſtinam imperabant, ab arbitrio Romanorum pendebant omnes, vnde horum gratiam iniiſſe, intererat illorum vel maxime. Agrippam autem, Romae a Claudio educatum, Romanorum ſtudia cum primis ſectatum eſſe, ex Ioſepho liquet. cf. praemonenda not. 6.

v. 14. Ανεθετο ſumo ſimpliciore ſenſu: *communicavit cum eo, expoſuit*: ita Gal. 2, 2; 2 Macc. 3, 9; Artemid. Oneir. 2, 64. Malunt tamen

τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων· ἀνήρ τις ἐστὶ κα-
15 ταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος, περὶ οὗ,
γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρ-
χιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτού-
16 μενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην. Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην,
ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις, χαρίζεσθαί τινα
ἄνθρωπον — εἰς ἀπώλειαν:, πρὶν ἢ ὁ κατηγορού-
μενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τό-
πον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.
Συν-

VARIAE LECTIONES.

v. 16. Εις απωλειαν desunt in ABCE, 7 all. ap. Wetst. Griesb. et Birch. Verss. Copt. Sahid. Armen. Syr. post. Vulg. Athanas. Basil. Theodoret. prob. Millio proleg. 806. Additamentum esse videtur, breuiorque lectio antehabenda est. *Ibid.* paullo ante pro τινα legitur et τινι, quod in eodem probabilitatis gradu habet Griesbach.

tamen Kypk. Rosenmull. Dinndorf, inhaerere simul verbo notionem *iniungendi, mandandi,* quo sensu apud Aristoph. Aeschinem etc. venit, vt adeo exprimatur: *commisit caussam P. Agrippae, quippe qui vtpote Iudaeus, melius de eadem posset statuere.*

v. 15-18. Ενεφανισαν etiam h. l., sicuti v. 2 et c. 24, 1, est *accusarunt*, seu potius, quia h. l. non construitur cum κατα, sed cum περι, *rem caussamque ad me detulerunt.* Δικη i. e. *sententia condemnatoria*, de quo vocis sensu copiose disputantem vid. Erasm. Schmid. ad h. l. 2) *poena*, quae hanc sententiam sequitur, ipsa, *supplicium*, εκδικησις, Thess. 1, 9; Iud. v. 7, ita et h. l. Ita dicitur Graecis frequentissime διδοναι δικην, υπεχειν δ. et h. l. αιτειν δ. Απωλεια, si genuina verba sunt, indicat *supplicium capitale.* Τοπον λαβοι, *locum, i. e. facultatem, copiam, occasionem nactus sit:* phrasi ad latinam dictionem expressa. Lex haec, sicuti in qualibet ciuitate bene et sapienter constituta, ita et in Romana valuit. Συνελθοντων, quum mecum huc essent pro-

Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μη- 17
δεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βή-
ματος ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα· περὶ οὗ 18
σταθέντες οἱ κατήγοροι οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον,
ὧν ὑπένοουν ἐγώ. Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς 19
ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περὶ
τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.
Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, 20
ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ
κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων. Τοῦ δὲ Παύλου 21
ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σε-
βαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν,
ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

Ἀγρίπ-

profecti, fupr. v. 5. Αναβολην ποιεισθαι, i. qu. αναβαλλεσθαι (Thucyd. 2, 42). fupra ad c. 24, 22. Αχθηναι, προαχθηναι c. 12, 6. Αιτιαν επιφερειν, phrafis eft propria fatisque frequens, latin. *crimen inferre.* Ὑπενοουν, *quale ego fufpicabar.* Sufpicabatur quippe, Paullum maioris alicuius criminis de mota feditione, aut latrociniis infeftata prouincia infimulatum iri, quia, quo tempore adibat prouinciam Feftus, latronibus, ficariisque fcatebat Iudaea, Iof. Antt. 20, 7.

v. 19. 20. Δεισιδαιμονια et h. l. pariter ac c. 17, 22 in bonam partem accipienda eft: quis enim credat, Feftum, hominem quam maxime vrbanum (ad v. 4), eo vsque proceffiffe, vt coram Iudaeo eodemque rege fuperftitionis inuifo nomine appellauerit Iudaeorum facra? Eft ergo noftrum: *Religion*, Hefych. φοβοθεια; Suid. ευλαβεια περι το θειον. Απορεισθαι dicimur τι, vel εις τι, vel περι τινος. Περι τουτου fc. πραγματος. Alii fuppl. Ιησου.

v. 21. Τηρηθηναι, elliptice pro pleniori εις το τηρηθηναι αυτον. Σεβαστου, Augufti, i. e. Caefaris, fiquidem inde ab Octauio hunc titulum affumfiffe Romanorum imperatores notiffimum eft. Δια-

22 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη· ἐβουλό-
μην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι· ὁ δὲ, αὔ-
23 ριον, φησὶν, ἀκούσῃ αὐτοῦ. Τῇ οὖν ἐπαύριον
ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ
πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροα-
τήριον, σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς
κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος
24 τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος. Καί φησιν ὁ Φῆ-
στος.

γνωσις plenior et accuratior rei diiudicatio, nostrum fere: *Endurtheil*, cf. c. 24, 22.

v. 22. Non erat insolitum iudicibus Romanis, hospiti nobiliori, quem maiori aliquo honore prosequendum ducebant, quin et feminis sedem et in iudiciis concedere, Ios. Ant. 16, 11, 4; 17, 5, 3. Αυριον ακουσῃ αυτου. Summa cum vrbanitate prolata haec a Festo putanda sunt, simulque iisdem verbis et ad coenam inuitasse Agrippam videtur.

v. 23. Φαντασια est 1) forma adspectabilis quaelibet, 2) in specie forma pulchra et splendida, maxime 3) quoad eum splendorem, quem quis prae se fert vestibus, pedissequis, equis, omnique apparatu ditiorum. Ita adhibetur vox ap. Polybium, Diodorum, Athenaeum, Herodian. etc. cf. Wetsten. et Raphel. ex Polyb. ad h. l. Dein ad animum transfertur, quae tamen significatio huc non pertinet. Eiusdem splendoris luxusque amantissimus fuerat et pater Agrippa c. 12, 21, vbi vide. Nec mirum, quia inuitati erant ab eo, quem heri salutauerant, hodie iam in summo ornatu eos pompaque se exhibere. Ακροατηριον. Locus in quo rei accusati inquirebantur, quales oeci a Romanis vocabantur *auditoria*, ad quam vocem hic efficta est vox Graeca ακροατηριον. Nostrum: *Verhörzimmer*, *Audienzzimmer*. Χιλιαρχοις, iis, qui Caesareae cohortibus circa procuratorem versantibus praeerant: Hierosolymae non nisi vnus adfuit. Ανηρ κατ' εξοχην ων, i. e. εξεχων, *nobilitate alios excellens*. Ita dicitur ὁ λογος ὁ κατ' αληθειαν, ἡ ζωη ἡ κατ' ευσεβειαν pro αληθης, ευσεβης.

v. 24. Εντυγχανειν est 1) obuiam fieri cui; 2) data opera

στος· Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπα-
ρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον, περὶ οὗ πᾶν
τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱε-
ροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες, μὴ δεῖν ζῆν 25
αὐτὸν μηκέτι. Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν
ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ
τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστὸν ἔκρινα πέμ-
πειν αὐτόν. Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ 26
Κυρίῳ οὐκ ἔχω· διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν,
καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως,
τῆς ἀνακρίσεως γενομένης, σχῶ τι γράψαι.
Ἄλογον

opera adire quem, rogandi, interponendi ſe, accuſandi etc. cauſſa; 3) ſi cum κατα τινος iungitur, ſemper indicat *accuſare* Rom. 9, 2 et paſſim in libr. Maccab., aeque ac εμφανιζειν κατα τινος, c. 24, 1; 25, 2. Heſych. εντευξις· απαντησις κατα των πλημμελησαντων, δεησις εις εκδικησιν. H. l. tamen media ſignificatio valet, eundem ſenſum gignens: videtur autem τοις: παν πληθος, εν Ιεροσ. και ενθ. additis, et cum indignatione proferendum eſſe τό: ενετυχον, q. d. allenthalben hat mich der ganze Haufe *beſtürmt, überlaufen.*

v. 25. Μηδεν αξιον θαν. ſc. ex legibus inſtitutisque Romanorum. Num vero ex Iudaeorum inſtitutis crimen capitale commiſerit P. nec ne, in vtramque ſaltem partem diſputari poterat, Tract. Sanhedrin 10, 5. "Vates mendax, qui vaticinatur, quod non audiuit, quodque ipſi dictum non eſt a Deo, ab hominibus morte plectitur." Cf. praemonenda. Αυτου τουτου, eſt δεικτικως dictum, "Paullo hoc, quem videtis."

v. 26. Κυριῳ *Caeſari.* Id enim nomen, tametſi Auguſtus (Sueton. 53) et Tiberius (Suet. 27) deprecati fuerant, caeteri tamen poſt eos Caeſares receperunt, ſicuti et Plin. Traianum ita ſaepe appellat. Μαλιστα επι σου, honoris cauſſa a Feſto dicitur, tum quia is optime de hac re iudicare poterat, c. 26, 3.

27 Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον μὴ καὶ
τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Cap. XXVI. Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· ἐπιτρέ-
1 πεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος
2 ἀπελογεῖτο ἐκτείνας τὴν χεῖρα. Περὶ πάντων
ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα,
ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον ἐπὶ σοῦ μέλλων ἀπο-
3 λογεῖσθαι σήμερον, μάλιστα γνώστην ὄντα σε
πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητη-
μάτων· διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.
Τὴν

v. 27. Αλογον, *absurdum, ridiculum.* Haudquaquam ſane Neroni ſe commendaſſet Feſtus, ſi Paullum miſiſſet, confeſſus, ſe cauſſam, de qua accuſatus fuerit, exploratiſſime cognoſcere nequiiſſe. Atqui accidiſſet ita, ni tempeſtiue ſuperueniſſet Agrippas.

Cap. XXVI. Iam coram Agrippa apologiam ſuam perorat P. idque eo liberius, quod coram Iudaeo loquebatur, rerum, de quibus disceptabatur, gnaro et perito, neque tamen caeco ardore tuendi νομου auiti flagrante. Quapropter iuuabit profecto hanc potiſſimum apologiam legere, quam et feliciore ſucceſſu haudquaquam caruiſſe merito laetabimur. Ea autem via incedit orator, qua ad finem peruenire poterat facillime, vt ſcil. vitam ſuam innocentem et pro auitis ſacris quaelibet auſam enarret, memorabilemque illum euentum addat, quo ad nouam doctrinam Ieſu Meſſiae, nouam illam ὁδον, quam ingreſſus fuerat, deductus ſit. Nec melius ſane de re, quae altioris erat indaginis, ſi breviter coram iudicibus erat peragenda, diſputari poterat, quam hiſtorice.

Εκτεινας χειρα, vt ſolent ii, qui verba faciunt, vid. ad 12, 17.

v. 2. 3. Επι σου, *te praeſente et iudice:* 25, 9. Μελλων απολογεισθαι iungenda cum περι παντων. Γνωστης rarius occurrit, Hiſt. Suſan. 42. Plutarch. Vit. Flamin. c. 4, rei alicuius gnarus, *ein Kenner.* Alio ſenſu eſt 1 Sam. 28, 3; 2 Reg. 21, 6. Γνωστην οντα

Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν 4
ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσο-
λύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, προγινώσκον- 5
τές με ἄνωθεν, ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν, ὅτι κατὰ
τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας
ἔζησα Φαρισαῖος. Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς 6
τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ
ἕστηκα

οντα σε, accuſatiui abſoluti, qui interdum pro genetiuis abſolutis ponuntur, Ael. Var. Hiſt. 2, 13, ibique Perizonius. Cf. Kypke ad h. l. Captare quidem regis beneuolentiam his verbis videtur, veruntamen vera ea fuerunt et ex animo depromta. *Nun fühle ich mich endlich glücklich, daſs ich einen Richter habe, der die Sache verſteht, und dabey kein blinder Zelot iſt.*

v. 4. 5. Νεοτητος — εν Ιεροσολυμοις. Admodum adoleſcens ergo Tarſo Hieroſolymam peruenerit neceſſe eſt: cf. ad c. 22, 3. Ανωθεν ſynonym. εκ νεοτητος μου: minus bene alii: *ab origine et proſapia mea auita.* Iungendum autem cum προγινωσκοντες, non, vt quidam iungunt, cum εζησα. Αἱρεσιν. cf. ad c. 24, 14. Ακριβεστατην. Phariſaeos circa cultum externum (θρησκειαν) fuiſſe accuratiſſimos, conſtat, cf. ad c. 22, 3.

v. 6 ſqq. *Illi autem ipſi, qui me tam bene norunt, quod accuratiſſime, vixerim et ſeueriſſime, iam (mirabile dictu!) ob id ipſum me accuſant, quod* αναστασιν *propugno, cuius patroni ſunt ipſi.* Videmus hic ad eadem argumenta recurrere Paullum, quibus vſus erat coram ſynedrio c. 23, 6, non quidem, quia h. l. aeque atque ibi imminentia pericula declinanda erant, ſed vt ſibi ipſe conſtaret vbique locorum. Caeterum plenioribus hic idem argumentum verbis profert, ad mouendos animos quam maxime idoneis. Ελπιδι της επαγγελιας, *ob ſpem promiſſae felicitatis:* indubie ſpectat ad ſpem futuri e mortuis reditus, vt 23, 6; 24, 21. Eam autem promiſſam eſſe maioribus, adeoque nominari poſſe επαγγελιαν προς τους πατερας γενομενην, negabat quidem Sadducaeorum ſecta, at Phariſaei, ad quos pertinuit et P., ſtatuebant.

7 ἕστηκα κρινόμενος, εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν
ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει
καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασι-
8 λεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ Ἰουδαίων. Τί; ἄπιστον κρί-
νεται

bant. Num tamen in V. T. vere inueniri a nobis poſſint veſtigia huius επαγγελιας, quaeſtio eſt grauior multoque locupletior, quam vt hic breuiſſime poſſit expediri. Exagitata illa eſt ſaepiſſime, commentationibus librisque ſeorſim in hanc rem conſcriptis, a Tellero (hiſtor. doctr. de reſurr. mort.), Colbergio (argumenta immortal. animor. ex Moſe collect. in Michaelis Syntagm. Commentatt. p. 80), Thymio, Schmidio, Flüggio (Geſch. des Glaub. an Unſterblichk.), Conzio (Paulus Memorab. St. 3, no. 6), Zieglero (Henck. Magaz. B. 5, St. 1.) Paulus etc. — Alii tamen επαγγελιαν hanc ad bona Meſſiae patribus promiſſa omnino referunt, veluti Eckermann, Michaelis, Morus etc. fauente v. 7, refragante tamen v. 8. Videamus de ſingulis.

v. 7. Δωδεκαφυλον, ornatius dictum pro: *Iſraelitae.* Gaudere ſolent homines, ſi honorificentiori maiorum nomine compellantur, cf. ad 2, 22; Iac. 1, 1. Εν εκτενεια, εκτενως, 1 Petr. 1, 22, vbi vid. Pott. ſupr. c. 12, 5. Νυκτα και ημεραν i. e. *aſſidue*, Luc. 2, 37. Καταντησαι εις τι, *conſequi quid*, Eph. 4, 13: alius vocabuli ſenſus diſtinctior, quem ei ineſſe poſſe ſuſpicati ſumus ad Phil. 3, 11, ſi recte ibi ſumus argumentati, huc tamen parum pertinebit. — Hoc quidem verſu ελπις de ſperata per futurum Meſſiam felicitate intelligenda erit: neque enim in ſpem futurae reſurrectionis aſſiduis precibus incumbere dici poterant Iſraelitae ſeu Iudaei omnes (δωδεκαφυλον), ſiquidem magna pars eam reſpuebat, ii autem qui eius ſpem fouebant, non bene dicuntur εν εκτενεια eam fouiſſe, quod tamen ad ſpem Meſſiae adhibebitur commodiſſime. — At vero

v. 8 ad mortuorum reſurrectionem ſpectat. Τι vel abſolute ponatur (Rom. 3, 9; 6, 15), vel iungatur cum απιστον, *cur.* Ει *quod* infr. v. 23. Cf. Raphel. ex Polyb. Iam quia hoc verſiculo mortuorum in vitam reditus, at vero verſ. 7 Meſſiae bona omnino ſatis clare indicantur,

νεται παρ' ὑμῖν, εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; Ἐγὼ 9
μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ
Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι. Ὃ καὶ 10
ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων
ἐγὼ

tur, vtrumque in mente habuisse Paullum apparet, de maiorum ελπιδι loquutum. Neque id mirum: nam qui adfuturum Messiam sperabant, sperabant iidem et mortuorum e vita reditum: siquidem Messias ex Iudaeorum dogmatice in statu mortis permanere nequibat, vid. loc. Rabb. ad c. 2, 24; resurrectione autem sua primus commonstraturus erat, homines e mortuis et posse redire et vere redituros esse, infr. v. 23 et 1 Cor. 15, 20. Ita ergo argumentari poterat quilibet Iudaica doctrina imbutus, sed nemo promtius Paullo, vt qui persuasissimum habebat, Iesum pro hoc Messia habendum esse, quia resurrectione talem se probauerat, hominibusque resurrectionis spem fecerat, 1 Cor. 15. Contortior quidem videbitur argumentatio, sed ea neminem arripiet, cogitantem, id agendum fuisse Paullo, vt sibi constaret; siquidem semel coram synedrio περι ταυτης της ελπιδος accusari se professus erat, hic autem rhetorice haec et ornate ad Agrippam permouendum efferre allaborat; vnde accidit, vt ad eiusmodi phrases delabatur, quibus assuetus fuerat de futura Messiana felicitate omnino loquens. Erit ergo ελπις v. 6. 7 *spes, quam Iudaeorum maioribus fecerat Ioua, fore, vt exsisteret aliquando Messias, gentis sospitator, qui* (infr. v. 23) *resurrectione sua commonstraturus sit, fieri posse et vere futurum, vt homines e mortuis in vitam redirent.* Huic ελπιδος notioni concinunt omnia, quae v. 6. 7. 8. proferuntur. Cf. *Dinndorf.* ad *Morum* p. 594.

v. 9. Εδοξα εμαυτω δειν, *Videbar mihi facere debere,* i. e. partem officii mei habebam. Ονομα Ιησου, pleonast. pro Ιησουν. At *Haselaarius* in dissertat. ad c. 22, 9 laudata *professionem* seu *religionem* indicari existimat. Εναντια πραξαι *aduersari*, ita adhibetur et a Demosthene.

v. 10. Αναιρουμενων αυτων. Plures enim e christianorum hominum coetu praeter ius fasque a Synedrio necatos fuisse, non Stephanum solum,

ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιε-
ρέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν
11 κατήνεγκα ψῆφον. Καὶ κατὰ πάσας τὰς συν-
αγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς ἠνάγκαζον
βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς
12 ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις. Ἐν οἷς καὶ
πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ᾽ ἐξουσίας καὶ
13 ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων, ἡμέρας μέ-
σης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν
ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν
14 με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους. Πάντων
δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν
λαλοῦσαν πρός με καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι δια-
λέκτῳ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; σκληρόν
15 σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. Ἐγὼ δὲ εἶπον· τίς
εἶ

lum, tam per ſe, quam ex c. 8, 1; 22, 4; 9, 31 probabile eſt: ſin de Stephano ſolo cogitari velis, pluralis haec forma per enallagen frequentiſſimam accipietur pro ſingulari. Cf. Haſelaar l. c. Κατηνεγκα ψηφον, proprie: *ſententiam meam tuli*, ſed quia neutiquam ad ſynedrii aſſeſſores pertinebat Paullus, et ne illud quidem ſuffragiis ſuis capitis quemquam damnare poterat, nil eſt h. l. quam *approbaui*, ſicuti et latine dicitur: *calculum adieci*, συνηδοκησα, c. 8, 1; 22, 20.

v. 11. Τιμωρων, *tormentis afficiens*. Suid. τιμωρω σοι· βοηθω σοι· τιμωρω σε, βασανιζω. Κατα τας συναγωγας, cf. ad 22, 19. Βλασφημειν, i. e. publice coram omnibus profiteri, Ieſum iſtum fuiſſe hominem fraudibus alios decipientem, maleficum, ſeditioſum, meritisque poenis affectum; hisque omnibus repudiare doctrinam eius, et ad antiquiora ſacra redire. Ad talia cogebantur interdum μαθηται a chriſtiani nominis hoſtibus, vt ex Plin. epiſt. 10, 97 notiſſimum eſt.

v. 12-15. Iam ad hiſtoriam

εἶ Κύριε; ὁ δὲ εἶπεν· ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώ-
κεις. Ἀλλὰ ἀνάστηθι καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πό- 16
δας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσα-
σθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες ὧν
τε ὀφθήσομαί σοι, ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ 17
καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς ἐγώ σε ἀποστέλλω,
ἀνοῖξαι

riam illam mirabilem, quod ad Chriſtum conuerſus ſit, repetendam peruenit, quo in antecedentibus ſenſim ſibi viam ſtrauerat. Explicationem vid. ad c. 9 et c. 22 et in Excurſ. Ἐν οἷς (πραγμασι) *dum haec ita ſunt.* Ὑπερ την λαμπροτ. τ. ἡλ. conſtr. poſt περιλαμψαν. Σκληρον, χαλεπον, Io. 6, 60. Durum tibi erit, ſummo cum damno tuo fiet. Λακτιζειν προς κεντρα, *calces aduerſus ſtimulos tollere*, i. e. rebellem eſſe contra eum, qui aliquem caſtigando ad obedientiam cogit, ſibique ipſi eadem re nocere, qua nocere volumus alii: prouerbio ſatis vſitato (Pindar. Pyth. Od. 2, 173. Terent. Phorm. 1, 2, 28; Columell. 2, 2, 26.) deſumtoque a bobus, aduerſus ſtimulos, quibus agitantur, calcitrantibus. Eadem exprimuntur et aliis prouerbiis αδαμαντα παιειν, Aeſchyl. Agam. 1633, πυρ πατειν, Eurip. Bacch. 794.

v. 16. Προχειρισασθαι, ad c. 22, 14. Vt deſignarem te miniſtrum teſtemque omnium eorum, ὧν (ἃ) ειδες, et ὧν (περι ὧν, ſeu ὧν χαριν) οφθησομαι σοι, vſitatiſſimo Graecismo, ſupra c. 24, 8; Io. 4, 50 et ſexcent. alias. Apud Bowyer. ſuadetur legere: δι' ὧν τε οφθησ. σοι.

v. 17. Εξαιρουμενος, vel *eligens* ſicuti ſaepiſſ. apud LXX τῳ· בחר reſpondet hoc verbum, Iob. 36, 21; Ieſ. 48, 10, apud Xenoph. etc. eodem ſenſu obuium; vel *eripiens*, vt ſupra c. 7, 10; 12, 11, ρυομενος, σωζων. Prius tamen praeferendum videtur: neque enim bene dici potuit Apoſtolus εξαιρεισθαι, σωζεσθαι εκ των εθνων (eripi poteſtati paganorum), quia inter Iud. quidem vixerat, ſed nunquam dum adierat gentes, neque adeo iam imbui poterat eorum flagitiis et impediri. At multo melius dici poterit ex omni incolarum της οικουμενης numero, qui ex Iudaeorum partitione tam Iudaeis (λαῳ, עם, vt Luc. 2, 10), quam gentibus (εθνοις, גוים) efficiebatur,

18 ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ
σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ
ἐπὶ τὸν Θεὸν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρ-
τιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ
19 εἰς ἐμέ. Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενό-
20 μην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ, ἀλλὰ τοῖς
ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν
τε

tur, ſelectus fuiſſe diuinitus aliquis, qui magno huic negotio perficiendo deſtinatus fuerit. Εις ους ad vtrosque pertinet, Iudaeos, paganosque: atqui et vtrique parti ſalutarem doctrinam promulgauit Paullus. cf. v. 20.

v. 18. Φως et σκοτος notiſſima metaphora tam ad intellectum, recta rerum cognitione vel imbutum vel carentem, quam ad enata inde vel recte vel male facta adhibetur. Diſertius autem ſub φως noua per Chriſtum tradita doctrina, vtpote meliori cognitione intellectum, et voluntate animum afficiens, intelligitur, ſicuti ſub σκοτος religiones Iudaeorum, et maxime gentilium. Eadem per ſynonyma efferuntur; Εξουσια του Σατανα, ſub cuius regno tenentur, qui Ieſum Chriſtum regem et Meſſiam agnoſcere poſſunt quidem, ſed nolunt, cui oppoſ. εις Θεον, cuius regnum idem eſt ac regnum et εξουσια Ιησου, veri Meſſiae, cf. ad 1 Tim. 1, 20, et ad Col. 1, 13. Αφεσιν αμαρτιων, quas adhuc, dum in paganiſmi Iudaiſmique tenebris verſabantur, commiſerunt, ad Col. 1, 14; Act. 2, 38. Κληρον εν τοις ἡγ. Cf. ad c. 20, 32. Πιστει τῃ εις εμε metonym. antec. pro conſequ. *transitu ad meam doctrinam.* Hanc ergo qui amplectuntur, non indigni iudicantur felicitate regni Meſſiani, licet multis ante actis flagitiis ſe polluerint: illa enim ob hanc πιστιν, hunc tranſitum ad noua ſacra, eis condonantur, dummodo et αξια της μετανοιας εργα committant, v. 20. Sunt, qui πιστει, quod nos cum pleriſque τῳ: λαβειν iunximus, iungant cum ἡγιασμενοις quod nemini facile approbabitur. — Videmus, Paullum haec, quae inde a v. 16 Agrippae exponit, ita narrare, ac ſi a Ieſu ipſo ſibi dicta fuiſſent, quum eadem ferme

ε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν
πήγγελον μετανοεῖν καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν
Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.
Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν 21
τῷ ἱερῷ ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι. Ἐπικουρίας 22
οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας
ταύτης ἕστηκα, μαρτυρόμενος μικρῷ τε καὶ με-
γάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται
ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι καὶ Μωσῆς, εἰ 23
παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νε-
κρῶν

serme ab Anania accepisse dicatur c. 9, 17. Sed ea minoris sunt momenti, atque et nos alio tempore aliter solemus alicui narrare eiusmodi res.

v. 21-23. Ἕνεκα τουτων etc. i. d. *Sehet, das ist nun die ganze Sache, wegen welcher.* Ἑστηκα. Sicuti πιπτειν dicitur *miser*, ita ἑστηκεναι, qui ex miseriis *seruatur*, vt εγειρειν, qui *seruat* eundem. Προφηται και Μωσης, c. 28, 23; Luc. 24, 27. Ει, vt supr. v. 8, *quod:* ita Hebr. אם pro כי. Παθητος, vox alibi non occurrens, et ex analogia explicanda, eum innuit 1) *qui pati potest*, in quem cadit perpessio. Ita saepe apud Chrys. dicitur. Cf. Abresch. dilucid. Thucyd. p. 576; 2) *qui pati debet*, cf. Luc. 24, 26; 3) *qui vere passus est*, vnde vox ad formam participii praet. pass. est efficta. Πρωτος εξ αναστασεως νεκρων. Varie haec explicantur, vt εξ 1) vel sit *post*, seu *inde a*, vt Matth. 19, 12 et saepissime alibi: *post resurrectionem suam primum fore eum, qui* etc. 2) vel *per, propter: primum eum et principem fore per αναστασιν, atque in tali dignitate praedicaturum* etc. Ita Rom. 1, 14; Luc. 16, 9; Gal. 2, 16: vel 3) εξ αναστασεως νεκρων sumatur pro εν αναστασει, vt Luc. 11, 13; 2Cor. 2, 4: vel 4) periphrastice positum sit pro partic. αναστησας. Ita εκ saepissime adverbialiter sumitur, 2 Cor. 8, 13; Marc. 6, 5; Hebr. 7, 12. Tertium et quartum hunc sensum fundit: *primum eum fore in resurrectione, primo eum loco in vitam rediturum;* idque praeferendum videtur

κρῶν Φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ κα
τοῖς ἔθνεσι.

24 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος με
γάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη· μαίνῃ, Παῦλε, τὰ πολλά σ
γράμ

videtur longiſſime, referetque eundem ſenſum, quem exprimit idem Paullus 1 Cor. 15, 20. 23 et Col. 1, 18 (cf. Apocal. 1, 5) τοις: απαρχη των κεκοιμωμενων, πρωτοτοκος εκ νεκρων. Φως doctrinam ſalutarem I. C. innuit, vt ſaepiſſime, Ioh. 3, 19; 5, 35; Luc. 16, 8; Matth. 4, 16: hic tamen in ſpecie doctrina de futuro hominum ex mortuis reditu indicata videtur, cuius ſpei prima lumina Ieſus reſurrectione ſua ſuſcitauerat. Senſus Paulli: "nihil doctrina mea promulgaui aliud, quam quod iam dudum vaticinati ſunt ſacri libri noſtri, proditurum eſſe Meſſiam, aerumnas illum et mortem ſubiturum, ſed principem omnium a Deo ex mortuis reuocatum iri, ſpeque reſurrectionis omnibus hominibus futurae tanquam benegniſſima luce omnes et Iudaeorum et paganorum nationes colluſtraturum." Quibus tamen V. T. locis ſingulis ſingula haec vaticinio expreſſa ſint, ſubtilius quaeſiuiſſe, non magis h. l. quam in ſimili re c. 10, 43 conueniet.

v. 24. Hactenus Paullu
Iam ſequitur effectus oratio
nis. Μαινῃ, *inſana loque
ris*, vt c. 12, 15. Non au
diendi videntur, qui cun
Loesnero ex Philone ad h. l
Schleusnero, Dinndorfio etc
vertunt: *enthuſiasmo affla
tuque div. agitatus mihi vi
deris loqui: du redeſt j
ganz wie ein Begeiſterter*
Quamuis enim vſus lo
quendi nil obiiciat, at re
fragantur tamen ſequentia
πολλα γραμματα, ſiquiden
ob nimiam doctrinae et eru
ditionis copiam ad inſaniam
quidem agitari (περιτρεπε
σθαι) homines nonnullos e
impelli experientia abund
docet; at vero in ſublimio
res affectus ſacrumque ar
dorem abripi, omni rerun
naturae reclamat, quia di
vinior ille enthuſiasmu
haudquaquam ſtudio et arte
doctrinae et litteraris debe
tur, ſed menti innaſcitur
aut coelitus quaſi inſtillatur
Pindarus quidem, ardentiſ
ſimo ſane furore abreptus
ideoque de his rebus rectiſ
ſimum iudicium ferens, con
temnere et damnare vide
tur illos poetas, qui arte e
ſtudi

ράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει. Ὁ δὲ, οὐ 25
αίνομαί, φησι, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας
αὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι. Ἐπί-
ταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ 26
αῤῥησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι
ούτων οὐ πείθομαι οὐδέν· οὐ γάρ ἐστιν ἐν γω-
ίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. Πιστεύεις, βασιλεῦ 27
Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.
Ὁ

tudio ad poemata elaboranda incumbunt, quum ex ngenio potius deriuandus it diuinus iste ardor. Excoitata videtur haec explicaio, ne iniustius de Paullo udicium tulisse, aut sanctisima de Christo dogmata pro nsanientium somniis habuisse videatur quis. At uis ob id iniquus erit Festo, erum talium prorsus ignaro? Placidus is adhuc audierat Paullum: at vero, vbi le ἀναστάσει loquentem audit, parem se gerit, atque Athenienses se gesserant c. 17, 32. Quod autem insaniam hanc, quae videbatur, πολλοῖς Paulli γράμμασι tribuerit Festus, inde videtur accidisse, quod in custodia letentus Paullus multis forsan libris legendis occupabatur, in primis commentariis in V. T. vnde et γράμματα hic a nonnullis explicantur per notitiam V. T.

v. 25. Σωφροσύνη non *temperantiam modestiamque* hic innuit, vt creditur a multis, sed *mentem sanam sobriamque*, oppos. τῇ μανίᾳ Plutarch. in Alcibiade: τὸ μαίνεσθαι ὑπεναντίον τῷ σωφρονεῖν (quando σῶς, salua, *sana* est φρὴν, *mens*).

v. 26. Παῤῥησιαζόμενος, nec maiestatis regiae splendorem metuens, nec veritus, ne proloquutus esse videar quid, quod non intelligat Iudaeus aut ex insanientis ore prolatum credat. Τι τούτων. Vel: "eorum, de quibus cecinerunt vates, quae edoctus sit rex necesse est," vel: "eorum, quae nostro aeuo vere gesta sunt, quae quum non in occulto sed aperte sint gesta atque in ore sint omnium, neque a rege ignorari possunt." Cf. praemonenda.

v. 27. 28. Iam teneriore animi affectu loquens orator regis

28 Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· ἐν ὀλίγῳ
29 με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι. Ὁ δὲ Παῦλος
εἶπεν· εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν
πολλῷ, οὐ μόνον σὲ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς
ἀκούοντάς μου σήμερον γενέσθαι τοιούτους, ὁποῖος
κἀγὼ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

Κα

regis praecordia tangit: qui reſpondet, *parum abeſt, quin* etc. (εν ολιγῳ pro παρα μικρον, vt et apud Platonem, aliosque Graecos). Sunt tamen, qui poſt εν ολιγῳ ſubaudiunt χρονῳ, ſeu pro εν ολιγῃ διδαχῃ dictum putant: "egregie profecto exiguo temporis ſpatio ſeu inſtitutione breuiſſima vſus Chriſtianismum mihi perſuadere conaris", id quod ironice dictum volunt, quod et ſtatuunt eorum nonnulli, qui εν ολιγῳ pro παρα μικρον dictum putant. Neſcio tamen, quid ad ironiam hic ſuſpicandam nos cogat, ni forte illud hoc ſuadeat, quod χριστιανος ignominioſe dicitur (c. 11, 26), et, ſi ſerio locutus fuiſſet rex, altius in Paullum penetraſſe credendus eſt, neque poſt audita ea, quae v. 29 adſunt, eum dimiſiſſe. Enimuero illud ignorabat forſan rex, hoc autem prohibebant temporum, locorum, rerumque circumſtantium momenta. Serio ergo hic loquutum eſſe regem ſtatuimus, licet conſilia ſua exſequi ingenii mobilitas et regia dignitas vetuiſſe videtur.

v. 29. Ευχεσθαι τινι, 1) vota numini alicui nuncupare, et, quia cum votis iunctae ſunt preces, 2) preces adhibere numini, eisque ſibi expetere quid. *Darum möchte ich Gott wohl anrufen.* Εν ολιγῳ και εν πολλῳ inſiſtit P regis verbis εν ολιγῳ. Sen ſus ergo: *non propemodum ſolum, ſed plane.* Si alteram ſignificationem του: εν ολιγῳ v. 28. praetuleris, ſignificabit: *ſiue exiguo tempore opus fuerit, ſiue multo.* Παντας ακουοντας μου, vid. c. 25, 23. Τοιουτους, ὁποιο καγω. Omnibus in rebus eos mihi ſimiles videre optarem equidem, praeter vincula, quae ab illis abeſſe velim quam longiſſime. Neſcio, cur P. hac periphraſi vtatur, quae *iocoſi* quid continere videtur: num forte prae nimio gaudio, apologiam ſuam effectu proſperrimo non caruiſſe, ita loquitur?

v. 30

Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ ἀνέστη ὁ βασιλεὺς 30
αὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε Βερνίκη καὶ οἱ συγκαθήμενοι
ὐτοῖς, καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλ- 31
ήλους, λέγοντες· ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ
εσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος. Ἀγρίππας 32
ὲ τῷ Φήστῳ ἔφη· ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄν-
ρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Cap. XXVII
ταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας 1
ἑτέρους

VARIAE LECTIONES.

Cap. XXVII. Quod in MSS. auctorum graecorum latinorumque, ui de rebus geographicis scripserunt, fere omnibus reperitur, t permulta nomina propria vrbium, fluminum etc. insigni leionis varietate scribantur, et ingens passim inueniatur lectioum farrago: id neque in hoc capite, in quibus varia nomina ocorum ignobiliorum occurrunt, secus accidit. Quapropter admodum

v. 30. Num forte ideo abiant, iudiciumque soluebant, quia displicebat famiarior sermo, quo erga reem et procuratorem modo sus erat P., neque tamen um increpare durius voleant? *Αναχωρησαντες* in lium oecum priori adiaentem. *Ουδεν θαν. αξιον.* f. ad c. 25, 25. *Απολελυσθαι — Καισαρα.* Nolimus taien putare, praematura hac rouocatione caussae suae ocuisse Apostolum. Didulebatur ea nunc quidem in ongius: sed id nulli fraudi bi ducebat, siquidem et occasio iam aderat, exoptatissimam sibi Romam videndi: et tutus erat a Iudaeorum insidiis, quas haudquaquam omnes effugisset, si capitis iam tum absolutus Hierosolymam aut in aliam Palaestinae vrbem se recepisset. Cf. praemonenda.

Cap. XXVII. *Paullus Romam deducitur.* Vltima totius libri sectio, bipartito distribuenda, siquidem a) quae in *itinere* Romano ei contigerint, c. 27, 1 – 28, 15, et b) quae *Romae* acciderint,

ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ
2 σπείρης Σεβαστῆς. Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδρα-
μυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν
τόπους

modum varie leguntur nomina Ἀδραμυττηνῷ v. 2; Μυρα v. 5; Κνίδο et Σαλμώνην v. 7; Λασαια v. 8; κασον, v. 13, quod et ipfum nomen proprium habitum eft; Κλαυδην, v. 16; Μελιτη, c. 28, 1. Idem va let de voce propria Ευροκλυδων v. 14. (Cf. quae de nomine Ρεμφα ad c. 7, 43 fcripta funt.) Quae circa hanc varietatem memorat digniora videbantur, commentario inferenda putaui.

rint, c. 28, 16 - fin. perhibentur. Variae hic occurrunt difficultates tum quoad res geographicas, tum quoad res nauticas, quarum plurimi termini hic inueniantur necelle eft, fubobfcuri tamen ex parte, fiquidem nullum opus fupereft ex iftis temporibus, quod de re nauali agit difertius, et quae de eadem confcripferunt recentiores, ex veftigiis paffim occurrentibus congefta funt. Sed ridiculum eft, inde fufpicari velle, Lucam rei nauticae fuiffe peritiffimum: licet rectam hic Graecorum linguam expreffiffe videtur, id quod obferuauit Alberti et Dinndorf ad h. l.

v. 1. Ὡς εκριθη. Quum aduenifſet dies, quo abire nos decretum erat. Τινας ἑτερους δεσμωτας: tum focios Paulli, tum alios captiuos, qui alia de cauffa Romam mittebantur. Σπειρη Σεβαστη. *Cohors Augufta.* Aderat inter Romanorum legiones vna, quae Augufta legio vocabatur, Claudian Bell. Gildon. v. 422, (*Kaiferliches Leibregiment*), fed et in legionibus omnibus aliis adfuiffe videtur vna cohors, quae eodem nomine Auguftae cohortis veniebat (*Leibcompagnie*). Omnino autem inter alios milites e *Caefarienfes* et *Sebaftem* vt vocabantur (Καισαρεις και Σεβαστηνοι), in Iudaea tum temporis militabant, de quibus locus eft claffious Ioſeph. Ant. Lib. 19, fin. Seorfim potius, quam ad h. l. enucleanda res videtur: cf. Schwarzii Diatrib. ad c. 10, 1 laudata.

v. 2. Αδραμυττηνῳ. Quum plures vrbes nomine Αδραμυττος occurrant, praeſtat hic, intelligere cum Hieronymo Adrumetum, celeberrimam Africae in ora maritima vrbem, vnde naui hae

τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου
Μακεδόνος, Θεσσαλονικέως. Τῇ τε ἑτέρᾳ κατ- 3
ήχθημεν εἰς Σιδῶνα, φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος
τῷ Παύλῳ χρησάμενος ἐπέτρεψε πρὸς τοὺς φί-
λους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν. Κἀκεῖθεν 4
ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ
τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους· Τό τε πέλαγος 5
τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύ-
σαντες

haec Africanas merces in Syriam, et Syriacas in Lyciam (v. 5) transuexisse videtur, quapropter et pro μελλοντες legitur μελλοντι, probante Griesbachio, Bengelio in Gnomone etc. Πλειν construitur et cum accus. solo: vt πλειν θαλασσαν, ποταμους, Ies. 42, 10; 1 Macc. 13, 29, omisso επι; πλειν τοπον τινα, vt h. l. omisso εις. Ἀνηχθημεν *vox nautica*, ad c. 16, 11. Αριστα‌ρχος, c. 19, 29; 20, 4, Paullo et in vinculis habito fidus Achates, Col. 4, 10; Philem. v. 24.

v. 3. Φιλους, i. e. μαθητας, quos iam ad Christianismum vel adduxerat ipse, vel adductos sciebat ab aliis. Tractus istos iam inuisisse Paullum, patet ex c. 21, 7: sed et saepius iam ibi adfuisse videtur.

v. 4. Ὑποπλειν (cf. v. 7), *vox nautica*, vsurpata de nautis, qui insulam terramve *praeternauigaturi* circuitu coguntur vti, quia rectam viam sequi prohibent alia impedimenta, vt h. l. ventus, qui cum contrarius flaret, non poterant alto se committere, in Lyciam tendentes, rectumque cursum tenere, sed cogebantur ὑποπλειν Κυπρον, praeternauigare Cyprum, atque transire mare quod Cyprum a Cilicia seiungit. *Wir mussten um Cypern herum schiffen.*

v. 5. Διαπλευσαντες πελαγος proprie dicitur, tum quod viam perfecerant iam emensique erant, tum, quod illud mare tanquam fretum inter Cyprum terramque continentem quasi *transeundum* erat. Μυρα της Λυκιας. Vrbs, inter praecipuas Lyciae numerata a Strabone, mari adiacens. — Admodum varie tamen hic legitur, quae varietas multas coniecturas, explicationesque

6 σαντες κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας. Κἀκεῖ
εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς
7 τὴν Ἰταλίαν ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. Ἐν ἱκαναῖς
δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι
κατὰ

que ſatis inutiles peperit. Veluti legitur *Lyſtra*, quae tamen vrbs eſt Lycaoniae atque in interiori terra ſita, cf. c. 14. Tum Μυῤῥαν, σμυραν, σμυρναν, quod idcirco in quibusdam codd. ita reperiri autumat Wetſtenius, quia Μυῤῥα graece σμυρνα appellabatur. Sed legitur quoque λιμυραν, quod nomen eſt fluuii eique adiacentis oppidi in Lycia. Atque hic creditur a Grotio etc. Lucam in diario ſuo, quod Syriaco idiomate in chartam conieciſſe creditur (proleg. p. 29), poſuiſſe ܠܡܘܪܐ, idque quum poſtea vel ipſe, vel ex Boltenii, qui hinc, vt credi poteſt, magnum hypotheſi ſuae fulciendae argumentum petit, coniectura ſerior translator, graeco ſermone redderet, vertiſſe per εις Μυραν, quia praefixum ܠ cum vrbis nomine confuderit. — Verum quum lectio vulgaris firmiſſimis innitatur fundamentis eiusque ſenſus optime quadret, omnia iſta vana videbuntur et otioſa.

v. 6. Αλεξανδρινον. Magna tunc temporis in fama erant naues Alexandrinae (Senec. epiſt. 77, init.), quo nomine, vt et hodienum fit, veniebant et aliae naues, alibi ad modum Alexandrinarum exſtructae. Ita et h. l. a quibusdam intelliguntur voces. Sed veram tamen Alexandrinam fuiſſe, praeferendum, ſiquidem naues Alexandria, ex nobiliſſimo emporio, euectae frumenta Aegyptiaca, mercesque Perſicas et Indicas in Italiam etc. transvehebant, eadem fere via maritima vſi, quam hic ingreditur P. Senec. Epiſt. 77; Sueton. Aug. 98; Nero 45; Galba 10; Tac. Hiſt. 4, 52; Socrat. Hiſt. Eccl. 2, 24; Sozom. 6, 25. Εμβιβαζειν *einſchiffen*, Thucyd. 1, 53.

v. 7. Βραδυπλοειν *vox naut*. oppoſ. ευθυδρομειν c. 16, 11. Κνιδον. Cariae peninſulam cum vrbe eiusdem nominis Veneris cultu nobiliſſima. Μη προσεωντος ανεμου, *non permittente vento*, ſc. rectum tendere curſum. Rarius hoc ſenſu occurrit, vnde Heinſius apud Bowy. praeter neceſſitatem ſuſpicatu

μ

κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου,
ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην. Μόλις 8
τε παραλεγόμενοι αὐτὴν ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ κα-
λούμενον Καλοὺς Λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.
Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη 9
ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοός, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη
παρελη-

μη προσελωντος, non insuper impellente. Σαλμωνη. *Salmone* seu *Salmonium*, promontorium Cretae in latere orientali, sed et versus Boream spectans, Cnido, vnde euexerant, obuersum, hodie C. *Salomon* appellatum: Ptolem. 3, 17; Plin. H. N. 4, 12; Strabo Lib. 10 etc.

v. 8. Παραλεγομενοι, *vox nautica*, sicuti et Lat. *oram legere*. Serv. ad Aeneid. 3, 21. Λασαια. Admodum varie et huius vrbis nomen legitur, Λακαια ab Hieronymo, Ελαια a Beza, Αλασσα a Grotio, Θαλασσα, seu Θεσσαλα ab aliis. Iam hinc patet, ignobilius aliquod oppidum fuisse, quod hic indicatur. Et nulla eiusdem vestigia superesse adhuc dicuntur, licet adiacens vrbi portus, qui, quia ad appellendum commodus erat navibus, καλοι λιμενες *Belliportus* vocabatur, hodienum seruauerit nomen.

v. 9. Ἱκανου χρ διαγεν. *Als wir hier nun geraume Zeit still gelegen hatten.* Νηστεια. Intelligendum ieiunium illud magnum, quod inter anniuersaria solemnia diei piacularis agebatur, et κατ' εξοχην νηστεια vocabatur: Phil. Vit. Mos. Lib. 2, p. 657, C. Celebrabatur die 10 mensis Tisri, Leuit. 23, 27; Num. 29, 7 (nostr. 25 Septbr.). Sub illud tempus, longioribus iam noctibus marique intempesta, difficilior iam et periculosior est nauigatio. Hinc sequitur, neque h. l. nos egere emendationibus, coniecturisque quae apud Bowyerum inueniuntur, pro νηστειαν legendum forte esse νηνεμιαν, υετιαν etc. Verum enimuero ad alia omnia abit Erasm. Schmid. qui νηστειαν de ieiunio nautarum viatorumque ex fame et inopia exorto explicat, et παρερχεσθαι non vertit *praeterire*, sed *accedere*, vt Luc. 12, 37; 17, 7. "Incerta iam et anceps reddebatur nauigatio vlterior, quia caeteris incommodis accedebat iam et inedia." Sed neutiquam conueniunt haec om-

10 παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος, λέγων αὐτοῖς·
Ἄνδρες, θεωρῶ, ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζη-
μίας οὐ μόνον τοῦ φορτίου καὶ τοῦ πλοίου ἀλλὰ
καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.
11 Ὁ δὲ ἑκατοντάρχης τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ
ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.
12 Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παρα-
χειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κᾀ-
κεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα
παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης, βλέποντα κατὰ
Λίβα

nia rebus, quae hic narrantur: ſiquidem νηστεια nusquam in N. T. vſurpatur de ieiunio, quod fame coactus agit quis, ſed de illo, quod ex pietate ſponte ſuſcipiebant, vel ex lege Moſaica eccleſiaſtica celebrabant. Neque vlla adſunt veſtigia, fame et commeatus inopia laboraſſe hanc nauem v. 21, 34 - 36): et ſi laboraſſet, facillimum erat, annonam coemere in vrbe illa portuque.

v. 10. Ὕβρις et ζημια catachreſtice poſita ſunt pro *vi* et *ſaeuitia* procellae; ſicuti Horatio Od. 1, 4 nauis eſt *ludibrium ventis*, ſaepiusque dicitur *iniuria aeris* etc. Noſtrum fere: *Wir werden ſchändlich und grauſam mitgenommen werden.* Φορτιον, ſeu, vt vulgaris textus habet, φορτον mercimonia, armamenta, aliaque, quibus onuſta erat nauis, *Schiffsladung.* Ὅτι μελλειν. Eſt ſyntaxis mixta, ex qua ὅτι abundat, qui mos Graecis non infrequens eſt. Raphel. ex Arriano et Polyb. ad h. l. cf. v. 30.

v. 11. Ναυκληρος, dominus nauis, qui naui mercatoribus locanda quaeſtum facit. Ammon. ὁ ναυς κεκτημενος, et Heſych. ὁ δεσποτης του πλοιου. Κυβερνητης, gubernatores nauis ſeruiebant nauclero, qui, vbi nauis mercatoribus locabatur, ſuis ſumtibus eos vna mittebat. Quam ob cauſſam alia ſuaſerint hi, ſtatim ſequitur v. 11.

v. 12. Δε. *Nemlich.* Ανευθετος *non idoneus*, αχρηστος, Heſ. Igitur ad appellendas quidem naues commodus fuiſſe portus videtur, vnde ei et nomen

Λίβα καὶ κατὰ Χῶρον. Ὑποπνεύσαντος δὲ Νότου, 13
δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἆσ-
σον

nomen haefit, v. 8: verum non aeque *ad hiemandum*, quia forte patebat Auftro, Noto, aliisque ventis tempeftates per hiemem ibi excitantibus. Φοινικα. Phoenix portus in meridiano infulae littore, cui oppidum eiusdem fere nominis adponit Ptolemaeus 3, 17. Respondet forte hodierno *Cap. Voro*. Λιψ, *Africus*, Χωρος, *Caurus*, ventorum nomina, quorum illud *Südwestwind*, hoc *Westnordwestwind* indicat, h. l. autem, vt faepe alias, plagas coeli, vnde ifti ventus fpirare folent. Ceterum diffipabuntur facillime tenebrae, quas in hoc loco inuenerunt intt., dummodo fumferis, portum iftum in auftraliori quidem Cretae latere fitum fuiffe, fed tamen verfus auftrum ita prominuiffe, vt curuitate fua tam Coro patuerit quam Libi. Additur autem hoc ea de cauffa, vt oftendatur, commodiorem ad hiemem transigendam fuiffe hunc portum, quam Καλους Λιμενας, quia ventis ex oriente et meridie ingruentibus non patebat.

v. 13. Νοτος *Südwind*. Ὑποπνειν *leniter fpirare*. Hic ventus non contrarius videbatur. Siquidem Belliportus, vbi adhuc degebant, in meridionali infulae littore *verfus orientem*, haud procul a promontorio Salmonio, fitus erat: at Phoenix, cuius portum petebant, in eadem quidem ora auftrali mari adiacebat, verum verfus *occidentem*. Iam igitur occidentem verfus tendentibus viatoribus non quidem fecundiffimus, verum tamen haudquaquam adverfus erat Notus. Κρατειν της προθεσεως, *affequi propofitum*, *voto potiri*. Δοξαντες non eft otiofum: *ex opinione eorum*, quae tamen mox triftiffimum in modum fefellit. Αιρειν fc. ταν ναυν, τας αγκυρας, *vox nautica*, *ancoras foluere*, oppof. τῳ: καταιρειν *appellere* (Ael. V. H. 4, 25), fynn. τοις: αναγεσθαι, c. 16, 11 et καταγεσθαι, c. 21, 3. Παρελεγοντο, cf. ad v. 8. Ασσον, i. e. *propius*. Et hoc quadrat quam appofitiffime: fiquidem, fpirante auftro, propius infulam curfus tendendus erat: *fie hielten fich nun dicht an der Küfte*. Sed hunc comparatiuum του: εγγυς nonnifi apud poetas occurrere rati intt. multum h. l. arbitrio fuo coniecturisque

14 σον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος Εὐροκλύ-

que et emendationibus indulſerunt, legendum ſuadentes θασσον, *celerius*, vel Λασαιαν ex v. 8, vel θαλασσαν (vid. Wall critical coniectures), aut vrbem aliquam hoc nomine exprimi ſtatuentes, vel Aſum (Plin. H. N. 4, 12), quod tamen Cretae oppidum non littorale eſt, ſed mediterraneum, vel ſatis abſurde illud adeo Ασσον, quod in Troade ſitum memoratum eſt c. 20, 13. 14. Sed necquicquam profecto haec omnia. Nam et profaicorum eſt vti comparativo ασσον, quod occurrit et apud Ioſeph. Ant. 1, 20, 1. Cf. Erasm. Schmid. qui ad h. l. fuſius idem ex analogia demonſtrat.

v. 14. Εβαλε. Volunt intt. plerique neutraliter h. l. adhibitum eſſe hoc verbum, pro εβαλε ἑαυτον κατ' αυτης νηος ſeu πρωρας: *ventus immiſit ſe, irruit in iſtam navem*, quod ſatis bonum ſenſum parit. Alii: ventus εβαλε σε (*drehete ſich*) κατα Κρητης; minus bene, quia Notus ſemper contra Cretam obuerſus eſt. Duriſſime alii: ventus deiecit eos κατ' αυτης προθεσεως, ἡς εδοξαν κεκρατηκεναι, egit eos contra propoſitum. Praeferenda videtur aliis omnibus explicatio: "ventus iecit (nos) contra eam (Cretam)." Neque hoc abſurde. Siquidem Auſter ſemper et vbique quidem auſtraliorem Cretae inſulam legentes propius inſulam aduehit, arteque et labore curandum, vt paullisper a littore diſtet nauigium, id quod, *leniter* flante Auſtro, ὑποπνεοντος Νοτου, v. 13, facili opera effectum redditur. At vero, irruente vento *procelloſo*, vehementius idem, vt nunc, in littus adpellitur. Τυφωνικος i. e. *procelloſus*: nam τυφων ſeu τυφως innuit quamuis procellam violentiorem, סְעָרָה, Pſ. 148, 8. Heſych. ὁ μεγας ανεμος: Pollux: ανεμος βιαιος. Cf. S. V. Schleusn. lex. h. v. Ευροκλυδων, i. e. *eurus* κλυδωνας, *fluctus, ingentemque maris commotionem excitans.* Ita ſatis commode explicatur. Alii tamen emendant ευρυκλυδων, fauente Etymol. Magno, vbi habetur Τυφων. παρα του τυφω, i. e καιω· τυφων γαρ εστι ἡ του ανεμου σφοδρα πνοη, ὁς και ευρυκλυδων καλειται, q. d *ventus longe fluctuans, multos longe lateque fluctuciens.* Huic lectioni fauent Toupius, Erneſti, neque improba

Εὐροκλύδων. Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ 15
μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες
ἐφερόμεθα. Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλούμε- 16
νον

probat Griesbach. cf. *Dindorf.* ad Morum p. 615 ſq. Multi denique veluti Grotius, Mill. Clericus, Bengel. etc. praeferunt lectionem Ευρακυλων, quod et in cod. Alexandr. verſſ. et patribus nonnullis inuenitur, non tamen ſatis idonea auctoritate critica, licet ad rem accommodatiſſime: ſiquidem ex iſta plaga incumbens ventus (*Nordoſtwind*) facillime abigere poterat nauem tum ad Clauden inſulam, tum ad Syrtes, Maltham etc. Sed ea ipſa de cauſſa mutata in Ευρακυλων videtur lectio. Proxime ergo fidem videtur, vehementiorem quemuis turbinem a nautis Alexandrinis vocatum eſſe vel ευροκλυδονα, quia Euro flante ſaepiſſime excitabatur, vel ευρυκλυδονα: neque fraudi erit, ſi nusquam aliter hoc nomen occurrere videmus; ſiquidem fortaſſe nonniſi Alexandrini id nominis vento indiderant ſaepiusque id tunc in ore habebant nautae, vnde P. Lucasque rei nauticae non peritiſſimi, vniuerſale venti nomen eſſe exiſtimabant. Vtrum tamen ex ευροκλυδων et Ευρυκλ. praeferendum ſit, neſcio: fauentibus illi lectioni teſtimoniis externis, huic internis, ſiquidem non ſolum *eurus* fluctus excitat, ſed et omnes venti alii; turbines autem omnes *longe lateque* fluctus cient: et ευρυκλ. facillima mutatione abire potuit in ευροκλ.

v. 15. Συναρπαζειν dicitur procella, ſi turbine circumagit et circumtorquet nauigia: Αντοφθαλμειν *contra intueri*, dein tropice *reſiſtere*, vti apud Ioſeph. Ant. 6, 6, 2 αντιβλεπειν μαθημασι, et apud Polyb. vid. Raphel. Cf. Sapient. 12, 14. Επιδοντες ſc. ἑαυτους vel το πλοιον τῳ ανεμῳ, vel τοις κυμασι. Ita Plutarch. loquitur επιδιδοναι τῃ τυχῃ τα ιστια. Εφερομεθα *huc illuc ferebamur, agitabamur*, vox in hac re propria, Theognis v. 671.

v. 16. 17. Ὑποδραμοντες. Recte monet Schleusnerus lex. h. v., non premendam nimis eſſe vocis etymologiam, *prope inſulam currentes*, id. qu. ὑποπλεειν, v. 4 et 7; iam enim non licebat nautis curſum dirigere quo vellent. Eſt ergo: *curſu deferebamur. Anſtatt nach*

νον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι
17 τῆς σκάφης, ἣν ἄραντες βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες

Phoenice zu kommen, kamen wir nach der Insel Claude. Κλαυδη, paruula insula prope Cretam, sita versus Austrum et occidentem, ex aduerso portui Phoenices, Ptolemaeo 3, 7 Κλαυδος, Pomponio Melae 2, 7 Gaudos vocata, hodie *Gozo di Candia* audiens. Et hoc nomen admodum varie in codd. scribitur Κλαυδιν, Κλαυδαν, Κλαυδα, Καυδα, Καυδω etc. Neque hic subtilius quaerendum, quo pacto procella, quae nauem Cretam versus impulisse videtur v. 14, iam in insulam Clauden viatores deiecerit: siquidem in eiusmodi tempestatibus subito mutatur eorum cursus. Videtur autem ista procella ex meridie exorta dein ad orientem et septentrionem vertisse. Της σκαφης, cymbae illius, quae ita alligari solet nauigio maiori, vt vel maiori vel minori interuallo sequatur. Eiusmodi scapham et hoc nauigium Alexandrinum secum habebat. Περικρατης τινος, *qui est alicuius rei compos, eamque vt dominus obtinet.* Composita est vox non cum praepositione περὶ sed aduerbio πέρι. *Wir konnten seiner nicht mächtig werden.* i. e. vel: "aegre illam exposuimus," vt quidam accipiunt, quod tamen rerum nexui parum videtur congruum, vel: "aegre illam longius distantem et procellae saevitia iam conuersam et huc illuc agitatam attrahere funibus valuimus." Ἡν αραντες βοηθ. εχρωντο sc. nautae. Αιρειν est *subducere* navem seu lintrem, oppos. χαλαν v. 30. Videntur autem scapham in nauem retulisse, vt hac ipsa conservata seruarent et scapham (Cf. v. 30). Βοηθεια intelligitur ab aliis de instrumentis nauticis, quibus periclitanti naui succurritur, ab aliis de ope, quam afferre coacti sint viatores: rectissime de vtraque re cogitabitur. Auxilio autem profecto tum hominum tum instrumentorum naualium indigebant ad perficienda ea, quae iam sequuntur. Ὑποζωννυντες, i. e. "funibus vtrinque sub fundum adductis et vtrumque latus adstringentibus contra fluctuum impetum munientes navem, ne diffringeretur." Hoc veteribus in more fuisse patet ex Polyb. Legat. 64; Horat. Odar. 1, 14, 16. Cf. Raphel. et Riuii historia naualis.

ζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος οὕτως ἐφέροντο. Σφοδρῶς

lis. Ad id efficiendum autem ſcapha vſi fuiſſe videntur, antequam illam naui imponerent. — Et ita quidem commodiſſime explicari videtur locus, de quo in varias ſententias abiere intt., ex quibus prae aliis afferenda videtur ſententia *Michaelis Einleit.* § 103. p. 741. cui articulus τῆς ante σκαφῆς ſuſpectus videtur, maxime quum iniecta inſulae, cui appropinquauerint, mentio nil rei habere videatur cum ſcapha nauigio alligata, at vero omiſſo articulo commodiſſimus ſenſus prodeat hic: "etiamſi ad inſulam quandam adueneramus, conceperamusque ſpem, fore vt nobis ſuccurreretur, aegerrime tamen cymbam tandem aliquam conſequuti ſumus." Sed ex hac explicatione impeditiora fiunt, quae ſequuntur, ἣν ἄραντες - ὑποζωννύντες etc., niſi explicationem Eraſmi Schmidii admittere velis, qui interpretatur το: ὑποζωννύντες: "ſcapham fundo nauis alligabant, vt, ſi forte in Syrtes inciderent, quod metuebant, diſſiliente ſcapha, nauis ipſa tamen ſeruaretur": atqui de hoc more nil vnquam auditum eſt, neque apparet, quo pacto vel inter procellae ſaeuitias effectum illud dare valuerint, vel nauem ita contra Syrtium inſidias munire potuerint. Sed et refutata ab aliis eſt Michaelis ſententia, veluti ab Anglo quodam, ſub ficto *Ariſtarchi Nautici* nomine in *the monthly Magazine*, Ian. 1797. p. 31. — Εἰς τὴν Σύρτιν. Syrtes ſunt duo tractus maris Libyci, breuibus, vadis arenoſis, limo etc. abundantes, nauigantibusque admodum graves et inſidioſi. Altera maior Syrtis vocabatur, altera minor. Ariſtot. de mund. c. 3; Plin. Hiſt. Nat. 5, 4; Salluſt. Bell. Iugurth. c. 78; Ioſeph. Bell. l. 2, 16, 4. Neque admodum longe a Creta diſtabat Syrtis maior, et procellae tempeſtatisque impetu facillime eo adigi nauis poterat, in primis ſi ventus ex orientali et ſeptentrionali plaga ingrueret, vt ingruiſſe videtur. Σκεῦος indicare poteſt inſtrumenta naualia omnia, ambigiturque, quaenam h. l. intelligenda ſint et varie explicatur, veluti a Kypkio de *ancora* proiecta (v. 29), vel de *velis*, *rudentibus* et *antennis*, vel a Grotio de *malo*, fauente v. 40,

18 Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν
19 ἐποιοῦντο, καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ
20 πλοίου ἐρρίψαμεν. Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων
ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ
ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς
21 τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς. Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχού-
σης,

40, quod et Verſ. Syra expreſſit. Prius non ferendum videtur, quia nauis aucora adſtricta non φερεται: praefero ergo poſterius. Et ſane, ſi velis agitata fuiſſet nauis longius, timendum, ne vehementiori procella in Syrtes tandem incidiſſet.

v. 18. Χειμαζεσθαι *agitari* vexarique vi et rabie χειμωνος, *tempeſtatis*, *procella frigore et imbribus infeſtae*, v. 20, vti et ap. Lat. adhibetur *hiems*. Serv. ad Aen. 5, 11. Occurrit vox apud optimum quemque Graecorum: cf. Wetſten. Εκβολην ποιεισθαι, εκβαλλεσθαι, αποβαλλεσθαι nautarum eſt, qui ad leuandam nauem partem oneris in mare proiiciunt. Ita hic proiiciuntur primo merces, quas in Italiam advehebat nauis, dein, v. 19, vtenſilia nauis ipſius, tandem v. 38 et cibaria.

v. 19. Αυτοχειρες. Vulgo ſignificari voce hac eum, qui vitae ſuae ipſe manus infert, notiſſimum: h. l. omnino eum denotat, qui ſuis ipſius manibus quid perficit, poſitumque eſt elegantius pro αυτοι *wir ſelbſt mit unſern eignen Händen.* Heſych. αυτοχειρια· το τῃ ἑαυτου χειρι ποιησαι τι. Ἡ σκευη, id. fere quod ſupra το σκευος, ſeu frequentius τα σκευη, *apparatus et armamenta, quibus nauis inſtructa erat.* Euſtath. in Odyſſ. β, 390; Ael. V. H. 6, 12. Eadem ferme leguntur Ion. 1, 5.

v. 20. Χειμωνος, v. 18. Επικειμενου. Adhibetur vox de omni re, quae preſſius inſiſtit infeſtatque, veluti de hoſtibus perſequentibus, Ioſ. Ant. 6, 4, 2, de tempeſtate, Plutarch. Timol. p. 250. Ita et h. l. Afferunt hic nonnulli intt. locos alios claſſicorum, in quibus tempeſtas maritima depingitur. Virg. Aen. 1, 92 ſqq.; 3, 194; Achill. Tat. Lib. 1; cf. Wetſt.

v. 21. Iam nimio labore et abſtinentia a cibo fatigatos Paullus alloquitur, novasque vires addit. Ασιτια, *abſtinentia a cibo indeque exortus virium defectus*, ſiquidem

σης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν εἶπεν·
Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνά-
γεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύ-
την καὶ τὴν ζημίαν. Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐ- 22
θυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν,
πλὴν τοῦ πλοίου. Παρέστη γάρ μοι ταύτῃ τῇ 23
νυκτὶ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμὶ, ᾧ καὶ λατρεύω,
λέγων· μὴ φοβοῦ, Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆ- 24
ναι· καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς
πλέοντας μετὰ σοῦ. Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πι- 25
στεύω γὰρ τῷ Θεῷ, ὅτι οὕτως ἔσται, καθ' ὃν τρό-

πον

quidem nemini in mentem venerat, cibum capere, omnibus non niſi ad ſeruandam nauem intentis. De alimentorum inopia non cogitandum ob v. 34 – 36. Verterim ergo: *Da nun niemand ans Eſſen dachte.* Ὕβρις και ζημια ſupra ad v. 10. Κερδησαι *lucriſacere*, i. e. *euitare*, *declinare*, noſtrum: *ſich etwas erſparen.* Hunc vocabuli vſum ex Ioſepho, aliisque auctoribus abunde demonſtrarunt Krebſ. Elsner. Kypk.

v. 22. Αποβολη *iactura*, ſaep. ap. Ioſ. vid. Krebſ. Durior autem phraſis videtur αποβολη εσται. Supplendum porro: *ſi me audiuerítis.*

v. 23. Παριστανια *adſtare* verbum in hac re proprium. Herod. 1, 38; Plin. Epiſt. 7, 5. Ου ειμι ſc. δουλος, κτημα, fere vt 1 Cor. 3, 23, ᾡ και λατρευω, effectus των: ου ειμι.

v. 24. Παραστηναι h. l. explicandum eſt intranſitiue, vt paſſiuum παραστησομεθα Rom. 14, 10. Κεχαρισται σοι. Tibi eos quaſi donauit, i. e. tui cauſſa eos conſeruauit, vt tibi vitae ſuae conſeruationem ſe debere fateantur. Sicuti enim improbus homo cum aliis idem nauigium ingreſſus, atque ex iſtius aeui opinione, naufragio poenas luens et aliis auctor fit exitii (Ion. 1, 14), ita homo ante alios probus piusque, peculiari numinis tutela ſuſceptus, eripitur imminenti naufragio, et eius cauſſa eripiuntur et caeteri omnes.

v. 26.

26 που λελάληταί μοι. Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

27 Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν. Καὶ

v. 26. Εκπιπτειν dicuntur *tum* illi, qui tempeſtate iactati incidunt in locum quendam, ad quem parum tendebant, ſenſusque erit: iamiam accidet, neque aliter fieri poteſt, quin (vt c. 21, 22) in inſulam quandam propinquam abripiamur (*wir müſſen nun durchaus bald nach einer Inſel verſchlagen werden*)": *tum* illi, qui tempeſtatibus erepti ad littus aliquod euadunt, iamque δει erit: "curandum nobis eſt, vt conſpiciamus inſulam aliquam, ad quam appellamus." Prius placet. — Caeterum viſionem hanc angeli per ſomnium accidiſſe Apoſtolo, et h. l. vt et ſupra c. 23, 11, citra dubium ponetur. Omnia ſane, quae ipſum circumdabant, momenta ad iſtiusmodi ſomnium producendum aptiſſima videbantur. Cf. Perill. Eichhorn: *Ueber die Engelerſcheinungen in der Ap. G.* Biblioth. B. 3, p. 407, contra quem tamen vt vbique, ita et circa hunc locum diſputauit Storr diſſert. exeg. in N. T. Pars II, p. 95, diuinumque nuncium fallere neſcium Paullo vere apparuiſſe contendit, refutatus tamen ab Eichhornio, ibid. p. 1084 ſqq.

v. 27. Nec fefellit augurium. Vere enim propinquam eſſe terram animadvertebant nautae. Διαφερεσθαι vox propria de eis, qui fluctibus huc illuc agitantur, occurrens et ap. Plutarchum. Latin. ita adhibent verbum *differri* Horat. Epod. 10, 6. Αδρια Ὁ Αδριας ſc. ποντος etc. non ſolum indicat ſinum illum Adriaticum, qui terminatur montibus Epiri Cerauniis, ſed et, quae infra hunc ſinum extenduntur, maria, Ionicum, Creticum, Siculum, vnde et Siciliam et Cretam ὑπο του Αδριου, Αδριατικου πελαγους, terminari ſcribit Ptolem. geograph. Lib. 3, c. 4 et c. 16. Idem paſſim teſtatur et Strabo. Heſych. Ιωνιον πελαγος, ὁ νυν Αδριας. Et latiori hoc ſenſu nomen vſurpatur ſaepiſſime ab Ouidio, Statio etc. Cf. Erasm. Schmid.

Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ δια- 28
στήσαντες καὶ πάλιν βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς δεκα-
πέντε· φοβούμενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς τόπους 29
ἐκπέσωμεν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας
ηὔχοντο

Schmid. ad h. l. et Bochart. Geogr. I, 26. Προσαγειν, intransitiue, suppl. ἑαυτην, *appropinquare.* Proprie viatores appropinquant terrae, sed per hypallagen et vice versa dicitur, cf. ad c. 21, 3. Ita et terra eis, qui eam relinquunt, αναχωρει, recedit, Aeneid. 3, 72. Num haec omnia proxime insequuta sint somnium Paulli, illudue nocte ante 14tum tempestatis diem ei contigerit: nil exploratum habemus: prope tamen fidem illud habebitur. Eichhornio autem adstipulari equidem vix possum, qui in refellendis argumentis Storrii haec *ante* somnium Paulli accidere potuisse suspicatur, vt illud δε particula transeundi habeatur, versusque 27 ita ferme vertatur: *nemlich in der 14ten Nacht hatte man bemerkt, daſs Land in der Nähe seyn müſſe.* Ex hac enim explicatione rumpi rerum narratarum ordo videtur, nescimusque vnde continuationem narrationis denuo auspicari dicamus.

v. 28. Βολιζειν, in mare demittere βολιδα (quam Herodot. καταπειριαν vocat) perpendiculum nauticum ad explorandum fundum. Ὀργυια, vlna, sex pedum spatium complexa, *Klafter.* Etymol. σημαινει την εκτασιν των χειρων συν τῳ πλατει του στηθους. Εικοσι, δεκαπεντε. Decrescere ergo videbant maris altitudinem, quod signum erat propinquae terrae. Atqui

v. 29 in terrae vicinia asperum saxosumque solet esse mare: id quod per noctis tenebras nouum periculum afferebat, quare consistere ibi vsque ad diluculum, navemque anchoris figere satius ducebant. Τραχεις τοποι, loca aspera et saxosa, qualia frequenter adsunt circa vicinas insulas. Infr. v. 41; Hor. Od. 1, 14 fin. Suspicatur Erasm. Schmid. legendum βραχεις, breuia, loca vadosa. Εκπιπτειν, cf. v. 26. Herod. 8, 13: εκπιπτειν προς τας πετρας. Ἡμεραν γενεσθαι, si forte a terra propinqua auxilium nancisci possent.

v. 30.

30 ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι. Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούν-
των φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν
σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας
31 μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν, εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ
ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις· ἐὰν μὴ οὗτοι
μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.
32 Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκά-
33 φης καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν. Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελ-
λεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας
μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων· τεσσαρεσκαιδεκάτην σή-
μερον

v. 30-32. Μελλοντων pro μελλουσι quia genet. abſoluti adhuc menti obuerſabantur, ſyntaxis mixta, vt v. 10: Εκ πρωρας: namque etiamſi iam ex puppi anchoras extenderant, id parum ſufficiebat: ſiquidem vehementiſſime ſaeuiente procella vtrinque, et ex prora et ex puppi, naues alligantur. Εκπεσειν alio h. l. ſenſu, quam v. 26. 29. *delabi*, *excidere*, *ferri quo vellet*, σαλευειν. Conſtat, tempeſtate increſcente, nautas relinquere nauem ſolere, adſcenſaque ſcapha ſibi conſulere. Pari modo et hic fugam moliebantur nautae Alexandrini, iamque ſcapham, quam naui impoſuerant (v. 17), demiſerant in mare, atque funibus verſus proram ducebant. Ibi eum adſcendere ſtatuerant, cauſſati, ſibi paullulum in mare eſſe vehendum, vt nauim non proxime, ſed loco paullulum remotiore (εκτεινειν αγκυρας) alligarent anchoris. Sed parum ſucceſſit fraus: namque, monente Paullo, dolum ſuſpicati milites funes, quos manibus ducebant nautae, quum vi extorquere aut non poſſent aut nollent, breuiſſima via diſſecuerant adeoque perfidos illos fuga excluſerunt. — Ita ſi explicaueris locum, omnia fluent facillime, neque eſt, quod ob voces τα σχοινια απεκοψαν miſſam faciamus coniecturam, naui impoſitam v. 17 fuiſſe cymbam, ſed potius aut fundo nauis aut lateri alligatam.

v. 33. Αχρι ου i. e. *priusquam*, quem vocis vſum demonſtrauit Kypke ad h. l. Ασιτοι non *ſine cibo omni*, id quod fieri nequibat, ſed: *ſine*

μερον ἡμέραν προσδοκῶντες ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν
προσλαβόμενοι. Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς ~ προσλαβεῖν 34
τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας
ὑπάρχει· οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς
~ πεσεῖται. Εἰπὼν δὲ ταῦτα καὶ λαβὼν ἄρτον εὐ- 35
χαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας
ἤρξατο ἐσθίειν. Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες καὶ 36
αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς, (ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ 37
αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομήκοντα ἕξ). Κορε- 38
σθέντες δὲ τροφῆς ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλό-
μενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.
Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· 39
κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν
ἐβου-

~ μεταλαβεῖν ~ ἀπολεῖται

VARIAE LECTIONES.

v. 34. Pro πεσειται legunt απολειται A B C, 9 all. ap. Wetst. Griesb. et Birch. Syr. Erp. Aeth. Arm. Vulg. Theophyl. Iidem fere codd. pro προσλαβειν legunt μεταλαβειν. Sensus vtrinque idem. Sed quia phrasis est Hebr. solita, ου πεσειται θριξ της κεφαλης εις την γην, 1 Sam. 14, 45; 2 Sam. 14, 11; 1 Reg. 1, 52 etc. in eandem h. l. alii emendarunt lectionem, cum tamen Lucas loqui soleat απολειται Luc. 21, 18. — At προσλαβειν ex v. 33 inuectum videtur.

sine victu sufficiente, v. 21. Ita Matth. 4, 2; Luc. 2, 37; Esth. 4, 16; cf. Philip. 4, 11. 12.

v. 35. Ευχαριστησε τω Θεω, tum ex more suo religioso, tum vt nautis ostenderet, diuinitus patefactam sibi esse spem salutis.

v. 38. Iam ergo et remanentia cibaria in mare proiiciunt, quia, quum terram propinquam scirent, iam egere se eisdem posse opinabantur.

v. 39. Iam in conspectu erat terra, verum quaenam illa esset, nesciebant, quod c. 28, 1 demum cognoscunt. Constr. κατενοουν αιγιαλον εχοντα κολπον τινα," conspicati sunt littus in sinum quendam

40 ἐβουλεύσαντο, εἰ δυνατὸν, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον. Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμωνα τῇ πνεούσῃ κατεῖχον εἰς τὸν αἰγια-

quendam reflexum, quem ſinum intrare ſtudebant." Alii tamen ex ordine faciliore conſtruunt: "conſpexerunt ſinum quendam, habentem αιγιαλον, i. e. *littus planum, non aſperum*, quod petebant, quo facilius in terram egredi liceret." Placet tamen prius. Εξωθειν *vi et labore impellere* nauem, i. e. *appellere*. Ita Thucyd. 7, 52, vbi Scholiaſt. εξεωθουν· προς την γην οκειλαι εποιησαν. Latini quoque dicunt *eiicere naues*, Caeſ. Bell. Civ. 3, 28; Liv. 44, 28.

v. 40. Τας αγκυρας, vid. v. 29. Ειων εις την θαλασσαν, vel anchoras in mare abiiciebant, vt quibus iam non eſſet opus, vel, quod ob ſqq. αμα τας ζευκτ. placet, longius eas in mare immittebant, vt pondere retinerent nauem, vel, quod aliis videtur, breuiter dictum eſt pro ειων το πλοιον ιεναι εις τ. θαλ. Πηδαλιων gubernaculorum, quorum duo habebant vett. naues, alterum in prora, in puppi alterum. Apulei. Metam. Lib. 2. Ael. Var. Hiſt. 9, 40 et ibi Perizon. Cf. Alberti ad h. l.

Haec gubernacula nauibus alligata erant catenis funibusue (ζευκτηριαις), quibus remiſſis laxatisque (c. 16, 26) gubernacula ipſa longius a naui abibant, pondereque et aequilibrio eam retinebant. Αρτεμων varie explicatur, veluti *antenna* ab Erasmo, vel *malus* a Luthero, vel *velum aliquod:* atque hic intelligunt vel *velum illud prorae proximum* cum Grotio, vel aliud velum *minus*, (Papias. "Artemon velum nauis breue forma triangulari"), ne vela maiora plus iuſto ventorum conciperent, vel velum *maius*, quod hodienum Venetis *artimon* audit. Sed vaga ſunt omnia et fluctuantia, ſiquidem de re nauali veterum haudquaquam omnia habemus exploratiſſima. Hunc ergo artemonem ſuſtulerunt τῃ πνεουσῃ ſc. αυρᾳ obuium, vt ventus vela implere poſſet. Κατειχον. *Vox nautica*, noſtrum: *Sie ſteuerten dem Ufer zu.* Eiusdem ſignificationis exempla ex claſſicis abunde profert Kypk. Raphel. ex Polyb. et Xenoph. et Erasm. Schmid. ad h. l.

v. 41.

αἰγιαλόν. Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον 41
ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα
ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνη ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας
τῶν κυμάτων. Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο, 42
ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβή-
σας διαφύγῃ. Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος δια- 43
σῶσαι τὸν Παῦλον ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήμα-
τος, ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν ἀποῤῥί-
ψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι, καὶ τοὺς 44
λοιποὺς οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν
ἀπὸ τοῦ πλοίου· καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασω-
θῆναι.

v. 41 ſqq. Διθαλασσος, *bimaris* locus, qui vtrinque mari alluitur. Ita vocari ſolent Iſthmi, Corinthus. Horat. Od. 1, 7, 2. Sed eſt quoque locus in mari eminens, vadoſus, vel petroſus, cuius ſcopuli vtrinque mari alluuntur: iunguntur que apud Dionem Chryſoſt. τραχεα (ſupr. v. 29) και διθαλαττα. Proinde non in littore ipſo ſitus fuit hic τοπος, ſed fuere *breuia*, loca vadoſa, τραχεια, quae in ipſo ſinus, quem petebant, aditu obiecta erant. Επωκειλαν, *impegerunt nauem brevibus alliſam* (*geriethen auf den Strand*). Ita adhibetur vox: vid. Raphel. ex Polyb. et Arrian. ad h. l. Heſych. επι το ξηρον ελθειν. Ερεισασα intranſitiue ſc. ἑαυτην, vt v. 27, *es ſaſs feſt*. Virg. Aen. 5, 206. Perinde ἑαυτους ſubaudiendum eſt poſt αποῤῥιψαντας v. 43. Ἱνα - αποκτεινωσι. Cuſtodibus enim reſpondendum erat de captivis ſibi commiſſis. Βουλομενος διασωσαι τον Παυλον. Eum enim maiori cura et honore proſequebatur centurio, vt ex c. 28, 16 patet, quam caeteros captiuos, quod indubie a Feſto impoſitum erat. At vero ſi caeteri fuiſſent necati, vix ſeruari potuiſſet Paulli ſolius vita. Σανιδες *tabulae, aſſeres*. Επι τινων των απ. τ. πλ. ſc. αποῤῥηγματων. *ſub fragmentis nauis diſſolutae*. Παντας διασωθηναι. Ita rata et impleta ſunt, quae Paullus auguratus fuerat v. 24. 34. Similia loca, quae, quo pacto

Cap. XXVIII θῆναι ἐπὶ τὴν γῆν. Καὶ διασωθέντες τότε ἐπέγνω-
1 σαν, ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται

2 Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φι-
λανθρωπίαν ἡμῖν. Ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελά-
βοντο

ad terram euadere allaborent naufragi, depingunt, plura adſunt, veluti apud Achill. Tat. Lib. 3, p. 161 ſqq.

Cap. XXVIII non ſeiungendum eſt a prioribus, ſiquidem continua ſerie procedit oratio. Τότε. Tum demum cognouerunt, quod adhuc eos fugerat c. 27, 39. Μελίτη. Duae inſulae hoc nomine celebrabantur, altera nobiliſſima illa inter Africam Siciliamque, Plin. H. Nat. 3, 8; Pomp. Mela 2, 7; hodie *Maltha:* altera in mari Adriatico ad Illyricum vel Dalmatiam pertinens, Melitine dicta Plinio 3, 26, et Meligene Ptolemaeo 2, 17: hodie *Melite* prope Raguſam. Vtra tamen fuerit noſtra haec, ad quam P. applicuerit, multum olim diſputatum eſt, proxime tamen fidem eſt, et ab omnibus intt. fere hodie agnoſcitur, fuiſſe eandem, quae hodie Maltha audit. Patet illud ex omni itineris curſu, atque ex mentione Euraquilonis, Syrtium, Syracuſarum, hiemationis nauium Alexandrinarum etc. iniecta; quia omnem fidem excedit, per ſinum Adriaticum, multis inſulis ſcatentem nonniſi hanc deprehendiſſe viatores, atque in reditu per tot ambages Syracuſas appuliſſe. Et facile refelluntur argumenta, quibus pro altera inſula, Melite Illyrica, pugnatur; veluti a Bryant, *Obſeruations and Enquiries,* Diſſert. 2, v. c. Melitae quidem incolas rudiores fuiſſe, barbarorumque nomine dignos, ſed neutiquam etiam Malthenſes, (vid. ſtat. ad v. 2), viatores porro ἐν τῷ Ἀδρίᾳ circumlatos fuiſſe (vid. ad 27, 27): Maltham autem nullas alere ſerpentes viperasque venenatas c. 28, 3 ſqq. Verum quod nunc non adeſt, potuit adeſſe tunc temporis, aut ſaltem raro extra ordinem poſito caſu accidiſſe, quod et ita videtur, quia incolae ipſi nouitate phaenomeni perculſi eſſe leguntur v. 4 ſqq.

v. 2. Βάρβαροι vocabantur a Graecis, Romaniſque gentes omnes, quae lingua vtebantur peregrina, quae, quod ab ipſis nequibat intelligi, dura

βοντο· πάντας ἡμᾶς διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα·
καὶ διὰ τὸ ψῦχος. Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου 3
φρυγάνων πλῆθος καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν,
ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς
αὐτοῦ. Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ 4
θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους·
πάντος φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασω-
θέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ Δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.
Ὁ

dura videbatur et aſperior, per ονοματοποιΐαν quandam, quaſi craſſo ore loquerentur. Cf. Eraſm. Schmid. ad h. l. et Kopp. ad Rom. 1, 14. Ergo et Melitenſes eo nomine veniunt, quia ad neutram nationem, ſicuti neque ad Iudaeos, pertinebant. Quaenam tamen fuerit gens, quae tunc inhabitauerit inſulam, non conſtat: probabiliter tamen ex Africa in inſulam fuerat tranſuecta. De immani ferocia non cogitandum, id quod ſubſequentibus ſtatim refellitur. Ου την τυχουσαν, cf. ad c. 19, 11. Προσλαμβανειν, vt et αποδεχεσθαι v. 30, eſt *benigne* et *amice* excipere, Philem. 12. 17. Εφεστωτα (εφισταναι vt επικεισθαι, c. 27, 20), qui nos inuaſerat.

v. 3. Συστρεφειν φρυγανα, colligere ſarmenta, collectaque in faſciculos contorquere. Εκ της θερμης, non, vt quidam vertunt, *ex igne*, ſed *prae calore* (εκ, *propter*, Rom. 4, 16, alibi), id. qu. απο, quod et legitur in multis codd. Καθηψε της χειρος αυτου, *attigit eius manum*, et ita eum inuaſit, ſeque ei illigauit, vt ſinuoſis flexibus *penderet* ex eius manu (v. 4.)

v. 4. Κρεμαμενον: non: "pendens, quod iam vere momorderat eum, aculeumque carni et venis infixerat", ſed: "quod circum eius manum ſinus ſuos duxerat." Θηριον in primis de animantibus venenatis dicitur, a quibus qui morſu petiti ſunt, vocantur θηριοδηκτοι, contra quos pharmaca adhibentur, quae ſingulari nomine vocantur θηριακα, de quibus multi vett. ſcripſerunt, e. gr. Nicander etc. Δικη, *diuina vindicta*, per proſopopoeiam Deabus adſcripta, vocataque et Nemeſis. Heſiod. Εργ. 254; Sophocl. Oedip. Colon. v. 1377; Ael. V. H. 13, 2. Argumen-

5 Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπα-
6 θεν οὐδὲν κακόν. Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν
πίμπρασθαι ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ
δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν
ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι ἔλεγον
Θεὸν αὐτὸν εἶναι.
7 Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία
τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδε-
ξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.
8 Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ
δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι, πρὸς ὃν ὁ Παῦ-
λος εἰσελθὼν καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας
αὐτῷ,

gumentantur hic Meliten-ſes, vt ſolent eiusmodi homines et hodienum loqui.

v. 5. Ἀποτιναξας – ουδεν κακον. Proinde, ni forte rata hic et effecta inuenire velis, quae pollicitus erat Ieſus Marc. 16, 18, non morſu laeſiſſe Paullum vipera videtur.

v. 6. Πιμπρασθαι, *inflammari et intumeſcere*. Lucian. οφις - εκκαιει και σηπει και πιμπρασθαι ποιει Cf. Dioſcor. in Theriacis c. 9. p. 428; Nicander in Alexipharm. Theophylactus interpretatur per λακαν *disrumpi*. Ατοπον i. e. πονηρον, Luc. 23, 41; 2 Macc. 14, 23; cf. Kypk. ad h. l. et Periz. ad Ael. V. H. 2, 8. Θεον. Multa hic fruſtra annotant intt., intelligentes vel Aeſculapium, qui cum ſerpente pingitur, vel Herculem, qui puer adhuc anguem ſuperauerat, quemque ſub nomine Herculis Alexicaci cultu diuino proſequutos eſſe Melitenſes ſuſpicari videtur Alberti, vel ſerpentibus olim diuiniorem naturam tributam eſſe dicentes, quem non niſi per ſublimiorem vim potuiſſe vinci. Sed nil amplius hic quaerendum eſt, quam ſtupor et admiratio vulgi eiusdemque ſimul mobilitas, aeque hic conſpicua, atque c. 14, 11 coll. 19 ſqq.

v. 7 – 10. Πρωτος h. l. primus magiſtratus, a Romanis Melitae impoſitus, quem generaliori hoc nomine apud Melitenſes vocatum fuiſſe ex

αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν. Τούτου οὖν γενομένου καὶ οἱ 9
λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ προσήρχοντο
καὶ ἐθεραπεύοντο. οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμη- 10
σαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν
χρείαν.
Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχει- 11
μακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις·
καὶ

ex inſcriptionibus patet. Χωρια, *fundi*, *villae*. Matth. 26, 36. Πολλαις τιμαις ετιμησαν, praemiis honorariisque multis nos affecerunt. *Sie beſchenkten uns anſehnlich.* Ita Sir. 38, 1.

v. 11. Διοσκουροι ſunt Caſtor et Pollux. Παρασημος eſt id, cui affixum eſt inſigne quoddam, e. gr. domus etc. ſigno aliquo ornata. H. l. nauis dicitur παρασημος. Siquidem moris erat et apud veteres, ſicuti eſt et hodienum, nauibus induere nomina peculiaria numinum, animalium (Aen. 10, 157. 209) aliarumque rerum, atque appingere in prora figuram eius rei, vnde nomen habebat. Dicebatur autem nauis παρασημος alicui rei, i. e. ſigno eius rei ornata. Plerumque eiusdem numinis ſigno inſcribebantur naves, cuius tutelae peculiari erant commiſſae (nam et naues, ſicuti vrbes tutelaribus Deis gaudebant): cuius numinis imago et puppi appingebatur. Interdum eadem imago et tutelare numen et inſigne nauis expreſſiſſe videtur, vt Aen. 10, 171, et h. l. Sed in varias ſententias hic abeunt viri eruditi, quae tamen non h. l. ſed ſeorſim examinandae ſunt. Videſis Heinſium ad Sil. Ital. XIV, p. 484; Burmann. ad Valer. Flacc. 1, 301; Schütz. ad Aeſchyl. Heptatheb. 210, et plures auctores, quos laudat Dinndorfius in additamentis ad Morum p. 637. — Haec ergo nauis Alexandrina inſigne gerebat Caſtoris et Pollucis, eorumque tutela fruebatur. Hi enim gemini ab eis, qui iter maritimum ingrediebantur, ante alios ſolebant inuocari, vnde et plurima nauigia eorum παρασημῳ inſignita fuiſſe facile credi poteſt. Num autem caſu tantummodo haec addiderit Lucas, an ioci cauſſa, quaſi dicturus, melioribus iam auſpiciis

12 καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας ἐπεμείναμεν ἡμέρας
13 τρεῖς. Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον
καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγινομένου Νότου δευτε-
14 ραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους· οὗ εὑρόντες ἀδελ-
φοὺς, παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά,
15 καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν. Κἀκεῖθεν οἱ
ἀδελφοὶ, ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς
ἀπάν-

ciis, sub Castoris Pollucisque ipsius tutela, iter se ingressos esse, neque aliud timendum fuisse naufragium, definire equidem non ausim.

v. 13. Περιελθοντες, circumnauigantes Siciliam. Ῥηγιον notissima Bruttiorum vrbs hodie *Reggio* Calabriae, appellata hoc nomine απο του ῥηγνυσθαι, quia terrae motu antiquitus ibi a peninsula Sicilia abscissa fretoque diremta dicitur terra continens. Pomp. Mela 2, 7; Plin. H. N. 3, 8; Iustin. 4, 1, 7; Strabo VI. p. 178. Rhegium autem sicuti et Puteolos appellere solebant naues Sueton. Tit. c. 5. Δευτεραιοι, Graecism. notiss. pro δευτερᾳ ἡμερᾳ. Loca ex Arriano, Polyb. abunde afferunt Alberti, Wetst. etc. Ποτιολοι, *Puteoli* (hodie *Pozzuolo*), Campaniae civitas cum portu nobilissimo, ad quem appellere solebant naues Alexandrinae Senec. epist. 77; Sueton. Octav. 98.

v. 14. Αδελφοι, h. l. vt v. 15, sunt Iesu Messiae cultores, μαθηται, non, vt quidam explicant: populares, i. e. Iudaei, (infr. v. 21; c. 22, 5.) Ηλθομεν, *tendimus*; neque enim dum Romam peruenerant, vbi v. 16 demum adsunt. Ita Io. 6, 17, alibi. Vel sensus erit similis illi, qui ad c. 16, 12 scriptus est: "Et ita quidem (ουτως, i. e. his fatis iactati) exoptatam metam, finemque laborum contigimus." Siquidem peractum erat iter maritimum, et quod viae supererat, pedibus conficiebatur. *Und so wären wir denn schon so gut, wie nach Rom gekommen.* Vel vere iam Romam se peruenisse exprimere vult Lucas, iamque εξηλθον v. 15 plusquamperfecte erit explicandum *egressi fuerant.* Medium praeferendum mihi videtur.

v. 15. Ακουσαντες τα περι ἡμων. Haud dubie nuncius aliquis Puteolis, vbi per 7 dies

ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου Φόρου καὶ Τριῶν Ταβερνῶν, οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ ἔλαβε θάρσος.

16 Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, — ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ

VARIAE LECTIONES.

v. 16. Desunt τα: Ὁ ἑκατονταρχος παρεδωκε τους δεσμιους τῳ στρατοπεδαρχῃ· τῳ δε, in A B 40, Syr. Arab. Copt. Armen. Vulgat. Chrysost. prob. Bengelio, Griesbach. Millio proleg. 881, qui a Scholiaste additum credit, qui historiam Paulli auctiorem voluerit reddere.

dies commorabantur euangelii praecones, Romam advenerat ad eos, qui Iesum Messiam colebant, quibus admodum memorabilia visa fuisse, quae de eorum, inprimis Paulli, fatis annunciabantur, credi potest. Nil ergo mirum, eos tanti herois videndi cupidissimos ex vrbe festinasse, atque ad ipsos Puteolos vsque perrexisse, nisi in itinere iam obuios deprehendissent, quos quaerebant. Αππιου Φορου, oppidulum ad nobilissimam illam viam Appiam, 43tio ab vrbe lapide situm: Horat. Satyr. 1, 5, 3. Τρεις Ταβερναι, *tres tabernae*, *drey Wirthshäuser*, ad eandem viam, 10 tamen lapidibus vrbi propiores. Cic. ad Attic. 2, 10. Antonin. August. Itinerar. p. 107. Cf. Grot. ad h. l. Οὑς ιδων - θαρσος. Boni sane ominis instar habendum erat, quod primi, qui ex vrbe, cuius videndae ardentissimo voto iam dudum flagrauerat (c. 19, 21; 23, 11; 27, 24) occurrebant, e christianorum hominum numero fuerant, tamque studiose eum exceperant, vnde plenus gratiarum ad Deum preces fundit, optima quaeuis in commodum euangelii auguratus: neque frustrata est spes (Phil. 1, 12. 13.).

---

v. 16. Hinc iam, quae in vrbe ipsa acciderint, narrantur: breuissime tamen, id quod dolendum est vel maxime, quum perplurima hic legisse iuuaret profecto. Cf. prolegomena pag. 49. Στρατοπεδαρχης. Praefectus praetorio, (Phil. 1, 13, vbi vide) seu στρατοπεδῳ, quo nomine Romae comprehendebantur illa aedificia, in quibus cohortes

Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ᾽ ἑαυτὸν σὺν τῷ φυλάσ-
17 σοντι αὐτὸν στρατιώτῃ. Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας
τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν
Ἰουδαίων πρώτους. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε
πρὸς αὐτούς· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον
ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις, δέσμιος
ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥω-
μαίων·

hortes Auguftae tendebant, *Cafernen für die Kaiferliche Leibgarde*. De hoc praefecto praetorio cogitandum h. l. effe, rectiffime demonftrauit Grotius ad h. l. Ei enim tradi folebant, quicunque ex prouinciis in vinculis Romam mittebantur, Iof. Ant. 18, 6, 6. Καθ᾽ ἑαυτον, *feorfim, feparatim ab aliis captiuis*. Vfus loquendi e Graecis auctoribus ad h. l. ab intt. Albertio, Raphelio etc. explicatur. Στρατιώτῃ, ex praetoriana cohorte, vt videtur. Is ex more Romanorum tunc temporis recepto alligatus catena fuiffe plerisque videtur captiui corpori. Seneca epift. 5; de tranquill. animi 1, 10; Ioseph. 18, 6, 7. Cf. Krebf. ad h. l. Crediderim tamen, Paullum, qui omni modo lenius tractabatur, non ita fuiffe coercitum, fed alio quouis modo in vinculis remiffioribus habitum, quorum fane faepius in epiftolis mentionem facit, Phil. 1, 7; Col. 4, 19 etc. Multum autem ad hanc lenitatem, qua prae omnibus aliis captiuis Romae excipiebatur, contuliffe videntur tum litterae Fefti, in quibus de cauffa Paulli ad Caefarem retulerat, tum humanitas et manfuetudo Iulii centurionis.

v. 17 fqq. Iam nil antiquius habet, quam conuocare Iudaeorum primores, *tum* vt his primis nouam doctrinam commendando declinaret inuidiam, ac fi paganos antehabuiffet popularibus, quam fufpicionem vtique metuiffe videtur, fiquidem de litteris fuis ad Romanos et his Iudaeis comperta omnia, ipfos autem argumento epiftolae admodum offenfos fuiffe credebat (cf. tamen ad v. 21): *tum* vt, fi et hos ad fuas partes trahere fucceffiffet, adeffe vi et auctoritate fua poffent illi in cauffa coram

μαίων, οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπο- 18
λῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν
ἐν ἐμοί· ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων ἠναγκά- 19
σθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα, οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους
μου ἔχων τι κατηγορῆσαι. Διὰ ταύτην οὖν τὴν 20
αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς, ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι·
ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύ-
την περίκειμαι. Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον· ἡμεῖς 21
οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰου-
δαίας, οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγ-
γειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν. Ἀξιοῦμεν 22
δὲ

ram Caeſare peroranda: aut non aduerſari ſaltem contrariaque moliri, qualia in aliis vrbibus per gentes machinatos fuiſſe Iudaeos recordabatur. Neque mirum, eos, licet dignitate Paullo longe ſuperiores, haud tamen dedignatos fuiſſe, intrare diuerſorium captiui: ſiquidem iam fama aliqua de homine, qui Iudaismo grauiſſima vulnera inſligere tentauerit, ad eos perlata fuiſſe videtur.

v. 18. 19. Εβουλοντο απολυσαι. Cap. 23, 29; 24, 26; 25, 25; 26, 31. 32. Ουχ ὡς – κατηγορησαι. Hoc ante alia monendum erat, vt primorum gratiam iniret. Q. d. "neutiquam inuiſa mihi eſt gens noſtra omnis: de eis tantummodo conqueror, qui indigne me tractarunt Hieroſolymis."

v. 20. Παρεκαλεσα h. l. "rogaui vos ιδ. κ. προσλ. ſc. εμε, εμοι, vt me viſeretis." Alii: "conuocaui vos, vt videre vos et vobiſcum colloqui liceret": ſed inſolentiorem ita ſe geſſiſſet P. erga proceres, dignitateque ſe ſuperiores, quod vix ferri poterit, cf. v. 23. Ελπις, in Meſſiam futuramque mortuorum reſurrectionem. Cf. copioſius ad c. 26, 6 ſqq. Περικειμαι. Denotat verbum *circumdari*, e. gr. veſtibus, catenis etc. conſtruiturque more Graecorum cum accuſ. rei: Chariton. 1, 6; Athen. 15, 8; Ioſ. de Maccab. 12.

v. 21. 22. Ἡμεις ουτε γραμματα – πονηρον. *Nil de te auditum nobis compertumque*

δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι, ἃ φρονεῖς· περὶ μὲν γὰρ τῆ
αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν, ὅτι πανταχο
ἀντιλέγεται.
23 Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰ
τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενο
τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περ
τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προ
φητῶν

que eſt ſc. antea: nam iſtis diebus ipſis forte et ad Iudaeos rumor aliquis de Paullo perueniſſe exiſtimabitur. Apparet autem hinc vel luculentiſſime, quam aegre iſtis temporibus, in quibus nondum prelo excudebantur libri, cum aliis communicata fuerint et in vulgus emanauerint ſcripta aliorum. Quo pacto enim alias latere potuiſſet Iudaeos, eosque proceres, iam triennio vel quadriennio ante (cf. ad 20, 3) litteras ab hoc Paullo Romanis ſcriptas eſſe, in quibus Iudaeorum gentis arrogantia tam acriter fuerat impugnata et coercita? Namque ex hoc noſtro loco nullum certum ſane tutumque argumentum peti, ſeriori tempore concinnatas fuiſſe litteras ad Romanos, facile credetur. Cf. S. V. Ammon ad Kopp. proleg. in epiſt. ad Roman. p. 23. Ἀξιουμεν *cupimus* (cf. Kypk. ad h. l.), *non dedignamur*, *wir ſind gerne damit zufrieden.* Ἃ φρονεις, *quae moliaris*, *quibus rebus occuperis*, num ſint τα του Θεου, η τα των ανθρωπων, Matth. 16, 23. Non ignorabant iam, Ieſu Meſſiae doctrinam Paullum profiteri: ſed cupiebant audire eum accuratius de eadem exponentem, et cognoſcere, quibus argumentis defendere is poſſit et propugnare ſectam, quae Ieſum eſſe Meſſiam contendebat, et cui vndique aduerſabatur. *Bisher haben wir zwar nichts von dir gehört: das erfahren wir aber jetzt, daſs du ein Vertheidiger derjenigen Secte biſt, die allenthalben ſo vielen Widerſpruch findet: nun ſoll uns verlangen, was du für ſie anführſt, und was es eigentlich ſey, welches du lehreſt.*

v. 23. Ταξαμενοι αυτῳ quod conueniebat illis, dignitate ſuperioribus. Ξενια, Philem. 22. Ἡκον πλειονες: data opera eum conuenerunt, vt de

φητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας· καὶ οἱ μὲν ἐπεί- 24
θοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν. Ἀσύμφω- 25
νοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ
Παύλου ῥῆμα ἕν· ὅτι καλῶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον
ἐλάλησε διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέ-
ρας

de re grauiſſima accurate diſputantem audirent, id quod pauciſſimis horis, quas prima vice apud eum commorati fuiſſe videntur, haudquaquam poterat abſolui. Την βασιλειαν του Θεου εξετιθετο και διεμαρτυρετο "accurate et ſollertiſſime expoſuit, qua tandem in re conſiſtat regnum Dei, de quo in tot V. T. locis (Kopp. excurſ. 1 ad Theſſal. p. 95; Schötig. Hor. Hebr. Vol. I, p. 1147) ſermo ſit, quaeue eiusdem recta ſit et vera notio." Ab hac inſtitutione exeundum erat, qua praemiſſa, ad Ieſum ipſum delabebatur diſputatio, docens, hunc fuiſſe eum Meſſiam, qui verum Dei regnum hominibus intulerit. Id effertur per πειθων αυτους τα περι του Ιησου, *docuit eos, docendoque perſuadere conatus eſt* (ſupra c. 19, 8), ea, quae circa Ieſum Meſſiam docenda habuit. Docuit autem ea απο νομου Μωσ. κ. τ. προφ. i. e. ex omni V. T., cuius vaticinia in Ieſum quadrare vel maxime euictum dare allaborauit. Habuit ergo P. fortaſſe eiusmodi ſermonem, qualem legimus c. 13. Απο πρωι εως εσπερας: c. 20, 7. 11, quia res grauiſſima erat, multumque in contrariam partem diſceptabatur, id quod ſtatim ſequitur.

v. 25. Ρημα ſaepiſſime de integro effato ſeu vaticinio adhibetur, in quo altius quid et reconditum ineſt: Marc. 9, 32; Luc. 2, 50. Ita et h. l., vbi Paullus effatum Ieſaiae coram omnibus pronunciat, quod proſtat Ieſ. 6, 9. 10, et hic, ſi a minuſculis quibusdam varietatibus receſſeris, ad LXX verſionem exprimitur, idem autem allegatur et Matth. 13, 14. 15; Marc. 4, 12; Luc. 8, 10; Rom. 11, 8. Καλως *apprime conuenienter*, *ſehr paſſend*, Matth. 15, 7; Luc. 20, 39 etc. Προς τους πατερας, δια Ησαΐου. Proprie debuiſſet dici προς τον Ησαΐαν περι των πατερων ἡμων. In illo enim loco nuncius coeleſtis prophetam ad meliora Israelitas docendos impellens

26 ρας ἡμῶν, λέγον· πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦ
τον καὶ εἰπέ· ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, κα
27 βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη
γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βα
ρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυ
σαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὠσὶ
ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσ
28 καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ὅτ
τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτο
κα

pellens alloquitur, triftemque morum eius gentis, ad quam ablegatur, faciem depingit. Loquitur ergo *de* maioribus Paulli et Lucae *ad* Iefaiam. Verum et προς pro περι adhibetur faepiffime, vid. ad Hebr. 1, 7: at quia haec effata tunc temporis *per* Iefaiam fcripfa proftabant, dicitur h. l. πν. αγ (ad quod refertur omnis fcriptura, 2 Petr. 1, 21) ελαλησε (vox de numine oracula promulgante adhibita, Luc. 1, 70: Hebr. 1, 1) δια Ησαϊου.

v. 26. 27. Oraculum ipfum. Ιδειν maius quid eft, quam βλεπειν, *intelligere* (*beherzigen*), quodcunque oculis, (ficuti συνιεναι, quodcunque auribus) perceperis. Επαχυνθη. *Pinguefacta eft*, i. e. *hebes reddita eft et obtufa.* Ita vulgari tropo dicitur παχυνοος, ingenium craffum, pinguis Minerua, Ouid. Met. 9, 48. Εκαμμυσαν. Μυειν, et καταμυειν (pro quo ex dialecto Aeol. fe Macedon. contracte dicitu καμμυειν) eft conniuere, *claudere oculos.* Dicitur autem et καταμυειν οφθαλμους et κ οφθαλμοις; Antonin. 4, 29 καταμυων ομματι. Μηποτε פן, *effectum* exprimit, non autem *confilium* et *finem*, vt et ως etc. Quod, fi per κα vertitur, falfiffimam exprimit ironiam, vt fere nos loquimur: *damit fie ja ja nicht etwa klüger werden* etc. Deum autem ipfum ob particulam μηποτε neutiquam pro auctore huius ftuporis habendum effe, additum και ιασομαι αυτους clamat.

v. 28. 29. Γνωστον. Subiratus haec et indignabundus videtur proloquutus effe Apoftolus. *Nun fey es euch denn hiemit gefagt* etc. To σωτηριον per abftractum pofitum

[κ]αὶ ἀκούσονται. — Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος 29
[ἀ]πῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς
[συ]ζήτησιν.:

Ἔμεινε δὲ — ὁ Παῦλος: διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ 30
[μ]ισθώματι, καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπο-

ρευο-

VARIAE LECTIONES.

v. 29. Integer hic verſus deeſt in A B E, 3 aliis, Syr. Copt. Vulg. [Su]ſpectus et Millio, prolegom 981, eisdem de cauſſis, quae in var. [l]ect. ad v. 16 allatae ſunt. Probat et S. V. Griesbach. Apud Mat-[t]haeium in omnibus haec adſunt.

v. 30. Ὁ Παῦλος abeſt ex A B E, 3 aliis, Copt. Arm. Vulg. gloſ-[s]ematisque inſtar additum videtur, vnde et Griesb. e textu pro-[ſ]cripſit haec.

[d]itum eſt pro omni oeco-[n]omia, quam ad beandos [p]er Ieſum Meſſiam homines [i]nire decreuit numen: ita-[q]ue adhibetur tam de per-[ſ]ona ſeruatoris Luc. 2, 30, [q]uam de eiusdem doctrina ſalutari bonisque omnibus, vt h. l. „Hoc perſuaſiſſi-mum vobis habetote, omnia, quaecunque in ſacris libris de beandis per futurum Meſ-ſiam hominibus leguntur, et per Ieſum rata et im-pleta ſunt, in *gentium* com-modum dicta factaque eſſe, adeoque ad vos ea nil pror-ſus pertinere." — Grauiſſima ſane conuicia, quibus ab-euntes inſectatus eſt Apo-ſtolus: neque poſſumus ſa-tis mirari παῤῥησίαν hominis, qui coram primoribus gen-tis ſuae talia proloqui auſus erat, quibus neceſſe eſt laeſi illi et offenſi fuerint grauiſ-ſime.

v. 30. Μίσθωμα, proprie *merces*, quae pro re aliqua datur, quam conduco et in vſum meum verto: dein, perinde atque apud nos, ad *rem ipſam* transfertur, quam mercede hac conduxi. Eſt ergo domus, diuerſorium, aedicula, quam conduxerat P. Theophraſt. περὶ ἀλαζών. habet μισθωτὴς οἰκία. Seneca de benefic. 7, 5 *conductum;* Petron. c. 9. Ἀπεδέχετο, *hu-maniter excepit*, c. 15, 4; 2 Tim. 1, 16. 17.

v. 31.

31 ρευομένους πρὸς αὐτὸν, κηρύσσων τὴν βασιλεία
το

VARIAE LECTIONES.

v. 31. In fine poſt ακολυτως adduntur in codd. latin. ap. Matth "Quoniam hic eſt Chriſtus, filius Dei, per quem omnis mundu iudicabitur," quod alii poſt διδασκων inferunt, omiſſis τοις: τα περ του Κυρ. Ι. Χ. — In aliis autem poſt ακολυτως ſatis inſulſe additu Αμην. Variae denique in nonnullis codd. apponuntur ſubſcriptiones quarum nonnullae et numerant capita, ſegmenta, στιχους. Sed ad modum varie haec et inconſtanter leguntur, vtpote a ſerioribu addita. E. gr. Τελος των πραξεων των ἁγιων Αποστολων, συγγραφεισων παρ Λουκα του ευαγγελιστου και συνεκδημόυ φανεντος Παυλου του Αποστολου etc.

v. 31. Βασιλειαν — Ιησου Χριστου, cf. ad v. 23. Κηρυσσων, διδασκων, tam viua voce praeſentibus, quam abſentibus e. gr. Philippenſibus etc. per epiſtolas. Hinc exiſtimari poteſt, per vicinia Romae aliasque Italiae partes diſſeminatam tum opera Paulli fuiſſe doctrinam ſalutarem, altioresque, vbi iam inueniebatur, radices egiſſe.

Subito hic conticeſcit narratio, neque adduntur, quae Romae Paullo acciderint, quum ea potiſſimum nobis quidem cognitu digna aliisque multis longe digniora videantur. Hinc ſequitur, vel citius relictam a Luca Romam, eorumque, quae Paullo ibidem acciderant, parum aut nihil cognitum ei fuiſſe, vel ab enarratione earum rerum Theophilo exhibenda ſuperſediſſe Lucam, quia is Romae degens, eadem comperire potuit ipſe, vel denique conſulto hic finitam ab auctore et quaſi abſciſſam fuiſſe narrationis telam, quia conſtituerat tertiam hiſtoriarum chriſtianarum particulam ſuperaddere, τριτον λογον περι παντων, ὧν ηρξατο ὁ Παυλος ποιειν τε και διδασκειν, αφ' ου εις Ρωμην δεσμιος παρεγενετο, cf. proleg. 47.

Finiuntur itaque, quae de Paullo Apoſtolo ab amico eius et ſodali conſcripta ſunt, nec de vlterioribus eius fatis certi quidquam et indubii ad noſtram vsque memoriam peruenit: namque omnia, quae de eis circumferuntur, patrum eccleſiaſticorum narrationibus debentur, quibus alii maiorem, minorem alii fidem tribuunt. Ea autem ſi ſequi placet, poſt exactum hoc bien-

τοῦ Θεοῦ καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ

biennium, quod v. 30 indicatur, capitis abfolutus Apoftolus vinculisque ereptus, aliud iter ad conuertendas gentes fufcepit, et maxime in occidentales plagas (εἰς τὸ τέρμα τῆς δύσεως, Clem. Rom. epift. 1 ad Corinth. fect. 5.) vel perrexit, vel pergere conftituit (Kopp. ad Rom. 15, 24). Sed iterato Romam aduenieus, ibique in vincula coniectus, diem ibi vna cum Petro obiit fupremum, illo quidem cruci affixo, hoc, quia ciuem Romanum ignominiofa morte afficere nefas erat, fecuri percuffo (Lactant. de mort. perfecut. cap. 2, § 6; Eufeb. H. E. 2, 24). Apud Clem. Rom. l. c. habetur, Paullum ex occidentalibus regionibus Romam rediiffe, ibique defunctum effe ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, i. e. vel imperantibus Galba, Othone, Vitellio, vel pofterioribus imperii Neronis annis, quum Tigellinus ac Sabinus, praefecti praetorio, rebus gerendis praeeffent. Alii tamen nunquam ex hac cuftodia, de qua Act. 28, 30. 31 fermo eft, liberatum Apoftolum volunt, fed poft varias cauffae cognitiones, fententiasque de eo latas modo mitiores modo feueriores poftremo tandem fupplicio affectum fuiffe.

Id quidem conftat, haudquaquam in otio Paullum ac defidia confumfiffe tempus commorationis Romanae: fed, id quod ipfe fubinde teftatur, et calamitatem fuam et vincula Iefu et euangelio facra voluiffe, adeoque et ecclefiam Romanam firmioribus in fide retinenda praefidiis muniiffe, omnibusque, qui eum adibant, tradidiffe et commendaffe euangelium, et eas ecclefias, quas in itineribus prioribus collegerat, litteris Roma ad eos datis confolatum fuiffe exhortatumque, tenerrimoque abfentium amore, ardentiffimoque eorum reuifendorum defiderio affectum. Exiere igitur ex hac captiuitate Romana earum epiftolarum, quae a Paullo profectae in codice facro proftant, epiftola ad Ephefios, quae dicitur, ad Coloffenfes, Philemonem, Philippenfes, nec non, altera ad Timotheum, ficuti mihi quidem probabiliffimum videtur (cf. proleg. ad 2 Tim.), licet in tempore pofterioris huius epiftolae definiendo alteram Paulli captiuitatem malint alii, atque, bis Romae in vinculis habitum fuiffe

σοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

fuiſſe Paullum, ex ipſa hac ſecunda ad Tim. epiſtola demonſtrent: id quod poſt Michael. Einleit. nuperrime fecit Paley hor. Paullin. c. 11, et b. *Henkius*, not. w, p. 448 ſqq.

Caeterum addiderunt nonnulli intt., qui in Apoſtolorum Acta commentati ſunt, ad calcem operis deſcriptionem vitae Paulli Apoſtoli ad temporum ordinem annorumque, quibus quaelibet res geſta eſt, computationem exactam, epiſtolarum potiſſimum, quae ab eo ſunt conſcriptae, ratione habita. Quae tamen quum in fronte eorum Voluminum, quae opera Paullina complectuntur, rectius exponantur, quam hic, nos quidem acquieſcamus in iis, quae de Paullo in prolegom. p. 7. 8. 9 nec non tab. chronol. ad p. 63 ſuccincte expoſuimus, pleniorem autem eorum expoſitionem aut ex libro ſeorſim compoſito hauriamus, aut, quandoquidem in fronte earum epiſtolarum Paullinarum, quae primae hoc commentario illuſtratae ſunt, ea deſideratur, illi ſupplendam permittamus, qui epiſtolas ad Corinthios, qui ex Paullinis hac methodo enarrandae ſolae ſuperſunt, explicandas ſuſceperit.

Excvrsvs I.

De Iesu Christo in coelum sublato, ad Act. 1, 1 .. 11.

Difficile est, de eis, quae de Iesu Christo in coelos sublato tradita hic leguntur, ita disputare, vt et omnium, qui diuersissimas de re memorabili sententias tulerunt, opiniones pari et aequabili luce collustrentur, et omnibus, qui rem hac illaue ratione accidisse arbitrantur, satisfiat, nec quidquam vel contra naturae leges, vel ita euenisse dicatur, vt labefactentur aut corruant ea, quae de sublimiore legati diuini in terris viuentis natura statuit atque sanciuit vetus et auita religio. Quocunque te verteris, incides in scopulos pedemque offendes, plagisque indueris interdum tam perplexis et tortuosis, vt nulla temere ratione expediri possis. Sed neque flagitabunt ab interprete iudices boni et aequi, vt omnia, quae illustranda is suscepit, ita illustret, vt omnes caligines dissipentur: imo multa in medio relinquere praestabit, faterique ingenue, nescire nos multa, quam precariis arbitrariisque sententiis fluctuare. Quae quum omni bono et cordato interpreti in quocunque tandem antiquiorum temporum monumento illustrando scripta sit norma et lex, nae isti potissimum sancta habebitur, cui cum τοις ἐπουρανιοις res est, quae mentem intellectumque excedunt, in quibus enarrandis fidem habebit eis auctoribus, qui fide dignos se exhibuerunt, inuestigans quidem rationes ac vias, quoad potest, ast vbi vlterius ire parum datur, subsistens atque acquiescens.

Iesum Christum, legatum coelitus missum, finita legatione in coelos vnde venerat rediisse, documenta sacra testantur, rem et per se plausibilem, et ad honorem amoremque numini dignis merita praemiis afficienti habendum, ad commouendos hominum animos et ad praeclara quaeuis sentienda peragendaque incitandos efficacissimam, dum per se spectatur; at vero impeditissimam eandem, et in quaestiones spinosissimas nos inducentem, si in inuestiganda sollertius et rimanda via et ratione, πως ea potuerint euenire, desudare malueris. Sed est tamen is aetatis nostrae genius, ea effigies, vt in rerum omnium caussas et origines inquirat studiosius, vtque et in legendis monumentis sacris haudquaquam acquiescat in eis, quae a maioribus sunt tradita, sed altius penetret, et propriam sibi viam sternat et suam: indeque accidit, vt et in circumspiciendo modo, quo ad coelum euectus sit Iesus Christus, allaborauerit, variasque vias ac rationes inuenisse sibi visa sit interpretum industria. Quas quidem vti praeterire omnino contra instituti nostri rationem foret, ita largiori disputatione monstrare voluisse omnes et singulas, vltra scriptos limites nos duceret longissime: erimusque eo breuiores, quod plura recentioribus annis de grauissima hac re litteris mandata prostant [1]).

Et

1) Afferemus nonnisi haec: Griesbach progr. *Locorum N. T. ad adscensum Christi in coelum spectantium sylloge;* Ien. 1793; Seiler progr. *Iesum corpore pariter atque anima in coelum assumtum esse,* Erlang. 1798; Ammon progr. *Adscensus I. C. in coelum historia biblica,* Gotting. 1800; Paulus *Kommentar üb. die 3 ersten Evangelien,* Th. 3, S. 928 sq. Hasse progr. *Historiae de Christo in vitam et coelum redeunte euangelicae ex narratione Liuii de Romuli vulgo credita diuinitate illustratio,* Königsb. 1805, et, qui nuperrime locupletissime rem tractauit, Flügge, *Die Himmelfahrt Jesu,* Hannov. 1808.

Et in *veteriorum* quidem *prophetarum*, vt ab his ordiamur, qui de Meſſia futuro gentis ſeruatore multa magnifica et excelſa vaticinati ſunt, effatis nil quidem reperitur, quod Meſſiam, perinde atque Henochum, in coelos olim euectum iri arguat manifeſtiſſime: namque ea, quae adſunt Pſ. 110, 1 ſionniſi coeleſtem Meſſiae gloriam vniuerſim indicant, illis autem, quae canuntur Ezech. 11, 23; Zach. 14, 4, ſumma vis addenda foret, ſi futura ea, quae de adſcenſu I. C. in coelum in N. T. accidiſſe leguntur, in his canendis obuerſata fuiſſe vatum mentibus ſtatuere velimus.

Num tamen *Iudaeorum ſeriorum*, qui circa I. C. tempora florebant, chriſtologia iam tum haec effata ad hunc adſcenſum retulerint, aut omnino futurum Meſſiam in coelos ſublatum iri exiſtimauerit, nequit citra dubium poni. Namque quae in libro *Sohar* leguntur: "poſt quadraginta dies columna ſurget de terra ad coelum coram omnibus et Meſſias apparebit" admodum incerta ſunt [2]), et quae in libro apocrypho *Henoch* [3]), Teſtament. Beniam. c. 9 adſunt: *ὁ ὑψιστος αποστελει το σωτηριον αυτου εν επισκοπῃ μονογενους — και ανελθων εκ του Ἁδου εσται αναβαινων απο γης εις ουρανον*, eo minorem habebunt fidem, quo minus de aetate libri perſuaſi ſumus. Id quidem conſtat, ex morte rediturum eſſe Meſſiam, ſeriores Iudaeos opinatos eſſe, id quod ex locis Rabbinorum ad Actor. 2, 24 allatis colligi poſſe videtur: at de eiusdem in coelos adſcenſu nil diſerte ſcriptum legitur. Sed cuncta haec nil prohibent, quo minus et haec in Iudaeorum de Meſſia ſuo ſummis honoribus exaltando opinionibus fuiſſe ſtatuamus.

2) Vid. *Schöttgen* Hor. Hebr. et Talmud. T. II, p. 596; S. V. *Paulus Komment.* Th. 3, p. 941.

3) Vid. *Fabricii cod. pſeudepigr. Vet. Teſt.* Vol. I, p. 165, 166.

Quod ſi enim occiſus Meſſias non niſi ad tempus in ſtatu mortis permanere debebat (Lib Sohar, vid. ad Act. 2, 24), poſt reſurrectionem (Bereſchith Rabba, ibid.) aut perpetuo in terris manendum ei erat, quod abſurdum videbatur, aut denuo moriendum, et linquenda terra: iam autem vulgari morte ſi eam liquiſſet, inferior videbatur et Enocho, et Moſe [4]) et Elia, id quod cogitari prorſus nequibat: proinde in coelos erat extollendus: nulla alia via ſupererat. Et quum rediturus olim in nubibus Meſſias crederetur, 1 Theſſ. 4, 17, facile et per nubes diſparuiſſe idem exiſtimabatur.

Sed iam audiamus, quae de hac in coelos aſcenſione dixerit *Ieſus ipſe*. Commemorata ea ſunt nonniſi

4) In coelos euectum eſſe et Moſen, Deut. 34 non quidem perhibetur: ſed obſcuriorem tamen, et ſacris quibusdam inuolucris abditum fuiſſe viri ſupra caeteros mortales longe eminentis e terra diſceſſum, inde apparet, quod ſepultura eum affeciſſe dicitur Ioua ipſe, neque vllibi locorum eius ſepulchrum inueniri potuiſſe additur. Inde vero ad aſcenſionem in coelum concludere faciles fuiſſe Iudaeos, teſtatur locus Ioſephi Ant. 4, circa fin. Ὡς δε επι τῳ ὀρει — εγενετο, — απεπεμπε την γερουσιαν. Ασπαζομενου δε και τον Ελεαζαρον αυτου και Ιησουν, και προσομιλουντος αυτοις ετι, νεφους αιφνιδιον ὑπερ αυτου σταντος αφανιζεται κατα τινος φαραγγος. Γεγραφε δ' αὑτον εν ταις ἱεραις βιβλοις τεθνεωτα, δεισας μη δι' ὑπερβολην της περι αυτον αρετης προς το θειον αυτον αναχωρησαι τολμησωσιν ειπειν. Cf. Philo de Vita Moſ. fin. Illi quidem loci, qui e Iudaicis ſcriptoribus proferuntur, non tam ad diſceſſum ex his terris, quam ad familiarem, quae Moſi cum Ioua intercedebat, neceſſitudinem pertinent. *Bamidbar Rabb.* 19, fol. 238: "Tum, quum Moſes aſcendit in coelum, audiuit Dei vocem" etc. *Targum Hieroſolym.* ad Deut. 30, 12: "Non eſt in coelo, vt dicas: vtinam nobis eſſet vnus, ſicut Moſes, propheta Dei, qui aſcenderet in coelum."

nisi per Ioannem, vt qui plurima eorum, quae Iesus dixerat, memoriae reliquerit: caeteri euangelistae de resuscitatione quidem sua, sed parum de abitu ex terris loquutum Iesum fuisse tradunt. Et haec ipsa, quae apud Ioannem a Iesu dicta prostant, variam explicationem admittunt, nec satis tuto inde poterit concludi, Iesum de adspectabili in coelum adscensione fuisse loquutum. Siquidem Io. 3, 13 το: αναβαινειν εις τον ουρανον ex rerum nexu nil indicat quam penetrare intellectu in abdita rerum coelestium adyta, humanae menti inaccessa. At Io. 6, 62 θεωρητε τον υἱον του ανθρωπου αναβαινοντα, ὁπου ην προτερον, vix quidquam aliud innuet, quam omnino eundem Iesu ad patrem reditum, a discipulis intelligendum menteque percipiendum, qui indicatur Io. 14, 23; 16, 5. 16; 20, 17 etc.: nam si de δοξα quaeris, quam post mortem sibi a patre expetit Io. 17, 5, cuiusque et alibi mentio fit, Io. 7, 39; 12, 16, omnia illa exprimuntur voce, quibus post humilem in his terris conditionem ad celsiorem coelestemque dignitatem elatus est: illa autem, quae adsunt Io. 16, 28 πορευομαι προς τον πατερα, quilibet vir bonus et probus, qui per mortem viam sibi ad beatiorem vitam patefieri confidit, de se praedicare potest.

De *euangelistis*, qui vitam I. C. composuerunt, si quaeris, inuenies eos hunc Iesu e terris discessum, de quo agitur, alios breuius, locupletius alios enarrare, alios omnino silentio praetermittere. De eiusdem in vitam reditu exponendum eis erat vtique: summum id erat et palmarium in vita diuini legati caput: in eo ergo referendo elaborant omnes: at in eis, quae postea ei euenerint, memoriae prodendis haudquaquam aeque sollertes se gerunt. Neque tamen vel haec transire prorsus et missa facere licebat: siquidem iuuabat quemlibet rerum christianarum studio-

 siorem

fiorem fcifcitari, quae refufcitato potiffima acciderint, qualem fe gefferit, quibus rebus fuerit occupatus, et, quia difcedendum ei aliquando fuiffe a difcipulis, foluendumque neceffitudinis vinculum facile exiftimabatur, quo pacto tandem ab eis difcefferit, quoque locorum perrexerit. Et haec quidem copiofius refert Ioannes cum Luca: parcius Matthaeus cum Marco: redeunt tamen eo omnia, Iefum, vt rediuiuum femet argueret, idemtidem apparuiffe fodalibus, eosdemque cum eis fermones mifcuiffe, quos ad commendandam βασιλειαν Θεου eisdem adhibuerat antea. Confignantur autem hi commentarii apud Ioannem quidem nulla re, quae ad difceffum Iefu ex terris fpectat, apud Matthaeum tamen verbis, quibus eis valedicendo perpetuam cum illis fibi etiam abfenti interceffuram confuetudinem affirmat; difertius apud Marcum, qui cum mandata difcipulis a Iefu iniuncta, promiffaque eis facta pernumeraffet, addit c. 16, 19: μετα το λαλησαι αυτοις ανεληφθη εις τον ουρανον, και εκαθισεν εκ δεξιων του Θεου [5]); locupletiffime tamen apud Lucam, quippe qui priori quidem commentario breuiffima rei commemoratione finem imponit, dicendo c. 24, 51, διεστη απ' αυτων και ανεφερετο εις τον ουρανον, at vero alterum commentarium locupletiore eiusdem rei narratione orditur Act. 1, 1 – 11.

At in epiftolis, quae poft Chrifti e terris difceffum ab *apoftolis* confcriptae leguntur, adfpectabilis huius difceffus diferta quidem mentio iniecta nusquam

5) Sumimus in hoc loco afferendo, genuina vtique effe, quae in calce euangelii Marci Cap. 16, 9 – fin. adduntur, neque temere profcribenda. Atque in ea re, hoc quidem loco copiofius non explicanda, confentiunt viri nobiliffimi. Cf. e. gr. *MICHAELIS Einl. ins N. T.* §. 141, p. 1059; *EICHHORN Einleit. ins N. T.* Th. 1, S. 578; *PAULUS Kommentar.* Th. 3, S. 885 fq.; *HUG Einleit. ins N. T.* Th. 2, §. 65 fqq.

quam videtur, quum tamen caetera, quae Iesu acciderant, frequentissime memorentur, in primis resurrectio, ad quam vbique locorum recurrunt euangelii praecones, quamque vt christianae fidei fundamentum et caput animis inculcant enixissime [6]). Namque si vel Paulli verba, Rom. 10, 6; Eph. 1, 20–22; 2, 6; 4, 10; Phil. 2, 9; 1 Tim. 3, 16; Hebr. 1, 3; 7, 26; 8, 1. 2; 9, 12. 24; 12, 2, vel Petri, Act. 2, 33; 3, 21; 1 Petr. 3, 22 [7]) consideraueris, apparet inde quidem, celsissimis post huius vitae miserias et acerbitates praemiis diuinitus affectum fuisse Iesum, coelestesque sedes occupasse; verum nusquam insignioris huius phaenomeni testes semet et *μαρτυρας* fuisse profitentur, quum tamen resurrectionis saepissime, quin et istius phaenomeni, quod Matth. 17, 1–9; Marc. 9, 2 sqq.; Luc. 9, 28 sqq. ob oculos sistitur, quodque ascensione in coelum longe inferius fuisse crederes, testimonium suscipiant, 2 Petr. 1, 16–18.

Atque ex his, quae adhuc attulimus, haec ferme consequi videntur:

1. Iudaeos Messiam suam post peracta ea, quae in his terris peragenda erant, in coelos, vnde legatus erat, rediturum, non dubitasse.
2. Iesum, qui hunc se Messiam profitebatur, certissime persuasum fuisse, se post exhaustos vitae humanae labores ad patrem, vnde venerat, rediturum, et *δοξα* coelesti ornatum iri.
3. Illos, qui Iesu vitam composuerunt, auctores fere omnes resuscitationem Iesu Christi quidem locupletissime,

6) Cf. progr. Ien. Griesbachii supra laudatum.

7) Ex omnibus his locis maxime referre videntur et spectare specialiorem nostram historiam bini illi, qui 1 Tim. 3, 16 et 1 Petr. 3, 22 adsunt: quamquam et illi, sicuti caeteri omnes, generaliorem significationem admittant.

tiſſime, at illud nonniſi breuiſſime narraſſe, Ieſum ad occupandam hanc $\delta o\xi \alpha v$ coeleſtem e terris diſceſſiſſe: [8]) aſcenſionemque non pari in honore, vt videtur, habuiſſe ac reſuſcitationem.

4. Plenius tamen et hunc e terris diſceſſum narrari a Luca. Etenim caeteri euangeliſtae, Ieſu nonniſi vitam tradituri, ſubſiſtere poterant in enarranda Ieſu reſurrectione, et addendis longius breuius eis, quae poſt eam Ieſu magis minusue memorabilia acciderant; itaque et adſcenſionem, ſi res minoris momenti videbatur, perſtringere poterant leuiſſime: at vero Lucas, vlterius res chriſtianas Theophilo expoſiturus, et illud ſibi negotii incumbere videbat, vt praeteritis ſequentia attexeret: adeoque pari et aequabili oratione plenius narrata aſcenſionis hiſtoria transitum ad ſequentia facit.

5. Apoſtolos id quidem ſibi habuiſſe perſuaſiſſimos, Ieſum poſt mortem reſuſcitationemque diuiniori gloria ornatum fuiſſe (ὑψωθῆναι), adeoque, id quod aliter cogitari nequibat, in coelos euectum, ſedes ad Dei dextram occupaſſe, ſed terminis vti generalioribus, qui, ſicuti ea verba, quae circa haec a Ieſu ipſo profecta a Ioanne traduntur, non premendi

8) De Marco et Luca conſtat: neque de Matthaeo dubitabitur, apud quem c. 28, 20 Ieſu verba nullum alium habere ſenſum poterunt, niſi hunc: etiamſi ſeparanda ſunt ſodalitii noſtri vincula dulciſſima, mihique linquenda terra, tamen" etc. Nonniſi Ioannes, alia, quae poſt reſurrectionem acciderant, locupletius exponens, de diſceſſu ſilet: at idem Ieſum, ſe ad patrem rediturum, ſubinde loquentem induxerat, et nouiſſime c. 20, 17. Nolimus ergo narrationis euangelicae fidem idcirco in dubium vocare, quod vterque Apoſtolus rem omittit, nec niſi ii, qui Apoſtolorum conſortio non interfuerant, eam exponunt. Caſu haec acciderunt, et ex ſilentio nihil ſequitur.

mendi funt: nusquam vero aut phaenomenon illud a fe oculis fpectatum profiteri, aut in euincenda arguendaque lefu Meffiae dignitate idem ponderis ei tribuere, quod tribuunt refufcitationi: imo in recitanda rerum chriftianarum ferie aufpicatos effe a baptismate loannis et fubftitiffe in refurrectione lefu (Act. 10, 37–43; 13, 24–31, alibi).

Et in his quidem fubfiftendum effe merito dicemus: neque circumfpiciendam aliam auctoritatem eorum, qui ex primis doctoribus chriftianis poft aeuum Apoftolicum de rebus chriftianis fcripferunt [9]).

Sed contemplemur ante omnia illam Lucae narrationem, ad quam dilucidandam haec omnia fcripta funt. Poftquam lefus ex Galilaea Hierofolymam redierat, congregatis quondam forte ad familiariorem coenam ibi difcipulis multa de *βασιλεια Θεου*, ab illis iam per gentes praeconio promulganda iniunxerat, eosque finito hoc colloquio verfus Bethaniam [10]) ex

9) Complures eorum vid. ap. *Ammon* l. c. p. 9 fq. Alii patres rem ornatu rhetorico et poetico induere geftiebant, v. c. Chryfoftomus, Athanafius, qui in orat. de affumtione Domini ita habet: *ανηγετο ὁ σωτηρ, εβλεπον δε κατωθεν οἱ μαθηται· νεφος δε τους ποδας ὑποδραμον οχημα προς τον δρομον εγενετο. Ω παραδοξων θαυματων· ὁ αηρ διοδευεται, αιθηρ διαδεχεται, αγγελοι συμπαρατρεχοντες ασμασιν επινικιοις επανηγυριζον.* Inde et feftis diebus in ecclefia chriftiana folennioribus celebratam effe afcenfionem non eft quod miremur.

10) Nolimus ergo offendi enantiophania illa, quod Lucas *ἑως εις Βηθανιαν* difcipulos a Iefu ductos fuiffe memorat Luc. 24, 50; quae trans oliuetum fita 15 fere ftadiis ab vrbe diftabat, idem tamen Act. 1, 12 ex oliueto in vrbem reuerfos effe Apoftolos tradit, 5–7 ftadiis ab eadem diftante. Sed non perueniebant Bethaniam, quia in itinere in oliueto interuenerat

T 5 magnum

ex vrbe eduxerat. In quo itinere quum ad oliuetum peruenissent, inter conuersationes mutuaque colloquia disparuit, secessitque ab illis (διεστη, Luc. 24, 51), et quidem ita, vt efferri in coelum et suscipi seu recipi eo, vnde venerat, videretur, ανεφερετο, Luc. 24, 51, επηρθη, Act. 1, 9, ανεληφθη, Marc. 16, 19. Tradit ergo narratio nostra:

1. sursum latum esse Iesum: id enim, ni vim inferre verbis malimus, voce επηρθη innuitur, neque audiendus videtur S. V. Pavlvs, vir caeteroquin acutissimus sagacissimusque, si το επηρθη synonymum habet τοις: επαρας τας χειρας, vertitque augustior illis, vt olim Matth. 17, et quasi sublimior visus est. Quippe repugnat vocabuli επαιρειν significatio, cuius actiua quidem forma in N. T. dicitur quis επαιρειν οφθαλμους, χειρας, κεφαλην, φωνην, sed passiua seu media tam in N. T. quam apud scriptores Graecos alios, vbi proxima et physica significatio non admittenda est, indicatur fere superbi quid et fastuosi, 2 Cor. 10, 5; 11, 20; Prov. 3, 5; Ael. V. H. 8, 15. Quocirca haec vox επηρθη, me quidem iudice, synonyma habebitur illi, qua in eadem re exponenda in euangelio c. 24, 51 vsus erat idem Lucas, ανεφερετο, et illi,

magnum illud phaenomenon. Sin Bethaniam vere attigisse eos, ibique rem accidisse malimus, regrediebantur per oliuetum, et vel sic plana erunt τα: Act. 1, 12. Sed praestat, in monte haec euenisse credere, sicuti et discessus Mosis in monte acciderat, Deut. 34, 1, in olineto autem commoratus Iesus erat lubentissime. Cf. de monte hoc, conuenientissimo tanti spectaculi theatro, Paulus Kommentar. Th. 3, S. 939. — Die Sabbathi rem accidisse praeter necessitatem credit Chrysostomus, inductus forte eis quae Act. 1, 12 leguntur. Vnde sequi videtur, diem certum, quo solenniter celebraretur ascensio, nondum constitutum fuisse in prima ecclesia.

illi, qua Marcus vtitur c. 16, 19, ανεληφθη; nisi forte his vocibus inhaerere simul illam notionem malueris, quod *rursus* in coelum sublatus sit, vnde exierat, locum proprium sibi et quasi suum, illi autem vocabulo adiungere notionem ὑψωσεως praetuleris. Caeterum omne spectaculum accidisse legitur

2. βλεποντων αυτων, vt adeo non discessisse solum Iesus (διαστηναι Luc. 24, 51) aut euanuisse dicatur (αφανισθηναι, de Mosis discessu ap. Ios. Ant. Lib. 4, circ. fin.), sed ita discessisse, vt, qui aderant, sursum ferri eum cernerent. Porro

3. νεφελη ὑπελαβεν αυτον απο των οφθαλμων αυτων: proinde tam diu eum abeuntem intuebantur, donec interiecta nube dispareret. Sed tam mirabili spectaculo obstupefacti sodales

4. ατενιζοντες ησαν εις τον ουρανον: namque ex improuiso abierat magister, quare diutius praestolantur, defixis in eum locum, quo abeuntem viderant, oculis, opinati forsan, similia euentura illis, quae viderant Matth. 17. Verum ita in locum illum intuentibus

5. ανδρες δυο εν εσθητι λευκη apparent, vt quondam apparuisse credebantur Moses et Elias, qui in coelos profectum Iesum, et e coelis rediturum olim affirmant. — Sic finiuntur omnia; legatique domum recedunt.

Haec ferme sunt, quae a Luca ad nectendam narrationis telam commemorantur, quae nec bene omittere poterat, si Theophilo luculentiorem rerum christianarum enarrationem exhibere animus erat. Siquidem priore volumine Messias ipse splenduerat, posteriore autem eius legati in scenam prodeunt, a Messia ipso iam relictam: proinde ostendendum erat, quo pacto eam reliquerit legatisque suis concesserit. Nec difficul-

difficulter iam perſpicietur, quo conſilio et fine haec ſcripſerit auctor, quippe qui haec ferme ſibi voluiſſe videtur: "Hic fuit Meſſiae finis et exitus ex his terris: ita perfunctus grauiſſimo munere, quod obeundum habuerat, rediit in coelos, vnde exierat, rataque fecit, quaecunque de reditu ſuo ad patrem toties dixerat."

Iam autem duplex ſubnaſcitur quaeſtio, tum quomodo narrationem hanc a Theophilo intelligi et conſiderari voluerit auctor, tum quid de eadem et re ipſa ſtatuendum ſit lectori, ſine vllius opinionis odio ſtudioue accuratius eam contemplanti.

Et de Luca ipſo ſi quaeris, certiſſimus ſum, vere eum et hiſtorice rem ita accidiſſe, ſicuti hic narratur, perſuaſum ſibi habuiſſe: neque id egiſſe, vt aut ad hominum ſuae aetatis ingenia opinionesque deſcendendo ea traderet, quae aliter eueniſſe exiſtimaret ipſe, aut rem ſimplicem coloribus aliunde illitis ornaret oculosque et imaginationem in fidei illius ſocietatem adſciſceret [11]). Miro ergo et inſolito euentu praeter quotidianas naturae leges ex auctoris mente haec acciderunt, neque idem Meſſias, qui tot mira hominumque intellectum vulgarem excedentia patraverat ipſe, quique mirabili modo, Deo ipſo reuocante, comitantibus auguſtiſſimis naturae phaenomenis, ex mortuis redierat, indignus videbatur, qui eodem frueretur honore, quo inſignitus fuerat et Elias, cuiusque diſceſſus e terris aeque mirum et illuſtre ſpectaculum exhiberet.

Eadem

11) Verba ſunt S. V. *Ammonis*, qui iam inde a iactis eccleſiae chriſtianae fundamentis duas de aſcenſione I. C. opiniones obtinuiſſe auguratur, alteram, quae in fide ſimplici abitus I. C. ad gloriam coeleſtem ſubſiſteret, alteram, quae eundem ornatiorem locupletioremque ob oculos poneret; cui tamen ſententiae viri doctiſſimi equidem ſuffragari prorſus nequeo.

Eadem de caussa et ea, quae de viris veste candida amictis addit narratio, ex auctoris mente de *angelis* esse accipienda persuasissimum habeo, vt quibus tanquam instrumentis et organis ad exsequenda mandata illustrandaque phaenomena celebriora ex Iudaeorum dogmatice vtebatur prouidum numen. Nominantur illi hic quidem ανδρες, sicuti et illi, qui apparent Luc. 24, 4 (νεανισκος, Marc. 16, 5): veruntamen praedicata, quae his ανδρασιν attribuuntur, et h. l. εν εσθητι λευκη, et Luc. 24, 4 εν εσθησεσιν αστραπτουσαις, manifesto indicio sunt, de celsioribus angelorum naturis cogitasse hic Lucam, qui humana forma induti florere iuuentute et praecipuo quodam splendore effulgere existimabantur omnino, et effulsisse dicuntur iisdem paene verbis apud Matthaeum 28, 2. 3; et Ioannem 20, 12. — Et haec quidem, si Lucam ipsum spectaueris, eius mens fuisse videtur: hic verborum, quibus rem enarrat, sensus ac significatio.

Verum ad alteram illam quaestionem quod attinet, quomodo res vere accidisse videatur, mirum quantum dissensisse sacrorum librorum interpretes neminem percellet: neque contra boni interpretis leges peccasse videbitur ille, qui auctoris quidem mentem plane et ingenue ob oculos ponit, sed alia sentit ipse, eaque, quae sentit, argumentis idoneis superstruit. Ac profecto alia senserunt multi in primis nostrae aetatis interpretes, quorum sententias non omnes sed potissimas afferendo commentatiunculam hanc consignemus. Quas quo facilius vno obtutu perlustrare possimus, in tres hasce classes age dirimamus.

1. Sunt ergo, qui omnia, quae hic narrantur, ad mythos referant, parum curantes, num vere acciderint ea, quibusue naturae legibus euenerint. Namque quamlibet gentem, quemlibet rerum ordinem, aiunt habere suas origines, obscurioribus plerum-

que

que tenebris inuolutas, id quod ex originibus nationum Afiaticarum, Aegyptiacarum, Graecarum, Hetrufcarum, Romanarum, Septemtrionalium etc. abunde conftet, quarum omnium aetas antiquiffima mythica fit et fabulofa: quidni eadem et de originibus Hebraeorum in Veteri Teftamento et Chriftianorum in Nouo ftatuenda effe? Hinc ergo repetunt tot rerum, quae prodigiorum inftar in vtroque codice facro contra naturae leges quotidianas mire eueniffe leguntur, cauffas et origines: hinc et ea, quae de Iefu Chrifto, chriftianae fectae conditore, in coelos fublato perhibentur, quem eodem honore profequutam effe antiquitatem aiunt, quo tot alios praeclare de fuis gentibus meritos, vt eius vitam variis infolitis rerum euentibus omnino illuftraret exornaretque, et aeque fplendide terras reliquiffe eundem effingeret, atque ex eis difcefferant Mofes, Elias, Caftor et Pollux, Hercules, Romulus etc.[12]). Laudant autem fententiae huius

12) De Romulo vide Plutarch. in Numa, Liv. I, 16. De aliis illis proftat locus claffieus apud Cic. de Nat. Deor. Lib. 2, c. 24. "Sufcepit vita hominum confuetudoque communis, vt beneficiis excellentes viros in coelum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caftor et Pollux, hinc Aefculapius, hinc Liber — hinc etiam Romulus" etc. Apotheofes Caefarum Romanorum funt notiffimae, memoratuque digna fane videntur, quae leguntur apud Sueton. in Octav. c. 100, vbi de morte et crematione Octauii Aug. fermo fuerat: "Nec defuit vir praetorius, qui fe effigiem cremati euntem in coelum vidiffe iuraret." Cf. *Paulus Komment.* Th. 3, p. 940 fqq. et programma *Hassii* fupra laudat. qui v. 11 verbis εις τον ουρανον inter ὑμων et οὑτως profcriptis, affentiente, vt videtur, et S. V. *Paulo Kommentar.* Th. 3, p. 933, ita conftruit: οὑτος ὁ I. ὁ αναληφϑ. αφ' ὑμων, οὑτως ελευσεται (non reuertet, fed ingre-

huius vindices ſcriptores ſacros, quod haec apte et ad antiquitatis genium accommodate tradiderint, ſiquidem coelum eſſe Deorum ſedem, eosque de coelo deſcendere frequenter eoque redire, et quidem nubibus ſpiſſaque caligine obſitos [13]): angelis autem vt numinis miniſtris carere omnino non potuiſſe hanc ſcenam, ne forte diſcipuli exordium tantummodo ſpectaculi contemplati de eiusdem exitu dubii manſiſſent etc. — Facillimum ſane videbitur, eiusmodi inter hiſtoriam librorum ſacrorum, eaque, quae de aliis gentibus tradunt vetuſtiſſima monumenta, inuenire ſimilitudinem, atque in perſequendis his vlterius, et ad ſingula vsque demonſtrandis elaborare: verum conſiderandum videtur non minus, mythos iſtiusmodi et fabulas nonniſi in antiquiſſima tempora cadere, quae, quia hiſtoricis documentis caeteris carent, ſub mythicae aetatis nomine veniunt: eadem tamen ad rerum Chriſtianarum origines adhiberi poſſe nullo modo; ſiquidem incidunt illae in tempora, quibus ad ſummum culmen eniſa erat humani generis doctrina, et quaecunque gerebantur, in tabulas publicas referebantur aut referri poterant. Quibus ſi obuertunt alii, ipſi reuelationis notioni inhaerere mythici quid, aut falſo haec contendi reſpondemus, aut ſi vera dicerentur, ne reuelationem quidem vllam ſerioribus temporibus euenire potuiſſe exiſtimabimus [14]). Aut ergo voci *μυθος* alium ſenſum attribuamus,

ingredietur) *εις τον ουρανον, ὁν τροπ. εθεασ. αυτον πορευομενον.*

13) Nubes Deorum ſedes habentur, Exod. 24, 15. 16; Matth. 17, 5; Iliad. ε, 186; Horat. Odar. 1, 2, 31 etc. Cf. Wetſten. ad Act. 1, 9.

14) Cf. *Flügge* l. c. p. 28. Idem quum explicationem hanc mythicam (quam et amplexi eſſe videntur nonnulli

buamus, et ad iſtius aetatis nationisque Iudaicae adhibeamus genium, qui vbique locorum ſigna et portenta circumſpiciebat (Matth. 12, 39; Io. 4, 48), nam proprius et genuinus vocis ſenſus ad haec tempora prorſus non quadrat, aut omnem hanc explicationem miſſam facimus.

2. Verum adſunt et alii interpretes, qui rem commemoratam vere accidiſſe concedunt quidem, ſed omnino ex naturae legibus volunt accidiſſe: ab eis autem, qui eam referunt, ea de cauſſa mirum in modum eſſe elatam, quod ſuum ipſorum illi iudicium interponebant: in enarrandis autem his id poſcunt quemlibet bonum interpretem, vt a facto nudo et ſimplici ſeiungat narrantis iudicium [15]). Quo tamen pacto vere euenerit res, de qua narratur,

nulli ſummi nominis theologi, e. gr. *Gablerus*, *neueſt. theol. Journal* 1802, St. 10, p. 414) ad plura genera, allegoricum, poeticum, hiſtoricum, pſychologicum etc. redactam copioſius expoſuerit, argumentisque redarguerit, licebit hic quidem breuioribus eſſe, et plura deſiderantes ad eum ablegare. Egit autem de mythis his § 11 ſqq. cf. § 21.

15) Hoc explicandi genus quadantenus et ipſum ad mythicas illas explicationes poterit referri, de quibus ſupra mentionem fecimus: vocaturque a Flüggio *mythus philologicus*. Summi autem aetatis noſtrae theologi huic explicationi ſuffragantur, *Ammon*, *Gabler*, in recenſ. progr. Seileriani, *Neueſt. theol. Journ.* 1799, St. 10, p. 415 ſqq. et Ammoniani, ibid. 1802, St. 10, p. 414 ſq.; *Paulus*, *Kommentar* Th. 3, S. 928 ſqq.; *Thiess*, *Luc. Apoſtelgeſch., neu überſetzt* etc.; *Eck*, *die Wunder* etc. — De angelis autem illis ſi quaeris, multa et huc adhiberi poterunt, quae de angelophaniis in reſurrectione I. C. accidentibus differit commentatio: *Ueber die Engel in der Auferſtehungsgeſch. Jeſu*, in *Eichhorns Bibl.* B. 6, St. 4, S. 700 ſqq. Cf. *Paulus Komment.* Th. 3, S. 873.

ratur, quoad res singulas quidem dissentiunt, in eo tamen conueniunt fere omnes, Iesum cum discipulis Bethaniam pergentem, vbi ascenderat oliuarum montem, longius celeriusque praegressum alios (επηρθη), forte ad preces faciendas, interueniente nube subito disparuisse (αφανισθηναι, Ioseph. de Mose l. c.): discipulos autem, quum nusquam locorum inuenirent, et ne post longissimam quidem similium euentuum, qui acciderant Matth. 17, exspectationem redeuntem viderent magistrum, facillima cogitatione eo esse delapsos, vt eadem accidisse Iesu opinarentur, quae contigisse nouerant Henocho, Eliae, ipsumque sine morte in coelum esse susceptum crederent, quandoquidem ille, vtpote verus Messias, morti non erat obnoxius. Iidem porro interpretes, si, quo tandem se conuerterit Iesus, vbi terrarum commoratus fuerit, quamdiu in viuis manserit, num tandem, vbi, quoue modo diem obierit supremum, quaeruntur, ingenue se id fatentur nescire: sin de angelis illis consuluntur, vel terrae motum vel fulgura cum tonitrubus, quibus sublimioris naturae vocem audire sibi videbantur, vel aliud naturae phaenomenon tropice exprimi arbitrantur, vel omnes istas apparitiones non vere accidisse afferunt, sed aut spectantium oculis nonnisi visione obuersatas esse, aut ad exornatius rem proferendam ab auctore ex istius aetatis genio additas [16]), quando istius aeui auctores angelophaniarum fuerint amantissimi, et, Luca in primis narrante, legatis I. C. fere perpetui comites adhaeserint angeli. Facillime haec fluunt, largimur, neque tantis impedimentis obsita sunt, quantis premuntur multa alia miraculorum ex naturae

16) Veluti Gabler in recens. operis Thiessiani, *neuest. theol. Journ.* 1801, St. 9, p. 256.

turae legibus interpretandorum conamina; nam, quae opponit Seilerus argumenta, nullo negotio poterunt redargui [17]: vt adeo rem ita accidere *potuisse* nemo ſane, inprimis noſtra memoria, negare auſit.

3. Supereſt tertia interpretum claſſis, quae Ieſum Chriſtum modo ac ratione a quotidianis naturae legibus longius recedente, ſpectantibus diſcipulis, corpore pariter atque anima vere in coelum aſcendiſſe contendunt. Id enim egiſſe ſummum numen, cuius prouida tutela et ſingularis vis in diuino legato iam tum, cum gigneretur, poſtea in eiusdem vita publica, in eius morte atque in vitam reditu tot tamque euidentibus ſignis fuit conſpicua, vt mors quidem nulla eundem ex terris eriperet, ſed adſpectabilis eleuatio in coelum duceret, ipſiusque diuina legatio et his inſuper oſtentis illuſtraretur, ſimulque hominibus, modo in ſenſus oculosque incurrente, demonſtraretur, per virtutem et praeclare merita viam ad aſtra patefactam eſſe, virtutique, quae in I. C. tanquam numinis ipſius ἀπαυγάσματι effulgebat clariſſime, eandem in coelis ſedem deberi, quam occuparet numen. Et haec quidem antiquiſſima eſt et a veterioribus interpretibus fere omnibus agnita rei noſtrae explicatio quae et momentum in dogmatice ſuum exſeruit, a qua recedere nemini antea ne in mentem quidem venerat, donec noſtra aetas conuellere antiquiora et ad communes quotidianae naturae leges reuocare omnia ſatius duxit.

Quaenam tamen ex omnibus his explicationibus quas tripartito diſtribuimus, quia eo redeunt omnia vera eſſe aut ad fidem proxime accedere videatur, nemo facil

17) Vid. Gabler in recenſ. iſtius progr. *Neueſt. theol. Journ.* 1799, St. 10, S. 418 ſqq.

facile ita conftituet, vt nulli dubio ambiguitatique locus fuperfit: fatiusque videbitur in eo acquiefcere, quod ὑψωθεὶς ad patrem in coelos abierit Iefus, rataque fecerit, quae toties euentura praedixerat[18]), quam in rimanda et perfcrutanda via ac ratione incaffum laborare; et lubentiffime equidem affentio eis, qui chriftianam antiquitatem melius egiffe credunt, fi in generaliori potius ea fententia fubftitiffet, quam τὸ πῶς oculis conata fuiffet obiicere [19]).

Id tamen addidiffe licebit, ficuti inuifo nouatu- rientium nomine infectari eos, qui ab explicatione tertio loco pofita recedunt, neutiquam aequi et humani rerum iudicis eft, ita neque illos, qui hanc explicationem amplectuntur ipfi, damnandos effe, vt fententiarum opinionumque vindices et patronos, quae noftrae aetati, quae clariore iam luce imbuerit omnia, haudquaquam iam conueniant. Neque enim profecto abfurda illi contendunt, fummoue numine indigniora: aut enim miffa faciemus omnia, quae in

V 2 Iefu,

18) Huc pertinebunt cuncta loca, in quibus talia loquentem eum inducit Ioannes, et illa omnia, in quibus ὑψωθῆναι Iefum a Deo, εἰς δεξιὰν καθίσαι etc. addunt Apoftoli. Nos autem bene memores fimus eorum, quae 1 Cor. 15, 50; Phil. 3, 21; 1 Cor. 13, 9 fqq.; Sap. Sal. 9, 13 fqq. etc. perhibentur. Cf. b. HERDER, *von der Auferftehung*, Abfchn. 5, §. 6. in eius *chriftl. Schriften.* Samml. 1.

19) S. V. AMMON in progr. laud. p. 4. "Spectaculo opus erat ingeniis hebetioribus: Schechinae, cuius in Meffia illuftrando praecipuae partes erant, fplendore et gloria praeftringi et pafci volebant Chriftianorum iudaizantium mentes: animae fanctiffimae ad fedes aethereas reditus fine adfpectabili corporis affumtione in regiones coeleftes teneri animo vix poterat ab illis, qui ne fui quidem corporis mortalis in vitae immortalis beatitate perfruenda carere volebant focietate."

Iesu, legato div., mirum in modum euenisse perhibentur: aut et hanc in coelum susceptionem neque sapientiae neque potentiae div. repugnare dicemus [20]. Erit tamen omnibus, quicunque hanc fidem tuentur ac propugnant, suadendum vel maxime, vt abstineant et ab omnibus quaestionibus, subtilibus magis et otiosis, quam ad fidem pietatemque augendam aptis [21], quo tandem pacto corpus contra grauitatis leges ferri potuerit in altum, vbi tandem locorum manserit Iesu corpus, num vbique locorum vsque ad reditum adsit, num ad numinis dextram vere sedeat etc., et ab omni ornatu rhetorico, quo in varias formas historia figuratur, id quod si primis christianorum doctoribus indulgendum erat, at nostrae aetati neutiquam conce-

20) Cf. *Flügge*, §. 21 sqq., qui de hac explicatione *historico - dogmatica* copiosius egit.

21) Nos vero nunquam obliuiscamur praecepti illius Paullini 2 Tim. 2, 23. Quam manca quaeso et precaria sectantur ii, qui, ne contra naturae leges dixisse quid videantur, aethereo corpore praeditum post resurrectionem Iesum fuisse euincunt, quod suapte leuitate sursum feratur, fere vt Cic. Tusc. Quaest. Lib. 1, c. 17: "terrena et humida suopte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram — feruntur, at partes igneae et animales sursum rectis lineis in coelestem locum subuolant, siue ipsa natura superiora appetente, siue quod a grauioribus leuiora natura repelluntur." Augustin. Retractat. 1, 17. "Solet quosdam offendere, quod credamus assumtum esse terrenum corpus in coelum,— sed spiritale corpus intelligimus" etc. At I. C. corpus post resuscitationem idem fuit, quod antea, corporeum adspectabile, tractabile Io. 20, 27; Luc. 24, 39, et abitu in coelum demum transformatum est (ἠλλάχθη, μετεσχηματίσθη) in σῶμα ἐπουράνιον (1 Cor. 15, 40), σῶμα τῆς δόξης (Phil. 3, 21). Nolimus igitur vti istiusmodi perfugio, quin potius, quae nescimus ea et nescire nos ingenue fatemur.

concedet eloquentia ſacra: imo potius id agant, vt quae ad fidem in Deum, dignis merita praemiis afficientem, augendam, ad mentem ab inanibus perituri ſaeculi ſtudiis ad coeleſtia et aeterna reuocandam, ad hominem in ſenſus recti, veri et honeſti formandum et ad praeclara facinora exhortandum faciunt, ad ea prae caeteris omnibus aduertant hominum animos. Sed haec eis, qui de praeceptis ethicis tradunt, aut pro ſuggeſtu ſacro loquuntur, relinquenda.

Excvrsvs II.

De prima festorum pentecostalium celebratione ab Apostolis instituta, deque phaenomenis in ea obuiis, effectuque, quem ea produxerint: ad Cap. II, 1—13.

Integer liber scribendus foret, si omnes omnium ab antiquis inde temporibus ad nostram vsque memoriam interpretum sententias de grauissimo hoc et difficillimo loco commemorare atque exactiore trutina expendere susciperemus, quo negotio et supersedere poterimus eo facilius, quod nouissime praeclaram in hac re enumeranda operam adhibuit Meyervs [1]), cuius

1) De charismate των γλωσσων, cuius praesertim Actor. 2 et 1 Cor. 14 mentio fit, qua recentiores inprimis interpretum hac de re sententiae inter se comparantur, auctore *Io. Andr. Georg. Meyer*, in Lyceo Hannov. Collab. (nunc pastor. apud Sarstedtienses prope Hildesiam) Hannov. 1797. — Sed praeterea permulta in hanc rem seorsim scripta prostant, veluti *Herder, von der Gabe der Sprachen am christl. Pfingstfest*, in eius *christl. Schriften*, 1ste Samml. no. 5; *Eichhorn, über die Ausgiessung des heil. Geistes am Pfingstfest*, in eius *Biblioth.* Band 3, St. 2, S. 225 sqq. et contra eum *Storr dissertatt. in aliquot N. T. loca*, Part. 2 et 3; *Schmid* (Prof. Vlm.) *über die Gabe der Sprachen am ersten christl. Pfingstfest*, in *Paulus Memorabilien*, St. 7, n. 2, S. 29 sqq.; *Nachtigall, Grund der Verwunderung am ersten christl. Pfingstf.* in b. *Henkii neuem Magaz.* B. 2, St. 3, n. 17; *Hezel Schriftforscher*, Band 2, St. 1 etc.

ius libellum lectori plura de his doceri cupienti apprime commendamus. Acquiefcat ergo opella noftra in eo, vt fententiam, quae de loco perdifficili potiffima nobis videtur, luculentius, quam in commentario ipfo fieri licebat, vna et continua ferie exponamus, addito in calce breuiffimo, ni omnium at potiffimarum tamen eorum, qui fecus fentiunt, opinionum recenfu.

Quemadmodum veteriores iam, qui ex Israelitarum natione ad verum vnius Iouae cultum commendandum furrexerant, vates, diuino afflatu agitatos fe et Iouae, quem praedicabant, fpiritu (רוח יהוה) perfufos profeffi erant: ita et eos difcipulos, quibus fui patrisque fui praeconium poft fata fua iniunxerat, eodem fpiritu repletum iri, auguratus erat Iefus, atque fe ipfum eodem, vt fui fuique patris fpiritu (πνευματι), difcipulos fuos impertiturum affirmauerat, et quidem large et effufe impertiturum [2]; afflatu quondam oris, (Io. 20, 22) tanquam imagine teftificatus et fenfibus admouens, quae maiora pofthac et auguftiora beneficia ipfos manerent tum, vbi folennius demum ad munera fua effent inaugurandi [3]. Hoc autem πνευμα eadem, ait, quin maiora in eis effecturum, quam רוח יהוה in maioribus effeciffet; recta et vera de regno coelefti docturum, facro et ardentiore, pro re fua quidlibet audendi, omnesque fatorum acerbitates conftantiffime perferendi, enthufiasmo correpturum, argumenta, quibus coram iudiciis propugnare poffent ea, quae tradidiffent, nec non

V 4 in

2) Effertur id tropice per εκχεειν, Act. 2, 17; βαπτιζειν, 1, 5; χριεσθαι, 10, 38; πλησθηναι, 2, 4; Cf. Io. 3, 34.

3) Nam folenniorem inaugurationem inftare promittit, et efficaciorem ea, qua homines, et fe ipfum, ad regnum coelefte initiauerit Ioannes baptifta, Act. 1, 5; vt quae non per aquam euentura fit, fed per ignem; cf. Ief. 6, 6.

in eis proferendis audaciam (παῤῥησίαν) et eloquentiam [4]) fuppeditarum, in rebus aduerfis folatio affecturum, vimque et poteftatemque, multas δυνάμεις efficiendi ingeniturum, quibus tamquam σημείοις diviniore fe πνεύματι ferri, fublimiorique tutela fufcipi teftari poffent. Nunc igitur in eo tantum euigilarent, vt mutuo amoris ac concordiae vinculo manerent iunctiffimi, vt ne recederent ex vrbe, fummorum nuperrime euentuum theatro; fed expectarent, dum rata fierent et impleta, quae iam euentura polliceretur [5]). Illi autem dicto audientes fe gerere, et poftquam in coelos euectus erat magifter, Hierofolymis in vnam eandemque domum conuenire, precibus meditationibusque de rebus grauiffimis indulgentes, concordiaque et vnanimi confenfu paruae rei incrementa afferre allaborantes. Sed quum praeter duodecim illos, quos in familiariorem Iefus confuetudinem adoptauerat, aliquanto plures in eius confortium veniffent iam antea, nil mirum et hos ab Apoftolis in focietatem affumtos eandem cum illis domum frequentaffe, adeoque coaluiffe iam tum coetum quendam hominum, qui Iefum fectabantur [6]), quique,

4) Huc et pertinere videtur illud γλώσσαις καιναῖς λαλεῖν, Marc. 16, 17, indicans loquuturos eos de βασιλείᾳ οὐρανῶν in pofterum non aeque frigide atque antea, neque fui duntaxat lucri ratione habita, fed rectius, verius, difertius, vt qui facro quodam ardore concitarentur: es würden ihnen gleichfam neue Zungen wachfen. Cf. S. V. *PAULUS Commentar. in N. T.* Th. 3, p. 926.

5) Loca, in quibus ea, quae adhuc fcripta funt, proftant, inuenies Matth. 10, 19. 20; Marc. 16, 15 fqq.; Luc. 12, 11. 12; 21, 12 fqq.; Io. c. 14 — c. 16 paffim; Actor. 1, 3 — 5 etc.

6) Ad plus quam 120 hominum numerum iam tum excreuiffe focietatem, difcimus ex Act. 1, 15 (vtriusque fexus,

quique, quod doctrinae auctor et magister primique eius discipuli Galilaea oriundi erant, Galilaei vocabantur omnes, nomine, quod, quia stultitiae et ineptiarum notio adhaerebat, haud admodum decorum habebatur [7]).

Accidit autem, vt quum sacra pentecostalia rite celebranda instarent, hi sodales, qui modo frequentius modo parcius conuentus in ista domo celebrabant, confluerent omnes: iamque celebrantibus auita sacra en subito apparet magnum illud spectaculum, de quo agendum nobis est, summorum et paene incredibilium euentuum ferax. Suboritur ingens tempestas: vehementissimus turbo domum ingenti strepitu complet: sequuntur fulgura, iamque rata sunt et effecta omnia: adest magnum illud temporis momentum, quod iamiam adfuturum cecinerat Iesus: altius effertur mens, spretisque rebus mortalibus et caducis praesentius numen agnoscit: occursant variae imagines et simulacra, quae adesse numen, vimque suam et πνεῦμα coelitus demittere testantur [8]). Iamque

sexus, Act. 1, 14, variisque gentibus oriundorum, vti ex sequentibus apparebit), collat. c. Act. 2, 1, vbi voce ἅπαντες indicari videtur, tum quidem, quum Apostolus Matthias sufficeretur, ad 120 adfuisse, hoc autem festo die *omnes*, *nullo excepto*.

7) Vid. Io. 1, 47 et *Wolf.* in curis ad istum locum. Primo autem Galilaeorum nomen adhaesisse omnibus hominibus christianis, antequam χριστιανοὶ audirent, Act. 11, 26, vid. *Eichhorn Bibl.* B. 3, p. 247, not. h. *Reland in descript. Palaest.* p. 184.

8) Omnia istiusmodi phaenomena praesentiorem numinis vim arguere credebantur. Habac. 4, 3; cf. ad Act. 4, 31; Ioseph. Ant. 7. 4. 1; neque vel tum abiecerant Iudaei et ne Apostoli quidem opinionem, adventum numinis signis et ostentis arguendam esse. At ambiguitas vocis πνεῦμα quod, aeque ac רוח, *spiritus*,

que non legum fe Sinaiticarum amplius memoriam celebrando hoc fefto recolere, quod poft Iefu abitum ex omnibus primum fequebatur, fed nouum rerum ordinem a Iefu inductum adire, nouoque quafi facramento obligari fibi videbantur, aduentaffe iam rati feliciffimorum temporum primordia, reducemque aetatem auream, quam redituram olim cecinerant vates [9]). Tali modo πνεύματι imbuti et perfufi, fed non Iouae folum, vt quondam Mofes, verum Iouae, Dei patris, et Iefu filii πνεύματι perfufi, atque, vt quondam magifter ipfe, Luc. 3, 21 etc., ad obeunda fanctiffima munera folenniter initiati, celfiffimarum iam rerum fenfu impleri, gaudio immenfo accendi, facro enthufiasmo corripi. Neque iam, vt antea, fecundum

ritus, etiam *ventum* denotat, facilius eos credere faciebat: ifto vento πνεῦμα illud in fe aduentaffe. Annotat haec *Bolten* Verf. Act. Ap. ad h. l.

9) Vlterius hunc locum perfequutus fum in fingulari commentatione: *Ueber die von den Apofteln begangene Feyer des erften nach der Auferftehung Jefu eintretenden jüdifchen Pfingftfeftes, und über die Wirkungen, die durch die Erfcheinungen an diefem Fefte in den Apofteln hervorgebracht wurden;* in: *Beyträge zur Beförd. der theol. Wiffenfchaften, infonderh. der neuteftamentl. Exegefe,* Band 1, St. 1, S. 127 fqq. vbi duplici potiffimum modo confpicuam in iftis phaenomenis prouidentiam diuinam fuiffe oftendi, ad difcipulos a vanis et terreftribus regni Meffiani exfpectationibus ad veriora traducendos, *tum* quod primum feftum, quod ex religionibus Iudaeorum poft Chrifti e terris difceffum agendum obuenerat, erat pentecoftale illud, in memoriam conditae conftitutionis Mofaicae a natione celebratum, *tum* quod eadem tunc phaenomena apparebant, quibus quondam infignita erat legislatio Mofaica; vnde eo promtius eo delabi poterant discipulorum mentes, praeteriiffe iam antiquiora, nouumque rerum ordinem diuinitus orbi terrarum effe illatum etc.

cundum auitum morem in lingua Hebraeorum ſanctiore feſtum celebratur, ſed neglecta ea, ſiquidem ſanctiſſimus concitatae mentis ardor non teneri ſe eiusmodi vinculis patitur, ſua quisque et patria lingua et dialecto ſurſum fertur, atque ad preces Deo fundendas abripitur. Et quia ex variis terrarum gentibus complures ad iſtum coetum acceſſerant, variis linguis hymni canuntur, clamorque eorum, qui concitata mente loquuntur, varius redditur: ad quem concurrit plebs et turba hominum, qui ad ſacra pentecoſtalia celebranda tunc temporis ex pluribus gentibus in vrbe aderant frequentiſſimi, et ad ſacra tendentes praeteribant οικον, in quo congregatus erat conſeſſus. Qui quum neſcirent, quid ſibi vellet iſte furor, partim obſtupefacti, homines, quos non nomine ſolum ſed et natione Galilaeos omnes crederent, variis tamen dialectis vti, diuinam vim agnoſcunt, atque ad illorum partes protinus transeunt, partim indignabundi, quod inuiſae ſectae ſodales confuſo clamore profanare non erubeſcant feſtiſſimam diem, ebrios eos exiſtimant et irriſui habent, donec, vnde acciderint et quo tendant omnia, a Petro edocti, aſſentiunt et ipſi, et ita ad ter mille hominum coetui aggregantur.

Ita facillime quidem fluere apparent omnia, neque admodum multis difficultatibus premi, quae, tametſi ordine et legibus naturae receptis eueniſſe videntur, manifeſtiſſimo tamen prouidi numinis documento erunt, omnia ita moderantis et attemperantis, vt ſapientiſſimis ſuis conſiliis exſequendis concinerent[10]).

Sed

10) Non ſunt noua haec, fatemur, aut inaudita, ſed iam a pluribus, quorum nomina not. 1 memorata ſunt, prolata. Antiquior quidem ſententia qualis fuerit, neminem latet. Sed et in noua hac opinione formanda argumentisque commonſtranda, quoad

Sed iam ad ſingula, quae paucis his indicauimus, momenta attendendum erit.

1. Principio igitur multitudo eorum, quibus haec apparuerunt, numerum duodenarium longe exceſſit. Neque enim illi duodecim tantummodo, quibus familiarius vſus erat Ieſus, ſed et ſeptuaginta illi, qui commemorantur Luc. 10, 1, quotquot eorum adhuc in viuis erant aut tunc temporis Hieroſolymae degebant, et omnes omnino, qui Ieſu Chriſto iam nomina dederant, mares et feminae (Act. 1, 14; 2, 17), praeceptis abeuntis magiſtri morem gerentes, ὁμοθυμαδὸν ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, et maius quoddam ad perpetuitatem vinculum iunxerant[11]), et ad ducentos fere excreuiſſe videntur (ſupr. not. 6).

2. Erant autem ii, qui hunc coetum efficiebant, Iudaei, partim Hieroſolymis aut ex caetera Palaeſtina oriundi, linguamque Palaeſtinenſem Aramaicam loquentes, partim in aliis orbis terrarum partibus, Aſia, Pamphylia, Arabia etc., in quibus omnibus Iudaei degebant, nati, qui poſtea, ſicut amant homines

quoad res ſingulas minores, in diuerſa abeunt eius patroni, id quod neminem mirum habebit, aut ſententiam omnem damnare prorſus et proſcribere inducet. Nos vero et in hac re, ſicuti et in eis, quae excurſ. 1 ſcripſimus, et ſcribemus exc. 5, bene teneamus praeclara illa verba *Ciceronis* de vniuerſitate, p. 269, edit. Francof. 1590. "Quocirca, ſi forte de Deorum natura ortuque mundi differentes minus id, quod habemus animo, conſequimur, vt tota dilucide et plane oratio ornata ſibi conſtet, et ex omni parte ſecum ipſa conſentiat, haud ſane erit mirum: contentique eſſe debebitis, ſi probabilia dicentur: aequum eſt enim meminiſſe, et me, qui diſſeram, hominem eſſe, et vos, qui iudicatis: vt ſi probabilia dicentur, nil vltra requiratis."

11) Vid. *Eichhorn* *Ueber d. Ausgieſs. d. heil. G.* Bibl. B. 3, S. 228.

mines in vrbem capitalem confluere, Hierofolymam fe receperant ibique fedem fixerant, loquentes non tam Palaeftinenfem, quam patriam linguam et dialectum. Namque et ex his, non ex Palaeftinenfibus folum, ad illum coetum accedere potuiffe homines exiftimari poteft, tum quia, qui aliunde veniunt, nouitate rerum, quae in vrbe celebriore accidunt, percelluntur fortius, tum quia in his fuiffe plurimos homines ευλαβεις, Meffiae fectatores, diferte teftatur narratio (vid. Comment. ad 2, 5), qui ob id ipfum, quod rebus ad Meffiam pertinentibus lubentiffime occupabantur, facilius amplectebantur eorum, qui Meffiae fe veri affeclas profitebantur, confortium.

3. Nihilominus tamen omnes, qui in coetum iftum coaluerant et feftum pentecoftale tum celebrabant, nominabantur Galilaei, quia fectae auctor et magifter, et primi eius discipuli ex Galilaea ortum duxerant: perinde atque et nobis moris eft, nominare verbi cauffa exercitum Gallicum, Belgicum etc. etiamfi finguli milites interfint, aliunde adlecti.

4. Conuenerant autem ad facra pentecoftalia celebranda vel in iisdem aedibus priuatis, vbi poft Iefu disceffum quotidianos conuentus celebrare confueuerant, vel in templo. Priorem quidem fententiam amplexus eram antea (vid Commentar. ad c. 2, 1 fin), inductus vocibus, οικος, c. 2, 2 diftincta ab ἱερῳ c. 2, 46; ὁμοθυμαδον επι το αυτο, c. 2, 1 coll. 1, 14; καταμενοντες, c. 1, 13, neque facile Iudaeorum facerdotes conceffuros fuiffe opinatus, vt in templo conueniret fecta Iudaeis inuifa. Verum pofterior tamen fententia, quum prelo iam illa excufa effent, potior vifa eft, fiquidem hora tertia matutina haec acciderunt, c. 2, 1 , folenni illa hora precandi, c. 3, 1, qua quidem hora nemo facile fine

impie

impietatis nota a facris publicis abeffe potuit [12]), et minime omnium abfuiffe credendi funt Apoftoli, quos affidua religione frequentaffe templum teftatur idem Lucas, Luc. 24, 53; Act. 2, 46; 3, 1; tum fi in templo haec, moderante numine acciderant, fplendidiora omnia et illuftriora reddebantur et ad animos permouendos efficaciora. Habebat autem templum plures cellas feu oecos (Hallen, Saale), [13]) eosque ita amplos et fpatiofos, vt plura hominum millia capere poffent, quot ὑπερῴου aedium priuatorum vix cepiffe credendum eft: ibi porro conuenientius alloqui multitudinem poterat Petrus, quam ex fuperiore aedium parte ad eos, qui infra ftabant, deorfum verba facere: iamque plures fe in ipfo illo clamorum momento focietati adiungere poterant aliunde, quod vix factum fuiffet, fi in fuperiores aedium partes eis fuiffet fcandendum. Iudaeorum autem facerdotes templique praefectus non excludebat eos aditu in templum, quia nondum mali quidquam ex hac fecta fufpicabatur: illud porro καταμενοντες, c. 1, 13 non indicat perpetuo adhaefiffe Apoftolos illi domui, cui vel c. 2, 46 refragatur, fed longius in tempus eam domum ab eis fuiffe conductam, vel hanc domum fuiffe locum, in quo manferint, Hierofolymis manere a Iefu Chrifto iuffi, ipfosque manendo in hac domo fatisfeciffe eis quae de manendo in vrbe mandata is reliquerat. Proinde c. 1, 13 de priuatis quidem aedibus accipienda funt, neque ibi de ὑπερῴῳ templi cogitandum: at hic, inter fefti folennia, in templi conclaui quodam conueniffe apparent. Sed vtro in loco

12) Vid. *Capellus* in *Specileg. obferuatt.* ad Act. 2, 2.

13) Iofeph. de templo Salomonico, Ant. 8, 3, 2: περιῳκοδομησε δε τον ναον εν κυκλῳ τριακοντα βραχεσιν οικοις, οἱ συνοχῃ τε του παντος εμελλον εσεσθαι - εξωθεν περικειμενοι.

loco haec euenerint, nil attinet [14]). Maiora ſunt et grauiora, quae de phaenomeno ipſo iam excipiunt. Siquidem

5. congregatis ibi nouae ſocietatis ſodalibus non opinato auditus eſt ἠχος ἐκ του ουρανου, ὡσπερ φερομενης πνοης βιαιας, quod de vehementiori procella et tonitru ſimul explicari poteſt, quoniam ingruente tempeſtate procella antecedere ſolet [15]). Iisdem apparebant fulgura. Sed quia haec ipſa phaenomena naturae, quae praeſentioris numinis ſigna ſemper habebantur, vt aduentantis iam πνευματος [16]), quod pollicitus erat Ieſus, nuncios contemplabantur, phantaſiae indulgentes maius quid audire et videre ſibi videbantur, quam, quae per tempeſtatem vulgarem euenire ſolent: ſigna diuina et

14) Plures vtriusque ſententiae patroni vtrinque ſtant. Priuatas aedes innui credit *Wolfius*, *Semler*, *Michaelis*, *Eichhorn*, *Paulus*, *Rosenmüller*: at de templo ſermonem eſſe volunt *Schöttgenius*, *Bengelius* in Gnomone, *Krebsius* Obſerv. Flav. *Morus* in excurſ. ad c. 21, 2. (ad v. 41) alii. Cauendum tantummodo erit, vt ne eodem in loco haec accidiſſe credamus, in quem reuerſi eſſe leguntur c. 1, 13. Cf. *Meyer* in *commentatione ſupra laud.* § 17.

15) *Thiess* in Commentario non tempeſtatem vulgarem (*Gewitter*) accidiſſe credit, ſed vehementiorem ventorum impetum: "*Es iſt in jenen Gegenden nichts ungewöhnliches, daſs ein heftiger Windſtoſs nur eine gewiſſe Gegend oder ein einzeln ſtehendes Haus trifft. Solche Windſtöſse pflegen elektriſch zu ſeyn, und es zeigen ſich bey ihnen elektriſche Funken. Dieſe pflegen im Zimmer hin und her zu gehen, zu ſcheinen, ſetzen ſich auch wohl auf Menſchen.*"

16) Πνευματος ſymbolum ignem eſſe ad vim et efficaciam oſtendendam notum eſt, 1 Theſſ. 5, 19; 2 Tim. 1, 6.

et coeleſtia, qualibus ad munus ſanctiſſimum inauguratus olim erat Ieſus, Matth. 3, 16. 17; Marc. 1, 10. 11; Luc. 3, 21. 22; Io. 1, 32, iamque inaugurandi erant et ipſi. Proinde obſcurius loquitur oratio, ἠχος ὡσπερ ανεμου, γλωσσαι ὡσει πυρος, q. d. audire ſibi videbantur neſcio quid, ſtrepitum quendam, ſimilem illi, qui ingruente magna procella, accidere ſolet, et videbantur ſibi videre [17]) neſcio quid, extremitates quasdam et lingulas, quales ſolent adeſſe in flammis. Erat ergo vere tempeſtas ex naturae legibus accidens, et oecum illum, vel locum prope eum fulmine tangens, vt turbinis vehementia et fulguris ſplendor omnem cellam implere dici poſſet: at maius quid et inſolitum coelo in terras delabi exiſtimabat animus commotus et ſede ſua quaſi deiectus. Vtut tamen acciderit, vtrum e coelo ingruerit tempeſtas, an per imaginationem tantummodo ſub oculis poſita ſit, certe hoc phaenomeno, tanquam rei corporeae ſimulachro,

6. Εκαθισεν εφ' ἑνα ἑκαστον αυτων illud πνευμα ἁγιον, et ita perfectum et abſolutum erat ſolennioris inaugurationis opus. Ad quod dilucidandum commodiſſima ſane via incedemus, ſi, quod vltro ſe offert, narrationem de Ieſu per Ioannem baptizato huic noſtrae comparamus. Baptismo inaugurauerat ad nouum rerum ordinem Ioannes, baptismo inauguratus erat et Ieſus: baptismo inaugurandi erant et diſcipuli, non tamen aqua, ſed fortiori, ſpirituali et

17) Ωφθησαν αυτοις, vt Matth. 17, 3, non εν αυτοις. Sed illorum iam dudum exploſa eſt ſententia, quibus linguas in oribus Apoſtolorum bifidas et diuiſas fuiſſe placet. Wetſten. "Flammula ignis repraeſentauit linguam bifidam, ſignum doni linguarum Ieſ. 5, 24." Quae hinc de vocibus διγλωττος et bilinguis a Wetſtenio exempla afferuntur, omnino huc non quadrant.

et igneo baptismo, Actor. 1, 5; Luc 3, 16, adstrepente et hic eodem numine suumque πνευμα impertiente, vti acciderat in Iesu initiatione. Ibi quidem eadem fere signa coelestia ostenduntur, ανοιγονται, σχιζονται οἱ ουρανοι, hic ηχος auditur et γλωσσαι πυρος conspiciuntur: ibi καταβαινει το πνευμα ὡς περιστερα [18]), και μενει (Io. 1, 32. 33.) επι Ιησου, hic καθιζει, insidet, επιπιπτει, Act. 10, 44, illabitur animis, Virg Aen. 3, 89, נחה, Ies. 11, 2; 61, 1. (Cf. Commentar. ad c. 2, 3, quibus adde Iamblich. de mysteriis Sect. 3, c. 6. ὁραται τῳ δεχομενῳ (sc. πνευμα) το του πυρος ειδος προ του δεχεσθαι), et quidem εφ' ἑνα ἑκαστον αυτων, nullo omisso, sine discrimine sexus, aetatis, nationis, quia vniuersis gentibus patebat ad nouum rerum ordinem aditus [19]): ibi πληρης ἁγιου πνευματος Iesus ex Iordane reuertitur Luc. 4, 1: hic επλησθησαν discipuli πνευματος ἁγιου c 2, 4, et quidem ἁπαντες, quia insederat in vnumquemque eorum qui aderant.

Sed eam ipsam ob caussam, quia plures hic initiandi erant (non, vt ibi, Iesus vnus), illud, quod e coelo κατεβαινε et εκαθισε et εμεινε in omnibus, alia quadam specie descendens cerni debebat, et, quum ex vno eodemque coelo delaberetur, postea tamen *diuidi* et *segregari*. Videre ergo sibi videbantur non solum fulgura de coelo delabentia, sed ita delabentia, vt, quum vno radio e coelo emer-

18) Id est forte: tam repente et inopinato, vt columba, quae et *celeritatis* imago est; vid. Ven. GOERZ: *Ueber die Taufe Jesu*, in meis *Beyträgen zur Beförder. der theol. Wissensch. insonderh. der neutest. Exegese*, Band 1, St. 2, S. 117 sqq.

19) Vid. S.V. *PAULUS* in progr. de consilio, quo scriptor. in Act. Ap. concinnandis ductus videtur, p. 11.

emerfiffent, poftquam intrauerant cellam, in plures tanquam ramulos diffecarentur, quorum finguli fingulorum capitibus infiderent; id effertur *ωφθησαν αυτοις* non folum *γλωσσαι* fed *διαμεριζομεναι* [20]) *γλωσσαι*. Adhuc expofitus erat actus inaugurationis ipfe: iam eius effectus fequuntur.

7. Repleti ergo eo *πνευματι*, quod eis affuturum promiferat Iefus, *ηρξαντο λαλειν ετεραις γλωσσαις*. Ad quae clarius demonftranda per fingula incedendum erit, videndumque, quid fit *γλωσσα*, quid *γλωσσαις λαλειν*, quid *γλωσσαις ετεραις*, quid denique *γλωσσαις καιναις λαλειν*.

a. *Γλωσσαι* quidem funt: *α)* vocabula vel peregrina vel obfoleta et infolentia. Plutarch. de audiend.

20) Licebit, opinor, explicationem hanc nouam appellaffe: nusquam faltem eam inueni. Nam quod Lamb. Bos exercitatt. facr. p. 67 ap. Wolf. in curis ad h. l. ait: non folum flammas ignis, fed integras linguas, fiue igneas figuras ignearum linguarum numero duodecim vifas fuiffe, alio tendit. Vulgaris quidem explicatio eft, diffectas et igneas apparuiffe Apoftolorum linguas, quod ob ea, quae not. 17 fcripta funt, ferri nequit, vel: flammulas illas electricas huc illuc agitatas fuiffe, quod tamen voce *διαμεριζεσθαι* parum indicatur. Illi autem locum iam per fe fatis perplexum impeditiorem praeter neceffitatem reddere videntur, qui has igneas *γλωσσας* refpicere credunt ad *γλωσσας* illas, quibus mox loquuti effe dicuntur. Sed cafu profecto haec acciderunt: fiquidem ignis extremitates *linguae* ob formae et motus fimilitudinem comparari confueuerunt, cf. לשון אש, Ief. 5, 24, latineque et *lambere* flamma dicitur, Virg. Aen. 2, 684; Horat. Satyr. 1, 5, 74 etc.: tum dialectus et idioma, quo loquimur, apud multas gentes fub *linguae* nomine venire folet. BOLTEN: "*die Zweydeutigkeit des Worts* לשון *macht, dafs man fich unter den um fie herumfahrenden Blitzen eine ihnen zugetheilte Gabe verfchiedener Sprachen dachte.*"

audiend. poet. Tom. 6, p. 78, edit. Reisk vocabula istiusmodi nominat τας λεγομενας γλωττας. Diodor. Lib. I, p. 311, edit. Wesseling: το γαρ ενθεαζειν κατα γλωσσαν (ex obsoleto dicendi genere) ὑπαρχει (vocatur) σιβυλλαινειν. Aristot. poet. c. 21: λεγω δε κυριον μεν, ᾡ χρωνται ἑκαστοι, γλωτταν δε, ᾡ ἑτεροι· σιγυνον Κρητοις κυριον, ἡμιν δε γλωττα (nostrum: ein *Provincialismus*) Eodem fere redit nota nobis significatio vocis: *glossarium.* — β) vocabula poëtica, rhetorica, tropica, quibus vtimur, si a quotidiano et humiliori dicendi genere recedendo altiora petimus. Hinc Aristot. de art. poet. c. 21 iungit γλωτταν και μεταφοραν — το παρα το κυριον, quod a proprio loquendi modo diuersum est, hominibus ea non imbutis obscurum, nec nisi per interpretem ἑρμηνευτην intelligibile, qui linguam secretiorem in quotidianam transuertere callet, 1 Cor. 12, 10. 30. Quintil. Inst. orat. Lib. I, c. 5: "Circa glossemata etiam i. e. voces minus vsitatas non vltima eius professionis diligentia est." Eadem oratio vocatur figurata, εσχηματισμενη [21]).

b. Apparet hinc, quid sibi velit το: γλωσσαις λαλειν, nimirum: loqui ratione a quotidiano dicendi genere recedente. Fieri autem id potest vario modo, atque indubie accidit et eis, quibus sacro igne incaluit animus, et concitatiore sermonis

X 2 impetu

21) Debeo haec industriae Ven. *Meyeri*, qui in libro supra laudato et alia multa ad explicandum locum difficillimum attulit, et in eo potissimum praeclare promeruit, quod sensum, quem iam alii τοις: γλωσσα λαλειν indiderunt, ex vsu loquendi scriptorum classicorum euictum dedit. Conf. et de voce γλωσσα, deque Hebraeorum circa haec opinionibus ideisque *Herderus* l. c. Abschn. 3, §. 5 - 18.

impetu feruet, id quod in oratorum, poetarum, vatumque [22]) fermone cum primis confpicuum eft. Idem accidit et Apoftolis h. l. et aliis ad chriftianam fidem conuerfis poftea: quippe qui diuino numine perfufi non vfitato nec tenui ferebantur (Horat. Od. 2, 20) fermone, diuinam maieftatem celebrantes (λαλουντες τα μεγαλεια Θεου, Act. 2, 11), fed maius quid et celfius fpirabant [23]). Occurrit hoc Act. 10, 44; 19, 6 et maxime 1 Cor. c. 12. c. 14, qui locus omnino claffĭcus habendus eft.

c. At γλωσσαις ἑτεραις λαλειν nil eft nifi fpecies eiusdem generis, quod omnino vocatur γλωσσαις λαλειν: neque id fummum rei momentum et caput tangit, fed non nifi hoc loco, Act. 2, occurrit, atque ex eis explicandum eft, quae hic tantummodo eueniffe leguntur. In feftis celebrandis vtebantur Iudaei non lingua Palaeftinenfi quotidiana [24]), fed veteriore, Hebraica facra:

22) Hinc προφητευειν et γλωσσαις λαλειν fynonyma fere habenda funt (c. 19, 6) 1 Cor. 14, 1 coll. 2. Cf. *Bardili* de fignificatione primitiua vocis προφητης. Götting. 1786.

23) Vid. et de hoc potiffimum loco *Meyer* in comment. laudata; *Bardili* l. c.; *Eichhorn Bibl.* Band 1, St. 5, S. 775; Idem *über die Geiftesgaben der erften Chriften*, ibid. B. 2, St. 5, S. 757; et contra eum *Storr*: Notitiae hiftoricae epiftolarum Pauli ad Corinth. interpretationi inferuientes, Tubing. 1788. et in *Neu. Repertor. für bibl. u. morgenl. Litter.* Th. 3, S. 281; *Paulus* ibid. Th. 1, S. 266 fqq.; Th. 2, S. 273 fqq. De donis Sp. S. extraordinariis, auctore *I. Ph. Kurzmann*, Götting. 1793; *Nösselt* de Sp. S. primis Chriftianis ab Apoftolis tradito, Halae 1798 etc. Cf. quae de Hanna 1 Sam. 1, labia mouente ad haec illuftranda difputauit Ven. *Ammon* in *Eichh. Bibl.* B. 6, St. 3, S. 467 fqq.

24) Vid. *Pfannkuch* in differt. in commentar. ad 1, 19 laudata.

facra: eadem indubie, antequam phaenomenon illud erat vifum, vfi erant et hic Apoftoli et caeteri difcipuli omnes, qui ad celebranda folemnia in templi cellam confluxerant. Poftea vero quam fpiritu fe diuino fenferant impelli, facro furore correpti non iam curant iftam linguam fanctam, fed pronunciant verba eo fermone, qui vnicuique folitus et patrius erat, ergo Palaeftinenfes vtuntur διαλεκτῳ illa Palaeftinenfi, Cretes lingua Cretenfi, Romani latina etc. [25]), neque enim iam *ipfi* funt, qui loquuntur, vt ritus religiofius feruare conentur, fed πνευμα verba fuppeditat et patrio fermone loquentes efficit, καθως, (*namque, prout*, vid. 2, 4, fin.) πνευμα (erat, quod) εδιδου αυτοις αποφθεγγεσθαι. Haudquaquam praeter naturam haec acciderunt, quippe mens furore concitata fpernit ac refpuit normam, ad quam dicenda agendaue dirigat; nec magno momento habita funt illa quidem; fiquidem id agebatur, vt facro igne incalerent, idque γλωσσαις (enthufiaftico fermone) loquendo teftarentur: quanam vterentur lingua, num Aramaica an peregrina, parum curabatur. Quapropter neque vnquam huius rei mentio fit ab Apoftolis, ne in oratione illa Petrina quidem, quae Cap. 2, 14 fubfequitur, vbi προφητευσαι quidem praefentes, i. e. cum ardore et enthufiasmo locutos effe, γλωσσαις λαλησαι, profitetur Apoftolus, nullo autem verbo ετεραις γλωσσαις loquutos effe teftatur, quod

25) Difputatum eft, vtrum diuerfis vnius eiusdemque linguae Hebraeae dialectis, an vere diuerfis linguis loquuti fint. Mihi vtrumque videtur; audiébatur idioma Hierofolymitanum, Galilaeum etc. fed et audiebatur lingua Romana, Graeca et ea ipfa ex variis dialectis.

quod magnum et graue et prodigii inftar habendum effet.

d. Illud denique γλωσσαις καιναις λαλειν, quod legitur Marc. 16, 17, nil aliud infert, quam nouo ardore et ftudio loqui: quo loquuturos effe difcipulos de βασιλεια ουρανων auguratur Iefus, fi πνευματι diuino perfufi, miffis, quae de condendo in his terris regno Meffiano hucusque fouerant, exfpectationibus mortalibus et caducis, rectiora et veriora fentirent, adeoque eandem βασιλειαν ftudiofius et acrius, ad Iefu ipfius exemplum commendarent. Loquuturos eos effe ait Iefus γλωσσαις, i. e. cum ftudio et enthufiasmo, et quidem καιναις, quia eiusmodi ftudium infolitum ad iftum diem difcipulis et inauditum erat.

Hinc apparet, effectum, quem per πνευμα protinus in praefentium mentibus prolatum verba v. 6 και ηρξαντο λαλειν ἑτεραις γλωσσαις teftantur, nullum alium fuiffe, nifi eum, vt beneficia maieftatemque diuinam, quam adhuc lingua fancta celebrauerant, lingua extollerent fublimiori, animumque facro ardore et igne concitatum teftificante, et quidem ea lingua dialectoque, quae cuiuis patria erat et vernacula. Ita autem accipiendam effe huius rei narrationem ipfe eius auctor fubindicare videtur, vt qui addit

8. V. 5. Ησαν δε εν Ἱερουσαλημ κατοικουντες – – ουρανον, quibus haec ferme indicantur: Hierofolymis et omnino degunt et aderant maxime illis feftis diebus homines ex variis admodum terrarum gentibus, quorum alii iam antea fe Apoftolorum focietati iunxerant, alii, et vt videtur plurimi, coetum illum diuiniore ardore abreptum confpicati, in eundem enthufiasmum delabebantur, vnde, haud fecus

quam

quam par erat, non *γλωσσαι* folum fed *ἑτεραι γλωσσαι* audiebantur. Caetera vide in commentario expofita.

9. Sed quoniam nefciebant illi, qui feſto illo die circa templum congregati erant frequentiſſimi, atque ad immenfum iſtum clamorem accucurrerant, ex *variis* gentibus confici illum coetum; Galilaeorum, quod fectae erant, gentis potius nomen effe rati, fumma admiratione percelluntur, quod fuam quilibet linguam fuum idioma [26]) prolatum audiret, quodque non folum illa *μεγαλεια Θεου*, quae feſtis temporibus canebat quilibet Iudaeus, fed maiora iam *μεγαλεια*, quae per Iefum Meſſiam manifeſtaſſet numen, laudibus illi extollerent. Neque iam mirabimur aut inuidiae et crimini habebimus ambi-

 guitatem

26) Neque illa *απο παντος εθνους των ὑπο τον ουρανον*, v. 5, neque *ἑκαστος* v. 8, neque catalogus ille v. 9–11 nimis ad viuum refecandus erit. Appofitiffime monet *Herderus: von der Gabe der Sprachen am erſten chriſtl. Pfingſtf.* Abfchn. 1, §. 9, exhiberi hic quafi mappam geographicam omnium in terrarum orbe prouinciarum, in quibus Iudaei tum degebant, qualis et apud *Philonem* legat. ad Caium p. 1031 a rege Agrippa coram imperatore Romano exhibetur. Proinde τα: v. 9–11 in fluxu orationis, vt fieri affolet, pronunciata, haec ferme fibi videntur velle: "qualis quaefo linguarum diffonarum concurfus! ex omni terrarum orbe congregatos hic homines crederes, inde ab ortu folis (Παρθοι, Μηδοι etc.) vsque ad occafum (Λιβυην, Κυρηνην) inde a Septemtrione (Καππαδοκια, Ποντω) vsque ad Auſtrum (Αιγυπτος)." Plures autem iſtarum prouinciarum e. gr. Phrygia, Pamphylia etc. vna eademque lingua loquebantur. Quod fi cum b. *Zieglero* aliena manu adpicta fuiffe τα v. 9–11 ſtatues, omnis per fe difficultas dilabitur.

guitatem eorum et *απορίαν* [27]), et ne illud quidem, quod rerum, quae acciderant, prorſus ignari, ebrios eos habent.

Et his quidem propoſitis atque enumeratis ſententiae noſtrae rationibus noſtrum iam foret audire, quid ſentiant alii, quibusque argumentis ea, quae ſcripta ſunt adhuc, oppugnant, refellere ea atque redarguere. Sed ecquis non perſpicit, ea ſi commemorare velimus omnia, in quam infinita rerum exponendarum copia nobis foret verſandum? Quocirca non niſi potiſſima eorum, quae praetermitti non bene poterunt, delibabimus, plura legere cupientes ad diſſertationem Meyerianam ablegando.

Protinus ergo, vt hinc ordiamur, niſi duodecim Apoſtolos ſolos, attamen illos duntaxat ſpectaculo illi interfuiſſe ſtatuunt, qui, Ieſu Chriſto adhuc in vivis verſante, ad nouum rerum ordinem acceſſerant, Galilaeos omnes (c. 1, 7), omnes eo linguae Palaeſtinenſis idiomate loquentes, quod in Galilaea (Marc. 14, 70) florebat. Suſceperunt autem ſententiam hanc, quae inde ab antiquiore memoria fere ſola obtinuit, et noſtra aetate ii, quicunque ſingulari quodam numinis dono praeter naturae leges facultatem, in quacunque tandem lingua loquendi, primis chriſtianis conceſſam eſſe arbitrantur, id quod nouiſſime omnium propugnauit S. Ven. Storr [28]).

At

27) Τι αν θελοι τουτο ειναι; *quid hoc ſibi vult?* non: *quorſum haec euadent?* vt quidam vertunt; quod et ipſum varium ſenſum habere poteſt: v. c. quid accidet futuris temporibus, ſi parua illa ſecta iam nunc in primis incunabulis tales motus concitat, ſacramque linguam profanis poſthabet?

28) Diſſertatt. in N. T. aliquot loca P. II; contra *Eichhornium*, qui tamen argumenta Storriana refellit in *Biblioth.* B. 3, S. 1063 - 1068.

At de phaenomeno ipſo dici vix poteſt, in quam multas, quamque diuerſas ſententias feceſſerint interpretes. Negant quippe, fuiſſe eiuscemodi, quale ex legibus naturae occurrat: negant turbine et procella correptam domum: negant aut audita fuiſſe tonitrua aut fulgura conſpecta, ſed accidiſſe quid, quotidianis in rerum natura euentibus longe ſublimius et auguſtius, qualia acciderint et tum, quum gigneretur I. C., quum a Ioanne ad obeundum munus initiaretur, quum in monte illo diuiniori gloria exſplendeſceret etc. [29]) quippe rem accidiſſe, propiore ipſius numinis interuentu digniſſimam.

Nil tamen facile magis exercuit interpretes et cruciauit, quam διαμεριζομεναι illae γλωσσαι ὡσει πυρος, quae ωφθησαν αυτοις. Quae quidem de apoſtolorum linguis corporeis interpretata erat vetus opinio, quae procul intuentibus igneae et diſciſſae apparuerint, ad indicandum, per omnes gentes illos eſſe diſpargendos ibique eloquentia fortiori et tanquam ignea (cf. Cic. de claris oratoribus c. 24) promulgandum euangelium, vnde exſtitere tot imagines Apoſtolorum, quorum et capiti inſidet et ex ore exit ſciſſa flammula. Haec explicatio αυτοις, quandoquidem ἐν αυτοις fere nusquam legitur, accipit pro αυτων, non quidem refragante loquendi vſu. At qui-

X 5 bus

29) Latius hinc cernimus patere iſtam quaeſtionem, neque breuibus verbis eſſe ſoluendam. Qui tamen phaenomena naturalia hic inueniunt, tonitrua quidem et fulgura non reperiunt omnes, ſed nonniſi ingentiorem ingruentis venti ſtrepitum, vtpote πνευματος imaginem et ſimulachrum, Gen. 1, 2; Act. 4, 31; *Herder* l. c. Abſchn. 3, §. 5. — Id quidem conſtare videtur, Apoſtolos ipſos non quotidianum naturae ſpectaculum, ſed maius quid et praeſentiore numine excellius videre atque audire ſibi viſos fuiſſe, quod vel additis vocibus ὥσπερ et ὡσει indicatur.

bus ex naturae legibus accidiſſe haec placet, vel fulgura conſpiciunt, per omnem domum huc illuc diſperſa, vel flammulas electricas in arido loco enatas [30]), vel figuras, quae nusquam quidem vere aderant, ſed phantaſiae tantummodo obuerſabantur [31]), vel nil indicari putant, quam praeſentium animum vehementiſſime commotum et enthuſiasmo tanquam ardore et igne ex ſtatu ſuo et ſede deiectum. Vere autem inſediſſe flammas capitibus ſingulorum afferunt veteriores interpretes et nouiſſime STORRIUS [32]).

Plura adhuc et ex parte incredibiliora exputata ſunt ad rationem reddendam, quatenus et quo pacto γλώσσαις ἑτέραις fuerint loquuti. Neminem latet antiquiorum ſententia, miro et inſolito euentu a ſummo numine conceſſam eis eſſe linguas peregrinas loquendi facultatem, quo facilius per gentes ad promulgandum euangelium diſperſi intelligi poſſent [33]).

Verum

30) Vid. *PAULUS Memorabil.* St. 7, p. 38.

31) Ex mea quidem ſententia fulgura cellam vere pervadebant, ſed in inuſitatas imagines ea effinxit Apoſtolorum commota mens. Vid. ſupra.

32) Vid. *EICHHORN Biblioth.* B. 3, St. 6, p. 1070. Sed confer loca, ex ſcriptoribus Iudaicis in commentar. ad c. 2, 3, allata, et plura ap. Schöttg. ad h. l. *Schalſchelet Hakkabala* p. 27, *Iuchaſin* p. 23 affertur: "R. Iochananem — et eius diſcipulos, adſcendiſſe in aulam ſuperiorem (עליה, ὑπερῷον), ibique tam diu de rebus ad legem div. pertinentibus contuliſſe, donec ignis totam domum ambiuerit, plane in eum modum, vt data fuit lex de monte Sinai." Cf. de ſtellis Caſtoreis Plin. H. Nat. 2, 37. — Legendum autem eſſe ἐκάθισεν non ἐκάθισαν, citra dubium eſt, licet hoc in D, Syrr. Arabb. Copt. etc. adſit.

33) Animaduertunt intt. ex Strabone, gentes illas, quae v. 9 - 11 recenſentur, raro Graece loquutos eſſe, ſed linguis barbaricis, numero 22, quas omnes Mithridates calluerit. Fuerunt et qui in exornanda haec ſententia

Verum neque id defiderabatur, quia vbicunque locorum degebant Iudaei et Hellenistae, vt idiomate Hebraico aut hellenistico loquuti ab omnibus potuerint intelligi. Sed ne ad gentes quidem profecti esse illi, qui hic aderant, leguntur, aut proficiscendum sibi esse existimabant, per quas Paullus potissimum salutaris doctrinae nuntium se gessit: neque hic ipse Paullus omnes linguas calluit, quod exinde apparet, quod Act. c. 14, 11 non intelligit homines, Lycaonice ex linguae non Graecae sed Assyriacae dialecto loquentes, quia non illico post audita verba v. 11, sed post conspectum demum apparatum, diuinos honores repudiat. Mitiorem tamen sententiam reddunt alii, dicendo, non in perpetuum quidem istam facultatem esse concessam, sed eo tantummodo momento, vt auditores percellerentur, postea autem eandem cessasse: aut, vt exputat Ven. Storr l. c., afferendo, non quidem notitiam linguarum peregrinarum concessam esse Apostolis ipsam, quibus loqui possent, quoties vellent, sed animum tantummodo eorum parem et habilem redditum fuisse loquendis eis, vbicunque eis opus esset. — Aliis placet, praeuia disciplina, vsu et consuetudine cum aliis gentibus hanc illis facultatem esse traditam: quibus refutandis non immoramur. — Quod si tamen alii nil quidem ab apostolis ipsis prolatum fuisse, quam voces linguae patriae, at vero ab auditoribns ea esse ita intellecta, ac si peregrinis dialectis essent loquuti, statuunt, praeter necessitatem mirabiliora reddunt ea, quae per se intellectu satis difficilia sunt, miraculumque quod in Apostolis significare voluit numen, ad auditores, quorum nil intererat,

tentia et ad aliorum euentuum similitudinem reuocanda euigilarent. Grotius: "*Poena* linguarum dispersit homines (turr. Babyl.) *donum* linguarum dispersos in vnum populum collegit.

intererat, transferunt [34]). — En ergo alios, qui vocis *διαλεκτος* significatum genuinum nimis vrgendo, quod non bene fit, quia *γλωσσα* et *διαλεκτος* pro synonymis sunt habenda (Raphel. ad h. l. etc.), id tantummodo existimant curasse Apostolos, diuino Spiritu commotos, vt declinarent idiomatis Galilaeici, quod risui et ludibrio habebatur, asperitates, linguasque et ora ad pronunciandum Hebraicae linguae idioma, quod in Aegypto, Pamphylia, Creta etc. obtinebat, habiliora redderent [35]). — Verum aliam prorsus viam ingressus de noua enarrandae legis Mosaicae methodo verba *έτεραις γλωσσαις λαλειν* explicat HERDERUS (Abschn. 3, § 20 sqq.): "Neue Weissagungen: neue Göttersprüche und derselben Auslegung brachten sie hervor" [36]), quem tamen sensum magis *καιναις*, quam *έτεραις γλωσσαις* concinere equidem crediderim. — At NOESSELT [37]) non donum linguarum peregrinarum Apostolis per *πνευμα* concessum in mente

34) Patrum iam tempore nonnulli hanc sententiam amplexi videntur. *GREGORIUS NAZIANZ.* ambiguitatem quandam ex interpunctione post *ηκουον* c. 2, 6 tollenda ponendaue exoriri videns, ita habet: *Αρα ηκουον τοις ἑαυτων διαλεκτοις ἑκαστοι; ὡς μιαν μεν εξηχεισθαι Φωνην, πολλας δε ακουεσθαι, οὑτω τυπουμενου του αερος, και, ἱνα σαφεστερον ειπω, της Φωνης Φωνων γενομενων;* H etc. Eiusdem sententiae fuit et Erasmus, et plures alii, v. c. quodammodo et *BOLTEN* etc.

35) Ita veluti *THIESS* in Commentar. ad vers. Act. Ap.; *NACHTIGALL* in *HENK. neuem Magaz.* B. 6, St. 1.

36) Cf. *HERM. SAM. REIMARI* diss. de assessoribus Synedrii, 70 linguarum peritis, Hamb. 1751. et Anonymus in *CORRODI Beytr. zur Beförder. des vernünftigen Denkens in der Religion*, Heft 15, qui dicta classica ex V. T. grauiora, precum formulas etc. eos protulisse credit.

37) Disputatio de Sp. S. primis Christianis ab Apostolis per impositionem manuum tradito, Hal. 1798, p. 9.

mente habet, ſed ardorem et enthuſiasmum, per idem πν. Apoſtolorum mentibus ingenitum, vimque et copiam linguarum, quarum notitia iam antea ſuppetebat, rite adhibendarum. Redeunt autem haec omnia ad iſtam ſententiam, quam amplexi ſumus et nos, animum vehementiſſime commotum indicari, vtpote quae in varias formas flecti et figurari poteſt [38]).

De v. 5 ſi quaeris, conſtat, longe plures eius eſſe opinionis, quae hic viam ſterni et transitum fieri ad ſequentia ſibi videtur, atque homines iſtos ευλαβεις eosdem fuiſſe ſtatuit, qui v. 6 innuuntur: id quod nos diſerte negamus, verſiculumque antecedentibus potiſſimum nectendum eſſe arbitramur.

Sed quid tandem mirati ſunt ſpectatores? Non quidem tonitru naturaeque adſtrepentis ηχος, nec γλωσσας igneas (elapſa iam erant omnia, ſi vere contigerant, ſin minus, in Apoſtolorum duntaxat, non in ſpectatorum, vt qui nullo igne incaluiſſent, ſenſu ſita fuerant, vt ſupra diximus); ſed quod contra omnium opinionem ex pluribus nationibus iam collectum coetum eorum, quos nonniſi Galilaeos habebant, cernerent, quodque relicta lingua ſancta ad profanas, in quibus et idiomata Palaeſtinenſia ipſa [39]) habenda erant,

38) Copioſius de variis γλωσσαις ἑτεραις explicandi rationibus egit *Meyer*, l. c. § 23 - 29.

39) Conferantur loci Miſchnae, Sota c. 7, Megill. c. 2, vnde, Aramaicam linguam et ipſam ad linguas exteras (כל לשון אחר) referri, a quibus in celebrandis ſacris abſtinendum ſit, afferit S. V. *Ammon* progr. pentecoſt. 1808, *Commentatio de linguis nouis*. Sed aliam quoque explicationem admittere iſtum Miſchnae locum, monuit programmatis cenſor, *Ergänz. Blätter zur allgem. Litter. Zeitung*, 1808, nr. 112. Quod ſi tamen et quoduis omnino idioma aliud Aramaicum ad profanas linguas referendum eſſe, in re ſacra non audiendas, recte vtique ſtatui videtur, collabuntur per ſe et corrunt rationes, quas, cur

c. 8,

erant, cum enthusiasmo et clamore proferendas, se conuertissent illi. Alii ob id obstupuisse volunt, quod Iudaei, qui exteras linguas mirum quantum fastidiebant omnes [40]), et quidem Galilaei hebetiores, repente peregrinis linguis loqui coepissent, et quae sunt id genus alia.

Verum enimuero pedem hic sistamus: etenim in infinitum procederet oratio, si omnia, quae ab omnibus interpretibus de loco grauissimo vltro citroque disputata sunt, recensere et iusta lance ponderare susciperemus. Nos vero in hoc similibusque locis enarrandis non in eo euigilemus, vt, qui a veteriore explicandi more recedunt, eos inuidioso nomine et crimine insectemur; quin agnoscimus et hic clarissima prouidi numinis vestigia, quo diuinas humanasque res moderante, recto quaeuis tempore eueniunt et suo; atque euentus magis et effectus spectamus, quibus feracissimum profecto fuit hoc spectaculum, quam in modo, quo acciderit, singulisque verborum apicibus rimandis versamur. Ita sane fiet, vt et huic euentui, sicuti caeteris omnibus, quos ad illustranda rerum christianarum primordia progenuit diuina sapientia, honorem adhibeamus suum et decus, vtque et festa illa anniuersaria, quae et nobis etiamnum quotannis in mentem reuocant haec μεγαλεια Θεου, summis et augustissimis, quae ab hominibus christianis celebrantur, adiudicare non dubitemus.

c. 8, 18 γλώσσαις λαλῆσαι Samaritani non potuerint, exputauit *Nösselt*. Vid. Commentar. ad c. 8, 18. 19, fin.

40) Vid. *Herderus*, Abschn. 1, §. 11. Cf. Wetsten. ad Actor. 6, 1.

EXCVRSVS

Excursus III.

Fragmenta nonnulla de primorum hominum christianorum, maxime in ecclesia matre Hierosolymae degentium, vita, moribus, institutis etc.

Occurrunt passim in libro nostro, maxime in eius priore parte, vestigia nonnulla circa primorum hominum christianorum vitam, mores, instituta, non singulari ordine disposita illa quidem, sed huc illuc dispersa, quae aliunde comperta (proleg. p. 31) narrationi intexere auctori placuit. De quibus si pauca commentatiuncula hac exponere suscipimus, non id agimus, vt accuratiori trutina examinemus omnia, quae in hunc censum veniunt, aut in omnem primi christiani aeui statum ciuilem, ecclesiasticum, priuatum excurramus, sed colligere tantummodo ea, quae in libro dispersa inueniuntur, atque vno obtutu perlustranda proponere animus est [1]).

Haud-

1) Singularibus commentationibus, quin integris libris componendis satis largam materiam ea praebere, facile existimamus. Adeat, qui plura edoceri vult, *Baumgartenium*, *Walchium*, *Semlerum* etc. Nouissime de his exposuerunt Petr. *Hansen* obseruatt. miscellaneae in illa Act. Apost. loca, quae de primorum Christianorum conuentibus et congressibus sacris agunt, Havn. 1794; b. *Ziegler* *Versuch einer pragmat. Gesch. der kirchl. Verfassungsformen in den ersten 6 Jahrhunderten*, Lips. 1798; S. V. *Stäudlin* *kirchliche Geographie u. Statistik*, Tubing. 1804 etc.

Haudquaquam eodem iam tempore, quo vocante ac colligente Iesu Christo conuenerat, augustissimoque illo, quod festo pentecostali apparuit, phaenomeno in maius quid et arctius vinculum coaluerat venerabilis illa societas, quae rectum verumque colere et commendare aliis, at falsa et peruersa fugere et e medio tollere sibi proposuerat, *christianorum* nomine veniebant, quicunque coetui illi se adiunxerant. Noluerant quippe incurrere in inuidiam odiumque, relicta a se et prodita esse sacra auita, peculiaremque sectam esse efformatam: imo eiusdem Mosis, eorundem sacrorum venerandorum cultores semet profitebantur quam maxime. Proinde, qui ad novam doctrinam accesserant, nullo appellantur vocabulo, quod *αἱρεσιν* quandam peculiarem indicat, sed audiunt nonnisi *μαθηται*, *αδελφοι πιστοι*, *πιστευοντες*, *σωζομενοι* (Act. 2, 47), *φοβουμενοι τον θεον* etc.: doctrina autem noua ipsa nullo aliquo cognomine appellatur, quod peculiarem sectam posset innuere, sed fere *ευαγγελιον*, *πιστις*, *σωτηρια*, *ὁδος*, nullo autem modo *αἱρεσις*, contra quod Paullus pugnat vel maxime (Act. 24, 14). Antiochiae demum, vbi prima extra Palaestinam inter gentes ecclesia, quae quidem maior atque hoc nomine digna esset, coaluerat (vid. praemonenda not. 1), hoc *Χριστιανων* nomen auditur (Act. 11, 26.) [2].

Quicunque ad nouam hanc societatem transibant, non quidem Christo superstite [3], attamen post eius discessum

2) Vid. ad c. 11, 26; Pott. ad 1 Petr. 4, 16; b. *Morus* et Ven. *Dinndorf* ad eum p. 269-272. — Alia nomina primis christianis tanquam sectae adhaerentia fuere Γαλιλαιοι, Ναζωραιοι c. 24, 5.

3) Christus ipse quidem, vbi ob fidem, animi integritatem atque ad mala perpetienda procliuitatem aptum aliquem dignumque, qui suis adscriberetur, inueniebat,

discessum ab apostolis solemnibus ritibus ad eam inaugurabantur. Siquidem initiatum illi sciebant a Ioanne baptismo Iordanico magistrum ipsum: acceperant praecepta ab abeunte Iesu, quae eiusmodi inaugurationem diserte iniungebant: atque se ipsos tandem pentecostalibus sacris diuiniore spiritu afflatos atque ad noua munera obeunda imbutos senserant. Proinde iidem cuique, qui ad christiana sacra accesserat, adhibebant solemniorem quandam inaugurationem, et quidem

a) baptisma c. 2, 37-41; 10, 47; 16, 15 sq. 33[4]) quod aqua abluebat corpus, ad significandam mentem puram et ab omni labe intaminatam, qualis in homine Christiano inesse debet.

b) impertitionem πνευματος ἁγιου. Maius quid illud erat et fortius (Act. 1, 5) honorificentiusque, quam baptisma: c. 8, 16; c. 10, 47; 19, 1 sqq. et concedebatur illud donum vel a numine ipso, Actor. 2; c. 4, 31; c. 10, 44, vel ab Apostolis [5]) (forte postea et ab aliis Christianis, quia increscebat indies sociorum numerus, nec facile vbique locorum adesse poterant Apostoli ipsi) per επιθεσιν των χειρων, adhibitis precibus votisque ardentissimis, lachrymis, suspiriis etc. quibus omnibus sacro quodam igne perfundebantur sodales,

niebat, dixisse fere fertur: *sequere me* etc. quod sufficiebat ad nouos asseclas in societatem suam cooptandos.

4) Institutio in doctrina christiana non praecedebat baptismum, vt videtur, sed sequebatur (Hebr. 6, 2): siquidem id agebant Apostoli, vt baptismo tanquam symbolo externo in societatem quam celerrime alligere conuertendos festinarent: accuratior doctrina commodioribus temporibus relinqui poterat. Nil praecedere desiderabatur, quam πιστις.

5) Vid. Comment. Eichhornii in *Biblioth.* Band 3, S. 409. *Vom Einsegnen der Apostel.* et b. Nösselt egregium progr. pentecost. 1798, laudat. ad c. 8, 14.

fodales, ut beneficia a numine per I. C. doctrinam in fe collata infolito ardore extollerent (γλωσσαις loquerentur), eoque figno externo perfufos fe πνευματι teftarentur.

Tali modo in chriftianam focietatem adlecti homines in corpora quaedam maiora feu coetus (εκκλησιας), coalefcebant, e quibus maxime eminent primo quidem ecclefia Hierofolymitana, omnium princeps et quafi mater, fed non longe poft ecclefia Antiochenfis quoque, vnde, ficuti ex illa ad caeteram Palaeftinam potiffimum, ad gentes euangelium penetrauit. Et de ecclefia Hierofolymitana quidem intelligenda funt fere omnia eorum, quae ex libro noftro collecta pauciffimis iam adferre animus eft.

Doctoribus illa et praeceptoribus vtebatur Apoftolis ipfis, quos aetate, grauitate, infignioribus πνευματος dotibus, fimul tot σημειοις et τερασι confpicuos fummo et amore et honore profequebatur (vid. ad c. 5, 13). Horum igitur venerando collegio duce et aufpice praeceptorum I. C. bene memores, mutua concordia, vnanimique confenfu firmare paruas res, focietatisque vincula arctiffima et indiffolubilia inire allaborabant fodales (c. 4, 32): congregabantur tam in aedibus priuatis (c. 1, 13), quam in templo (c. 2, 46; 3, 1), audiebant doctorum praecepta (διδαχην, 2, 42), indulgebant meditationibus fuper rebus grauiffimis, quas praecipiebat doctrina chriftiana [6]), erigebant fe inuicem firmabantque exhortando, confolando, monendo (Hebr. 10, 25) etc. In primis tamen laudatur eorum beneficentia et erga pauperiores liberalitas (κοινωνια, c. 2, 42): namque, etiamfi et nonnulli ditiores (c. 4, 34) ad noua facra accefferant, maxima

6) Vocem προσευχη non preces folum, fed omnes omnino meditationes innuere (religiöfe Betrachtungen), in commentario obferuatum eft ad 1, 14.

maxima tamen sociorum pars ex hominibus inferioris ordinis aut tenuioris fortunae effecta videtur: scimus saltem et longis post annis per Paullum Apostolum eleemosynis per gentes collectis sustentatam fuisse Hierosolymitanam ecclesiam.

Hunc autem animum beneficum in primis ostendebant publicis illis conuiuiis, quae in honorem et ex praeceptis I. C. ita instituebant, vt pauperiores eorum, quibus abundabant diuitiores, participes redderentur (euchariftias vocant). Qui tamen mos num iam c. 2, 42 vocibus κλασει των αρτων sit indicatus, dubitari potest: ni forte exinde probabile illud reddi existimare velis, quod postea is Corinthi obtinuit, neque tamen eundem obtinere ibi potuisse dixeris, ni ex Hierosolymitanae ecclesiae matris effigie expressus ille et formatus fuisset. Saltem non tam ad nostrum librum, quam ad epistolam primam ad Corinthios de isto more copiosius agendum erit.

Verum memoratur in libro nostro c. 2, 45 et maxime c. 4, 32 peculiaris quidam mos, qui in prima ecclesia obtinuisse dicitur, ex quo omnia omnibus communia fuisse perhibentur: bonorum communionem vocant.

Non abhorret a vero, ab Essenorum institutis mutuatos hunc morem esse primos christianos homines; quippe quos easdem ferme leges sibi sanxisse testis est Iosephus [7]): neque negari potest, in primis illis Christianismi incunabulis conuenientissimum fuisse istum morem et saluberrimum. Siquidem arctius iam con-

 stringe-

7) Bell. Iud. II, 8, 3. Θαυμασιον παρ αυτοις το κοινωνητικον. Ου δε εστιν εὑρειν κτησει τινα παρ᾽ αυτοις ὑπερεχοντα· νομος γαρ, τους εις την αἱρεσιν εισιοντας δημευειν τῳ ταγματι την ουσιαν, ὡστε εν ἁπασι μητε πενιας ταπεινοτητα φαινεσθαι, μητε ὑπεροχην πλουτου· των δε ἑκαστου κτηματων αναμεμιγμενων, μιαν ὡσπερ αδελφοις ἁπασιν ουσιαν ειναι.

ſtringebatur mutui amoris copula: egentioribus ſuccurrebatur a diuitioribus (c. 4, 34), cauebaturque ne paupertate cogente apud Iudaeos ſuſtentationem circumſpiciendo ad auitas religiones relaberentur. Nolimus tamen exiſtimare, ſtrictiſſimo ſenſu inualuiſſe apud eos iſtam bonorum communionem, aut premenda exactiſſime vrgendaque eſſe verba c. 4, 32: imo populari, vt aiunt, ſenſu ſumantur haec, ex prouerbiali loquendi vſu, amicorum eſſe omnia communia (Cic. Offic. 1, 16: Plato de republ. Lib. 4, p. 634: κατα την παροιμιαν· παντα κοινα τα των φιλων). Proinde bona ſua cuique propria manſere quidem, ſed nemo eis vt propriis in ſui tantummodo emolumentum vſus, gloriatusue eſt, verum eadem communicauit cum indigentioribus, eisque permiſit, vti rebus alienis vt ſuis. Nonnullos ditiores bonorum ſuorum partem [8]) vendidiſſe, legimus 2, 45; 4, 34: ſed id haud ſecus quam par erat accidit, quandoquidem, quicunque egenis ſuccurrere volebant, non illico ſuppetente forſitan pecunia nummisque praeſentibus, aliam viam inire vix potuerunt: at credere nolimus, omnes, qui domibus, praediis, latifundiis excellebant, omnia diuendidiſſe, et quidem cogente legum ſocietatis neceſſitate, cui prorſus refragatur c. 5, 4. Tum obſeruandum, inſtitutum hoc nonniſi in eccleſia Hieroſolymitana obtinuiſſe, et quidem non niſi in primis eiusdem incunabulis. Primo enim illo tempore ſicuti quam maxime laudabilis fuerat iſte mos et ſalubris, quo citius concordia res paruae creſcerent: ita, vbi vere creuerant, firmiorique alicui fundamento

8) *Wetstenius* ad c. 2, 45. "Non omnia vendiderunt, ſed partem bonorum, qua ſine magno incommodo carere poterant. Hoc ipſum ſuadendum eis erat, quia tunc multis perſecutionibus, bellis infeſtati eo facilius poterant aufugere, ſibique et ſuis conſulere."

damento iam innitebantur, per ſe collabi et corruere debebant iſtiusmodi inſtituta, minori quidem ſocietati commoda et ſalubria, verum a maiori coetu abhorrentia quam maxime: neque iam Apoſtoli valuiſſent tantam communium bonorum molem eadem ſapientia moderare atque in ſuas partes aeque ac iuſte diuidere [9]). Enimuero omnibus illis inſtitutis vel maxima laude dignis non potuit cauere eccleſia Hieroſolymitana, quin, pauperior ipſa atque egentior, ope aliunde allata indigeret: vnde et Paullum poſtea legimus per gentes proficiſcentem non ſolum euangelium praedicare, ſed et ſtipem colligere, eamque ſubinde ad fratres pauperiores ſubleuandos Hieroſolymam afferre.

Caeterum vitam integram, ſimpliciorem tranquilioremque degentes nouae ſocietatis ſodales nemini moleſti erant, imo apud omnes gratiam inibant vel maximam (c. 2, 47; 4, 33): ſed omnia ea non niſi in rei chriſtianae primordiis, quam tenuem adhuc et exilem parum augurabantur Iudaei tantum detrimentum religionibus ſacrisque ſuis allaturam. Conſtat tamen, mox conuerſam rei faciem, hominesque chriſtianos in Iudaeorum maxime odium infenſiſſimum incurriſſe, multaque calamitate fuiſſe afflictos, cap. 7. 8 ſqq. quin poſtea et a paganis non odio ſolum et ludibrio habitos fuiſſe, ſed et indigniſſimis calumniis petitos, Plin. epiſt. 10, 97, alibi.

9) Leg. *Lactantium* epit. inſtitut. c. 38. Act. 12, 12 priuatae aedes Mariae memorantur. Sed etiamſi communio iſta bonorum per ſe ceſſaret, manebant tamen illa laudabilia inſtituta, quibus pauperioribus ſuccurrebatur: atque et in his ſtabiliendis cauebatur, ne fraude aut iniuria circumueniretur quis, ſed omnia aequabiliter diſtribuerentur, Act. 6, 1 ſqq. certique et peculiares perſonae huic muneri obeundo praeficiebantur, διακονοι.

EXCVRSVS IV.

De πνευματι ἁγιῳ, quatenus eius in Actibus Apoſtolorum mentio iniicitur, fragmenta nonnulla.

De voce πνευμα, et quae ei cognatae ſunt, quum multa iam doctiſſime et accuratiſſime ab aliis diſputata ſint [1]), quibus parum aut nihil addere poſſet opella noſtra, non niſi id agimus, vt breuem ſuccinctumque potiſſimorum locorum indicem reddamus, qui in libro noſtro eiusdem mentionem faciunt, eaque, quae in commentario ſuis locis expoſita ſunt, in vnum congeſta lectoribus ob oculos ponamus.

Πνευμα illud, ſeu maior ille et diuinior impulſus a Deo ipſo veniens, humanamque vim longe excedens, tanquam vis ignea per omnem hominis Chriſtiani animum aequabiliter diffuſa, regebat omnia, quae in Chriſtianismi honorem et incrementum ſuſcipieban-

1) Ex pluribus aliis nonniſi haec nominaſſe ſufficiat: De ſenſu vocum πνευμα, πνευματικος etc. apud Paullum in edit. Kopp. N. T. Exc. 5 ad Gal.; SCHLEUSNERI commentat. theolog. de vocabuli πνευμα in N. T. vario vſu. Gött. 1791; et quas commentationes idem vir S. V. in lexico ſuo ad calcem vocis πνευμα attulit, quibus adde egregiam commentationem in SCHMID *Biblioth. für Kritik und Exegeſe des N. T.* B. 1, St. 2, p. 226 ſqq. cui titulus: *Entwurf einer Darſtellung der Begriffe, die mit dem Nahmen Geiſt Gottes in dem neuen Teſtamente verbunden werden*, maxime p. 248 - 251.

piebantur, et fundamenti inſtar ſuſtinebat omne nouum aedificium [2]).

Illud igitur ſicuti traditum erat iam V. T. prophetis, oeconomiaeque diuinae per Moſen inſtitutae miniſtris, e. gr. 1 Sam. 10, 6; Ieſ. 61, 1; Actor. 1, 16 et ſexcenties alias, ita et in noua hac oeconomia ſtabilienda tradendum erat, vt hoc tanquam ſigno diſcerni poſſent eius cultores, maxime magiſtri doctoresque a caeterorum placitorum doctoribus, Sophiſtis etc.

Ante omnes alios autem idem πνευμα attribuendum erat nouae oeconomiae magiſtro et antiſtiti ipſi, Meſſiae, cui attributum erat baptismate Ioanneo. Qui quidem quamdiu in terris vixit, nemini alii id donum concedere neceſſarium ratus (Io. 7, 39), poſt ſuum tamen e terris diſceſſum diſcipulos ſuos et aſſeclas eodem impertiturum ſe profeſſus eſt ſaepiſſime, et vero impertitus eſt auguſto illo phaenomeno, de quo Ex. 2 egimus copioſius: cf. c. 2, 33; 11, 28 etc.

Verum non doctoribus ſolum et magiſtris, qui nouae doctrinae praeconium ſuſceperant, id πνευμα attribuebatur, ſed et omnibus [3]), qui nouam oeconomiam primitus amplectebantur, aliis, vt qui non baptismate ſolum [4]), ſed et huius πνευματος attributione, quae per Deum ipſum, c. 10, 44, vel phaenomenis diuinis accedentibus, c. 4, 31, vel per Apoſtolos

2) Apprime quadrant, quae in laudata commentatione in *Schmids* Bibl. afferuntur, Chriſtianismum fuiſſe nouam oeconomiam et tanquam nouam creationem, atque ſicuti in prima creatione πνευμα Θεου, רוח יהוה, efficacem ſe geſſerit, ita in hac tanquam noua creatione πνευμα Meſſiae omnia diſpoſuiſſe et moderaſſe.

3) Matth. 3, 11; Io. 3, 34.

4) Cf. Excurſ. III.

ſtolos impoſitione manuum fiebat, c. 8, 17; 19, 6 [5]) ad Chriſtianismum inaugurabantur.

Idem πνευμα quum tam a Deo ipſo, quam a Ieſu, primo rerum chriſtianarum magiſtro et conditore concederetur, non ſolum πνευμα ſimpliciter dicitur, ſed et πνευμα Θεου, δωρεα Θεου, c. 8, 20, πνευμα ἁγιον, πνευμα Ιησου, Act. 16, 7 (ea enim vero eſt lectio); πνευμα Κυριου (Meſſiae), c. 8, 39; δωρεα ἁγιου πνευματος, c. 10, 45 (cf. 11, 17, et Hebr. 6, 4); diciturque hoc πνευμα επιβαινειν επι τινα, in locis, qui de Ieſu baptiſmate agunt a Ioanne ei adhibito, Matth. 3, 16; Marc. 1, 10; Luc. 3, 22; Io. 1, 32. 33; επιπιπτειν επι τινα, Act. 10, 44; μενειν επι τινα (נחה Io. 1, 32; cf. ibi S. V. PAULUS); καθιζειν επι τινα, Act. 2, 3. Qui autem eo impertiunt homines, Deus Ieſusque, πεμπειν illud dicuntur, Io 14, 26: 15, 26 (adeoque πνευμα ipſum εκπορευεσθαι παρα αυτων, Io. 5, 26), et quia large et plene illud impertiunt, tropice dicuntur βαπτιζειν ανθρωπους πνευματι eique quaſi immergere, Act. 1, 5; χριειν αυτω, Act. 10, 38; εκχεειν αυτο επ᾽ ανθρωπους, Act. 2, 17 (*large effuſeque donare*, Cic. pro Roſc.): at homines, qui id donum percipiunt, ipſi dicuntur πλησθηναι, πληρεις γινεσθαι πνευματος ἁγιου, Luc. 4, 1; Act. 2, 4; 7, 55; 9, 17.

Effectus autem, qui hoc πνευματι in chriſtianorum animis producebantur, ſeu dona, χαρισματα etc. (ea enim a πνευματι ipſo bene eſſe ſecernenda recte monuit b. NÖSSELT in diſputatione de Sp. S. primis chriſtianis ab Apoſtolis tradito) maxime in ſacro illo enthuſiasmo poſita fuiſſe videntur, quo ſentiebant, percipie-

5) Antiquior iam mos fuit, eis, qui ad ſingulare quoddam munus erant deſtinati, manus imponere, Num. 27, 18. De ſingulari vi, quam manuum impoſitioni ineſſe credebant Iudaei, cf. intt. ad Matth. 19, 13. Cf. de hoc ritu Apoſtolorum perill. EICHHORN *über das Einſegnen der Apoſtel*, in *Bibl.* B. 3, S. 408 ſqq.

percipiebant, proloquebantur omnia, quae pertinebant ad rem chriftianam (γλώσσαις λαλεῖν, cf Exc.), tum in recta veraque rerum eo fpectantium cognitione, animoque a rebus prauis abhorrente et ad bonum honeftumque fentiendum peragendumque propenfo [6]), nec non in conftanti παῤῥησίᾳ, omnia, quae pro Chrifti regno facerent, absque hominum metu loquendi et peragendi [7]).

Magna haec, quae per πνεῦμα in hominibus chriftianis omnibus, licet non eodem in omnibus gradu, producebatur, vis et efficacia igni confertur (cap. 1, 5; cf. KOPPIUS ad 1 Theff. 5, 19; et quae ad 2 Tim. 1,6 ipfe fcripfi): atque qui eo πνεύματι perfufi erant, magnam fibi reuerentiam apud homines et φόβον conciliare fciebant, c. 2, 43; 5, 11. 13; ita vt, qui in hominem hoc πνεύματι latum agitatumque peccabant, peccaffe erga ipfum πνεῦμα diuinum, feu, quod eodem redit, contra Deum ipfum haberentur, c. 5, 4.

Praecipue tamen huic πνεύματι id attribuitur, vt, quaecunque ad condendam, difponendam, ftabiliendam honoreque et incrementis augendam rem chriftianam fpectant, ab eo dicantur proficifci, regi guberna-

6) Is boni et honefti fenfus, ea ad bona perpetranda propenfio fubinde in epift. ad Rom., vt apud Iudaeos omnino, voce πνεῦμα, vt notiffimum eft, indicatur, e. gr. c. 2, 29; 7, 6; 8, 1. 2. 9. 11 etc.

7) Facultas miraculorum patrandorum faltem non palmarius finis et effectus fuiffe videtur, qui per πνεῦμα in chriftianorum animis prodiret: neque infallibilitas, quam aiunt, id quod ex libri noftri locis optime euictum dedit S. V. PAULUS, *meditatio exegetica, an fecundum Act. Ap. primi Chriftiani infpirationem atque infallibilitatem pro fynonymis habere foliti fint;* Ienae 1802, recufa in S. V. POTT Syllog. commentatt. Vol. 3. Explicat PAULUS πνεῦμα ἅγιον per "Dei hominisque vim ad fanctam aliquam efficientiam coniunctam."

bernarique omnia, nihilque in ea accidiſſe legatur, in quo non eius vis et efficacia ſe exſeruerit quam maxime. Inſpicere itaque πνευμα dicitur omnia, quae primi chriſtiani, praeſertim euangelii praecones, agunt et inſtituunt, nihilque hi ſola ſua ipſorum vi aut perpetrant aut omittunt, ſed omnia admonente, impellente, dehortante, caſtigante πνευματι.

Quod ſi igitur ad euangelii praeconium eligendus erat magiſter quis, non niſi πνευματος vi ſuadente eligebatur, vti Paullus et Barnabas, c. 13, 2: id quod tum, quum in locum proditoris Iudae ſublegeretur Matthias, non additur, quia ea res ante ſolenniorem illam πνευματος effuſionem, c. 2, accidiſſe legitur. Sin conſtituendi erant epiſcopi, et hi ab eodem Spiritu conſtituti dicuntur c. 20, 28; Sin de grauiori aliqua re deliberandum erat ſententiaque ferenda, ab hoc Spir. S. profecta illa dicebatur, c. 15, 28. Neque itinera, quae in rerum chriſtianarum emolumentum ſuſcipiunt Apoſtoli, ſuopte ingenio ii inſtituunt, ſed monente et hortante πνευματι, quod εκπεμπει Apoſtolos, c. 13, 4; ſuadet vel diſſuadet, in hoc illoue loco commorari longius, c. 16, 6. 7; 21, 4, quin eos, quibus celeriter ex alio loco in alium proficiſcendum eſt, ἁρπαζει, c. 10, 39: monet eos edocetque et illuſtrat obſcuriora, vt Petro de viſionis ſignificatione incerto, c. 10, 19; exhortatur Philippum, accedere ad Aethiopem, c. 8, 29; et quidquid ex rebus circumiacentibus diſcunt Apoſtoli, colliguntque, id διαμαρτυρεσθαι αυτοις dicitur πνευμα, c. 20, 23. Ex quibus patet, nullam rem, quae in re chriſtiana maioris eſſet momenti, ſine hoc πνευματι peragi potuiſſe: neque enim ſibi ipſis commiſſi erant eius antiſtites, ſed altiori hac vi ferebantur regebanturque, pariter ac in veteri oeconomia, 2 Petr. 1, 21.

Interdum,

Interdum, quod ita per πνευμα ἁγιον effectum esse legimus, numen ipsum, nuncio quodam et αγγελῳ ad primos rei christianae doctores coelitus misso, effecisse legitur, v. c. c. 8, 26, vnde tamen nolimus credere αγγελον Θεου et πνευμα Θεου promiscue in libro nostro adhiberi. Est potius res alia, de qua seorsim disputari potest, sicuti et vere de angelophaniis in Act. Apost. praeclare disputauit Perill. Eichhorn *Biblioth.* Band 3, St. 3, S. 381 sqq.

Excursus V.

De eis, quae praeter naturae leges miro et in- solito rerum euentu accidisse in Actibus Apostolorum perhibentur.

De miris et insolitis rerum euentibus, qui mira- culorum vulgo nomine comprehenduntur, multum et varie disputari potest, num et quatenus accidere omnino illi possint? num dignum sit numine, ad producendos grauioris momenti effectus via ingredi a quotidianae naturae legibus recedente? num ea quae in codice sacro mire accidisse perhibentur, vere ita acciderint, et quemnam in finem? num ratione naturae legibus consentanea possint explicari? num auctor, qui ea perhibet, secundum an supra naturae leges ea accidisse indicare et intelligi velit? et quae eiusmodi quaestiones sunt aliae. Quae tamen omnia licet grauissima, summumque momentum in quae- stionibus exegeticis, dogmaticis, philosophicisque ha- bentia hic quidem parum ad nos attinent, quum et magna recentiore inprimis aetate ad discutiendas sol- vendasque istiusmodi quaestiones librorum copia scripta sit [1]), et hic noster excursus non nisi in eo versetur, vt

1) Veluti Eck *Versuch die Wundergeschichten des N. T. aus natürlichen Ursachen zu erklären;* Berlin 1795. *Ausführliche Erklärung der sämmtlichen in den Mosaischen Schriften enthaltenen Wunderge- schichten aus natürlichen Ursachen* etc. Berl. 1800; et Gableri commentatio recensioni istius operis inserta cum titulo: *Kurze Prüfung einiger philo- sophischen Hauptgründe gegen die Wunder nebst etlichen*

rt eis, quae ſuo quaeuis loco de miraculoſis euentiius commentario inſerta ſunt, addantur nonnulla, quae ſi ibi fuiſſent interpoſita, nimis longe diſſertaionem produxiſſent. Seiunximus tamen a noſtra hac narratione et in Excurſibus 1 et 2 ſeorſim tractauinus binos illos euentus ſummopere admirabiles, qui Act.

etlichen andern Anſichten dieſes Gegenſtandes, in eius *N. theol. Journal* 1801, St. 2, S. 187 ſqq. *Die Wunder des alten und neuen Teſtaments in ihrer wahren Geſtalt*, 1799. Hartmann *Blicke in den Urgeiſt des Chriſtenthums*, Abhdl. 3. Düſſeld. 1802. Multa paſſim in Eckermanns *theol. Beyträgen; Ob man die ganze Natur genau kennen müſſe, um zu urtheilen, daſs etwas ein Wunder ſey?* auctore Ven. Reinhard in eius Opuſculis academicis, Vol. I, no. 4. Lipſ. 1808; *Miraculorum ab euangeliſtis narratorum interpretatio hiſtorica aſſerta contra eos, qui e naturae cauſſis illa deducere conantur* etc. Disputatio exeg. hiſtor. a *H. L.* Heubner Vitemb. 1807. Gabler *über die Methodik des Wunderbeweiſes*, in *N. theol. Journ.* 1802, St. 12. Eodem porro, quandoquidem (cf. Exc. 1.) multi iique celeberrimi Viri miracula narrata ex mythis deriuant, referentur libri, qui de mythis, quos in codice ſacro inuenire volunt nonnulli, expoſuerunt, e. gr. Bauer *Hebräiſche Mythologie des A. und N. T. mit Parallelen aus der Mythologie andrer Völker*, Lipſ. 1802, et Gableri commentatio eodem pertinens: *Iſt es erlaubt in der Bibel und ſogar im N. T. Mythen anzunehmen?* in eiusd. *Journal für auserl. theol. Litt.* B. 2, St. 1, S. 43-53. *Die Mythologie der Chriſtusreligion: Ideen zu deren Veredelung*, Osnabr. 1800. Gableri *Commentatio über die myth. Behandlungsart der chriſtl. Urgeſchichte*, in *N. theol. Journ.* B. 7, S. 396 ſqq. Neque deſunt, qui miraculis in N. T. occurrentibus inducti Chriſtianiſmum omnem forma poetica aut aeſthetica expreſſum velint (*Religionspoeſie*): id quod phantaſiis aetatis noſtrae philoſophicis, genioque ad myſtica relabenti tribuendum erit, et, ſicuti tot alia, mox collabetur.

Act. c. 1 et 2 narrantur, atque caetera in hunc quasi fasciculum collegimus.

Equidem in vniuersum sic statuo. Occurrunt vtique, vti in omni codice sacro, ita et in euangelistis maxime et nostro libro de Apostolorum actis exponente, multa facta, quae vix alia ratione potuerunt contingere, quam insolita, et a quotidianae naturae legibus aliena. Nulla enim, nisi vim addere istis rebus velimus, alia via superest, quam eadem pro miraculis declarare, atque, si mentem suam clare expressisse auctorem volumus, statuendum quoque erit, miram vtique horum euentuum rationem indicare eundem voluisse; in eis ergo enarrandis interpreti satius erit clare profiteri, non liquere rem, quam ad naturae leges rem reuocando obscuriora reddere omnia et tortuosiora [2]). Verum in eodem libro nostro

2) Nimios sane sese gerunt illi, qui ab interprete flagitant, vt omnia prorsus explicet, et vel obscurissima clara luce collustret: imo satisfecit officio suo bonus interpres, si, quae explicari nequeunt, non liquere ingenue profitetur. Atque hic profecto in reuocandis ad naturae leges miraculis omnibus et peccauit et peccare a plerisque iudicibus creditus est *ECKIUS*, quod vnum idemque principium ad omnia miracula se adhibiturum professus est. Sunt quidem interpretes multi alii, iique summi nominis viri, qui explicationem eandem aut similem praeferunt, naturalem, psychologicam etc. veluti *BAHRDT*, *THIESS*, *PAULUS* in Comment. in N. T. etc.; verum aliud est, oblata occasione, vbi de re aliqua taceri nequit, sententiam suam proferre, aliud data opera de re aliqua egisse. Quod si Liuius etc. multa prodigia narrationibus suis inserit, quia annales et fasti Romanorum, quos sequi debebat, ea continebant, inculpabitur a nemine: at vero Iulius Obsequens, qui data opera vndique collegit ista prodigia, nemini facile probabitur. Neque sane et nos in hunc excursum simul coniecissemus eadem, ne forte in idem crimen

ſtro idemtidem obuia ſunt et alia, quae prorſus ex naturae legibus potuerunt euenire, et in quibus aut nil omnino mirum et inſolitum accidit, aut nonniſi id mirandum eſt, quod plures res, ex naturae legibus contingentes, eodem tempore eodem loco ſimul inciderint, id quod, ſicuti moderante numine omnino credendum eſt accidiſſe, ita non iniuſto nomine mirabile dictu vocabitur. Sed et in his exponendis ita ferme ſe gerunt, vti ſcriptores codicis ſacri fere omnes, ita et Lucas, vt miro et inſolito rerum euentu contigiſſe omnia credere, veraque miracula lectoribus enarrare velle videantur: id quod tum ex iſtius aeui genio, ad res miras videndas audiendasque tam procliui, quem ſubinde taxauerat Ieſus, omnino, tum et ea de cauſſa accidiſſe videtur, quod novae ſocietatis primordia aeque illuſtribus phaenomenis inſignita ſiſtere volebant, ac Moſaica conſtitutio illuſtrata fuerat.

Ex quibus ſequitur, me quidem iudice, non omnia omnino miracula, quae vocant, eodem pede ac modulo metiri fas eſſe, neque, ſi non eadem omnia ratione explicanda putem, iniqui erunt iuſti rerum arbitri, quaſi e vagis et labantibus principiis exeat diſputatio: quandoquidem ex mea quidem perſuaſione nullum hic certum, quod ad omnia phaenomena ſingula adhiberi poſſit, principium aderit, niſi hoc, omnia mira-

crimen incurriſſe videremur, niſi metuendum fuiſſet, ne ſi commentario eadem fuiſſent inſerta, nimis copioſis diſputationibus longius idem productus videretur. Optime mihi de hac miraculorum explicatione et rectiſſime praecipere videtur S. V. Gabler, *Journ. für auserl. theol. Litt.* B. 3, St. 2, S. 223 ſqq. in Commentat. *Ueber die Wiederbelebung des Lazarus*, ad quem lectorem ablegamus, maxime inde a S. 233. Cf. S. V. Eichhorn *Einl. ins N. Teſt.* B. 1, S. 408.

mirabiliter accidiffe ab auctoribus et credita et narrata effe [3]).

His praemiffis age iam de fingulis miraculis eo ordine agamus, quo in libro noftro occurrunt, ita tamen, vt, quae fimiliter gefta effe narrantur alibi, illico fubiiciamus. Et primo quidem occurrit

Cap. 3, 2–8. (Cap. 9, 33–35; 14, 8–10.)

narratio de mira et infolita fanatione claudo per Petrum adhibita. In qua diiudicanda nullam equidem cauffam naturae legibus conuenientem deprehendo, fed aut infolito rerum euentu contigiffe omnia ftatuam, aut ignorantiam confitear neceffe eft. Nullo faltem adhibito remedio alio fanatus effe claudus legitur, quam verbo Petri Iefu Meffiae nomen pronunciante, tum narratur res proxime poft effufionem πνευματος in Apoftolos, vt indubie ea fit auctoris mens, impleta iam effe ea, quae Iefus pollicitus erat Marc. 16, 18, legatosque Iefu, πνευματι imbutos, nactos quoque effe et illico in hominum falutem exercuiffe vim expellendorum morborum. Quod fi vera funt, quae de fignis eorum miraculorum, quae convenientia, et numine non indigna iudicanda funt, difputant dogmatici, hic quidem omnia incidunt, factumque a praeftigiis veteratorum longe diuerfum fiftunt. Siquidem beneficentiffimum erat miraculum, ad commendandam diuinam religionem in ipfis eius primordiis et inftituebatur et conueniebat aptiffime, quia coram magna plebis multitudine fiebat, eaque ad templum congregata eo temporis momento, quo ad pios animi fenfus excitandos fouendosque procliviores folent effe hominum mentes. Sed vtut ea fe habeant,

3) Miraculofe ex mente auctorum, qui res referunt, intelligenda effe omnia, fatis, opinor, perfpicuum erit ex omni nexu, hiftoria, genioque temporum. Quin et diferte id profitentur fcriptores, veluti Lucas nofter, cap. 2, 43; 5, 12 fqq.; 8, 6; 19, 11. 12 etc.

habeant, aut ignorare me rem ingenue fateor, aut propiore numinis interuentu accidisse eam censeo, sicuti acciderunt multa similia, a Iesu patrata, maxime sanatio illa caeci, quae Ioh. 9 narratur, quae, saltem quoad effectum, quem in praesentium animis protulit, magnam cum hac narratione habet similitudinem.

Sed et hoc factum ad naturae leges reuocatum est. Eckius quidem seorsim de eo non agit, sed Thiess [4]) rationes omnis rei ex quotidianis caussis reddere allaborat, "fuisse claudum istum existimans malum veteratorem, qui, vt hodienum a multis mendicis fit, membrorum mutilationem sit mentitus, sed increpante Petri voce et acie oculorum eiusdem subito ita perterrefactus sit, vt in pedes illico insilierit." At quam male haec quadrant! tantamne effectuum seriem putabimus ex istiusmodi re potuisse insequi, quae narratur c. 3 et 4? nonne Petrus hominibus fraudulentissimis merito accensendus foret, si tantopere gloriabatur sanatione hominis, quem non sanauerat vere, sed cuius mendacia in lucem protraxerat? vtrum tole-

4) Commentar. ad h. l. "Nur der Sage nach war er ein Lahmgebohrner. Er gieng niemahls: also glaubte man, er könne nicht gehen. Die gewöhnlichen Tempelgänger sahen in ihm nur den lahmen Bettler und gaben. Aber davon machten Petrus und Johannes eine rühmliche Ausnahme. Sie reden ihn drohend an. Gerne hätte der Bettler was gegeben, wenn sie nur gegangen wären. Allein sie liefsen sich nicht irren. Im Nahmen des *Messias*, stehe auf! Das klang schon schrecklich: das Wort Messias hatte magische Kraft: er stand auf. Nun sahe man, dafs er gehen konnte. Damit sich aber das Mitleid der Menschen nicht in Wuth verwandeln mögte, ergriff er die klügste Parthie, hielt sich fest an die Apostel (quasi illi contra irritatae plebis rabiem eum tueri potuissent), und gesellte sich nicht wieder unter die Leute."

toleranda foret eiusdem Petri βλασφημια, quae proferre poterat ea, quae adſunt c, 3, 12. 13; 4, 9. 10? nonne inſanum fuiſſe mendicum illum exiſtimaremus, qui homines, quos fugiendos habebat vel maxime, quod laruam ei demſerant, affectaretur, v. 11? nonne mente captos Iudaeos omnes, qui de re, quae admodum quotidiana erat, tantopere eſſent obſtupefacti, vt, aeque ac Io. 9, ad eandem ſemper recurrerent? At nolimus, precamur, iſtiusmodi explicationibus arbitrariis precariisque difficiles res difficiliores reddere et incredibiliores.

Eadem, quae de hac claudi ſanatione propoſuimus, valebunt et ad ſententiam de ſanatione Aeneae paralytico per Petrum adhibita, ferendam, quae narratur c 9, 33–35, in qua ſunt potiſſima momenta eadem, quae tamen non tantopere inclaruit, quod neque illico poſt effuſionem πνευματος, neque in loco publico et celebri facta eſt, neque tam copioſe narratur. Neque huius ſanationis peculiarem mentionem iniectam ab ECKIO video, at THIESS rem omnem pauciſſimis expedit, dicendo: *Der Kranke zu Lydda war weniger krank, als er es ſich einbildete.* — Tandem huc referenda erunt, quae Lyſtrae perſimilia patravit Paullus c. 14, 8–10, de quibus eandem ferimus ſententiam, quae tamen effectus protulerunt diſſimillimos eis, quae c. 3 et 4 leguntur. Atque hic idem THIESS: *Konnte der Menſch auf der Stelle gehen, ſo war er ſicher kein Lahmgeborner: ſonſt würde er das Gehen nicht mit Springen angefangen haben.* Sed neſcio, quomodo vir doctiſſimus talia proferre poſſit. Cf. Commentar. ad iſt. loc.

Cap. 5, 1–11. (Cap. 13, 8–12.)

Triplici, quantum equidem ſcio, ratione explicari poteſt ſubita mors Ananiae vxorisque Sapphirae:

a)

a) Singulari vi et effectu numinis, perinde ac sanatio claudi. Aiunt quippe huius sententiae vindices, insigne binis illis mortibus testimonium coelitus datum fuisse, neminem impune laedere et violare posse sanctissimam primorum hominum christianorum rempublicam Apostolorumque, qui ei praesidebant, auctoritatem. Et sane magnum fuit crimen ab Anania et vxore commissum, non tam quod non omnia dederant in aerarium publicum, sed quod mentiti erant, se omnia dedisse, fraudemque commiserant re deliberata, nulloque aut metu aut periculo vrgente. Quod si itaque istiusmodi peruersa conamina propiore numinis interuentu illico sine mora vindicanda fuisse et coercenda nonnullis placet, nil equidem contra monendum habeo: namque tametsi plura deinceps et grauiora in christianae rei detrimentum commiserant alii (e. gr. 1 Cor. 11), id tamen hic agebatur, vt in primis nouae societatis incunabulis, vbi debiliora erant omnia et nonnisi mutua concordia et vnanimi consensu stabilienda, tale crimen castigaretur signis euidentissimis.

b) Praeferunt tamen plures praeter ECKIUM et THIESSIUM[5]), v. gr. STOLZ, MORVS etc. naturalem illam explicationem, quae et a nobis in commentario est proposita, Ananiam, vel quod iam habuerit corpus ad apoplexiam dispositum, vel omnino improuiso

 terrore

5) Addit *THIESS* Commentar. p. 403, haud absimile esse a vero, Ananiam perterrefactum humi procubuisse, sed viuum forsitan nec dum mortuum: adeoque, anima dum in eodem manente, sepultura affectum fuisse: quam neque Petrum, neque eos, qui praesentes aderant, prohibuisse, quia illi zelo summo affecto, his autem metu perculsis nil tale ne in mentem quidem veniebat, posse adhuc eum viuere: imo Petrum vno verbo ad mortem vsque percellere posse credebant, sicuti vno verbo (c. 3, 6) ad valetudinem reuocare.

terrore percuſſum, animam efflaſſe, licet non fuerit ea Petri mens, vt tam ſubita morte plecteretur, ſiquidem neque in verbis, quibus Ananiam increpat, mortis mentionem Petrus facit; Sapphiram autem eo facilius diem obiiſſe ſupremum, quod plures res aduerſae erga eam conſpiraſſent, debilior natura muliebris, detectio fraudis a ſe et marito commiſſae, et inopinata mariti mors; Petrumque porro a poena mariti ad poenam ſimilem a coniuge ſubeundam concluſiſſe, ideoque ira commotum minatum mulierculae eſſe mortem verbis his rhetorice ſeu poetice prolatis: ἰδοὺ οἱ πόδες etc. Cui quidem explicationi neſcio equidem, quidni ſubſcribam et ipſe, quandoquidem, quaecunque nulla vi ad naturae leges reuocantur, reuocanda ſunt potius, quam ex propiore numinis interuentu deriuanda, licet ab eis, qui ea enarrant, vt hoc factum a Luca, indubie inde deriuata ſint. Redit inſuper res, vtra ex parte eam ſumere malueris, eo, vt prouida cura ſummi numinis moderante haec acciderint, ad vindicandam primo illi coetui auctoritatem ſuam et pondus [6]).

c)

6) Non eſt ergo, quod ea de cauſſa priorem explicationem, quae de propiore Dei interuentu cogitat, miſſam faciamus et hanc amplectamur, quod indignum fuiſſet numine, crimen, graue quidem, ſed nondum capitale, morte plectere. At mortem hanc, vtut explicaueris, numen inflixit, nec, ſi eorum, quae in primi chriſtianismi infirmitate deſiderabantur, rationem habueris, nimis grauiter, ſed iuſte et ſapientiſſime. Tollenda erat iſta ῥίζα πικρίας, (Hebr. 12, 15) et vulnus enſe recidendum, ne pars ſincera traheretur. — Caeterum mortem iſtum duplicem non pro poena habendam eſſe, vt quae indubie nimia fuiſſet, et omne Ananiae crimen magnum quidem fuiſſe ſed excuſari tamen potuiſſe, diſſeruit *Berger moral. Einleit. ins N. T.* Th. 2, S. 239 ſqq. quem conferas velim. Cf. *Eckius* S. 281 - 288.

c) Non desunt, qui et Ananiam et Sapphiram a Petro gladio interfectos esse velint [7]), id quod a natura eius vehementi et celerrime excandescente non abhorret quidem (Io. 18, 10); sed vix tamen, credo, commissum foret a Petro: etiamsi ea, quae sequuntur, in primis c. 5, 11. 13 minime obstrepunt. Tum etiamsi ex vocibus, quibus mulierem alloquitur v. 9, tale quid elicere possis, haudquaquam aeque facile e verbis, quae ad Ananiam ipsum dirigit, eadem erues. Nolimus saltem in hac hypothesi, quae ferri quidem potest, sed vera et indubia esse nullo argumento satis idoneo demonstrabitur, propugnanda nimium nobis placere.

Magnam cum his, quae Ananiae accidisse hic leguntur, similitudinem habent ea, quae Bar Iesu seu Elymae mago perhibentur obuenisse Cap. 13, 11, in quem Paullus eadem et maiori adeo ira inuehitur, quam tamen obiungationem non mors ipsa insequitur, sed caecitas tantummodo. In qua re explicanda nisi propiorem summi numinis vim malis agnoscere, ita versari poteris, vt oculos hominis iam aegros et ad caliginem dispositos fuisse dicas, subito autem terrore, quia compererat, Iesum illum, cui obnisus erat, fuisse Messiam, saepiusque a Paullo nomen Messiae, Κυρίου, et verba illa: χεὶρ Κυρίου ἐπὶ σὲ acclamata sibi audierat, caligine ipsa offusos, sicuti et in commentario monitum est [8]). Illa tamen caligo non vera fuisse

7) Sunt et, qui magica vi et arte occisum a Petro vtrumque arbitrentur, pronunciato sacro nomine Iouae (Schemhamphorasch), quemadmodum Aegyptium interemerit Moses. Vid. Schöttgen. in hor. hebr. et Talmud.

8) Neque de hoc mirabili facto seorsim quid protulit *Eckius*. At *Hartmann* in commentatione: *Aus welchem Gesichtspuncte hat man die Wunderthaten Christi und der Apostel zu betrachten*, quae in eiusdem

fuiſſe caecitas et amauroſis legitur, ſed temporaria tantummodo (v. 11), quia verbis Paulli tam vehementer increpantibus nimis obſtupefactus fuerat (Stolzius in not. "*er war ſo betäubt, daſs ihm Sehen und Hören vergieng*"). — Prorſus alia ſunt, quae narrantur

Cap. 5, 15. (Cap. 19, 12.)

in quibus ab vmbra Petri adeo et a ſudariis et ſuccinctoriis Paulli ſanatio a morbis expectabatur. Non quidem vmbrae aut linteolis adfuiſſe eam ſanandi vim, ſicuti nec veſtimento Ieſu, Matth. 9, 20. 21, ſed fidei (Matth. 9, 22), in aprico eſt, nimiaque fiducia plene hic vim ſuam exſeruiſſe facile videbitur. Neque legatos Ieſu Chriſti laudaſſe iſtiusmodi ſuperſtitionem (quo enim alio nomine id nuncupemus?) exiſtimabimus, qui, quotiescunque eiusmodi miraculis patrandis beneficos ſe erga alios exhibent, δυναμει Θεου, εν ονοματι Κυριου Ιησου etc. talia perpetraſſe ſe profitentur. Quid tamen de re iudicauerit Lucas, mihi quidem non liquet: etiamſi enim c. 5, 15, vbi aliud documentum exprimit, nil addat, quod iudicium ſuum de hac re patefaciat, at c. 19, 11. 12, vbi magis de ſuo depromit narrationem, eo inclinare videtur, vt et haec annumeret δυναμεσι ου ταις τυχουσαις per Paullum perpetratis; quamquam et ita explicari poſſint verba: multa quidem praeter ordinem vulgarem miracula per Paullum fuiſſe edita: plebem autem, mala fiducia latam, eo vsque ſuperſtitionis proceſſiſſe, vt e linteolis Paulli adeo ſalutem exſpectauerit. Facilius mihi quidem ſumendum videtur, Lucam credidiſſe haec et ipſum, quam damnaſſe et repudiaſſe; idque in honorem bonae fidei auctoris dictum eſſe velim.

Sed

eiusdem libro, not. 1 laudato: "Blicke in den Geiſt des Urchriſtenthums", tertia eſt, eam explicationem profert, quae iſto modo naturaliter contigiſſe omnia ſuadet.

Sed rem in medio linquimus. Excipiunt

Cap. 5, 19 sqq. (Cap. 12, 7 sqq.; Cap. 16, 25 sqq.)

Indubie factum illud, per quod in primo loco ex carcere liberantur Apostoli, ita a Luca narratur, vt ex propiore vi numinis rei caussam repetiisse Deique interuentum hic agnouisse auctor videatur [9]). Sed quandoquidem αγγελος Κυριου quodlibet prouidi numinis ministerium, naturae phaenomenon, tempestiuum hominis aduentum auxiliumque etc. exprimit, sicuti et dudum demonstratum agnitumque est a plerisque, et circa loca nostri libri in specie ostendit perill. EICHHORN [10]), varia via ex caussis nil miri et insoliti continentibus repeti poterit omnis res. Quodsi terrae motum velimus in caussa fuisse, vt conquassarentur effringerenturque fores, satis et abunde constat, istiusmodi naturae effectus ad ministeria Iouae, sicuti et Deorum gentilium, referri; quandoquidem densa caligine, spissa nube, tonitru, fulgure etc. aut incedit Ioua, aut incedere tanquam ab αγγελοις et ministris annunciatur: tum fauere ei coniecturae videtur et illud, quod c. 16, 26, vbi persimilia narrantur, diserta eiusmodi naturae motus mentio fit: nec multum obloquuntur voces: αγγελος ειπε· πορευεσθε, vt quae et hanc significationem psychologicam haud insolitam admittant: audito naturae strepitu et tumultu, qui ipsas adeo fores reclusisset, audire sibi visi sunt vocem nuncii diuini et consilium, arripiendi

 occa-

9) Ea ergo explicatio praefertur ab intt. nonnullis, et defensa est nouissime a STORRIO, dissertat. exeget. in libror. N. T. historicorum aliquot locos, Pars 2, Tubing. 1791, p. 87 sq.

10) *Ueber die Engelerscheinungen in der Apostelgesch.* Bibl. B. 3, St. 3, S. 281 sqq., et contra eum STORR in dissertatt. exegeticis, cuius oppugnationem iterum refellit EICHHORN in earum recensione in bibliotheca.

occaſionem atque ex cuſtodia in vrbem redeundi. At refragantur tamen ea, quae v. 23 ſqq. narrantur: neque enim, ſi per terrae motum eueniſſent omnia, aut occluſae denuo fores repertae fuiſſent, aut de modo ac ratione, qua acciderit res, tantopere haeſitare potuiſſent Iudaei. Proinde praeſtat eam amplecti opinionem, quae hominis cuiusdam, ſeu hominum plurium miniſterio e carcere miſſos fuiſſe Ieſu legatos ſuſpicatur [11]. Quinam tamen is fuerit, fruſtra quaerimus, ſiquidem clam omnia peragebantur, et forte Apoſtolos ipſos latuiſſe videtur: haud tamen abſimile eſt a vero, fuiſſe vel cuſtodem carceris ipſum (iſtiusmodi enim homines iam tunc, vt etiamnum ſunt, faciliores potius, quam feueriores erga captiuos fuiſſe, ex c. 16, 34 et aliunde apparet), vel audaciorem aliquem nouae ſocietatis affeclam, vel alium quendam Apoſtolorum amicum, quales Hieroſolymae ſatis multos illi habebant, qui tamen nonniſi aſſentiente carceris praefecto et pecunia forſan corrupto tale quid committere potuerat. Sed quicunque tandem is fuerit, quia tamen et inopinato, et opportuniſſime is aduenerat Apoſtolis, merito et ex conſueta hodienum loquendi formula ἄγγελος Θεοῦ nuncupatur [12].

Eadem, quae hic pluribus Apoſtolis eueniſſe leguntur, acciderunt ſoli Petro c. 12, 7 ſqq. atque, quia iam inſtanti morti inde ereptus erat Apoſtolus, copioſius exponuntur et luculentius: atque et hic explicatio admittetur eadem, vt vel propiore vi et interceſſione numinis tantum rei chriſtianae vindicem ſervantis

11) A plerisque aetatis noſtrae interpretibus agnoſcitur haec explicatio. Vid. *Thiess* in Commentar. ad h. l. *Eichhorn* Commentat. laudata, S. 400. *Eckius* § 26.

12) Ita et nos amamus loqui: *der iſt mein Engel: der iſt mir wie ein Engel Gottes gekommen.*

vantis accidisse omnia existimentur [13]), vel terrae motu, vel hominis cuiusdam auxilio. Quod si de terrae motu cogitamus, concinere quidem videntur voces v. 7 φως ελαμψε, quod de fulguribus, et παταξας την πλευραν, εξεπεσον αἱ αλυσεις, et v. 10 ἡ θυρα ηνοιχθη αυτοματη, quae de vehementiore concussione explicare posses, istud autem alloquium v. 8 perinde sumere poteris atque illud c. 5, 19–21. Sed ex v. 18. 19 patesit, eadem obstare, quae ibi repugnabant. Agnoscamus ergo et hic audaciorum quorundam hominum opus, qui conscio custode tale quid, maius sane et periculosae aleae plenius (v. 10), suscipere non verebantur, sed peracto feliciter opere per noctis tenebras clam se subducere, Petrumque solum relinquere consultissimum ducebant [14]): sed neque fraudi habeamus Petro, quod subitam et inopinatam liberationem incolumitatemque αγγελῳ Κυριῳ deberi certo et confidenter declarat v. 11, quando nec nostra aetate quisquam, dummodo prouidi numinis tutelam agnoscit, similiter in re simili loqui erubesceret. Facillime autem et sine multo negotio hanc explicationem, quicunque ei fauet, per singula rerum momenta perducet; ea ergo cuilibet inuestiganda permisisse satius erit, quam eadem copiosius hic repetere [15]): id tamen monemus, ad singulas rerum minutias non esse descendendum, sed nonnulla et coloribus narrationis et inuolucris tribuenda, id quod parum cogi-

 tasse

13) Vid. *Storr.* dissertat. exeget. I. c. p. 84 sqq.

14) Probabile hinc fit, carceris custodes simul suscepisse liberationem; atque metu militum, qui excubias agebant, et postea ad supplicium ducebantur, peracta celerrime re, domum illico se recepisse. Hinc existimare licet, quam inuisa fuerit Herodis crudelitas, quotque homines e Iudaeis clam fauerint coetui christiano. Adde quae de negligentia δεσμοφυλακων supra indicauimus.

15) Vid. Perill. *Eichhorn.* l. c. S. 396.

taſſe videtur ECKIUS [16]), qui φῶς, quod in carcere λάμψαι dicitur, de lucerna accipit, quae loco obſcuriore, ſub tegumento geſta, non niſi dubiam et obſcuram lucem ſparſerit, Petrumque magis adhuc dubium, quid ſibi fiat, et incertum reddiderit. Caeterum tam de hoc facto, quam de priore c. 5, inualuiſſe poſtea eam opinionem, diuiniorem naturam, ſummi numinis miniſtram, opem hanc tuliſſe, maxime, quum eadem profeſſus ſit Petrus ipſe c. 12, 11, facile colligimus, vnde et exiſtimamus, ex mente Lucae et narrationis fine et conſilio ſublimioribus cauſſis, e quotidiana vita non repetendis, vtramque rem eſſe tribuendam [17]).

Quae Paullo et Silae apud Philippenſes in carcerem coniectis ſecundiſſima accidiſſe narrantur c. 16, 26 ſqq., perſimilia quidem ſunt eis, de quibus adhuc eſt diſputatum: verum faciliore negotio expedientur, ſiquidem clare et aperte profitetur narratio, terrae motu, qui ex legibus naturae accidere ſolet, carceris fores concuſſas eſſe et recluſas: nil ergo miri et inſoliti hic videt Lucas, niſi quod praeſentiora prouidentiae indicia nobiscum agnoſcat, quae immenſam illam potentioris naturae vim eo ipſo temporis momento operari iuſſerit, quo ad liberandos Apoſtolos et ad teſtificandam rei chriſtianae diuiniorem originem conferre potuit vel maxime. — Sed maior res ſupereſt, eaque ſummorum euentuum ferax, in qua accuratius conſideranda, vtut ſingula eiusdem momenta expli-

16) § 26, p. 169 ſqq.

17) Affert *CLERICUS* ad Hammond. ad Act. 12, 7, locum perſimilem ex Ouidii Metamorphoſibus: "Sponte ſua patuiſſe fores, lapſasque lacertis Sponte ſua, fama eſt, nullo ſoluente catenas", cui tamen ſubiicit hanc frigidam aeque atque iniuſtam obſeruationem: "nihil fere mirabile re vera accidit, cui ſimile quidpiam mentiendi libido non finxerit."

explicaueris, non poteris non diuiniorem vim agnoſcere; ea narratur

Cap. 9, 1–20.

Subito et inopinato ex formidatiſſimo rei chriſtianae aduerſario Saulus in eiusdem ſocium et ſodalem et acerrimum mox vindicem transformatur. Tam mirabilis res quo pacto acciderit, a Luca copioſius exponitur, et quidem ita, vt ex miris et inſolitis rerum euentibus repeti videatur, quandoquidem res erat, ſumma et plurima in futura tempora momenta pariens, atque hic profecto aderat dignus Deo vindice nodus.

Sed et hic miſſa dudum eſt ab interpretibus antiquior ſententia, quae Ieſum Meſſiam coelitus ſub ſpecie lucis, prae nimio fulgore oculorum aciem praeſtringentis, vere apparuiſſe Saulo, humi proieciſſe eundem, cum eo vere collocutum eſſe etc ſtatuebat [18]), praelataque ea, quae tam ex vulgaribus euentibus, quam ex ſtatu animi Sauli omnia pſychologice, vt aiunt, repetit. Eiusmodi explicationem amplexi et in commentario profeſſi ſumus et nos, prorſus non nouam et inauditam (neque enim ea hic addenda habeo), ſed iam a multis, magnam partem ſummi nominis

18) Potiſſimos eius vindices ſe gefferunt Grotius, Hammondus, Wetſtenius, Lyttletonus, Heſſius, Niemeyerus, Michaelis etc. quos enumerat *Dinndorfius* ad *Morum* p. 232: in quibus maxime eminet liber Lyttletoni, Angli, germanice verſus a paſt. *Hahnio*, c. praefat. b. conſil. conſiſtor. *Göttenii* Hannov. 1751. "*Anmerkungen über die Bekehrung und das Apoſtelamt Pauli.*" Sed et inter veteriores intt. ſunt, quibus non probabile videtur, Ieſum vere oculis a P. conſpectum fuiſſe, veluti Vitringa: id quod nouiſſime probabile inuenit *Haselaar*: qui omnino mirabiliter ſenſu proprio accidiſſe omnia denuo propugnat.

minis viris, traditam et commendatam [19]), licet in ſingulis rerum minutiis paullisper a ſe inuicem recedant eorum explicationes, quas tamen omnes afferre et recoquere velle, et longiſſimum foret et multis taediofum, quum in eiusmodi rebus potiſſima momenta attuliſſe ſufficiat, multa autem lectorum iudicio ſint relinquenda. Pauca ergo ſunt, quae explicationi in commentario propoſitae poſſint addi. Φως illud optime de fulgure explicabitur, cui addit SCHE-

19) Nonnulla e recentiore aetate attuliſſe ſufficiat: *J. N.* BANDELIN *über Sauls Bekehrungsgeſchichte*, Lübeck 1789; S. V. *AMMON* in opuſc. theol., nr. 1. Erlang. 1793; commentatio exegetica *de repentina P. ad rel. chriſt. conuerſione;* Perill. EICHHORN, *über die Nachricht von der Bekehrung des Apoſt. Paulus zum Chriſtenthum*, in Bibl. B. 6, St. 1, init.; *Hiſtoriſch pſycholog. Verſuch über den plötzlichen Uebergang des Ap. P. vom Phariſaeismus zum Chriſtianismus*, in b. HENKII *Muſeum für Rel. Wiſſ.* B. 3, Heft 2, S. 226 ſqq.; *Die Bekehrungsgeſch. Pauli, pſycholog. erklärt*, vom Paſt. SCHULZ zu Sams im Lauenburg.; in meis Symbolis ad exeg. N. T. pertinent. P. 2, p. 45; ECKIUS § 16, p. 92 ſqq. Multa huc pertinentia reperiuntur et in BOEHMII *Ideen zu einem Syſtem des Ap. P.* in HENKII *Muſeo* B. 3, St. 4, p. 540 ſqq. et in HASELAAR *diſſert. exeg. de nonnullis Act. Ap. et epiſt. Paull. locis ad hiſtoriam Paulli pertinentibus*, defenſa praeſide van Voorſt, Leyd. 1806; *Beytrag zur nähern Beſtätigung der Meinung, daſs die Bekehrungsgeſch. des Ap. P. auf eine natürliche Art ſich habe ereignen können*, auctore *I. G. WITTIG* in AUGUSTI *n. theol. Blätt.* B. 3, St. 2. SCHERER in libro: *Erklärungen der Weihungen aller Propheten des alten u. neuen Teſtam.* Lipſ. 1804, nro. 9 coeleſtem et igneam Moſis inaugurationem Paullo obuerſatam fuiſſe vult, votumque produxiſſe, vt eiusdem aut ſimilis inaugurationis compos fieret et ipſe, vnde videre ſibi viſus ſit phaenomena illa coeleſtia et ignea; ECKERMANN *theol. Beytr.* Th. II, p. 1 ſqq. etc. etc.

SCHERER, ad inaugurandum Paullum, vt quondam Mosen, coelitus esse missum: alii cogitant de fulmine puro et sereno coelo apparente, quod in oriente saepissime accidere videtur (cf. Horat. I, Od. 34; Senec. quaest. nat. 2, 18); ab aliis tamen pro lumine extra naturae ordinem contingente habetur. Perinde et φωνη partim pro βροντη sumitur (cf. memorab. locus Io. 12, 28. 29)[20], partim pro coelesti voce, quae et hic, vt saepe alias, veluti in baptismo, transfiguratione Iesu etc. diuinitus sit edita. Colloquium illud ab aliis ita explicatur, vt ad v. 5 scriptum est, quibus

20) Inter haec fulgura tonitruaque apparet Messias, quem vere oculis vidisse antiquior, sed videre tantummodo sibi visum esse recentior explicatio statuit. Optime hic omnia e rerum natura ipsa deriuasse videtur *Böhmius*, l. c. "Saul, ein redlicher und denkender Schüler des bedächtigen toleranten Gamaliels, hatte schon längst Bedenklichkeiten gegen seine Christenverfolgungen empfunden: nur sein feuriges Temperament, falsche Ehrliebe, Consequenz etc. machten, dass er sich noch gleich blieb, (vielleicht wurde er von den Zeloten für noch nicht eifrig genug gehalten, und wollte nun das Gegentheil beweisen: *Wetstein*.) Diess führte ihn nach Damaskus. Aber auch hieher begleiteten ihn seine Gewissensscrupel, und es fehlte zum Ausschlag nur noch die Frage: lebt der Auferstandene oder ist seine Auferstehung Lüge? Ja! erschiene er mir persönlich und leibhaftig, so wollte ichs glauben. Und siehe er erscheint ihm (cf. 1 Cor. 15, 8), so wie er ihn einst in Judaea hatte wandeln sehen. (Denn P. hatte Jesum wegen Zeits- und Orts-Gemeinschaft ohne Zweifel gekannt (cf. 1 Cor. 9, 1; 2 Cor. 5, 16 et *Heumann* in dissertatt. sylloge). Konnte — er wohl einer solchen Erscheinung widerstehen? er wurde, was er nach Verstand und Herz schon war, jetzt scheinbar augenblicklich, ein Christ." Non repentinam ergo, sed antea iam praeparatam conuersionem statuit Böhmius, cui nonnisi apparitio Iesu ipsius nondum accesserat (Gal. 1, 16).

quibus accedebat potiſſimum mens Apoſtoli tantorum malorum ſibi conſcia (cf SCHULZ l. c. p. 53 ſqq), ab aliis vere cum Ieſu inſtitutum creditur. In quibus omnibus prior aut ſimilis explicatio, quocunque tandem modo eam indueris, praeferenda eſſe et mihi videtur, ſicuti et ab illis, qui not. 19 laudati ſunt, antehabetur. Iſtiusmodi autem phaenomeno grauiſſime affectum fuiſſe Paullum et tantum non in ecſtaſin, ſtatumque inter vitam et mortem medium, abreptum credi poteſt.

Quae tamen explicationi huic ex naturalibus cauſſis rem repetenti potiſſimum obſiſtere viſa ſunt, redeunt ferme ad tria illa, quod poſt viſionem hanc oculorum lumine per triduum orbatus erat Saulus, quod et Saulus et Ananias eandem ſimul viſionem habuerant, quodque oculi aegri ab Anania ſanati ſunt. Sed amauroſin illam e nimia luce exortam eſſe, ſi modo vera amauroſis erat, nec potius eiusmodi caecitas, qualis Elymam corripuiſſe dicitur c. 13, 11, ex ſcriptoribus medicis ſatis probauit Perill. EICHHORN in commentat. laudata, Bibl. B. 6, p. 12 – 15. At HASELAARIUS tamen ex v. 9 et 18 potiſſimum mirum in modum et extitiſſe et diſſipatam eſſe eam caliginem ſtatuit. Quae porro de duplici viſione difficultates obiiciuntur, illae quidem ſine vlla vi aut verbis aut rebus addita, et prorſus ex iſtius aeui genio ita poterunt explicari, vti nos, Eichhornium in primis ſequuti, ea propoſuimus in commentario ad v. 10 et 12. Verum et his argumenta ſua doctiſſime oppoſuit nuperrime, idem Haſelaarius, cui adſtipulamur quidem, ſi ſuſpicionem, ac ſi Paullus cum Anania rem antea ſermonibus ſuis praeparaſſet et de ea inter eos conueniſſet, remouere allaborat, obſiſtimus autem et obloquimur, ſi ex omni orationis indole illud patefieri opinatur, neutrum horum alteri antea cognitum fuiſſe. Denique quod ad ſanationem oculorum perti-

pertinet, audiri quidem possunt argumenta medica, quae pro rei probabilitate affert EICHHORNIUS (p. 15—18): sed neque eis nos egere putamus, siquidem nil est, quod amaurosin, quae proprie ita vocatur, hic inuasisse Paullum, accipere nos cogat. Rectissime hic obseruat Schulzius, Ananiam, dum adhuc caecus esset Saulus, occasione vsum esse, suspicatum forsan, si visum recuperasset idem, doctrinam meliorem ab eodem repudiatum iri, odiumque et persecutiones christianorum denuo incepturas.

Quocirca, quae a tot saeculi nostri viris antehabetur explicatio, eadem praeferenda antiquioribus videtur et mihi, siue illa veniat nomine naturalis, siue historicae, dynamicae, psychologicae etc. explicationis (omnia enim nomina eodem redeunt, et excogitata videntur a nonnullis, vt aliqua saltem noui species adderetur istis, quae scriptoribus prioribus similia de eadem re protulerunt posteriores). Neque huic explicandae rei modo vllo in loco refragatur N. T. quia, quae 1 Cor. 9, 1; 15, 8; Gal. 1, 15. 16 Paullus ait, diuersam explicationem admittunt, cf. EICHHORN. l. c. p. 20 sqq. et SCHULZIUS l. c. p. 62 sqq.

At quibus argumentis propugnatur explicatio veterior, manca illa maximam partem inuenientur et infirma. Ducta illa sunt fere ex narrationibus Ananiae c. 9, 17. qui vix aliunde, quam a Iesu ipso cognita haec habere potuisset, Barnabae c. 9, 26. 27, Paulli ipsius, qui et Act. 22 et 26, et in illis locis, qui ex epistola ad Galatas et Corinthios modo allati sunt, apparuisse sibi non fulgura, sed Iesum ipsum narrare videatur, vel inde, quod Christiani primi vix recepisse in societatem suam putandi sint tam atrocem adversarium, nisi de diuina επιφανεια Iesu ei facta persuasi fuissent certissime, quod oculorum acies caligine obducta mox autem mirum in modum restituta sit,

quod

quod duplex viſio contigerit Ananiae ſimul et Paullo, qui ſibi ipſis ignoti antea fuerant (quod exprimi videtur voce μαθητης τις c. 9, 10, ανδρα ονοματι Ανανιαν, v. 12, ακηκοα, v. 13 etc.), et quae eiusmodi ſunt reliqua. Quae quidem omnia ſicuti absque negotio refelli poſſunt, ita tamen cauendum erit vel maxime, ne opinioni, quae inde ab antiquiſſimis temporibus fere vsque ad noſtra tempora perducta ſancta ſtetit et inuiolabilis, incautius repugnando, aut de honore ſummorum virorum, qui ei adhaerent etiamnum, aliquid detrahendo, iniquius egiſſe videamur.

Cap. 9, 36 – fin. (Cap. 20, 9 – 12.)

Quae hic de morte Tabithae, mulieris Chriſtianae Ioppenſis, eiusque in vitam, reuocante Petro, reditu narrantur, ea indubie ad ſummum efficaciſſimumque miraculorum genus referenda eſſent, aequarentque diuiniorem vim, qua e mortuis Lazarum ſuſcitauerat Ieſus, dummodo vere animam efflaſſe mulierem iſtam conſtaret. Quod ſicuti prorſus negari omnino nequit, ita a nemine facile temere affirmabitur. Voces enim illae, quae occurrunt v. 37, forte nil indicant aliud, quam deliquium animi, quod paſſa ſit illa, tam vehemens tamque longe continuatum, vt pro mortua ab omnibus haud immerito ſit habita. Iamque res omnis ex naturae legibus accidere potuit [21]), vti accidiſſe legitur,

21) Nec multum ſane pro defendenda miraculoſa huius facti explicatione tentaſſe videntur intt. — Ex naturae autem legibus haec accidiſſe luculenter affert *Eckius* § 39, p. 248 – 250, quod de tempore, quamdiu durauerit Tabithae morbus, nil affertur, quod Petrus in vicinia commoratus breuiſſimo temporis momento ei ſuccurrere potuit, quod cadauer in ὑπερῳῳ, aere puro, iaciens, facilius poterat in vitam reuocari, maxime quia Petrus ſonora voce, tonitru inſtar, verba ei in aures clamabat, v. 40: "praecipio

legitur, etiamsi ex miris et insolitis rerum euentibus a Luca repetita videtur, id quod negari nullo modo potest.

Sed et illam rem, vt insolitam et per miraculum productam, narrat idem Lucas, quae de Eutycho perhibetur c. 20, 9, qui a tertio inde tabulato humum decidens ab omnibus quidem pro mortuo habitus et sublatus est (ηρϑη νεκρος v. 9, non ην νεκρος), praeterquam a Paulo, qui diserte affirmans, την ψυχην αυτου εν αυτῳ ειναι (v. 10), viuum (ζωντα v. 12) eum caeteris reddidit [22]). Ecquis tamen ex naturae quotidianae legibus omnia, vt et in commentario est monitum, hic accidisse non videt? — Excipit

Cap. 10, 1–33. (C. 16, 9. 10; 18, 9. 10; 23, 11; 27, 23. 24.)

vbi mirabilia accidisse narrantur et Cornelio, centurioni Romano, et Petro Apostolo. Quae Cornelio εν ὁραματι visa sunt, v. 3–6, apparuerunt eidem vel per somnium, quia et interdiu somno interdum nos damus, et magis se dabant Orientales, vel, vt in commentario indicatum est, per ecstasin; vel, quod eodem redit, ex Iudaica notione ita expressum est, innuitque summam animi laetitiam, ex proposito, opitulante Petro ad christiana sacra transeundi, exortam, quae quidem tantopere affecerit animum omnem et quasi exaltauerit, vt, qui preces eius ad Iouae solium pertulerat angelus, idem nunc eidem apparere videretur. Haec omnia autem Cornelio apparere potuerant eo

pio tibi vt surgas" etc. Caeterum maximam hoc factum cum historia iuuenis Nainitici a Iesu matri suae redditi, Luc. 7, 11–16, similitudinem habere in aprico est.

22) Nullo modo rerum naturae repugnare, eiusmodi casu afflictum in viuis manere, plura exempla hodienum loquuntur, *Eckius* p. 240.

eo facilius, quod a largiore cibo potuque abſtinue-
rat v. 30.

His accedit viſio Petri, qui meridiano tempore, vt meditationibus ſuis indulgeret, aſcenſo ὑπερῷῳ, ſubita fame corripitur, quae quum, apparatu omni ad prandium nondum inſtructo, haud illico ſedari potuiſſet, meditationesque feriae corporis neruos infregiſſent, et Petrus in ecſtaſin incidit (v. 10; c. 11, 5), deliquiumque animi paſſus, ſemiſomnus, verſis in coelum oculis ſemiapertis, ea ſibi videre videtur, quae iam narrantur. Ad eſum ſpectabat iſta viſio, ſiquidem de edendo Apoſtolus cogitauerat: coelitus ea veniebat, quia oculos in coelum direxerat; ſed animalia impura continebat, quo fortius percelleretur Apoſtolus, et imagine tam clara et perſpicua edoceretur, mittendam eſſe particularismi cauſſam et omnibus omnino viam ad Meſſiae ſocietatem recludendam eſſe et patefaciendam.

Quod autem vtraque viſio haud longo temporis interuallo ſeſe exceperit, viſionemque Apoſtoli proxime inſequuta ſint ea, quae leguntur v. 17, id quidem vel ſolo ex caſu repeti poſſet, quandoquidem hodienum duorum diuerſiſſimorum hominum ſomnia vna contingunt ſibique reſpondent, Cornelius autem de Petro, qui tantum quod in vicinia tot tantaque patrauerat, nonnulla audierat, adeoque eius viſendi cupidus de arceſſendo eodem cogitauerat iam antea. Sed ne vel ſic inſigniora prouidi numinis indicia non agnoſces, quo moderante res ita ſibi iunctae et aptae fuerunt, cuiusque propiore vi haudquaquam indigna erat res, de qua agebatur, vt Petrus, tam inſignis regni Meſſiani vindex, opinionem, cui inde a materno lacte innutritus erat, mitteret atque et erga paganos aequum ſe et iuſtum praeſtaret [23]).

Pari

23) Explicationem hanc e naturalibus cauſſis rem derivantem defenderunt variisque colorum inuolucris in-

Pari modo ex ſomniis deriuati poſſe optime videntur ea, quae adſunt in locis huic noſtro ſupra adſcriptis, ſicuti in eorum nonnullis diſerte id additur: ea ergo nominaſſe tantummodo ſufficiat [24].

Cap. 16, 16–18. (Cap. 19, 13 ſqq.)

ad iſtud genus miraculorum referendum erit, quod ſanationes daemoniacorum complectitur. Erat autem illa παιδίσκη vel vere correpta morbo hyſterico et ad inſaniam vsque agitata, ſeu, vt ad iſtorum temporum linguam loquar, daemone obſeſſa, iamque eodem modo explicanda erit haec ſanatio a Paullo ei adhibita, quo tot aliae a Ieſu inſtitutae, de quibus interpretes ad euangelia conſulendi erunt: vt iam hic

 rata

induerunt *Eckius* § 19, p. 125 ſqq.; *Eichhorn*, quoad Cornelii viſionem in commentatione de angelophaniis, *Biblioth.* B. 3, S. 391 ſqq. et quoad Petrum in ſingulari tractat. *Ueber das Geſicht des Ap. Petrus*, Ap. Geſch. 10, 9–22, ibid. p. 420 ſqq. *Thiess* in commentar., qui Cornelium quidem prandii tempore nullum cibum ſumſiſſe, horaque 3tia pomeridiana ſomno abreptum, ſimulque eis, quae Lyddae et Ioppae egerat Petrus, perculſum, ad eiusmodi ſomnia fuiſſe perductum autumat, Petrum autem ob famem et ieiunia in illum ſtatum abreptum de induſtria ea, quae ſubobſcura viſione occurrebant, auxiſſe et protendiſſe. — At veteriorem tamen explicationem, quae mire et proxime intercedente Deo omnia accidiſſe cenſet, doctiſſime propugnauit *Storrius* in diſſertat. exeg. in hiſtor. libr. N. T. Part. II, p. 81 ſqq., maxime quia angelum vere a ſe conſpectum teſtificatus ſit Cornelius, v. 30; neque credendum ſit, Lucam praetermiſiſſe narratione ſua illud momentum, quod ad rem omnem illuſtrandam facere potuiſſet vel maxime, Petrum iam cognitum fuiſſe Cornelio. Sed eius argumenta haec et ſimilia redarguit *Eichhorn*, *Biblioth.* B. III, p. 1073 ſqq.

24) Cf. *Eckius* § 20. p. 135 ſqq. et *Eichhorn* in commentat. de angelophaniis, p. 407; et contra eum *Storrius* Diſſ. ex. p. 95 ſq.

rata et impleta ſint promiſſa Ieſu, Marc. 16, 17, δαιμονια εκβαλουσι εν τω ονοματι μου; vel fraude illa et dolo circumueniebat homines, iam autem quum Apoſtolos videret et vi et ſapientia ſe longe ſuperiores, ab inceptis deſtitit, melioraque ſequuta eſt. Caeterum res in commentario ſatis, opinor, explicata eſt, cui conferre poterunt ea, quae diſputat ECKIUS § 33, p. 205 et RÜTZ [25]).

Perinde explicabitur et alter locus c. 19, 13 ſqq. vti et in commentario eſt indicatum. Supereſt locus

Cap. 28, 3,

qui tamen expediri poterit facillime, exiſtimando, aut parum venenatam fuiſſe iſtam viperam, tametſi a Melitenſibus pro venenata habebatur, aut, ſi fuit, inſinuaſſe ſe tantummodo Paulli manui, non autem morſu eius corpus petiiſſe. Sed et hanc rem ex propiore et miraculoſo Dei auxilio accidiſſe, vt rata fierent, quae praedixerat Ieſus, Marc. 16, 18, οφεις αρουσι, multi ſunt qui credant, ſicuti de venenatis aut non venenatis in inſula Maltha viperis, quibus hodie ſaltem ea caret, multa ſcripta ſunt, quae legeſis apud DINNDORFIUM ad MORUM p. 635 ſq.

Expoſui, quantum fieri potuit breuiter, potiſſima eorum, quae circa grauiſſimam hanc de miraculis quaeſtionem, quatenus ea Actibus Apoſtolorum aut inſunt aut ineſſe creduntur, addenda videbantur eis, quae in commentario ſunt expoſita; atque non quidem praeter neceſſitatem multiplicaui miracula, verum ea, quae ex naturalibus rerum cauſſis deduci nequeunt, pro miris et inſolitis euentibus habenda eſſe ingenue profeſſus ſum. Eum autem ordinem ſum ſequutus, quem

25) Manuſcript, waarin de merkwaardige Gebeurteniſs met de paradoxe Dienſtmaagd te Philippen voorgefallen (Act. 16, 16 - 18) onderzocht en verklaart wordt, door *F. G. RÜTZ* hoogduitſch Predikant der Lutherſche Gemeine in's Haage. Rotterd. 1799.

quem praefcribere videbatur liber ipfe, a quo fi voluiffem recedere, perfacile fuiffet, omnia, quae mire euenifſe creduntur, ad certas quasdam claffes reuocaffe, veluti fanationes aegrotorum vel corpore laeforum, daemoniacorum, reuocationem in vitam eorum, qui mortui aut erant aut credebantur, tempeftiuas rerum fimul incidentium opportunitates, vifiones, fomnia, ecftafes, angelophanias, factaque mirabilia alia.

Longiffime tamen abfum, vt his, quae breuiffime difputauimus, finita omnia et perorata effe exiftimem, quum ea fatis amplo libro fcribendo largiffimam fuppeditent materiem, et ne vel fic quidem omnia ad liquidum ita poffint perduci, vt nullus dubio locus fuperfit. Namque in diiudicandis talibus rebus, quae et natura fua humanum intellectum magna ex parte faltem excedere videntur (fiquidem nemo vias, quibus in rebus gubernandis incedit numen, omnes fatis dum inueftigauit), et aetate acciderunt a noftris temporibus remotiffima, et perhibentur ab auctoribus, prorfus alio genio et fcribendi colore, ac noftra aetate pofcitur, imbutis, non nifi modefte proferenda funt, quae noftra hodienum fententia cenfet; atque ignorantiam plane et ingenue confiteri praeftabit, quam, vt quidam amant, ea, quae noftrum exputavit ingenium, pro indubitatis et vnice veris venditare.

Excvrsvs VI.

De difficultatibus nonnullis hiſtoricis, in Actibus Apoſtolorum paſſim, praeſertim in oratione Stephani, obuiis.

Quod in euangelio Lucae cap. 2, 2 cuilibet rerum hiſtoricarum perito occurrit, recedere rerum geſtarum narrationem ab eis, quae de iisdem exponunt ſcriptores alii [1]): id inprimis in altera hiſtoriarum a Luca compoſitarum parte, Apoſtolorum Actibus, idemtidem obuium eſt. Neque enim ſolum ab aliis auctoribus, qui res hiſtoricas compoſuerunt, diuerſa hic inueniuntur, ſed ab eis ipſis, quae in Veteri Teſtamento, cui ſumma adhibebatur veneratio, memorantur, abeunt nonnulla, quae hic occurrunt, momenta. Multum quidem negotii eiusmodi diuerſitatem feciſſe interpretibus exiſtimari poteſt, eoque maiorem, quam in explicandis ſcriptoribus hiſtoricis aliis, quod ſacros auctores hic loqui ſciebant [2]), ſed non minus apparet, nimis ſollertes interdum interpretes in rimandis ſingulis apicibus, conciliandisque eis, quae aegre conciliari queunt, et religioſos ſeſe geſſiſſe. Qui ſi reputaſſent, res iſtas omnes, quae diuerſo modo exponuntur, *minoris* eſſe momenti, neque a ſcriptoribus ſacris

1) De difficultate iſta tollenda vid. intt. ad iſt. loc. in primis S. V. Paulus *Kommentar über das N. T.* Th. 1, S. 83.

2) Prudentiſſimum tamen hic ſe geſſit iam *Grotius*, qui ad Act. 7, 3 bene annotat: "Spir. Sanct. Apoſtolos et Euangeliſtas confirmauit in *doctrina euangelica:* in caeteris rebus, vt hominibus, reliquit ea, quae ſunt hominum."

ſacris magnam admodum curam adhibitam fuiſſe eis, quae alibi geſta narrantur, quid quod circa ea ipſa, quae in ſacro V. T. codice traduntur, non niſi res potiſſimas ſpectatas fuiſſe, non autem minora et ſingula rerum momenta (cf. commentar. ad c. 7, 4 fin. ibid. v. 16 fin.), tum in laudandis V. T. locis bina interdum aut plura adeo loca mixta fuiſſe et confuſa (cf. ibid. ad c. 7, 7. 16), haudquaquam, opinor, tantopere cruciati fuiſſent iſtiusmodi difficultatibus, neque in medela his locis adhibenda, tam varias et diverſas vias inceſſiſſent, commendaſſentue ea, quae magnam partem dura, contorta, precaria, quin ridicula videntur prudentioribus et cordatis rerum arbitris. Taedioſum eſt, percurrere ea omnia: ſed nonnulla ſaltem et potiſſima conamina audire noſtrum erit, quia, quae in commentario ad res conciliandas adducta ſunt, pluribus forte minus ſatisfacere poſſent: ea ergo breuiſſime, age, perſtringamus.

Sunt autem potiſſimum tres loci, in quibus difficultates hiſtoricas faceſſit liber noſter. 1) Oratio Gamalielis c. 5, 36. 37. 2) Oratio Stephani praecipue, c. 7, 2-4. 16. et 3) oratio Paulli c. 13, 20.

Cap. 5, 36. 37.

Gamaliel hic mentionem Iudae Galilaei *poſt* Theudam iniicit, quum tamen, teſte Ioſepho, Theudas poſt Iudam, quin poſt ea tempora, in quae incidit Gamalielis oratio, inſurrexerit, circa annum 45, et Iudas circa annum 8. Cuius quidem difficultatis tollendae potiſſima interpretum conamina iam commentario ſuo loco inſerta videbis. In quibus ea, quae aut nomina Theudae et Iudae transponunt, aut μετα τουτον pro μετα τουτου legere cum Heinſio ſuadent, duriſſima videntur, neque temere admittenda: multo magis praeferenda ea, quae aut ſeriorem hic manum agnoſcunt aut gloſſam a Luca ipſo profectam. Poſterius

 hoc

hoc aliter efferunt alii, veluti b. Bolten, dicendo: orationem hanc non ita habitam fuisse a Gamaliele, vti hic sistitur, sed a Luca elaboratam, hunc autem memoria lapsum eas res, quae suo quidem tempore iam accidissent (Theudae insurrectionem anno, 45), ipsique adeo bene potuissent esse comperta, ita expressisse, ac si iam oratori Gamalieli fuissent cognita. Verum quum ad caeterorum historicorum exemplum ex suo quidem ingenio aliorum orationes effinxisse Lucam equidem largiar (vid. prolegom. p. 36): nequeo tamen idem mihi persuadere, Lucam, bonum et cordatum scriptorem, tam graui errore contra temporum ordinem peccasse, siquidem, hac hypothesi agnita semel et admissa, eiusmodi error haudquaquam parui momenti fuisset, et vix condonandus auctori ad aliquem fidei et probabilitatis rerum narratarum gradum adspiranti. Sunt et, qui Iosephum, qui res gestas aliter narrat, errore lapsum fuisse velint, quod qui contendunt, nodum secare eos, non soluere, incertumque et intutum in re desperata perfugium quaerere, nemo non videt. Proinde, me quidem iudice, proxime ad verum accedere videtur, quod in commentario scripsimus, alium eiusdem nominis *ante* Iudam insurrexisse. Siquidem Theudae nomen (vid. Wetsten.) vulgare fuisse videtur: rebellionibus autem iam dudum infesta erat Iudaea, hominesque plures, qui diuerso tempore insurgebant, vno eodemque gaudebant nomine. Ioseph. Antt. 17, 10, 6; 20, 5, 2; 20, 7, 2 trium eiusmodi hominum mentionem facit, qui omnes nomine Simonis nuncupabantur. Tum praeter hunc Iudam et alius eiusdem notae nominisque homo ab eodem taxatur, Antt. 17, 10, 5. Bell. Iud. 2, [3])

Sed

3) Cf. Lardner *credibility of Gospel History*, Vol. II, ch. 7, qui eidem de duplice Theuda opinioni adstipulatur,

Sed multo magis ea, quae fequuntur, interpretes exercuerunt, quod non a Iofepho, alioue auctore, errori obnoxio, fed a Vetere Teftamento ipfo recedit narratio.

Cap. 7, 2 – 4.

Difficultatem duplicem, qua hic locus premitur, expofitam videbis in commentario, c. 7, 4, ficuti et rationem, ex qua tollenda ea fit probabiliffime. Addere poteris, Stephanum, qui haec perorat, recte quidem omnia et ita proloquutum effe, vt Veteris Teftamenti teftimoniis concinerent: fed ab eo, qui orationem calamo excepit (cf. Excurf. 7), in tanta audientium turba male intellecta nonnulla et falfo ita fcripta fuiffe, vt hodienum proftant: quamquam non multum equidem momenti huic coniecturae tribuerim. Sed vario modo difficultates tollere conati funt alii, et quidem duplicem illam, feu maius triplicem, quae hoc loco continetur, ita ferme:

Ex illius temporis opinione, quam et Stephanus fequitur, duplicem per oracula diuina vocationem accepit Abrahamus, et eam, quae Gen. 11, 31 narratur, et priorem aliam, quum adhuc Vre verfaretur (cf. KRAUSIUS l. c. p. 11, not. 9). Alii vocem ויאמר Genef. 12, 1 plusquamperfecte vertunt: *fiquidem dixerat*. Alii: Gen. 12, 4 dicitur, Deum Abrahamum

 iuffiffe,

pulatur, quam diferte profeffus eft iam *ORIGENES* contra Celf. I, 6, p. 44 edit. Spenceri. At *MICHAELIS*, *Einl.* Th. 1, S. 60 fqq. eam explicationem agnofcere non vult. *THIESS* in commentar. "Ich weifs von diefem Theudas nichts: denn was Jofeph. Ant. 20, 5, 1 fagt, pafst nicht, wie Eufeb. H. E. 2, 11 vorgiebt etc. Aber vielleicht hat Lucas den Nahmen verwechfelt: oder der Aufwiegler beim Jofephus hat fich mit Fleifs den Nahmen Theudas gegeben, oder es waren 2 Theudas, oder Lucas war nicht genau berichtet. Vom Judas fteht etwas beim Jofeph. Ant. 18, 1, 1; 20, 5, 2.

iussisse, Carris in Canaan migrare: at Genes. 15, 7, Deum Abrahamum ex Vre in Chaldaea *vocasse*, i. e. eius prouidentia res ita moderatas fuisse, vt pater Abrahami, numine argumenta mouentia ei suppeditante, consilium iniret, linquendi Vrem, cf. Gen. 11, 31. Sed quia hunc locum Gen. 15, 7 verbotenus explicauerint Iudaei, falso ad duplicem apparitionem numinis Abrahamo factam inde conclusum esse.

Quod autem ex Chaldaea, non ex Mesopotamia, migrasse dicitur Abraham, siquidem in posteriore terra sitae erant Carrae ipsae, vel ita explicabitur, vt in commentario ad c. 7, 4 init. notatum est, vel cum Krausio (ibid.) ita: "fefellisse Stephanum videtur, quod Abrahamus ex Chaldaea exiisse dicatur, quo sub nomine loca Euphratem atque Tigrin interiacentia *Stephani temporibus* erant celebratissima. *Antiquitus* vero, et *Abrahami quidem aetate* Chaldaeos hisce in terris sedes habuisse nullas, sed inter Caspium potius mare Pontumque Euxinum, primus monstrauit Ill. Michaelis etc. Ex his igitur antiquis Chaldaeorum sedibus Abrahamus haud dubie exiit cum patre petiitque Mesopotamiam."

Denique si de tempore mortis Terachi, patris Abrahami, eiusdemque aetate, ad quam vsque vitam prouexerit, quaeras, sunt qui cum Knatchbullo Hebraicum codicis sacri textum Genes. 11, 32 ad textum Samaritanum refingere suadeant, in quo Thecacho, patri Abrahami, vere 145 anni attribuuntur: cui tamen opinioni argumenta opposuit Michaelis, *commentat. de chronologia Mosis post diluuium* (Commentatt. Societ. reg. Goett. ann. 1762-1768). Alii volunt, non Abrahamum fuisse filium natu maiorem, sed Haranum, qui Vre in Chaldaea obiit, quem natum fuisse volunt 70mo aetatis patris anno, Abrahamum autem post 60 demum annos, quum pater Therachus

rachus 130 annos haberet: quibus fi addes 75 illos annos, per quos Carrae commoratus erat, antequam in terram Chanaan migrauit, exibunt anni 205. Alii τα: Θεος μετωκισε αυτον non innuere *iter ipfum* in eandem terram fufceptum volunt, fed iam *prius* eam terram petiiffe Abrahamum aiunt, et tum demum a Deo μετωκισμενον dici potuiffe, quum non amplius effet παροικος, et Nomadum inftar ex alio loco in alium migraret, fed fedes fecuras haberet et quietas, vertunt ergo Θεος μετωκ. αυτον non: *er liefs ihn dahin reifen*, fed: *er brachte ihn endlich dafelbft zur Ruhe.* Alii mortem Therachi per prolepfin narratam effe volunt, de qua opinione illuftrem e commentario Rafchii locum excitat Michaelis in commentatione fupra laudata, et ex ea Kraufius not. 11; ea rei cauffa in illo commentario affertur: "ne res omnibus obuia et facilis intellectu effet, dicerentque: non feruauit Abrahamus praeceptum de honorando patre, fiquidem fenem illum reliquit abiitque. Imo vero vocat fcriptura illum mortuum, fiquidem mali, etiam dum viuunt, appellantur mortui, iuftique etiam poft fata viui" etc. — Sed plura adfcribere piget [4]), ne lectoribus naufea creetur: neque iudicium de his rerum expediendarum conaminibus reticuiffe et lectorum arbitrio permififfe fraudi, opinor, mihi a quoquam habebitur. Non meliora afferri poffunt, fi de variis tollendarum difficultatum conaminibus quaeras, quae occurrunt in

Cap. 7, 16,

quas et ipfas in commentario fuo loco indicatas videbis. Hic ergo funt qui dicant, vocem Αβρααμ v. 16 pofitam effe pro Αβρααμιδης, i. e. Iacob, effeque gene-

4) Cf. *Morus* Verf. et Expl. Act. Apoft. edit. *Dinndorf* p. 147-152; *Erasmus*, *Schmidius* ad h. l.; *Castellio*; *Wolfii* cur. in h. l. etc., vbi plura de fingulis coniecturis et copiofius expofita legere poteft, quicunque voluerit.

genetiuum casum, omissa voce υἱος, quae vox, sicuti πατηρ, αδελφος etc., saepe omittatur. Quod si ὁ του Αβρααμ scriptum fuisset, nil moraremur. Alii autem, veluti BOCHARTVS in Hierozoic. II, c. 47, vocem Αβρααμ pro glossemate habet, addito a librario quodam, qui meram vocem ωνησατο sine addito substantiuo stare non posse crediderit. Porro existimat CLERICUS in art. crit. P. 3, Sect. 1, cap. 12, §4, in codd. scriptum fuisse ι α β, quod indicasset Ιακωβ, quod tamen ι, obscurius scriptum, omissum fuisse, et exstitisse α β, idque plenius versum esse in nostram lectionem αβρααμ. Ingeniosa sane coniectura. Agrum ipsum ab Abrahamo emtum et a Iacobo redemtum (*reluirt*, *beweinkauft*) volunt alii: alii, partem agri primitus ab Abrahamo, aliam autem partem deinceps a Iacobo tam ad sepulturam, quam ad alios vsus emtum fuisse. — Porro quod ad locum sepulturae attinet, sunt qui cum BAHRDTIO textum mutilatum credant, aut cum GROTIO interpretentur, partim eos cum Iacobo, partim cum Iosepho sepultura affectos fuisse, quia nondum certam sedem habebant, aut alios Hebrone alii Sychemi [5]). Alii pro Εμμωρ legunt Εφρων; alii Hemmorem alium longe antiquiorem a Luca indicatum fuisse volunt, filium Sychemi alius antiquioris, qui longe ante Sychemum a Mose memoratum condiderit vrbem Sychem, in qua opinione proferenda diuerse variant interpretes. Sunt et, qui aliter interpungant, legendo: και μετετεθησαν εις Συχεμ, και ετεθησαν εν τῳ μνημειῳ (ὡ ωνησατο Αβρααμ

5) Proinde locum ita paraphrastice reddunt: "Iacob et patres nostri in Aegypto vita functi, inde de Sychem deportati fuerunt: et nonnulli quidem eorum cum Iacobo in sepulchro, quod Abrahamus emit, conditi fuerunt, alii vero cum Iosepho repositi in eo sepulchro, quod a filiis Emmor, parentis Sichem, mercatus est Iacob." Quam precaria omnia!

Αβϱααμ τιμης αϱγυϱιου) παϱα (qua particula indicari volunt ablationem et remotionem, vti Ael. Var. hift. 14, 20, vbi tamen alia res eft, fiquidem ibi addita eft vox ἁϱπασαι) των υἱων Εμμοϱ του Συχεμ, vt innuatur, patriarcharum cadauera a filiis Emmoris, i. e. ab agro in eorum regione fito, ablata fuiffe transportataque Hebronem in agrum ab Abrahamo quondam emtum (nulla addita mentione, a quonam ager emtus fuerit). — Et circa hunc locum pauca haec fufficiant, quae facillimo negotio ad longiffimas fed et inutiliffimas taediofiffimasque difquifitiones potuiffent protendi, pluraque, fi forte plura quem audire iuuet, fuppeditabunt auctores not. 4 laudati. Cf. Krausius l. c. not. 28. 29.

Infunt quidem et alia hiftorica momenta nonnulla orationi Stephanianae, quae primo obtutu offendant, veluti v. 6, pro 430 annis pofitos effe 400 annos, aut v. 30 montem Sinaiticum pro Horebo, aut v. 43 Babylonem pro Damafco; fed ea, vtpote minoris momenti, in commentario ipfo ad liquidum perduci poterant facilius, nam, quod ad numerum 75 in verfu 14 attinet, non in hac oratione, fed in verfione LXX — virali explicanda copiofius ille erit dilucidandus. — Sed fuperfunt pauciffima annotanda circa varias opiniones de alia difficultate hiftorica, quae occurrit in oratione Paullina, Antiochiae Pifidiae in Synagoge habita

Cap. 13, 20.

Et huius loci difficultatem hiftoricam in commentario loco fuo indicatam cernere eft. Cui vt occurreretur, *vel* ea via inceſſerunt, quam et nos fumus fequuti, in qua feligenda nonnulli voces ὡς ετεσι τετϱακοσιοις και πεντηκοντα proxime et arctiffime poft vocem αυτων v. 19 ponunt, ita vt prorfus non poft αυτων interftinguatur: verfum autem 20^{mum} aufpicantur omiffis vocibus illis: και μετα ταυτα εδωκε κϱιτας etc.:

vel

vel iſtum temporis ambitum expreſſum volunt, per quem regnauerint iudices. Atque hic PERIZONIUS iſtum annorum 450 numerum bene effici autumat, ſi tum annos, quibus iudices Israelitis praefuerunt, tum eos, per quos idemtidem ethnicarum gentium vicinarum iugo ſubiectus erat populus, ſimul in computum admittamus. Quem ſequuti alii diligentiore computatione effeciſſe ſibi viſi ſunt, hos annos fuiſſe 114, illos 336, vt accuratiſſime exeat numerus 450 [6]. At GROTIUS legere ſuadet *τριακοσιαις*; conferatur variarum lectionum index in editione Griesbachiana. Alii tamen omnem numerum pro gloſſemate habent, a ſeriore librario addito, noluntque prorſus haec vel dicta a Paullo vel ſcripta a Luca fuiſſe.

Ex omnibus, quae adhuc enarrata ſunt, quibus addi poſſent et multa alia, ſatis apparet, quanta ſollertia ea, quae ſibi vel repugnant vel repugnare videntur, conciliare allaborauerit interpretum induſtria: nec mediocri ſane eis laudi ab aequis rerum arbitris illa habebitur; inprimis quum vindicandae ſcripturae ſacrae et contra aduerſarios propugnandae cura et religio praecipue in cauſſa fuerit, cur in enodandis locis intricatiſſimis tantopere deſudarent. Nos vero, vti debitam interpretibus iſtis reuerentiam aequi et boni praeſtamus lubentiſſime, ita tamen eadem cum eis via incedere dedignamur, quandoquidem planior ſupereſt et facilior, qua cum pleriſque noſtri aeui interpretibus incedendo neque de diuina auctoritate codicis

6) *WETSTENIUS*: Anni iudicum ad Samuelem vsque ſunt 339, tyrannorum 111, = 450. Ioſeph. Ant. 8, 2, 1. Της *δε οικονομιας του ναου Σολομων ηρξατο — μετα ετη* ΦGβ (592) *της απ᾽ Αιγυπτου των Ισραηλιτων εξοδου*, quibus 592 annis ſi demas demenda, tempora in deſerto et ſub Ioſua peracta, nec non annos regni Sauli Dauidisque, ſimilis fere annorum numerus efficitur.

dicis facri, cui debitus et fuus honos, et fumma reverentia ftat femperque ftabit, detrahimus quidquam, neque in dumeta locorumque afperitates lectores nos fequentes inducimus. Iidem tamen, fi fecuiffe forte nodos curatiore cura foluendos nonnullis videmur, fi damnanda omnino et repudianda iudicabuntur, quae de lapfu memoriae aut eiuscemodi cauffis aliis fcripfimus, et omnia alia potiora effe et praeferenda apparent, non iniqui fumus, quandoquidem ea ipfa de cauffa plura haec explicandorum locorum intricatiffimorum conamina adiecta funt, vt diiudicare diuerfiffima, et pro fuo lubitu, quae potiffima videntur, amplecti lector et fua facere poffit.

EXCVRSVS

Excursus VII.

De oratione Stephani c. 7. nonnulla.

Non quidem is sum, qui in diiudicanda quaestione, num haec illaue oratio earum, quae in auctoribus veteribus leguntur, vere ita habita sit, vti hodienum prostat, nec ne? quaue via ad nostram vsque aetatem perducta sit? nimium sibi placet, quia incerta solent esse omnia et fluctuantia; multo minus eis adstipulari soleo, qui, ad soluendos eiusmodi nodos, eorum, qui orationi habitae interfuerunt, aliquem calamo excepisse sermonem posterisque tradidisse solent existimare [1]): verum in hac tamen oratione [2]) explicanda, si quaestionem hanc volueris obiicere, nil fere video, quod responderi possit aliud.

Sane si orationes Liuianas, Thucydideas etc. a scriptoribus ad loquentis genium esse effictas et perpolitas statuimus, idemque fere de orationibus Petrinis cap. 2. 3 etc. suspicati sumus, ipse orationis ornatus et color, ad auctoris, qui eas in tabulas retulit, ingenium accedens quam proxime, eiusmodi sententiam amplecti suadet et tantum non efflagitat: at hic prorsus

1) Vid. Prolegomena p. 34 sqq.

2) Post commentationem *Kraussi in historiam atque orationem Stephani protomartyris Act. 6 et 7.* Gött. 1780, in commentario laudatum, varii in eandem scripserunt, e. gr. *Schutzrede des Steph.* in S. V. *Velthusenii Brem. u. Verd. theol. Magaz.* B. 1, St. 1, p. 67 - 123; Ibid. p. 124 - 167: *Bemerkungen über die Rede des Stephanus;* Ibid. St. 2, p. 85 - 140: Obseruationes ab Henr. *Pape*, et B. 2, St. 1, p. 130 - 190 continuatio illarum obseruationum.

fus alia et diuerfa rerum facies: orationis color a genio Lucae recedens quam longiffime, errores hiftorici, qui fubito dicenti condonantur quidem, fed non aeque orationem elaboratiorem tradenti: tum eandem ob cauffam confufa alia, neque vllo ftudio apta et difpofita, multa enarrata copiofiffime, quae ad rem minus pertinere videntur, multa filentio praetermiffa, quae huc quadrare exiftimare poffis: vt adeo prorfus non ex fuo ingenio Lucas hic loqui videri queat.

At quod in plerisque orationibus aliis nulla facile probabili ratione fumitur, adftitiffe aliquem, calamoque dicentis verba excepiffe, id hic quidem facilius exiftimari poterit. Siquidem habebatur oratio a Stephano, ob eloquentiam prae aliis omnibus confpicuo et infignito, qui quum omnes audientes vi et fapientia eorum, quae perorabat, ita foleret flectere, vt nemo refiftere poffet (c. 6, 10), iam, quum de re grauiffima dicendum effet, cauffa defendenda, vita inftanti periculo eripienda, non folum multos tam amicorum quam inimicorum alliciebat audiendae apologiae curiofos, fed et facillime ex his aliquem inducere potuit, oratoris difertiffimi fermonem, in tanto capitis periculo habitum, feftinante calamo excipere, ni omnem eisdem verbis, at tamen eius initium, ordinem, potiffima argumenta: quae cum poftea ex illius aeui genio placerent et eloquentiffimi hominis facundiam teftarentur, elaborari ab eodem domi ita potuerant, vt, quae inter dicendum non quidem litteris mandari, fed memoria tamen teneri poterant, infererentur, oratioque effingeretur, ad eam, quam Stephanus ipfe vere habuerat, quoad fimilitudinem proxime accedens; fere vt hodienum agere folent nonnulli, clarioris oratoris facri fermonem in templis calamo mandantes. Huic orationi ita efformatae vel idem auctor, vel alius quis praemifit deinceps

 ea,

ea, quae adſunt cap. 6, addiditque, quae de Stephani fato inſequuntur c. 7, 54 – c. 8, 2, vt exſiſteret adeo peculiare quoddam documentum, helleniſtica lingua conſignatum, quod de vita et obitu Stephani exponens Lucas ab aliquo acceptum inſeruit ſeu praemiſit eis, quae de perſecutionibus incrementisque rei chriſtianae narrationi ſuae intexuit c. 8, 3 – 8; c. 8, 26 – 9, 31; c. 11, 19 – fin.; 12, 24. 25 [3]).

Hac hypotheſi agnita diſſipari videntur omnes difficultates, quas ſupra indicauimus, niſi quod arripiet attentiorem lectorem mirumque habebit, cur v. 54 et 57 quidem expreſſis verbis additum ſit, quosnam in audientium animis motus protulerit oratio, at vero inter v. 50 et 51 ne verbo quidem mentio eiusdem rei ſit facta, quum tamen murmure hic et ſtrepitu interpellatum fuiſſe oratorem, vt in commentario indicauimus, res ipſa efflagitet, dicendaque inter v. 50 et 51, aeque ac v. 54 et 57 fuiſſent haec aut ſimilia: "quae cum audiiſſent iudices, taedio ſimul et ira commoti ſanguinem eius poſcebant." Sed varie haec explicari videntur poſſe, vel ſumendo, eum, qui ſermonem calamo excipiebat, non abrumpere voluiſſe tenorem orationis ſuauiſſimae iamque vehementiſſimae, atque tum demum abrupiſſe, quum iterata vice v. 54 oratorem interpellatum videret: vel exiſtimando, et huius interpellationis vere mentionem factam eſſe ab eo, qui eam in tabulas referebat, ſed exciſſe eam particulam, orationemque laceram et hiulcam ad noſtram vsque memoriam perueniſſe: vel denique, id quod et in commentario monitum eſt, ſupponendo, non magno quidem iam tum ſtrepitu et ſupplicii comminatione interpellatum fuiſſe oratorem, ſed riſu tantummodo audientium, aut nonniſi ore, vultu, geſtibus, quos ille, qui haec ſcripſit, ne cernebat quidem

3) Vid. prolegomena p. 24. 25. et tabul. p. 30.

quidem oculis, vtpote in plena audientium turba remotiori in loco ftans, quibus tamen et ipfis orator vehementiffime offenfus, indignabundus orationem fubito conuertit et immutat. Quae fi ita accidiffe accipimus, latere potuit haec res et eum ipfum qui Stephani verba calamo excipiebat, et omnes qui orationem iam litteris ab eo mandatam legerunt: vnde probabile fit, in arte rhetorica et dialectica nondum bene verfatum fuiffe eundem, bonaque fide, nil quidem mali fufpicatum, fcripfiffe et ea, quae non intelligebat, vel falfo audiuerat [4]).

Fruftra tamen et incaffum circumfpicimus, fi, quisnam fuerit ille homo, qui eam calamo excepit, certiffime velimus disquirere. Id quidem in aprico effe videtur, Helleniftam eum fuiffe, aut helleniftica faltem lingua bene imbutum, quia Stephanus, Hellenifta et ipfe, fua lingua, quam et e Synedrii affeffsoribus, hominibus nobilioribus et doctrina imbutis, plurimi callebant, habuiffe orationem fumma cum probabilitate credendus eft. Fuit forfan aliquis e Stephani amicis fodalibusque (c. 6, 5), forfan Philippus, qui poftea, quae fibi ipfi acciderant c. 8, 5 fq., fubiecit, forfan (quis enim pro certo aliquid ftatuet?) Paullus ipfe, tunc temporis nondum ad eum artis dialecticae et rhetoricae gradum enifus, fed νεανίας, c. 7, 58, at Gamaliele iam magiftro vfus, vnde eius intererat, ad ftudia fua perfequenda etiam fcire, et curiofius audire, quo tandem pacto in tam graui periculo fe defenderit orator [5]). Simili faltem ferme oratione

4) En ergo aliam viam, qua explicare poffimus ea, in quibus quoad res hiftoricas a Vet. Teft. narratione aberrare videtur oratio.

5) A Paullo ergo tradita Lucae probabiliter fuit oratio. *Thiess* in Commentar. paullo aliter ftatuit: "Diefe Rede kann Steph. gehalten haben, und Lucas legt

 fie

oratione incedere Paullum videmus c. 13, quod, nifi potius ex omni omnino oratorum Iudaicorum genio aut aliunde repetendum eft, ad Stephani, fummi oratoris, artem efformaffe fe Paullum, indicare quodammodo videtur.

De genio orationis et colore eiusque ab aeuo noftro discrepantia non eft quod plura praemoneamus: ita arripiunt quemlibet et percellunt omnia. At hominibus Iudaeis aeque iucundum ac honorificum erat percenfere, quauis occafione oblata, diuina erga populum fanctum prouidentiae fpecimina, eaque vel inde ab antiquiffimis temporibus repetere, vt patet veluti ex Pf. 78. 105. 106. 135. 136; Ezech. 20; Nehem. 9, 6 fqq.; Iudith. 5, 6–19; Sirach. c. 44 fqq. Verum tamen quum fcopum quendam et finem femper habere debeat iftiusmodi recenfio, et quidem rei, de qua agitur, conuenientem, hac igitur oratione apologia quaerenda fit contra crimina Stephano obiecta, quod βλασφημον fe erga Mofen, νομον et ναον gefferit, nil autem in oratione occurrere videatur, quod apologiam capitis damnati referat, multum fane in eiusmodi apologiae veftigiis conquirendis defudarunt interpretes.

Et hic quidem proxime fidem mihi accedere videtur, id fibi voluiffe Stephanum, vt non leuitate fe et mobilitate ingenii, nec religionum auitarum contemtu, fed prudenter et bene reputata re ad Iefu caftra transgreffum effe iudicibus probaret: quia vere et omnino hic Iefus habendus fit pro eodem Meffia, quem dudum exfpectauerat Iudaeorum gens. Eiusmodi autem argumentum, illi fimile, quod plerique fer-

fie ihm in den Mund. Er hatte fie vielleicht von Paulo: Aber diefer hatte fie doch nicht wörtlich behalten noch weniger nachgefchrieben. Er mogte fich nur gemerkt haben die weitläuftig anhebende Digreffion und die Eile des Uebergangs."

ſermones Petri et Paulli in libro noſtro exprimunt, vix alia via perſequi poterat orator, quam hiſtorica enumeratione (rerum priſcarum, fatorum populi memorabilium) vaticiniorum in Meſſiam, factorumque, quibus talem ſe probauerat Ieſus [6]. Et haud dubie ad hunc denique finem perueniſſet Stephanus, ſi ad vmbilicum vsque eam perduci permiſiſſet audientium tumultus. Credo equidem, Stephanum, dummodo ad palmarium hoc orationis caput perueniſſet, id quoque agere conſtituiſſe, vt ad captandam beneuolentiam crimina nationis in Ieſum commiſſa per litoten mitigando, αγνοια eos Ieſum cruci affixiſſe demonſtraret, perinde ac Petrus confeſſus erat c. 3, 17, quia et eum pro Meſſia non habuiſſent, et exempla maiorum imitanda eſſe credidiſſent, qui aeque contumaces ſe et obſtinatos geſſiſſent erga Moſen; quare excuſandos eſſe poſteros, ſi maiorum exempla eſſent ſequuti. Hac ergo de cauſſa hiſtoriae Moſis potiſſimum immoratur [7]) v. 20–43, et paſſim vere eloquentem ſe gerit

6) Cf. quae de oratione Paulli coram populo Hieroſolymitano habita c. 22 in praemonendis ad hanc poſteriorem partem obſeruauimus.

7) Nolimus autem credere contraria via hic incedere oratorem, qui criminibus nationis in Moſen enumeratis irritaret iudicum animos, quos mitigandos habebat: imo mitigat eos: neque enim ſibi vult haec, vt quidam autumant: "non mirum, ingratos vos fuiſſe erga Ieſum Meſſiam, quandoquidem et maiores erga Moſen ingrati fuerunt. Recte vero dixi, templum veſtrum deſtructum iri, et deſtruetur, idque vobis merentibus accidit;" ſed haec: "αγνοια maiores erga Moſen ingratos ſe geſſerunt veniamque diuinam nacti ſunt: ergo et vos, qui erga Meſſiam ingratos vos praebuiſtis, eandem veniam nanciſcemini, dummodo eius religionem amplectamini." Sed prioris opinionis ſunt plerique. *Thiess* in Commentar. "Der Geiſt dieſer Rede iſt der Geiſt des edlern

rit v. 35–39: indicans ſimul, abſurdos ſe exhibere et abſonos eos, qui ſe eius Moſis, quem tanto honore proſequatur ipſe, aut eius legis aut templi contemtorem accuſarent. Et quum poſterioris huius criminis, quoad βλασφημιαν templo ingeſtam, inſimulatus eſſet, ab hoc crimine potiſſimum purgare ſe incipit v. 44. Dixerat forſitan Stephanus quondam ſimilia eis, qualia a Ieſu dicta Io. 4, 21 leguntur, aut qualia Paullus profert coram Athenienſibus c. 17, 24: iamque in eo eſt, vt non quidem dicta haec a ſe neget, verum vt dici eadem ſine vlla βλασφημια potuiſſe euincat. Atque et hunc locum cum ſtudio credo et amore tractaſſet, multaque et conuenientiſſima ex eloquentiae ſuae penu depromſiſſet, ſicuti v. 48 orditur, niſi tam intempeſtiue eſſet interpellatus. Quod autem de Abrahamo et patriarchis tam multa, quae huc minus faciunt, praemittuntur, nonniſi exornandi loci cauſſa ex iſtius aeui genio accidit [8]). Taedium

edlern jüdiſchen Patriotismus, der ſich mit der beſſern Menſchheit vereinigen will. — Doch ſtatt ſeine rel. Denkart zu vertheidigen, wird er vielmehr der Ankläger ſeiner Nation, die er für irreligiös erklärt, ſo wie es nur Heiden ſeyn können. Das war freylich nicht das Thema ſeiner Rede, aber doch das Reſultat."

8) Paullus c. 13, 16, eadem ferme de Ieſu demonſtraturus, ab exitu Aegypti telam orditur, quia probabiliter penſum in Synagoga praelectum de eodem egerat: Philippus c. 8, 35 in re ſimili verſatus auſpicatur a loco Ieſ. 53, quia eundem legerat Aethiops: Stephanus hic ab antiquiſſimis inde temporibus infit, quia et munera Iouae in populum ſuum collata, et primam Ieſu Meſſiae originem, ab Abrahamo inde deducendam, ſimulque promiſſa de futuro Meſſia Abrahamo iam a Deo facta in mente habebat. Et haec quidem, addita eis, quae de iſtorum temporum eloquentia Iudaica et Helleniſtica omnino ſupra adduximus, probabiliſſimam rationem, cur tot, quae

dium quidem et nauseam nostris auribus creat istiusmodi orator, qui ne istis quidem temporibus iudices attentos continere valuit; sed metiri quemque suo suaeque aetatis modulo ac pede verum est: neque credo, eadem verborum rerumque copia historiam gentis ad sua vsque tempora pertexere, in mente oratori fuisse; sed id eum statuisse opinor, vt mentione Dauidis, quia ex Dauidis stirpe procreatus erat Iesus, et Salomonis, quia is templum exstruxerat, finita, omissa caeterorum regum historia, nonnisi historiam templi per Assyrios destructi et deinceps instaurati afferret, et missis aliis omnibus (quae et a Paullo omittuntur c. 13, 23) ad Iesu vitam, mortem et in viuos reditum festinaret, et apertius mentem suam circa ea, quae dixisse accusatus erat, Iesum immutaturum esse leges Mosaicas, declararet. Quae cuncta, si orationis telam pertexere licuisset, largissimam quidem longiori orationi materiem suppeditassent, non tamen prorsus et omnino abs re aliena fuissent habenda.

Nolimus itaque ad repudiandam illico et damnandam hanc orationem, quam ne omnem quidem superstitem habemus, esse procliuiores: imo fateamur, ni omnia, at multa tamen eidem inesse rei, de qua agebatur, cum primis conuenientia, defensionem contra

quae aliena sunt, pertexat, continere mihi videntur; precaria autem ea, quae ad eadem explicanda exputarunt alii, qui *vel* ea de caussa in his exponendis tam sedulum et industrium Stephanum fuisse volunt, vt verum se Iouae cultorem fuisse ostenderet, qui tot in nationem Iud. beneficia contulerit, neque vnquam βλασφημον se gessisse, *vel*, quod Krausio videtur, vt iam tum beneficum se populo Iouam praestitisse euinceret, quum nullo dum Mose, templo etc. gauderent, *vel*, quod *Nicolai* in Vers. N. T. et *Paulus* in programmate *de consilio, quo scriptor in Act. Ap.* etc. afferunt, vt Deum etiam extra Palaestinam beneficum se exhibuisse declararet.

tra crimen blasphemiae commiſſae erga Moſen (c. 6, 11), c. 7, 20 ſqq. praeſertim v. 35–39; erga Deum (6, 11), quem ſe nunquam maledictis petiiſſe omnis oratio loquitur; erga templum (6, 13), v. 44–49; erga νομον (6, 13), v. 50–58. Quod autem Ieſum deſtructurum eſſe templum dixiſſe inſimulatus erat, et illam quoque criminationem indubie diluiſſet, ſi orationem ad exitum potuiſſet perducere: ſicuti crimen, quod eidem impegerant aduerſarii, quod omnino Chriſti caſtra ſequutus ſit, in fine orationis, re omni hiſtorice patefacta, diſſipaſſet. Omnia ergo omnino ad leniendos mitigandosque iudices tendebant, quos tamen quum turbulentos, et rei chriſtianae ita infeſtos cerneret, vt omnia, quae deinceps dicturus fuiſſet, incaſſum dictum iri praeuidere liceret, ſubito mutata mente, vehementiſſime excandeſcens in eos inuehitur v. 51 ſqq. id quod a nemine fraudi eidem habebitur [9]).

Iidem tamen, qui in oratione hac ad iſtius aeui genium diiudicanda et exigenda prudentes nos exhibeamus et aequiſſimos, nolimus cum nonnullis aliam in partem nimios nos praeſtare, atque in oratione hac inuenire non modo nil quod hiulcum ſit et confuſum, ſed plana omnia, et ad apologiam perorandam ſapientiſſime diſpoſita et attemperata [10]).

Acquieſcat in his opella noſtra, in quibus ſi nimium forſitan coniecturis indulſiſſe nonnullis videamur, cogitandum, in rebus tam remotis explicandis, vbi alia documenta deficiunt, vix vllam aliam viam ſupereſſe et id tantum curandum, ne quid abſoni aut abs re alieni proferat hypotheſis.

9) Cf. ea, quae in eundem finem pro defendenda hac oratione diſputauit *Wetstenius* ad h. l.

10) In hanc partem abierunt inter alios v. c. *Witsius* et nuperrime *Pape* in *Velthusenii Brem. und Verd. Magaz.* B. 1 u. 2.

Excvrsvs VIII.

Enumerantur breuiter potiſſimae interpretum ſententiae et explicationes in locum Act. 15, 20.

In explicando difficillimo hoc loco tametſi ea ſententia, quam in commentario tulimus, probabiliſſima nobis caeterisque aliis antehabenda videtur, ne tamen nimio noſtrae opinionis ſtudio duci iniquiusue erga eos, quibus minus forte illa arriſerit, egiſſe videamur, potiſſima aliorum circa dilucidandum perobſcurum locum conamina adiicienda putauimus.

Iubentur hic nouae ſocietatis chriſtianae ſodales abſtinere ab ἀλισγημασι των ειδωλων, πορνειᾳ, τῳ πνικτῳ et τῳ αἱματι. Quoad ἀλισγηματα et το πνικτον conſentiunt interpretes, illa voce indicari et omnem cum ειδωλοις communionem, quae Iudaeum, hominem ſanctum et monotheismo fauentem ἀλισγει, polluit, et maxime ειδολοθυτα; hac autem carnem animalium ſine vlla ſanguinis emiſſione vita priuatorum, venatione aut a beſtiis captorum (θηριαλωτων), aut ſuffocatione mortuorum (Heſych. γενος οπτησεως, *gedämpft.* Strabo Geogr. XV de Indis ait: ου σφαττουσι τα ἱερεια, αλλα πνιγουσι: Horat. Satyr. 2, 4, 17 etc.). Sed in definiendo ſenſu της πορνειας et του αἱματος admodum diſſentiunt.

Quoad vocem πορνεια, multi, v. c. Grotius, genuinae vocis ſignificationi inſiſtentes, morale hic praeceptum, quod Chriſtianis hominibus ſcortatione et illicita Venere interdiceret, traditum volunt. Quod ſi omnino et vniuerſim ſumitur, vix vlla ratio poterit afferri, cur e pluribus flagitiis, quibus contra legem mora-

moralem poteſt peccari, nonniſi hoc vnum afferatur, idque inter plura, quae αδιαφοροις merito accenſentur [1]). Proinde miſſa iam dudum eſt haec explicatio, et iſta πορνεια indicari a plerisque creditur, quae in epulis ſacrificalibus committebatur frequentiſſime, ſicuti et in commentario indicatum eſt [2]). Ineſſe ergo volunt voci πορνεια explicationem diſtinctiorem eorum, quae ſub αλισγημασι (שִׁקּוּץ, 1 Reg. 11, 5. 6.) intelligi voluerit auctor [3]). Alii autem, quod eodem ferme redit, tropice ſumendam eſſe vocem volunt, vt πορνεια ex notiſſima V. T. metaphora innuat idololatriam vel omnem, vel eam, quae accubitu εν ειδωλειω et eſu των ειδωλοθυτων ſpeciatim committitur [4]). Alii ſine ſatis idonea ratione intelligunt ſacrificia meretricia, inſtituta a meretricibus ex eis, quae ex quaeſtu corporis ſibi comparaſſent: alii cibum meretricium omnino, qui apud ſcorta ſumitur, et ad ſcortationem ipſam ſeducit: alii cum Tellero (*Wörterbuch* ſub hac voce) de matrimonio cum feminis paganis inito, cui coniunctae fuiſſent epulae idololatricae, quodque Iudaeis maxime inuiſum ſcortationis nomine apud eos compellatum ſit, Iud. 11, 1; Leuit. 21, 7; Hoſ. 1, 2 etc. alii ex arbitrio polygamiam, paederaſtiam, diuortia etc. Michaelis artificioſius carnem in macello venalem, et magnam partem ex epulis ſacrificalibus venalem, a περαω, *emo*, in mente habet, et Rich. Bentleius apud

1) Reſpondent tamen, ea de cauſſa hoc eſſe factum, quod et πορνεια in paganismo ad αδιαφορα pertinuerit, idque his verbis exprimi: "non omnes illico reliquias paganismi abeſſe volumus, ſed ante omnia tamen primo πορνειαν."

2) Pluribus expoſita haec videſis apud *Dinndorfium* ad *Morum* p. 376-378.

3) Vid. b. *Henkii Magazin für Rel. phil. Exeg. und Kirchengeſch.* Th. 2, St. 1, S. 168-171.

4) S. V. Schleusner in lex. voce πορνεια.

apud Wetftenium coniicit, legendum effe χοιρειας [5]), nullo tefte critico fauente.

De voce αἱμα fi quaeris, funt quidem, qui eam de homicidio explicent, praeceptaque bina illa moralia chriftianis hominibus ante omnia hic commendari arbitrentur, quae continentur in decalogo, praec. 5 et 6. Sed quia et parum verendum erat, ne a chriftianis caedes committerentur, et ne vel fic quidem apparet, cur furta, ebrietas, calumniae etc. non pariter taxentur, efum fanguinis hic indicari plerique recte credunt [6]). Quia tamen hic parum de epulis facrificalibus cogitant, vt nos in commentario cogitamus, multum et diu fe torferunt interpretes, cur hoc praeceptum commendatum fit chriftianis, quos prorfus aliter alloqui folet Paullus, veluti Col. 2, 16. 17. Rationes quidem eas reddunt, vel vt homines a ferarum crudelitate fecernerentur (ita IUSTINUS MARTYR), vel vt eo diligentius a fanguine fundendo fibi cauerent, vel ne Iudaeis effent offendiculo, quorum imbecillitati dandum aliquid et largiendum effe profeffus eft (Rom. c. 14 et 15), vitaque fua monftrauit et Paullus ipfe, Act. 16, 3; 21, 26 fqq.; 1 Cor. 9, 20. Pofterior haec fententia ftetit; atque, fi forte minus fatisfecerint ea, quae in commentario et in varr. lectt. fcripfimus, his quoque vocibus ad epulas facrificales refpici, in quibus apponebatur αἱμα, cibi immolatarum hoftiarum fanguine conditi, voces και του

 πνικτου

5) Copiofius expofita haec omnia videfis in Wolfii curis ad h. l. et ap. *Dinndorf.* l. c. p. 378 - 380.

6) Iungunt ergo merito αἱμα και πνικτον, quia huic pofteriori et ipfi ineft fanguis, pofteriusque a Iacobo additum volunt idcirco, vt Chriftiani intelligerent, non folum a fanguine effufo fibique relicto effe cavendum, fed etiam ab illo, qui in feris πνικτοις aut morticinis latet, et vna cum carne comedi folebat apud paganos, Odyff. 18, v. 25; Plin. H. N. 28, 9; Apicius de arte coquinaria Lib. 8, c. 8.

πνικτου autem pro additamento esse habendas, sententia erit longissime caeteris praeferenda.

Apud Iudaeos quidem ad morum feritatem emolliendam mansuefaciendamque lege sancitum fuisse inde ab antiquissimis Noachi (Genes. 9, 4) et Mosis (Leuit. 17, 10) temporibus, a sanguinis esu abstinere, constat: sicuti et tenacissime ei legi seruandae inhaeserunt Iudaei, neque vicinarum gentium paganarum exemplo, ac ne Romanorum quidem, in quorum ditionem postremo veniebat natio, auctoritate ad eam violandam adduci se passi sunt [7]. Sed merito quaerere possis, cur et christianis hominibus eiusmodi praeceptum ante alia inculcetur. Respondetur quidem, vt et horum mores mitiores semper redderentur et mansuetiores, vel quia hoc praeceptum non positivum *Mosis* fuerit, sed a *Deo* ipso iam Noachi temporibus sit datum, vel quod daemones sanguine pasci credebantur, vel quia, Bensono afferente, hoc praeceptum ad ea pertinuerit, quae proselytis portae commendauerit Moses, vel quod abstinendo a sanguine a paganis optime discerni possent christiani. Sed quam arbitraria pleraque horum sint et precaria, nemo non videt: neque vllam facile aliam rationem afferri posse opinor, quam hanc, ne primi homines christiani offendiculo essent Iudaeis, atque horum imbecillitati aliquid concederetur: in quibus omnibus reputandis cogitandum, Iacobum, qui hoc praeceptum inculcat, Iudaeum fuisse, et, licet ad Christianismum conuersum, eorum tamen, quae Iudaismo sancta habebantur, amantiorem. Quamquam ne vel sic quidem apparet,

7) Ista tamen animalia, quae sub voce *των πνικτων* indicari supra diximus, comedere licebat Iudaeis, dummodo sanguinem ex eis emitterent, id quod nouo argumento videtur esse, voces *και του πνικτου* a sciolo aliquo, qui rem minus callebat, adpictas fuisse.

paret, quidni eadem de cauſſa et alia eiusmodi praecepta, veluti abſtinentiam a carne ſuilla inculcauerit Iacobus. Porro, ſi in hac explicatione acquieſcamus, non poſſumus non declinare quaeſtionem, num et quatenus et hodienum ab eiusmodi cibis abſtinendum ſit homini chriſtiano, quae quidem quaeſtio ſuo quondam tempore diu et grauiter agitata eſt, ita, vt nonnulli quidem, veluti Salmaſius, Ger. Voſſius, Curcellaeus etc. omnibus omni tempore hominibus chriſtianis ab eiusmodi cibis omnino cauendum eſſe vtique affirmarent, plerique tamen rectiſſime negarent, dicendo, haec nonniſi ad eos illorum temporum homines chriſtianos, qui e gentilibus conuerſi fuiſſent, ſpectare, neque refragari poſſe eis, quae prorſus contraria docuerit Ieſus, Paullus etc. [8]).

At vero omnes has difficultates ambagesque commode declinare poterimus, ſi eam amplectimur explicationem, quae in commentario eſt propoſita, quam tamen hac commendatione longiſſime abſum vt prae caeteris vnice veram pronunciare inuitisque obtrudere auſim.

Superſunt pauca addenda de modo ac ratione, qua his iunxerint interpretes verſum 21. Wetſtenius id ſibi velle haec arbitratur: "nihil hic innouamus, ſed e Moſis lege, quae vbique locorum quolibet ſabbatho legitur explicaturque, depromimus praecepta noſtra." Alii, e. gr. Berger, *moral. Einleit.* cum pluribus aliis: "in omnibus fere vrbibus adſunt Iudaei, quare dandum aliquid nationi per omnem terrarum orbem diſperſae." Alii: "nolite clam contra haec praecepta peccare, quia vbique locorum adſunt Iudaei, eisque quauis hebdomade hoc interdictum in

 mentem

8) Vid. *Nitzsch progr. de ſenſu et conſilio decreti Apoſtolici*, Act. 15, Wittemb. 1795. Cf. *Berger, moral. Einleit. ins N. T.* B. 2, p. 262.

mentem reuocatur." Alii: "vobis praecipue, qui ex ethnicis eſtis conuerſi, hoc inculcandum eſt; Iudaeo-chriſtianis eadem inculcaſſe parum attinet: illi enim ex *νομω* ſuo id diſcere poſſunt; quem quauis ſeptimana praelectum et antea audiuerant et etiamnum audire poſſunt." [9]) Noſtram vtriusque verſus iungendi rationem in primis ad monotheismum Iudaeorum ſpectare, e commentario apparet, quaſi ſit dictum: "pudori vobis foret et ignominiae, ſi vos, homines Chriſtiani, qui Iudaeis maiores vos et in rerum diuinarum cognitione praeſtantiores recte exiſtimatis, hac in re inferiores a Iudaeis deprehenderemini, quod vos communione cum epulis ſacrificalibus polytheismo fauere videremini, quum illi, Iudaei, a vobis deſpectui habiti, monotheismo tamen adhaereant tenaciſſime, eumque quauis ſeptimana ſibi inculcatum audiant." Sed et aliae iungendi rationes cum noſtra verſus 20 explicatione aeque amice conſpirant.

Nos autem ſubſiſtamus in his, in quibus breuiter exponendis, licet ad longe fuſiorem diſputationem diduci potuiſſent omnia, officio noſtro ſatisfeciſſe videmur: plura autem legere volentibus ſuccurrent Erasmus Schmidius, Wolfius, Benſonus et interpretes alii, qui et in omne N. T. et in Acta Apoſtolica ſeorſim longiores commentarios contexuerunt.

9) Schol. cod. ap. Matth. *Περιττον τοις Ιουδαιοις* (Iudaeochriſtianis) *ταυτα επιστελλειν, απο του νομου ταυτα μανθανουσιν. Ἡ δε καινη διαθηκη ουδεν τοιουτον διαταττεται, ουδαμου του Χριστου περι τουτων διαλεγομενου*, (adeoque ethnicochriſtiani de ea re admonendi erant).

EXCVRSVS

Excursus IX.

De memorabili illa lectionis varietate, quae adest Actor. 20, 28.

Inter omnes lectionum varietates, quibus Acta Apostolorum prae caeteris N. T. libris omnibus scatent, nulla facile maior habita est et celebrior, illa, quae c. 20, 28 occurrit, quae et grauissimis totius N. T. merito adiudicata est. Plenius itaque et copiosius de eadem exposuerunt omnes, qui commentarios in librum nostrum contexuerunt, in primis ii, quibus res critica antè omnia curae erat: inter quos facile princeps est S. V. Griesbachius, qui et in Symbolis criticis, p. 141 sqq., et in excursu ad h. l., recentiori N. T. editioni inserto, de eadem disputauit luculentissime. Neque tamen fraudi habebitur scriptori post tantum rei criticae antesignanum et coryphaeum de memorabili hoc loco exponenti, si parum aut nihil nouum et inauditum prioribus addat, quum repetenda saltem in eiusmodi opere, quale est hoc nostrum, potissima eorum videantur, quae suppeditata iam sunt ab aliis, ne vel ex hac parte mancum illud et imperfectum deprehendatur.

Quemadmodum in N. T. codicibus omnino voces Θεος, Κυριος, Χριστος permutantur saepissime et promiscue adhibentur, vtpote breuioribus signis ΘΟΣ, ΚΟΣ, ΧΟΣ expressae (v. c. Act. 17, 27; 21, 20; Col. 3, 15, 22; 2 Tim. 2, 19, sicuti et in codd. latinis Dus et Dnus, Deus et Dominus), ita et in hoc loco idem accidit, nusquam autem ad plura dissidia et grauiores disputationes animos prouocauit, quam hoc loco, quia

in dogmatice ad probandam diuinam Iesu Christi naturam summi momenti habitus est hic locus, multumque adeo intererat, num in eodem diserte legeretur Θεος, nec ne.

Adsunt autem hic plures lectiones variantes, siquidem legitur 1) Θεου, 2) Κυριου, 3) Κυριου Θεου, seu, inserta particula, Κυριου και Θεου, 4) Χριστου, sed maxima et grauissima disputatio circa priores duas lectiones semper versata est: de quibus et hic potissimum agendum erit.

Prior illa lectio Θεου vulgaris est, textuque communi expressa. Extat illa aut certissime aut probabiliter in codicibus 15 a Wetstenio et Griesbachio numeratis, nec non in duobus Birchianis, nro 84 et 89, tribusque codd. Vindobonensibus. Obseruauerat quidem Birchius, grauissimum codicem Vaticanum, numero 1209 apud eundem, at apud Wetstenium et Griesbachium littera B indicatum, et ipsum exprimere lectionem vulgarem, sed correxit idem vir sententiam hanc in praefatione ad varias lectiones, ad textum Apocalypseos collectas p. XXXIX [1]). Caeterorum autem codicum, qui huius lectionis patroni supersunt, familia recentioris maximam partem est aetatis, nullaque satis idonea auctoritate aut pondere innisa, de qua re per singulas partes deducta egregie disputauit Griesbach l. c. p. 113, 114, qui plura edoceri cupientibus conferendus erit. At ex versionibus nonnisi

1) Siquidem in hoc loco interpolatus esse codex videtur, et genuinum Κυριου in Θεου correctum; id quod et exinde acute demonstrat S. V. Gablerus (n. theol. Journ. 1799, St. 4, p. 409), quod in lectione illa, de qua postea agemus, δια του αἱματος του ιδιου, denuo conspirat cum omnibus illis codicibus, quibuscum semper consentit. Contra quem consensum quum subito et prorsus contra omnem expectationem discrepet vnica et sola lectio Θεου pro Κυριου, vix aliter id potuit accidere, quam per correctionem.

nisi Vulgata et Syra posterior huic lectioni fauent: ex patribus autem Athanasius, Basilius, Epiphanias, Theophylactus, Oecumenius; caeteri enim serioris sunt aetatis minorisque momenti.

At vero pro lectione Κυϱιου militant testes ex vtraque stirpe grauissimi, sibique conspirantes amicissime. Quippe ex orientali familia lectioni patrocinantur codd. A, C, Verss. Copt., Armen. forte et Aethiopica, quamquam voce hic vtatur, qua tam θεος quam κυϱιος exprimi possit, patresque graeci nonnulli: at vero ex occidentali versio Sahidica, Lucifer, Hieronymus, Augustinus, Sedulius aliique patres latini, quos distinctius copiosiusque allatos videre est apud Wetstenium et Griesbachium.

Quod si ergo externa haec argumenta spectaueris, vel ex his praeferenda erit lectio Κυϱιος, siquidem concinit vtraque recensio et coniurat amice, contra quem consensum ne maxima quidem iuniorum recentiorumque testium pro vulgari lectione loquentium turba quidquam valeret, maxime quum assentiant plura testimonia ex familia Constantinopolitana, e. gr. Chrysostomus Homil. 1 in Acta Apostolorum, multas rationes afferens, cur in hoc libro diuinam Iesu Christi naturam non diserte docuerit Lucas, a qua excusatione potuisset supersedere, si lectionem Θεου in suis exemplaribus inuenisset [2]).

Sed et interna, quae vocant, argumenta consideremus. Atque hic

1) *primo* occurrit, *αἱμα Θεου* si dictum fuisset a Paullo aut scriptum a Luca, merito istis verbis offendi

Cc 5 potuisse

2) Si Θεου lectio fuisset vera, omne de div. I. C. natura argumentum deduci videri posset facillime. Argumentari enim posses; *Deus* hic dicitur ecclesiam redemisse suo sanguine. Atqui I. C. eam sanguine suo redemit. Ergo Ies. Chr. fuit Deus. Vid. tamen infra.

potuiſſe auditores lectoresque. Inuenitur quidem iſta loquendi formula cum ſimilibus in patribus nonnullis etc. [3]), ſed, etiamſi res haudquaquam tot tantisque controuerſiis agitabatur, quam phraſis ſimilis de Maria, matre Θεοτοκω, damnata tamen, vt indignior minusque conueniens, a multis eſt et repudiata, vt adeo neutiquam tuto inde colligere poſſis, quod collegerunt nonnulli, veluti HWIIDIUS, lectionis Θεου patronus [4]), neminem eiusmodi phraſi vti ne auſum quidem fuiſſe, niſi ſacra ſcriptura praeiuiſſet. Verum obuertere poſſet quis, vel ob id ipſum mutatam eſſe lectionem in Κυριου, adeoque Θεου, lectionem inſolentiorem, vt genuinam eſſe praeferendam. Cui tamen reſponderi poteſt, nonniſi tunc valere canonem iſtum criticum, ſi lectio illa durior et aſperior nonnullorum ſaltem teſtium grauiorum auctoritati innititur;

3) Affert ea *WETSTENIUS* in Commentar. crit. ad h. l. ſicuti et ſimiles locutiones πτωχεια Θεου, σταυρος Θεου, παθος Θεου, σωμα Θεου, qualia occurrunt et in Cod. d. apud Matthaeium fol. 61, 1 et fol. 80, 2 ad Act. 17, 20, vbi ad vocem ξενιζοντα legitur: ει ανθρωπον εκηρυσσεν ὁ Παυλος εσταυρωσθαι, ου ξενον ην το λεγομενον· ει δε Θεον ελεγεν εσταυρωσθαι και εγηγερθαι, ὡστε ξενιζοντα εισεφερεν εις τας ακοας. *WETSTENIUS* l. c. "Fateor, multos in eccleſia non abhorruiſſe a mentione αἱματος Θεου — —, at haud paullo grauiora ſunt, quae his opponuntur, teſtimonia tum heterodoxorum tum orthodoxorum, qui non ſolum ſollicite ab hac aut ſimili formula abſtinuerunt, verum etiam diſerte dixerunt, nusquam ſcriptores ſacros de ſanguine Dei fuiſſe locutos."

4) Praeter eum lectioni Θεος fauent *MILLIUS*, eisdem de cauſſis, quibus Huiidius, exiſtimans Κυριον ad oram eſſe appictum, vt leniretur phraſeos αἱμα Θεου aſperitas. Porro *WHITBY*, *WOLFIUS* in Cur. ad h. l. et, vt videtur, etiam *BENGELIUS*. At pro Κυριος loquuntur *GROTIUS*, *CLERICUS*, *GRIESBACHIUS* omnesque fere noſtrae aetatis rei criticae periti.

tur; phrasinque αἷμα Θεου eo tempore, quo plerique codices hodierni exarati sunt, non fuisse tam insolentem, maxime quum non diserte hic se excipiant istae voces αἱμα et Θεου (cf. Griesbach l. c. p. 116, fin.).

2) Porro collectus christianorum hominum coetus in N.T. vbique vocatur εκκλησια Θεου (1 Tim 3, 15 etc. cf. ποιμνιον Θεου, 1 Petr. 5, 2), nunquam autem εκκλησια Κυριου. Proinde, quum contra hunc morem h. l. vere legeretur εκκλησια Κυριου, librariorum incuria male ad rem attenta facilius id transire potuit in consuetius illud εκκλησια Θεου, quam vice versa. Obiiciunt quidem et hic, propius esse fidem, Paullum, qui semper Θεου εκκλησιαν in litteris suis nominet, et hac oratione eodem, quam diuerso Κυριου, nomine eandem nuncupasse; sed reputandum est, vt obseruauit Griesbachius l. c. p. 116, qualiaque et nos in prolegomenis p. 35 sqq. scripsimus, nonnisi orationis summam expressam esse a Luca, colorem autem eiusdem et ornamenta suum ad ingenium dicendique morem ab eodem esse addita: neutiquam autem Paulli verba ipsissima aut ab oratore ipso in litteras relata esse aut a Luca alioue calamo excepta.

3) Adde, quod in omni hac oratione Paulli Iesus filius constanter appellatur Κυριος, v. 19. 21. 24. 35, et nonnisi pater Θεος, v. 21. 24. 25. 27. 32, vnde vix probabile est, ab hac norma in solo hoc loco recessisse Lucam.

4) Denique repudianda erit lectio Θεος et ea de caussa, quod ex notissima rei critices norma, a S. V. Griesbachio in praefatione ad primam partem recentioris N. T. editionis inculcata, quaelibet lectio, quae orthodoxorum systemati fauet, posthabenda erit illi, quae hoc minus facit aut haeretici adeo quid sapit. Indubie autem lectio Θεος orthodoxis ad dirimendas omnes de persona Christi sublimioreque eius natura controuersias foret conuenientissima; neque ad hunc

potissi-

potiſſimum locum prouocare, eoque tanquam telo profligare omnes aduerſariorum impetus (cf. not. 2.) neglexiſſent, dummodo in ſuis exemplaribus ſcriptum ita inueniſſent. Sed nil tale accidiſſe legimus: imo Athanaſius ipſe formulam αἱμα Θεου in ſacris litteris occurrere negat.

Poterunt autem ex eis, quae iam ſubiungentur, alia etiamnum, quae pro lectione Κυϱιου faciant, argumenta ſuppeditari. Siquidem praeter duas has lectiones adeſt et alia, quae vtrumque vocabulum iungit, legens Κυϱιου και Θεου. Catalogum teſtium pro hac lectione, ſeu ſimilibus illis Κυϱιου Θεου, Θεου και Κυϱιου loquentium vid. apud Griesbachium l. c. p. 113, in quibus verſionem quidem, praeter Arabicam polyglottam, nullam, patrem fere nullum, ſed nonniſi iuniores codices inuenies; numero quidem ſatis multos [5]), ſed auctoritate et pondere haudquaquam graves. Quocirca damnanda erit haec lectio, quae vtrumque vocabulum iungit, eorumque alterutrum pro vero habendum, et quidem Κυϱιος, quandoquidem adhibenda hic erit norma a Griesbachio in praef. ad Tom. I et in excurſu ad h. l. p. 117 expoſita: "quoties duae lectiones iunctim exhibentur, ea, quae exſtat ſola in pluribus monumentis antiquioribus et potioribus, prior adfuiſſe cenſenda eſt illa, quae ſola non inuenitur, niſi in monumentis paucis, recentioribus et minoris pretii."

Supereſt lectio Χϱιστου, quae adeſt in verſione Syra priore, in Arabica Erpenii, eius pediſſequa, apud Origenem, Athanaſium, Theodoretum, Baſilium, ergo in

5) Plurimi apud *BIRCHIUM*; cod. Slav. ap. *ALTERUM* et omnes fere apud *MATTHAEIUM* ita legunt, qui ea de cauſſa et in textum recipere lectionem Κυϱιου και Θεου non dubitauit, ea de cauſſa in plerisque aliis codd. ſolam vocem Θεου legi iudicans, quod ei ex Vulgata, vbi abſunt τα: Κυϱιου και, corrupti eſſent.

in recenſione Conſtantinopolitana. Rectiſſime haec lectio a Griesbachio pro interpretamento genuinae vocis Κυϱιου habetur, cuius ambiguum ſenſum illuſtraret. Quae ſi ita ſe habent, vel haec lectio probabit, Κυϱιου primitus fuiſſe ſcriptum, non Θεου; id quod ſi gloſſemate illuſtrare neceſſarium duxiſſet quispiam, certiſſime non illuſtraſſet per Χϱιστου, ſed per του ὑιου Θεου.

Patet hinc, ex lectionibus tertio et quarto loco poſitis vel ipſis argumenta pro veritate lectionis Κυϱιου poſſe repeti, iisque addi, quae pro eadem ante allata ſunt.

* * *

Sed et attendamus neceſſe eſt ad illam varietatem, quae occurrit inter lectionem *δια του ιδιου αἱματος* et *δια του αἱματος του ιδιου*, grauiſſimam ſane, etiamſi nonnulli rei criticae periti, v. c. Bengelius, eiusdem ne verbo quidem mentionem faciunt. Nolimus putare in vnum eundemque ſenſum dictum eſſe vtrumque. Poteſt quidem vtraque lectio eodem ſenſu ſumi: ſed poteſt et variare ſenſus. Prima lectio nil indicare poteſt aliud, quam *ſuo ipſius ſanguine*, quae ſi Θεου legeris, de ſanguine Dei, quod abſurdum eſt, ſi Κυϱιου, aut iterum de ſanguine Dei, quia Κυϱιος et Deum patrem exprimit, aut multo promtius de ſanguine ſeu morte cruenta Ieſu Meſſiae Domini accipietur. At altera lectio duplicem ſenſum fundit; vel eundem, quem *δια του ιδιου αἱματος*, neque infrequens eſt Graecis, ad notionem adiectiui fortius exprimendam repetere ante illud articulum ſubſtantiui; vel eſt elliptice poſita, vt poſt *ιδιου* ſuppleatur *ὑιου*, quod frequentiſſimum eſt; iamque vox, quae praeceſſit, ſiue ea Θεος fuerit ſiue Κυϱιος, nonniſi de Deo patre poteſt accipi, *eccleſia Dei ſeu Domini, quam is redemit ſanguine filii ſui* (*ιδιου, αγαπητου, μονογενους,* *dilectiſ*

dilectissimi). Ita explicant Limborchius, Doederlinius etc.

Hanc autem lectionem defendunt testes plurimi iique grauissimi, ABCDE, 9 alii apud Wetstenium, Griesbachium et Birchium, vnus apud Matthaeium. Versiones quidem non multum hic efficere posse videntur, quia vtraque lectio etiam vno eodemque modo verti potest. Sed expressit tamen lectionem του αἱμ. του ἰδ., sc. υἱου, versio Armenica et Slauonica, atque et caeterae versiones in exemplo suo graeco aeque facile habere potuerunt του αἱμ. του ἰδ. Proinde neque ciuitate textus donare hanc lectionem dedignatus est Griesbachius. — Sed quum duplex hic sensus prodeat, apparet, quam recte et vere de vi et momento, quod in dogmatice habere hic locus visus est, monuerit Doederlinius, Instit. theol. christ. Tom. I, § 105. Obs. 4. obseruando, etiamsi lectionem Θεος vt genuinam agnoscamus, neutiquam tamen vel inde pro diuina Iesu natura eo sensu sumta, quo eam intelligi vult seuerior dogmatice, satis certum et tutum propugnaculum exsistere, quandoquidem illa non sane contenta foret effato, Deum redemisse ecclesiam per sanguinem dilecti sui filii. Consideranda saltem erit haec obseruatio, vt inde appareat, quam intutum incertumque in eliciendis e locis biblicis eiusmodi consectariis iudicium feratur. Sed nondum tamen constat, num Apostolus an Lucas post του ἰδιου vere subaudiri voluerit υἱου, an eundem sensum expresserit, qui vulgari lectioni inest: saltem, vt ex locis N. T. ad vocem ἰδιος in Lexico S. V. Schleusneri collectis apparet, nullus ibi locus N. T. adest, in quo Iesus absolute dicatur ὁ ἰδιος, ὁ ἰδιος Θεου, licet τα ἰδια, οἱ ἰδιοι absolute dictum obueniat. Manet ergo ambiguus semper sensus illius totius loci lectionis, quam genuinam esse probauimus: ἐκκλησιαν του Κυριου, ἡν περιεποιησατο δια του αἱματος του ἰδιου, exprimet-

exprimetque is vel *ecclesiam Domini i. e. Messiae, quam suo ipsius sanguine redemit*, vel *ecclesiam Dei, quam redemit sanguine proprii et dilectissimi filii*, ex quibus priorem sensum idcirco equidem cum S. V. GABLERO (*Neuest. theol. Journ.* 1803, St. 2, p. 522, not.) praetulerim, quia ὁ ἰδιος hoc sensu absoluto, quantum equidem memini, nusquam in N. T. alibi obuium est.

At nimios vtique se gerunt, qui ex altera parte summo animi feruore contendunt, etiamsi Κυριος legatur, haud minus tamen et leuius inde pro diuinitate I. C. argumentum posse deduci, ac si Θεου scriptum fuisset, id quod verbi caussa visum est ERNESTIO in crisi Wetsteniana (Ernest. opusc. philol. crit. p. 335 sqq.). Sed haec, de quibus egit et DINNDORFIUS in auctario ad Morum ad h. l. Tom. II, p. XVIII, merito dogmaticis linquimus.